МИКОЛА ВЕГЕШ

ЛЮДИ В ІСТОРІЇ

НАУКОВО-ПОПУЛЯРНІ НАРИСИ

УЖГОРОД – 2025

УДК 94(477)«1920/1930», «1940/1050»(477)

Вегеш М. Люди в історії: науково-популярні нариси. Ужгород: Ужгородський національний університет, 2025. 344 с.

Рецензенти:

Марчук Василь Васильович – завідувач кафедри політологічних інститутів та процесів Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, доктор історичних наук, професор (Івано-Франківськ)

Ситник Олександер Миколайович – завідувач кафедри історії, археології і філософії Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького, доктор історичних наук, професор (Мелітополь)

До нової книги доктора історичних наук, професора Миколи Вегеша увійшли вибрані науково-популярні нариси, які впродовж останніх років були опубліковані на сторінках різноманітних українських і зарубіжних журналів. У центрі уваги вченого перебували постаті митрополита Андрея Шептицького і президента Карпатської України Августина Волошина, письменників Уласа Самчука і Олександра Олеся, легендарного «полковника Гузара» (Михайло Колодзінський) і упівця «Залізняка» (Іван Шпонтак), єпископа УГКЦ в Закарпатті Івана Марґітича і багаторічного в'язня сталінських таборів Івана Коршинського.

Маловідомий і цікавий фактичний матеріал міститься в статті про становлення державної служби в Карпатській Україні (співавтор – А.П. Чаварга).

Видання розраховане на широкий читацький загал, на всіх, хто цікавиться призабутими сторінками історії України.

© Вегеш М. Люди в історії:
науково-популярні нариси. Ужгород, 2025

ЗМІСТ

Молодість Романа Шептицького (1865–1899)……4

Митрополит Андрей Шептицький і українські письменники…….55

Перша світова війна і Закарпаття (Роздуми історика над трилогією Юрія Фатули про участь закарпатських українців у Великій війні)……89

Полковник Михайло Колодзінський-Гузар (1902–1939): сторінки життя і військово-політичної діяльності……107

Великий письменник і справжній українець (До 120-ї річниці від дня народження Уласа Самчука)……145

Олександр Олесь і Карпатська Україна……...173

Августин Волошин і Карпатська Україна в художній літературі…….180

Становлення державної служби Карпатської України……...222

Духовний поводир Закарпаття (До 100-річчя від дня народження єпископа Івана Марґітича)……251

Людина з легенди (Короткий життєпис Івана Коршинського)…….285

Незмінні галицькі уроки історії (Кілька тез у «Переднє слово» до книги Олега Багана «Феномен Галичини»)……324

Іван Шпонтак – «Залізняк» очима польського історика……337

Молодість Романа Шептицького (1865–1899)

«Якщо Бог дозволить йому далі жити й, як досі,
витривати в ласці, він зробить багато добра й, може,
колись, коли він і я будемо навіки об'єднані в Бозі,
тоді, може, хтось схоче докладніше розказати про оце
життя, початки якого я тут описала…»
(Софія з Фредрів Шептицька)

Майже всі біографи майбутнього митрополита погоджувалися з твердженням, що рід Шептицьких надзвичайно давній. Він бере свій початок з часів Галицько-Волинського князівства. Один із найближчих соратників митрополита о. Кирило Королевський стверджував, що витоки роду Шептицьких «сягають XII ст. Із-поміж багатьох імен, які прикрашають сьогодні польський гербівник, як Любецькі, Св'ятополк-Четвертинські, Св'ятополк-Мирські, Огінські, Пузини, Сапіги, Тишкевичі, Ходкевичі, Хрептовичі, Володивичі, Кисілі, Сологуби, В'єльгороські та інші, цей рід упродовж тривалого часу повністю належав до найдревнішої гілки народу Давньої Руси; донедавна на Заході його радше називали рутенським, але сьогодні він має честь називатися українським унаслідок відносно недавнього поширення географічної назви, яка означала колись більш обмежену і специфічну територію»[1].

На думку іншого соратника Великого митрополита о. Василя Лаби, «гніздом шляхетського роду Шептицьких були його маєтності в черемиському князівстві, коло Перемишля і Самбора, а між ними село Шептиці. Вже старовинні грамоти з XIII сторіччя згадують про Шептицьких, які були на службі перемиських князів»[2]. Цієї хронології започаткування древнього роду притримується також Блаженніший Любомир Гузар: «Уже в документах XIII ст. згадано про рід Шептицьких, а їхній герб – підкова, увінчана хрестом і стрілою з правого боку, – відомий іще раніше»[3]. Сучасний дослідник Я. Заборовський притримувався думки, що рід графів Шептицьких «виводив себе з галицьких бояр XIV ст.»[4]. Є. Небесняк констатував, що «одним з

[1] Королевський К. Митрополит Андрей Шептицький (1865–1944) / пер. з фр. Я. Кравець. Вид. 2-ге, виправл. Львів: Свічадо, 2016. С. 27.
[2] Лаба Василь. Митрополит Андрей Шептицький. Його життя і заслуги. Люблин: Свічадо, 1990. С. 9.
[3] Гузар Л. Андрей Шептицький митрополит Галицький (1901–1944) провісник екуменізму. Вид. друге. Жовква: Місіонер, 2015. С. 36.
[4] Заборовський Я. Ю. Митрополит Андрей Шептицький. Нарис про життя і служіння народові (1865–1944 рр.). Івано-Франківськ, 1995. С. 6.

аристократичних українських родів, які найдовше втрималися прив'язанами до свого рідного національного коріння, був древній боярський рід Шептицьких. Його родинним гніздом, осередком та основною посілістю були спадкові володіння, що знаходилися на черемиських землях, в безпосередній близькості до міст Перемишль і Самбір. Саме там і розкинулося старовинне село Шептиці… Архівні фонди доносять до наших днів свідчення деяких офіційних документів XIII століття, в котрих стверджується, що вже тоді Шептицькі входили в склад удільних черемиських князів. Дещо згодом, коли в XIV столітті Польща захопила територію сучасної Галичини, спеціальним декретом, датованим 1469 роком, за родом Шептицьких твердо закріпився титул «бояр»[5].

У тексті грамоти князя Лева Даниловича, затвердженої польським королем Жигмонтом Августом 27 грудня 1458 р., вказувалось: «Во імя Отца і Сина і Духа Святого Амінь. Леон Даниловіч з Божей ласки Великий Князь всієй Рускої землі Галицки, Новоградски, Трубовольскі, Червенски, Перемишльскі, Звіноградскі і Всей Русі Господар. Всім Нам Вірним і милим Бояром, Пулковником, Судившим градзкім і цілому міру християнському поздоровленіє. Ото пришов до нас наш Бояр і Судившчи граду Перемислского на Ім'я Ярославич, Юліянович Шептіці, син Юліяна Павловича Шептіці, внук Павла Мелентиновича Шептиця, а правнук Мелентина Шептиця і упросив нас о виданя такої Грамоти: «Ми Леон Даниловіч Всієй Рускої землі даємо нашому Боярови і Судившчиму граду Перемского села наше Канафости і Манастир с. Онуфрея в землі, а Князтві нашим Самборскім будущим, а землю на село Шептице і село Вощанці належне до його Отца, діда і прадіда єму і всій єго потомности, так землю на заложенє села Шептиці, село Канафости і Манастир с. Онофрея з землі Самборскій на вєчне часи всієй його потомности даю і дарую. А ктоби наш велико княжкі Лист мав зломати, буду мал. З ним Суд перед Богом. – Писалося в Літо од Рождества Христа Бога Тисяча Двохсот сімдесятого четвертого»[6]. Судовим процесом 1469 р. було підтверджено, що Шептицькі є люди «вері нобіліс».

Львівський дослідник Л. Войтович писав, що Шептицькі «належали до середньої шляхти. У 1628 р. мали села Шептичі та

[5] Небесняк Є. Митрополит Андрей. Обширне популярне видання про галицького митрополита Слугу Божого Андрея Шептицького (1865–1944). Рим – Львів: Салвид [Видавництво оо. Салезіян східнього обряду]. 2003. С. 18.

[6] Ленцик В. Визначні постаті Української Церкви: Митрополит Андрей Шептицький і Патріярх Йосиф Сліпий. Львів: Свічадо, 2004. С. 119–120.

Вошанці (нині село Вощанці Самбірського р-ну) і половину Кальнохвостів, частки сіл Монастирець (нині село Стрийського р-ну), Ільник Шляхетський (нині с. Ільник Турківського р-ну), володіли селами Тур'є та Угерців (нині обидва села Старосамбірського р-ну; усі Львівської області). Зберігали вірність православ'ю до початку XVIII ст., підтримували Львівське братство, давали кошти на друкарство»[7].

Ще в середині 30-х років XX ст. ґрунтовну статтю про рід і герб Шептицьких опублікував Іван Шпитковський[8]. Автор, не сумніваючись в українськості герба Шептицького, звернув увагу на одну обставину: «… Два джерельно найстарші Шептицькі непослідовно описують свій герб та що не подають згідно його назви, бо цей спліт кириличних букв трудно було їм геральдичним робом описати. Він не носив ніякої назви… а ні теж не належав до ніякої гербової філіції у польському геральдичному розумінні. Аж геть пізніше стає ця гербова печатна монограма прибирати назву «Шептиці», а це тому, що ним печаталися (за виїмком ще двох родин) одні лише Шептицькі. Не дивно теж, що Варлаам Шептицький, на виданій ним книжці, замість вже загально вживаного гербу Шептиць кладе на ній лише монограму «Ш» на основі ремінісценцій давніше вживаного азбучного гербового знаку, що заховалися (збереглися – Авт.), як звичайно, найдовше в людей духовного звання, тоді найбільш образованих мужів. А цим неначе пояснює, що цей родовий герб є нічим іншим, як змодернізованим, кириличним печатним знаком»[9]. Свою багаторічну роботу І. Шпитковський завершив висновком: «Резюмуючи наші здогади, можемо лише приблизно означити час повстання цеї кириличної монограми, ставляючи його в границях між XIII а XIV ст. Так виглядав би наш гіпотетичний висновок відносно часу повстання кириличного гербового знаку Шептиць, первісного печатного знаку предків роду Шептицьких»[10].

---

[7] Войтович Л. В. Шептицькі. Енциклопедія історії України: У 10 т. / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. К.: Наукова думка, 2013. С. 633–634.

[8] Шпитковський Іван. Рід і герб Шептицьких. Богословія: науковий тримісячник. 1934. Т. XII. Кн. 2–3. Львів: Богословське наукове товариство. Львів, 1934. С. 162–179; Богословія: науковий тримісячник. 1934. Т. XII. Кн. 4. Львів: Богословське наукове товариство. Львів, 1934. С. 262–273; Богословія: науковий тримісячник. 1936. Т. XIV. Кн. 1–4. Львів: Богословське наукове товариство. Львів, 1936. С. 237–250; Богословія: науковий тримісячник. 1937. Т. XV. Кн. 4. Львів: Богословське наукове товариство. Львів, 1937. С. 253–263.

[9] Шпитковський Іван. Рід і герб Шептицьких. Богословія: науковий тримісячник. 1934. Т. XII. Кн. 4. Львів: Богословське наукове товариство. Львів, 1934. С. 262.

[10] Шпитковський Іван. Рід і герб Шептицьких. Богословія: науковий тримісячник. 1937. Т. XV. Кн. 4. Львів: Богословське наукове товариство. Львів, 1937. С. 263.

Великі зрушення у вирішенні цієї проблеми відбулися після публікації ґрунтовної монографії Івана Матковського[11]. «До двору князя Лева, сина Данила Романовича, названого пізніше Галицьким, – пише історик, – прибуло лицарство з Угорщини. На чолі його стояв комет Гуйд, на чиєму гербі… «у блакитному полі – золотий півмісяць, обернений ріжками вгору, над ним, між двома золотими шестираменними зірками – срібна стріла, скерована гострим кінцем угору. Герб називали Сасом, що українською означає «Саксонець». Лицарі, що прибули з графом Гуйдом, теж визнали Сас своїм гербом. Військо примандрувало не випадково: роком раніше, 1235-го, князь Михайло II Всеволодович, званий Чернігівським, напав на Галич та проголосив сина свого Ростислава (Славонського) галицьким князем. Трон було відвойовано двома роками пізніше. Так починалась галицька історія родів Драго-Сасів, серед яких могли бути і предки Шептицьких, адже Федір з Шептич, якого вважають протопластом роду і який, надаючи відомості про себе 1469 року, задекларував приналежність до родин герба Сас»[12].

І. Матковський переконаний, що питання про представників шляхти, які своїм родовим гербом вважали герб Сас і служили у війську короля Данила Галицького, Великого князя Литовського Шварна Даниловича, а опісля – Лева Галицького, ключове у дослідженні походження роду Шептицьких[13]. Стверджувати про своє руське коріння могли лише ті роди герба Сас, які виходили з близького кола галицького королівського двору. Можливо, саме це давало підставу Варлааму Шептицькому у XVIII ст. заявляти: «Ви повинні знати, що ми – шляхта не від учора, ані з чиєї ласки, ані нобілітації, ані подружних кон'єктур ми виросли – але з давніх предків, із заслуг війни і мира [шляхта], так стара, як Русь і віра Христова на ній…»[14]. Привілей князя Лева Даниловича був підтверджений Федору з Шептич 1469 р. польським королем Казимиром Ягеллончиком у Городку, а пізніші представники роду Шептицького брали участь у боротьбі проти монголо-татарської навали. Цитуючи праці І. Шпитковського та деяких сучасних польських істориків, І. Матковський, на нашу думку, цілком слушно стверджує: «Один із ранніх представників роду Шептицьких – Федір з Шептич. У

[11]Матковський Іван. Д-р. Казимир граф Шептицький – отець Климентій: польський аристократ, український ієромонах, Екзарх Росії та Сибіру, Архимандрит Студитів, Праведник народів світу, блаженний Католицької Церкви. 1869–1951. Біографія. Львів, 2019. 664 с.
[12]Там само. С. 23.
[13]Там само. С. 31.
[14]Там само. С. 33.

справі про підтвердження його шляхетства 1469 року є надзвичайно важлива інформація. Документи передають його родовий знак, який виглядає так: «luna cum duobus stelli». Тобто йдеться про герб Сас. Федір подає також родовий знак матері: «ex clenodio matris babatum cum cruce», тобто підкова з хрестом. Цей герб називається Побуг. Як відомо, Шептицькі з XVI століття ідентифікувалися серед шляхти власним гербом, що є варіантом герба Побуг. Цей факт значною мірою підтверджує інформацію про походження роду Шептицьких з числа Драго-Сасів… Достеменно не відомо, за яких обставин і коли рід Шептицьких перестав ідентифікуватись з гербом Сас і отримав право вживати власний герб»[15].

Хоча ще залишається чимало невирішених питань щодо початків роду Шептицьких, необхідно погодитись із висновками, до яких прийшов І. Матковський: «Безсумнівним є факт походження Шептицьких з роду Драго-Сас. Православна традиція, поширена між волохами, прижилася у Галичині та пізніше тривала як традиція Галицько-Волинського князівства. Частина роду герба Сас, вірогідно, була на службі короля Данила Галицького і його сина Лева. Серед них могли бути також і протопласти роду Шептицьких. Один з аргументів, чому такі родини герба Сас, як Гординські й Кульчицькі, залишились православними, а пізніше стали греко-католиками, була якраз ця пам'ять про присутність в історії руської держави, і ця присутність підтверджувалась документами про надання маєтків Левом Галицьким. Що стосується роду Шептицьких, то марно визначати, чи були вони русинами-українцями, чи волохами, чи поляками. Важливим є те, ким вони себе вважали»[16]. А вважали вони себе українцями. Цю українськість майбутнього митрополита влучно описав у своєму романі С. Герман: «– Пан припустився помилки, пане Шептицький, – секретар деканату правничого факультету Ягеллонського університету, невеличкого зросту худорлявий чоловік у срібному пенсне, подав Романові заповнену кілька хвилин тому анкету. – Помилку? Яку помилку? – перепитав Роман. – Тут, у графі «народність», пан написав «русин». Для графа Шептицького, погодьтеся, звучить якось … е-е … не цілком, сказати б, до ладу … Роман узяв до рук анкету, ще раз перечитав її і, не зробивши жодних виправлень, віддав секретареві. – Тут усе написано правильно. – Правильно? Кажете, все написано правильно? Що ж … Бажаю панові, графе Шептицький, усіляких успіхів, – сказав

[15] Там само. С. 37.
[16] Там само. С. 41.

секретар, і пенсне його зблиснуло холодним відблиском»[17]. Уже батько Андрея, граф Іван Шептицький, уважав себе належним до польської знаті, обіймаючи високу державну посаду. Та він не цурався і не забував свого походження. Коли в 1911 р. група українських послів до австрійського парламенту подарувала йому портрет його відомого сина, граф сказав їм: «Простіть, панове, що не промовляю по-руськи, але впевняю Вас, що я є русин»[18].

Рід Шептицьких був тісно пов'язаний з історією церкви. Саме з нього походили предстоятель Української Греко-Католицької церкви, єпископ, а згодом – митрополит Київський, Галицький і всієї Русі Атанасій (1686–1746), уніатський єпископ Львівський Варлаам (помер 1715), Лев-Людовик (1714–1779) – ще один митрополит Київський, Галицький і всієї Русі, римо-католицький єпископ Єронім Шептицький (1759–1773), єпископ Перемишля Атанасій (1762–1779), єпископ Львівський і митрополит Київський Лев (1778–1779)[19]. З цієї родини походило і чимало менш знаменитих ченців, служителів церкви. В середині XIX ст. рід спіткала досить типова для української шляхти доля: перехід на римо-католицький обряд і як результат – полонізація. Можна лише дивуватися, що один з найвідоміших українських родів не покинув рідної мови раніше, адже переважна частина української шляхти встигла зробити це ще в другій половині XVI – першій половині XVII ст.[20] У XVIII ст. багато відомих родин прийняло латинський обряд, та, все-таки Андреїв дід Петро, який помер у 1848 р., ще вважав себе українцем[21].

Першим видатним ієрархом Української Церкви був Варлаам Василь Шептицький, який пройшов шлях від монаха в Унівському монастирі до архімандрита і єпископа. Доклав чимало зусиль для підвищення освітнього рівня монахів, видаючи книги і молитовники («Акафіст», «Зерцало Богословія» Кирила Транквіліона Ставровецького, «Усительноє Євангеліє», «Житіє Великого Князя Владиміра Київського»). Про діяльність єпископа Варлаама В. Ленцик писав: «Св'ячення на єпископа відбулись 15-го червня 1710 р. в церкві

[17] Герман С. Via Романа. Життя митрополита А. Шептицького. К.: Ярославів вал, 2019. С. 9.
[18] Гузар Л. Названа праця. С. 37.
[19] Королевський К. Митрополит Андрей Шептицький (1865–1944) / пер. з фр. Я. Кравець. Вид. 2-ге, виправл. Львів: Свічадо, 2016. С. 27; Батій Я. О. Андрей Шептицький. Харків: Фоліо, 2018. С. 7–8.
[20] Заборовський Я. Ю. Митрополит Андрей Шептицький. Нарис про життя і служіння народові (1865–1944 рр.). Івано-Франківськ, 1995. С. 6.
[21] Гузар Л. Названа праця. С. 36.

Спаса коло Самбора. Варлаам мав тоді 64 роки, однак з молодечою енергією взяв керму єпархії. Мав він немало клопотів з грабіжжю маєтків єпархії, що їх у різних часах присвоювали собі різні шляхтичі…Єп. Варлаам зайнявся також реформою Василіянського чину, скликавши 1711 року до Унева ігуменів. Єп. Варлаам ставав також в обороні кривдженого світського кліру, пишучи часто до свого знайомого гетьмана Сєнявського, і дуже часто така інтервенція допомагала. Єп. Варлаам був оборонцем покривджених міщан під утиском польської адміністрації у Львові. Своїми впливами він, підпомагаючи міщан морально і фінансово, добився-таки рішення королівського суду у Варшаві, який надавав львівським міщанам рівні права з римо-католиками»[22].

Справу єпископа Варлаама продовжив син Олександра Шептицького Атанасій-Антоній. У 1717 р. він заснував Братство при храмі св. Юра у Львові й надав йому статут. Атанасій вступив на митрополичий престол у 1729 р. «Час митрополитування Атанасія, – писав відомий історик церкви Іриней Назарко, – це час нервовий, час перед бурею. Митрополит мусів майже дослівно щодня вести боротьбу, як не з латинниками, то з нез'єдиненими. Шептицький сповнив своє завдання успішно. Виявив просто подиву гідну діяльність майже в усіх ділянках церковного й національного життя. Визначався, як усі Шептицькі, великою безінтересовністю і шляхетністю серця, чого докази дав при створенні одного Чину св. Василія Великого, гарячою ревністю в поширенні з'єднання, неустрашимістю в його обороні перед нез'єдиненими й латинниками, а в першу чергу батьківською дбайливістю про освіту духовенства. В Атанасієві з'єднання стратило одного зі своїх світлих єрархів»[23]. Його портрет Андрей Шептицький помістив у Митрополичому палаці[24]. Хоча Лев Шептицький в ранзі митрополита пробув усього один рік, проте «добре заслужився для Церкви як львівський єпископ і єпископ-помічник митрополита»[25]. Яскраву оцінку цьому представнику роду Шептицького дав уже згадуваний І. Назарко: «Ревний і енергійний владика взявся зі запалом найперше до реформи світського духовенства. Дбав про належну освіту духовенства і всупереч іншим єпископам, не допускав до священства

[22] Ленцик В. Визначні постаті Української Церкви: Митрополит Андрей Шептицький і Патріярх Йосиф Сліпий. Львів: Свічадо, 2004. С. 122–123.
[23] Назарко І. Київські і Галицькі митрополити. Біографічні нариси (1590–1960). Торонто: Видавництво отців Василіян, 1962. С. 95.
[24] Королевський К. Названа праця. С. 106.
[25] Назарко І. Названа праця. С. 108.

нікого, хто не мав належної богословської освіти. Вже 1750 року владика Лев задумав збудувати у Львові свою єпархіальну духовну семінарію, а Папа Венедикт XIV 1753 р. похвалив цей задум владики. Лев Шептицький піклувався теж Папською Колегією Театинів у Львові, за що вдячна молодь присвячувала йому свої дисертації. Заряд ставропігійської церкви у Львові віддав у руки світських безженних священиків, а при відпустових церквах у Зарваниці й Буцневі настановив здібних парохів і сотрудників. При катедрі св. Юра у Львові іменував каноніків і прелатів, що мали творити капітулу»[26].

Додамо, що саме Лев Шептицький завершив будівництво Святоюрського собору у Львові: «Св. Юр дістав новий вигляд при перебудові єпископів Атанасія й Льва Шептицьких від 1744 р. Поставлено тоді величаву церкву, яка вважається найгарнішою пам'яткою у стилі рококо у Львові. Церква має план грецького хреста, посередині накрита поважною тяжкою банею, на раменах хреста незамітні плоскі бані, закриті балюстрадами; як прикраси ужито цілої маси ніжно різьблених ваз та рококових орнаментів. Звертають увагу монументальні статуї святих, особливо св. Юрія на коні над аттиком. Всередині церква прикрашена іконостасом Луки Долинського, маляра-українця з кінця XVIII в.; крім головного вівтаря є шість бічних, в однім є ікона теребовельської Богородиці з 1723 р.; обкладено її з дорогоцінностей, якими була обвішана. До церкви ведуть подвійні кам'яні сходи у стилі рококо; вежа й інші будинки творять цілість із церквою. З півночі були мешкання монахів, від заходу гостинні палати, з полудня мала бути Духовна семінарія. Палата єпископів, потім митрополитів збудована в переходовому стилі від рококо до цісарства. Парк своїм поділом у укладом квітників був пристосований до цілости архітектури. При головних будинках були ще прибудови – стайні, кухні, кордегарда для війська, – єпископи мали свою надвірну драгонію, – далі двори й доми до винайму. При єпископській столиці була у своїм часі друкарня…Св. Юр мав також свою бібліотеку, яка почала творитися вже за першого львівського єпископа Макарія Тучапського»[27].

Продовжувач справи майбутнього Митрополита Йосиф Сліпий у статті, присвяченій молодим рокам Андрея Шептицького, слушно розмірковував: «Вже в молодечім віці дадуться нераз запримітити ті черти, які ясно виступають у людини в повні літ в його праці, в характері душі, в цілій творчости. Бо в молодечих літах зачинають снуватися

[26] Назарко І. Названа праця. С. 108–109.
[27] Крип'якевич І. Історичні проходи по Львові. Львів: Апріорі, 2007. С. 86–87.

перші мрії, виринають перші пляни, які з часом набирають сильної основи і стають метою цілого життя. Певна річ – вони улягають в пізніших роках зміні, справлюються, з рожевого квіту опадає не один листочок, романтичний полет перемінюється в поважну при задуму, акти ставляться в міру сил і умовин, але звичайно їх основний тон остає той самий»[28]. На формування світогляду Митрополита впливали безліч факторів, однак найголовнішу роль, безперечно, відігравала родина, його батьки. Необхідно погодитись із твердженням одного із сучасних дослідників, що у середині XIX століття в Галичині через шлюб поєдналися два могутні графські роди: Фредрів та Шептицьких[29]. 1 жовтня 1861 р. Софія із славетного роду Фредрів одружилася зі землевласником Яном (Іваном) Кантієм Шептицьким й оселилася в Прилбичах, маєтку чоловіка.

Про маму майбутнього Митрополита нам більше відомо перш за все завдяки книжці Олени Данути Манькут, яку є всі підстави оцінювати як чи не єдину біографію Софії Шептицької[30]. Вона народилася 21 травня 1837 р. у Львові в родині подружжя Олександра та Софії Фредро й під час хрещення її назвали Софія Людвіка Цецилія Констанція. Як тоді було прийнято, діти заможних батьків одержували, як правило, домашню освіту. Для цього наймали приватних педагогів. У 1842 р. першою вчителькою малої Софії стала Адель Дефорель, яка до родинного дому Фредрів у Беньковій Вишні приїхала зі Швейцарії. Тоді ж О. Фредро також запросив чеха Юзефа Свободу, який навчав Софію живопису та німецької мови. У своїх спогадах, які видані в чотирьох томах польською мовою і чекають перекладу українською, Софія яскраво описала своє родинне помістя: «Бо я любила ту Бенькову Вишню більше, ніж тоді вміла собі це усвідомити. Я впивалася простором садів, свободою, співом птахів та тишею села… Так дивно, несвідомо, однак із деякою розкішшю я відчувала, що мене оточує якась велика гармонія; я й сьогодні пам’ятаю те відчуття купелі в чомусь, що любила, розуміла, що проникало в мене завдяки усім органам чуття»[31]. Щасливе життя у Беньковій Вишні було нетривалим. Після початку

[28] Сліпий Йосиф. Про молодечий вік нашого Митрополита. Богословія: науковий тримісячник. 1926. Т. IV. Кн. 1–4. Львів: Богословське наукове товариство. Львів, 1926. С. 6.
[29] Матковський Іван. Д-р. Казимир граф Шептицький – отець Климентій: польський аристократ, український ієромонах, Екзарх Росії та Сибіру, Архимандрит Студитів, Праведник народів світу, блаженний Католицької Церкви. 1869–1951. Біографія. Львів, 2019. С. 45.
[30] Манькут Олена Данута. Софія з Фредрів Шептицька / переклад з польської О. Мандрики. Львів: Свічадо, 2016. 152 с.
[31] Там само. С. 8.

селянського повстання в Галичині 1846 р. подружжя Олександра і Софії Фредро змушені були переїхати до Львова, а згодом до Парижа. Протягом 1853-1855 рр. Софія з мамою відвідає Німеччину, Бельгію та Францію, що теж вплине на формування її світогляду, вона одержить глибокі знання, стане талановитою художницею, навчиться писати літературні твори. Додамо, що Софія вільно володіла крім польської німецькою, французькою та англійською мовами, що дозволило Й. Сліпому стверджувати: «була женщина високоосвічена…, ніжних почувань і високої культури ума і ще більше серця»[32]. На ці риси характеру Софії звертали увагу й інші її сучасники: «Була одною з істот найвисших і найшляхотнійших в своїм поколінню… Моральна звершеність так висока, як рідко: інтелігенція знаменита і дуже виобразована: в товариських зносинах «мудра повага – злучена з добротою, але і з веселістю»[33].

Про глибокі знання, володіння іноземними мовами та літературний хист Софії згодом написав К. Королевський: «Вона мала ще свіжу пам'ять, писала своєю рідною мовою – польською; і, можливо, саме вона розпочала французький переклад (спогадів – Авт.), який передали мені одночасно з одним із п’яти примірників оригіналу, передрукованих на машинці; там були численні цитування листів французькою мовою… Це твір матері, котра пише для своїх рідних; у розповідь вплетено особисті роздуми, в яких постійно відчутно великий неприродний розум, позбавлений будь-яких сентиментальних перебільшень»[34]. Ми ще не один раз будемо звертатися до літературної спадщини Софії Шептицької, особливо коли йтиметься про молоді роки її найвідомішого сина.

Біограф Софії Шептицької О. Манькут пише про величезний вплив на формування її характеру і поглядів батьків. Олександр Фредро «дбав про розвиток своєї доньки (уроки малювання, гра на фортепіано та гімнастика), а насамперед про її добре виховання, вчив шляхетности та чемности у ставленні до всіх: осіб милих і немилих, слуг та гостей, своїх та чужих. Він не терпів прихованих насмішок, шепотіння, глузливих поглядів. У домі Фредрів цього ніколи не було. Софія ще з дитинства інстинктивно відчувала, що шляхетне, а що малодушне, і цього без найменших роздумів уникала»[35]. Що стосується матері Софії, то вона

[32] Сліпий Йосиф. Названа праця. С. 8.
[33] Там само.
[34] Королевський К. Названа праця. С. 29–30.
[35] Манькут Олена Данута. Названа праця. С. 14.

«сумлінно берегла домашнє вогнище. Щедро обдарована розумом та іншими здібностями, вона намагалася жити в тіні свого чоловіка. Він адміністрував маєток, а дружина опікувалася внутрішніми справами господарства. Вона розпоряджалася грошима і мала цілковиту свободу в керуванні домом, дбала про те, щоб усе було зроблено добросовісно та вчасно. Чоловік не цікавився подробицями… Софія була доброю матір'ю і дбала про своїх дітей, однак ніколи не розпещувала їх. Її саму виховували у строгості і після прикрого життєвого досвіду, вона вважала слушним виховувати так само своїх дітей. Тому, коли донька інстинктивно шукала тепла та близькості матері, вона, гладячи її по голові, при цьому говорила: «Не привчайся до ніжностей, бо в житті ними хіба що знудишся»[36]. Крім батьків величезний вплив на формування особистості Софії мала вже згадувана Адель Дефорель, дружина Максиміліана Фредра Праскеда, внучка найстаршої сестри Олександра Фредра Ванда Островська та священик Самуїл Пясецький – перший «свідок» її сповіді.

Учителя малювання Юзефа Свободу брат Андрея Казимир Шептицький вважав найкращим у тогочасному Львові. Безперечно, що саме він привив Софії любов до малювання. Немаловажне значення мали численні поїздки за кордон родини Фредрів, зокрема відвідини Лувру, уроки малювання Ніколо-Франсуа Чіффларта. Хоча Софія скромно вважала себе непрофесійною художницею, однак ті репродукції її картин, які помістила в своїй книзі О. Манькут, свідчать про великий талант майстрині. Йдеться, перш за все, про портрети Софії Яблоновської Фредро – матері Софії, батька Олександра Фредро та власні автопортрети. На це звернув увагу Л. Гузар: «Графиня студіювала живопис у Парижі, а спеціалізувалася на портретних зображеннях. Свої портрети, як і літературні твори, адресувала тільки членам сімейного кола й ніколи не виставляла на широкий огляд, за винятком портрета її брата Александра, який виставили на показ у паризькому «салоні» в 1855 р. Образи св. Йосифа, святих Ігнація та Франциска, Найсвятішого Серця Христового прикрашають церкви Кракова, Жовкви та Брухналя»[37].

Цікавилася Софія театром, що було закономірним для дочки визначного польського драматурга, та розмаїтою літературою. Серед книг, які найбільше її вразили – «Ярмарок у Кенітці» Ч. Діккенса, «Повстання 30-го року» Й. Шпацира, «Історія десяти років» та «Сатири»

[36] Манькут Олена Данута. Названа праця. С. 17.
[37] Гузар Л. Названа праця. С. 38.

І. Красицького, «Характери» Л. Бругера, «Щоденник» Е. Сувестра, «Наслідування Христа» Т. Кемпійського. Добре знала вона й творчість батька, адже «у деяких аспектах театральний світ, що його в ранньому періоді живили комедії Олександра Фредро, а згодом Станіслава Висп'янського, досяг видатних успіхів»[38]. На думку сучасних істориків «окреме місце в польській літературі посідає драматург і поет, галицький консерватор і австрофіл Александр Фредро, який здобув популярність своїми комедіями, в яких висміював звичаї тогочасної шляхти («Дівочі шлюби», «Дами і гусари»)»[39]. Стислу, але досить влучну, оцінку Софії Шептицькій зробив один один із найвідоміших біографів її сина Є. Небесняк. «Можна сказати, – писав він, – що всією своєю поставою вона уособлювала правдивий ідеал християнського материнського благочестя. Від свого батька вона успадкувала літературний талант, окрім цього, ніби сама природа подбала про те, щоби її загострені естетичні почуття знайшли своє відображення в живописі, залюбки віддавалася пані Софія і вивченню історичних хроні та спогадів різних визначних особистостей і творів світил історичної науки свого часу, коротко занотовуючи для себе всі деталі, що її цікавили»[40].

Батько майбутнього Митрополита Ян (Іван) Кантій Шептицький народився 1836 р. й належав до польської знаті, хоча ніколи не цурався і не забував свого походження. «Він ретельно збирав родинні пам'ятки, відвідував монастирі й інші архіви з історичними документами в пошуках згадок про свій рід. На стінах у родинному маєтку в Прилбичах висіли портрети предків»[41]. Цю картинну галерею в Прилбичах згодом згадуватиме Андрей. В одному з листів до матері він напише: «Ти пригадуєш, що Тато нам, дітям, часто пояснював і згадував наших предків, портрети яких висіли в його робітні, чи, як ми його кімнату звали, в канцелярії. З усіх портретів вбилися в моїй пам'яті три портрети: єпископа Варлаама й митрополитів Атанасія і Лева. Усі вони були ченцями-василіанами, але всі вони були якісь інакші: Варлаам чомусь мені здався тихим, покірним ченцем, повним любові до Бога, милосердя

[38] Дейвіс Норман. Боже ігрище. Історія Польщі / перекл. з англ. Петра Таращука. К.: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2008. С. 564.
[39] Зашкільняк Л., Крикун М. Історія Польщі. Від найдавніших часів до наших днів. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2002. С. 340.
[40] Небесняк Є. Митрополит Андрей. Обширне популярне видання про галицького митрополита Слугу Божого Андрея Шептицького (1865–1944). Рим – Львів: Салвид [Видавництво оо. Салезіян східнього обряду]. 2003. С. 22.
[41] Гузар Л. Названа праця. С. 37.

до людей і наче б закоханим Атанас: цей мав щось лицарського у собі, своїми чорними, гострими очима він пронизував наскрізь людину, з цих очей і високого чола била воля, сміливість, а враз із цим відвага й повсякденна готовність боронити Бога й Його чесноти перед злом світу, а слабим людям давати помічну руку. Знову ж зовсім іншим здавався мені митрополит Лев, чи як Тато звав його світським ім'ям, дядько Людвик. Аристократ із куртуазійною усмішкою на устах, свідомий зручності слова й закоханий у мистецтві (адже ж це він докінчив будову собору св. Юра у Львові), робив на мене враження дипломата, в якому сплелося людське із божеським, ця багатогранність людини, для якої ніщо людське не є чуже»[42].

Іван Шептицький започаткував велику домашню бібліотеку, багату на рідкісні унійні друки. Вона налічувала близько шість тисяч томів. Родинна книгозбірня Шептицьких містила, ймовірно, певну частку книг Софії Шептицької. Ймовірно, що до прилбицької бібліотеки влилась також частина книг Александра Фредра, який помер у Львові в 1876 р., адже згадується серед колекцій гр. Шептицьких «кована скриня» з його архівом. Отже, майбутній митрополит виростав серед книг, які любив читати, а згодом і колекціонувати. Сучасна дослідниця Ірина Качур справедливо зауважила, що «фактично бібліотека, складена з усіх книг, набутих Митрополитом Андреєм, ніколи в цілості не існувала. Якби Митрополит був колекціонером у традиційному сенсі цього слова і зберігав усі куплені, подаровані та придбані іншим способом книги, він без перебільшення став би власником найбільшої української приватної книгозбірні усіх часів. Але він увійшов в історію як найбільший меценат і благодійник української культури, який через засновані і щедро обдаровані ним книгозбірні – Станиславівської капітули, Митрополитальної бібліотеки, Церковного, а згодом Національного музею, «Студіону», зробив доступними українському народові пам'ятки світового та національного духовного надбання»[43]. Однак, це буде пізніше…

Попри любов до книг, мистецтва і шанування своїх предків, Іван Шептицький був власником земель, які передалися йому по спадщині. Власність Шептицького станом на 1879 р. налічувала 3 500 моргів (0,56017 гектара). До цієї частки зараховувалось місто Лащів з

[42] Дванадцять листів о. Андрея Шептицького до матері / Упор. Г. Меріам-Лужницький. Львів: Світ, 1994. С. 16.

[43] Качур І. Книгозбірня Андрея Шептицького: від Прилбич до Митрополичих палат. Записки Львівської національної бібліотеки України імені В. Стефаника. Збірник наукових праць. 2015. Випуск 7 (23). С. 54–55.

навколишніми селами: Доманіж, Черкаси, Малонеж, Надольці, Підгайці, Буда Желязна, які нині адміністративно належать до повіту Томашовського Любельського воєводства. Під Львовом сім'я володіла 4 000 австріяцькими моргами (0,5755 гектара) у селах Прилбичі, Брухналь, Чолгині, Підлуби Великі і Малі. У нинішньому Жидачівському повіті Шептицькі володіли 2 500 австріяцькими моргами у селах Дев'ятниках, Кологорах та Ятвягах. 2 200 австріяцьких моргів належало у Кросненському повіті (нині Польща) у селах Корчині, Спорному і Венглювці[44].

І. Шептицький, попри свою господарську діяльність, активно займався політикою. Доказом цього є обрання 1869 р. І. Шептицького спочатку до Галицького крайового сейму (каденція 1870–1876 рр.), а пізніше до Австрійського парламенту (каденція 1870–1871 рр.). Вибори до крайового сейму відбулись 16 листопада 1869 р. У липні 1869 р. він одержав титул шамбеляна (придворний чин високого рангу), а 16 вересня 1871 р. диплом графа імперії. Оскільки титул передавався по спадковості, то разом із батьком до цієї гідності було віднесено і дружину Софію Шептицьку та синів[45]. 11 жовтня 1871 р. І. Шептицького знову було обрано послом Австрійського парламенту, але в березні 1873 р. він разом з іншими представниками польської аристократії склав свій мандат, протестуючи проти зміни виборчого законодавства. До речі, батько Андрея підтримав ініціативу введення русько-української мови у навчальну програму львівської гімназії, а в 1876 р. домагався створення фонду допомоги греко-католицьким священикам, яких переслідувало на Холмщині російське самодержавство. У період із 1870 до 1912 рр. І. Шептицький був незмінним депутатом Галицького крайового сейму, окрім каденції 1877-1882 рр., коли не взяв участі у виборах. Й. Сліпий писав, що І. Шептицький був у добрих взаєминах з багатьма відомими людьми того часу, «передовими діячами і вченими проф. Шараневичем, проф. Огоновським, Петрушевичем, др. Олесницьким, Сушком та іншими»[46]. Необхідно погодитись із слушним зауваженням І. Матковського, що «однією із визначальних тем майбутніх досліджень могла б стати його політична діяльність у Яворівському повіті, де проживав та багато років виконував обов'язки голови ради повіту»[47].

[44] Матковський Іван. Названа праця. С. 52.
[45] Матковський Іван. Там само. С. 59–60.
[46] Сліпий Йосиф. Названа праця. С. 7.
[47] Матковський Іван. Названа праця. С. 61.

Подружжя Софії та Івана Шептицьких надзвичайно поважали один одного, ця родина була глибоко віруючою. Софія «захоплювалася його рішучістю у вчинках та відповідальністю. Це був чоловік зі сильним характером, незламними принципами, вимогливий до себе та інших. Вирізнявся своєю незалежністю у судженнях та висловлюваннях. Тому Софія зважала на його думку та охоче прислухалася до його порад. Іван Шептицький не належав до завсідників салонів. Його, як і Софію, не приваблював аристократичний світ. Саме ця риса його особистості найбільше подобалася Софії. У чоловікові вона цінувала насамперед релігійність, яку він не афішував, але й не приховував. Їй глибоко запали в серце слова Івана, сказані в день заручин, що з Богом їм буде добре… Софія намагалася пізнати зацікавлення та уподобання чоловіка. Знала про його переваги та недоліки. У характері чоловіка її непокоїла лише певна впертість. Вона усвідомлювала, що ця риса характеру може бути причиною напруження в сім'ї, але вірила, що з допомогою спільних зречень вони зможуть перемогти усі труднощі…Майбутнє показало, що вплив Софії спричинив позитивні зміни у характері чоловіка. Бо жінка має дар безпосереднього, глибокого розуміння іншої людини, й водночас здатність вихоплювати та оцінювати прояви людської особистості. Завдяки цьому жінка допомагає чоловікові зрозуміти себе і реалізувати сенс притаманного йому способу буття. Їхнє подружжя було вдалим…»[48].

Подружжя Шептицьких мало семеро синів. Перший син Степан народився 1 жовтня 1862 р., але невдовзі помер у віці двох років у листопаді 1864 р. 8 листопада 1863 р. народився Юрій, на якого батьки покладали великі надії, однак передчасно пішов із життя 18 лютого 1880 р. «Багато я перенесла втрат у житті, – пізніше пригадувала С. Шептицька, – а все-таки ще сьогодні мушу ствердити, що жахливішої депресії, як при смерті тої первородної дитини, я ніколи більш не переживала, може, тільки тому, що як дитина, так і душевне терпіння, були первородні. Я любила його пристрасно й дико страждала. Через декілька тижнів вид і голос другого сина, тоді однорічного Ізя (Юрія), були для мене справжнім стражданням. Очікуваною дитиною я ні не тішилася, ні задля неї не здержувалася в своїх жалях. До крайньої втоми я ходила по кімнатах або по найдальших стежках городу, й коли ніхто не міг мене бачити, ні чути, та у приступах якоїсь тваринної туги я голосно стогнала. Як лошиця іржить за лошатком, так я стогнала й

[48] Манькут Олена Данута. Названа праця. С. 75–76.

радше хотіла вирватися та втекти до моєї дитинки»[49]. 26 липня 1865 р. побачив світ Роман, за ним Казимир, Олександр, Станіслав і Лев.

Хоча Андрею Шептицькому присвячено чимало біографічних нарисів, однак всі вони без винятку написані на основі найкращого життєпису молодих років майбутнього Митрополита, авторкою якого є його мати – Софія Шептицька. «Третій з черги наш син, – писала С. Шептицька, – Роман – Олександер – Марія, сьогодні в сині о. Андрей Шептицький, народився в Прилбичах дня 29 липня 1865 року, вісім місяців після смерти нашого найстаршого сина Степана… Пам'ятаю таке самітне, аж до перевтоми, ходження по останній стежці з видом на став, і такі голосні стогони напередодні народження Ромця. Другої днини вполудне, в третій день жнив, він прийшов на світ, обімлілий. Я була дуже ослаблена й мені не дозволяли заснути, бо побоялися, що зімлію. Коли я, врешті, заснула, уві сні я виразно відчула Стефця, хоч і не бачила його, як станув біля мого ліжка й поклав на ньому новонароджену дитину; я зрозуміла це досконало й зрозуміла також, що давши її мені, відходить тепер у мирі. Прокинувшись, я казала подати собі дитину, й без ніякої боротьби я відчула, що тамтой жахливий біль був віднятий від мене, що люблю дітей, яких Бог залишив і що тамте, моє кохання, може, вже спочивати в мирі… Може, це все було природне, але мені здавалося воно чимсь просто від Бога даним, за посередництвом двох янголів, і тому ніколи я не забула тих хвилин після народження Ромця»[50]. Хлопчик з'явився на світ дуже слабеньким і за життя часто й дуже небезпечно хворів.

Софія Шептицька особисто дбала про освіту та виховання Романа, який одного разу сам себе назвав «Ама». Коли через багато років її розпитували журналісти про особливості системи виховання майбутнього Митрополита, Софія щиро відповідала: «Що я робила, не знаю, нічого не робила, я не мала ніякої системи, не притримувалася ніяких педагогічних правил. Я любила їх і старалася пізнати, яким кожний із них є. Моя єдина система виховання – це «Богородице Діво». Ніщо інше, – лише «Богородице Діво». І навпаки – хлопець зле робить лекції, є непослушний, доказує, наражується на небезпечний випадок – знову «Богородице Діво»[51]. «Коли йому йшов четвертий, або п'ятий рік життя, одного разу після лекції катехизму з Ізьом я почала розказувати

[49] Шептицька Софія. Молодість і покликання о. Романа Шептицького. Львів: Видавництво «Свічадо», 2015. С. 17.
[50] Там само.
[51] Гузар Л. Названа праця. С. 38.

йому про Ісуса Христа. Я навіть не згадала ще про Страсті й Розп'яття, коли запримітила в ньому таке зворушення, таке зусилля здержати великі сльози, якими наповнювалися його очі, що я швидко здержала себе й перейшла на іншу тему, не бажаючи грати на тому, що могло бути лише переніжненням нервів; але ні, славити Бога, не нервові це були сльози. Пізніше, коли підучився вже писати, скрізь я знаходила шматочки паперу зі записками, з уступами молитов, що їх він сам виготовив…»[52].

Хоча майбутній Митрополит не залишив після себе спогадів, однак у статті «Мої спомини про предмет музейних збірок», опублікованій у 1930 р., він пригадував: «Маючи писати спомини, я мушу попросту ствердити факт, що, заки я навчився читати й писати, ще дитиною, коли я не здавав собі справи з почувань, я серцем відчував красу старої нашої ікони. Я був, відай, дуже малим хлопчиком, коли в нашій старенькій дерев'яній церкві у Прилбичах, стоячи перед іконостасом, відчував я ту якусь непоняту емоцію, що її я нині назвав артистичною емоцією. Я мусів бути маленьким хлопчиком, бо наш старенький парох, якого відтак я о добру голову переріс, видавався мені великаном, як він у святих ризах виходив дияконськими дверми на Великий вхід. Пам'ятаю, що то був Великий вхід, бо як би нині виджу на дискосі замість агнця кусник білого хліба. Усе те разом, навіть ця булка, хоч як тепер виджу, не дуже згідна з типиком, надзвичайно порушувало моє серце. Гієратичні постаті в іконостасі, на мене звернений зір Христа Спасителя і святої Його Матері, та якась містична темрява, в якій світили тільки свічки і їх відблиск на золотих тлах ікон, дим кадила, що взносився до неба разом із звуками пісні, – все те разом складалося на якесь враження так глибоке, яке ледве чи коли в житті пам'ятаю. А глибоке було враження якраз тому, що поза тими зовнішніми проявами відчувало серце якусь таємну глибінь, що, наче промінчик, спливала на душу з-поза світла, наче з неба»[53].

Роман дуже швидко розвивався: в чотири роки почав малювати і щось вирізувати, а в п'ять років Софія почала його навчати катехізму[54]. В. Лаба теж звернув увагу на той факт, що малий Роман «усім цікавився, все легко сприймав і засвоював. Вже на третьому році життя він знав короткі молитви, між ними одну з найкращих Богородичних молитв

[52] Шептицька Софія. Названа праця. С. 19.

[53] Шептицький Андрей. Пастирські послання. Спільні пастирські послання. Т. IV / Упорядники: Оксана Гайова, Роман Тереховський. Львів: Фундація «Андрей»; Видавничий відділ «Артос», 2013. С. 546–547.

[54] Сліпий Йосиф. Названа праця. С. 10.

«Під Твою милість прибігаєм», яка була уложена і дуже поширилася на церковному Сході, а яку його мати Софія залюбки відмовляла»[55]. К. Королевський звернув увагу на надзвичайну серйозність малолітнього Романа: «змалку прислужував під час Літургії; але ніколи йому не спадало на гадку, як багатьом дітям, гратися у священика, в Службу Божу тощо. Під час Євхаристії він тримав руки складеними, а очі були опущені: ніхто ніколи не вчив його цьому. Він уже розумів вагу святих речей. Коли йому минуло вісім років, мати зауважила, що за столом він більше не брав десерту. Хотіла дізнатися причину, знаючи добре, що він скаже їй правду. У відповідь почула, що він так робить, щоб покарати себе за гріхи. Вже в такому віці він умів відмовляти собі у приємності задля своїх братів»[56].

У віці дев'яти років Роман розповів матері, що готується до того, щоб стати священиком. Тоді цього ніхто всерйоз не сприйняв, але добре знаючи характер сина, його тверду волю і непохитність, Софія Шептицька зрозуміла, що він від своїх намірів не відступить. Звернемось знову до вже раніше цитованого листа Романа до матері: «Уважно й поволі я відхилив двері й побачив очі портрета дядька Атанаса, я зразу заспокоївся і зрозумів: це він мене кликав! Уже зовсім спокійний я підійшов близько до портрета, а світло свічі впало на руку дядька, яка лежала, як біла пляма на чорній рясі. Дуже чомусь мені захотілося, Мамо, поцілувати цю руку, щоб подякувати дядькові за те, що він мене покликав, і привітатися з ним. Але портрет висів високо, й я його не міг досягнути устами. А очі дядька Атанаса говорили до мене, так, Мамо, говорили. Я просто чув не ухом, а цілою своєю істотою, як вони наказували мені, щоб я ішов слідами своїх предків, що всі вони молять і просять Бога, щоб Він дозволив мені йти їхніми слідами, що всі ті ченці, ігумени, єпископи й митрополити Шептицькі по батькові й усі священики й ченці Фредри по матері обстоюють перед Богом моє покликання. Ще сьогодні, Мамо, по стількох роках я чую виразно голос дядька Атанасія, а може, радше, голос моїх предків… І до сьогодні пригадую одне тоді для мене неясне слово, яке просто цвяхом вбилося у мою пам'ять і як незагоєна рана до сьогодні дзвенить мені у вухах: – Ти є позичений, сину, – казали очі митрополита Атанасія, – ти є позичений! Пам'ятай про це! Довго-довго я стояв перед портретом дядька Атанасія і щойно гаряча крапля воску із свічки, що впала на мою руку, наче

[55] Лаба Василь. Митрополит Андрей Шептицький. Його життя і заслуги. Люблин: Свічадо, 1990. С. 14.
[56] Королевський К. Названа праця. С. 32.

пробудила мене… Я перехрестився, підійшов до бюрка Тата, на якому стояло вирізьблене в дереві Розп'яття Христа (Тато привіз його з якогось паломництва, пригадуєш, Мамо?), поцілував скривавлені ноги Розп'ятого й сказав уголос: – Добре!»[57].

Ці переживання молодого Романа поетично передала в своїй поемі Леся Храплива:

Привид Прилбич дитячих зоріє
«У затишній, ясній повноті:
Батько, браття і Мати Софія,
Поривання юнацькі святі…
З рам шептали Шептицьких картини:
Атанасії, Лев, Варлаам:
«Ти боярського роду дитина –
Благовістям будеш русинам!»[58].

У 1875 р. Роман розпочинає навчання в гімназії Франца Йосифа у Львові. Насправді, в гімназії він складав тільки іспити, до яких готувався в батьківському будинку. Навчався з великим ентузіазмом і чотири класи гімназії закінчив з відзнакою. Батьки, мабуть, усвідомлювали, що цього недостатньо, хоч би з огляду на брак відповідних наставників. Місцем, де Роман продовжив освіту, став Краків. Він вперше тут з'явився восени 1879 р., коли разом зі своїми двома братами Юрієм і Олександром розпочав навчання у п'ятому класі Краківської гімназії Святої Анни по вулиці Пляц на Греблях, 9. В цей час Роман мешкав у професора Гуго Затея. Йдеться про будинок так званого Палацу Любомирського по вулиці Святого Яна, 11, на якому сьогодні встановлена меморіальна дошка митрополиту Андрею Шептицькому. Відомо, що серед його товаришів по навчанню в гімназії був польський студент Едвард Ярошинський. Польська дослідниця Магдалена Новак, досліджуючи цей етап в житті А. Шептицького, дійшла висновку, що він сформувався як польський патріот, знавець і поціновував польської культури та історії. З таким твердженням не погоджується сучасна українська дослідниця життя й діяльності митрополита Л. Гентош, яка доводить, що Роман «брав участь у роботі студентських товариств польського патріотичного спрямування, навчаючись у Вроцлаві та в Кракові. Однак він також цікавився діяльністю різних католицьких

[57] Дванадцять листів о. Андрея Шептицького до матері / Упор. Г. Меріам-Лужницький. Львів: Світ, 1994. С. 17.
[58] Храплива-Щур Леся. Слуга Божий Андрей Шептицький Митрополит Києво-Галицький / Друге видання. Онтаріо: Товариство «Свята Софія», 1990. С. 5.

організацій та намагався зі своїми найближчими друзями поширювати серед молоді християнські, католицькі цінності»[59].

Наближався час іспитів. Софія Шептицька пригадувала: «Вчився багато, дуже багато; хотів бути відзначаючим (першуном), але на два дні перед матурою замкнув до шафи всі книжки, скрипти тощо, кажучи: «Скільки міг – я вчився, тепер уже не доторкну книжки, бо мушу дати відпочити думкам і нервам», та цілі два дні провів на проходах по околицях Кракова. Іспит зрілости склав знаменно, наче «бавився б» – казали інші, але все-таки був такий втомлений, що пам'ятаю, – як під час вечері заснув на кріслі»[60]. 11 червня 1883 р. Роман з відзнакою закінчив Краківську гімназію. Того ж дня він заявив матері, що остаточно вирішив вступити до Чину Василіян.

Між роками навчання у Львові та Кракові відбулося чимало подій у житті родини Шептицьких. 17 травня 1876 р. мати, порадившись зі своїм власним духівником, привезла таємно Романа до Львова, де він прийняв своє перше причастя. Сталася ще одна подія – 18 лютого 1880 р. помер брат Романа Юрій. Пізніше Софія Шептицька пригадувала: «… Вражав мене його (Романа – Авт.) спокій, лякала відсутність сліз, причому я знала, як важко він переносить оце горе. Я думала, що ради мене їх здержує й другої днини після смерти Ізя, коли він стояв непорушно з блідим обличчям біля мого ліжка, я сказала до нього: «Чому ти не плачеш – чи ради мене? Ти, може, хворий? Це недобре здержувати сльози!» – «Ні, я не можу плакати, для Ізя я навіть радію, що вже відійшов до неба». А коли кільканадцять днів пізніше я ще раз у листі за торкнула цю тему, він так відписав мені: «Моє страждання не є фальшиве (фальшивим називаю лише таке терпіння, яке не випливало б з волі Бога). Милосердний Господь просвітив би мене. Мама пише: «Він був майже скінченим твором». Правда, а тепер? Бог сам його тепер ще більше завершив, а коли він був майже завершений, то тепер став не лише завершений, але зовсім досконалий. Був ще людиною, а тепер є непорочним духом у небі, перед лицем Бога, Бог той твір не знищив, але його викінчив, завершив; відібрав його нам, зате дав нам у небі при Собі посла, янгола, який буде просити Його за нас. Відобрав Ізьові земське тіло, а дав йому безсмертність і безсмертне щастя, невже ж це недобра зміна?.. Біля себе я не відчуваю порожнечі, я мав раніше брата, товариша, опікуна, тепер він не покинув мене, тепер я відчуваю його тут,

[59] Гентош Л. Історія вибору Романа Шептицького. Україна модерна. Випуск 27. С. 175.
[60] Дванадцять листів о. Андрея Шептицького до матері / Упор. Г. Меріам-Лужницький. Львів: Світ, 1994. С. 38.

при собі, відчуваю його – мого другого янгола-Хоронителя… Він здержує мене від гріха, навертає до доброго, одним словом чую два рази більше, – як спершу, – що мене береже незримий дух і пильнує мене, й за це я дякую Всевишньому»[61].

Батько Романа негативно віднісся до бажання сина назавжди пов'язати своє життя з Чином Василіан. Мало того, він просив о. Генрика Яцковського вплинути на нього й переконати у безглуздості такого вчинку. Необхідно сказати кілька слів про людину, яка упродовж багатьох років була духівником родини Шептицьких. Г. Яцковський (1834–1905) – польський церковний діяч, римо-католицький священик, єзуїт, який на прохання Папи Лева XIII посприяв проведенню Добромильської реформи василіан. Він народився 8 серпня в с. Яблово (нині Поморське воєводство в Польщі). Гімназійну освіту здобув у Хелмні, а магістратуру захистив 1853 р. в Гданську. Вивчав право у Берлінському, а згодом у Вроцлавському університетах та богословські студії в Папському Григоріанському університеті і в Пельплінській духовній семінарії. 8 квітня 1860 р. отримав священичі свячення з рук єпископа Яна Марвіча. Працював ректором декількох єзуїтських колегій у Старій Весі, Станиславові, Чернівцях та Хирові. З 1880 р. був сповідником Р. Шептицького. Останній надзвичайно високо цінував і цілком довіряв Г. Яцковському. Саме йому він вперше розказав про своє бажання стати священиком. Софія Шептицька пригадувала, що напередодні свого відходу до Добромильського монастиря Роман просив її зберегти улюблений молитовник «Animae Christianae», який йому подарував Яцковський: «Прошу Маму зберегти його, на ньому є напис, виконаний рукою отця Яцковського, це буде колись дорога пам'ятка по ньому…»[62].

Зберігся лист Г. Яцковського до І. Шептицького, в якому духівник родини писав: «Жадав Ти, Пане Графе, щоб я, наскільки мені дозволить моя совість, не підтримував Романа в його постанові щодо Чину, а радше щоби я відмовляв його, перестерігав перед таким рішенням. Я обіцяв тоді, коли не мав ще виробленого погляду про правдивість його покликання. Тепер, я не міг би вже дотримуватися такої обітниці. За ніщо в світі я не хотів би в будь-якій християнській родині стати причиною незгоди, тим більш я не хотів би вживати свого впливу, щоб ослаблювати Ваш вплив, бо Ваші діти знайдуть легко іншого, якщо не в рівній мірі прихильного, то принаймні рівно совісного сповідника, але

[61] Шептицька Софія. Названа праця. С. 29–30.
[62] Там само. С. 150.

батька можуть мати тільки одного. Не маю права нікому, хто лише зажадає від мене сповіді, відмовити йому тієї прислуги; а проте, щоб не давати до цього притоки, не бачу в цьому випадку ніякого іншого виходу, лиш щоб від дому Ласкавих Панства – не серцем, ані молитвою, але своєю особою, оскільки на це дозволять світові товариські форми, – відійти на так довго, аж поки справа Романа зовсім не виясниться. Я буду доручувати Господу Богу цю справу й то тим більше, чим менше матиму докладних відомостей про її дальший розвиток. За ласкавих Панства теж не перестану молитися, щоб Ви вірно й совісно досліджували покликання Романа, але так, щоб Ви не відмовлялися від тієї пожертви, якої, я впевнений у цьому, Бог вимагає від Вас, і не схотіли вивихнути покликання Вашого сина»[63].

Притаманна І. Шептицькому впертість його характеру перемогла. Він сказав своє рішуче «Ні!». Не вплинули на позицію також листи Романа. В одному з них він писав: «Бог вимагає від Вас, Тату, великої жертви, але невже ж вона буде втрачена? І для Вас, для родини і для краю?.. Чи Ви, Тату, не будете колись горді на таку пожертву?.. Я хотів би присягати Вам, Тату, що тільки від мене самого походить моя постанова, що не було тут ніякого стороннього впливу, що я ніколи не розмовляв у цій справі з ніяким Ісусівцем перед моїм рішенням; коли ж моя думка дозріла, я розказав про неї сповідникові, але не почув від нього ні одного слова заохоти, а тільки приказ випробовувати себе… Якщо я спричиню Тобі лише біль, то ненароком, і якщо не приношу Тобі ніякої радости, то тільки тому, що й сам не знаходжу її для себе у своєму серці. Один Бог є моєю силою. Я Йому те саме кажу, що я Вам, Тату, сказав і Він потішає мене та каже мені сподіватися від Вас хвилин щастя і віри, а, може, й користи та недаремної праці. Цілую руки Дорогому Татові, залишаючися назавжди відданим сином. Роман»[64].

Іван Шептицький визначив синові чотири роки випробувань: Роман повинен був за цей час закінчити університет, здобути докторат з права – і аж тоді йти в монастир[65]. Роман, послушний волі батька, записується до однорічної військової школи і одночасно на юридичний факультет Краківського університету. Проте захворювання на скарлатину, яка перейшла на суглоби рук і ніг, унеможливлювало продовження військової кар’єри, і Роман 22 червня 1884 р. назавжди покинув військову службу, а після одужання продовжує юридичну

[63] Там само. С. 58–59.
[64] Там само. С. 77–78.
[65] Сергійчук В. Українські державники: Андрей Шептицький. К., 2015. С. 23.

освіту в Кракові (два семестри) та у Вроцлаві (з третього семестру)[66]. Й. Сліпий у статті про молоді роки А. Шептицького навів спогади професора Лєммера, який свого часу читав йому лекції: «Як свідчать власноручно писані професорами посвідки, він живо цікавився тими «побічними» предметами і зраджував тим своє особливе замилування до богословських студій, та носився з думкою посвятитися їм. Головно з проф. Лєммером нав'язав дуже щирі зносини. Коли Митрополит сидів в царській тюрмі, тоді оповів він своїм слухачам на викладі, що Роман розказував йому про гніт українського народу в Галичині і що одного дня відкрив йому свій намір перейти на греко-католицький обряд. «Теперішній львівський митрополит граф Шептицький, – се слова Лєммера – сидів у вісімдесятих роках тут переді мною як слухач, от як ви. То був ідеальний, благородний чоловік, мій найліпший ученик»[67]. 31 липня 1887 р. він завершив навчання, а 27 квітня 1888 р. здобув науковий ступінь доктора права на юридичному факультеті Ягеллонського університету. «Блискуче закінчені правничі студії не дали д-ові Роману Шептицькому в його житті того становища, яке, як він знав, було задушевним бажанням його батька і на яке він повністю кваліфікувався. – писав В. Лаба. – Але вони незвичайно допомагали йому опісля як церковному владиці, що мусів бути дослівно усім: адміністратором, фінансистом, політиком-дипломатом й оборонцем прав Церкви і народу, а нераз і себе самого»[68].

Значний вплив на становлення поглядів молодого А. Шептицького та його рішення перейти в лоно Греко-католицької церкви мала подорож до Києва, здійснена у 1887 р. Тут він знайомиться з історією, мистецтвом, культурою України. У Києві Шептицький опинився в середовищі патріотичної української інтелігенції. В листі до матері 5-9 листопада він написв: «Київ зробив на мене гарне враження; там застав я багато поляків, з якими познайомився і деякі з-поміж них дуже мені сподобалися… Я купив тут декілька книжок. Між іншим я познайомився з проф. Антоновичем, дуже вченим істориком і дуже цікавою людиною»[69].

Володимир Боніфатійович Антонович народився 13 (30) листопада 1834 р., за іншими даними 1830 р. в селі Махнівці на Київщині у

[66] Заборовський Я. Ю. Названа праця. С. 8.
[67] Сліпий Йосиф. Названа праця. С. 18.
[68] Лаба Василь. Митрополит Андрей Шептицький. Його життя і заслуги. Люблин: Свічадо, 1990. С. 17.
[69] Шептицька Софія. Названа праця. С. 122.

шляхетно-польській сім'ї[70]. По закінченні Одеської гімназії поступив на медичний факультет Київського університету, однак швидко збагнув, що душа і серце тяжіють до історії, перевівся на історико-філологічний факультет цього ж університету, після успішного закінчення якого здобув ступінь кандидата історії. У 1876 р. В. Антонович захистив дисертацію на тему «Останні часи козацтва на Правобережжі», за яку йому присвоїли ступінь магістра руської історії. За публікацію книги «Нарис історії Великого князівства Литовського» В. Антонович одержав вчене звання професора Київського університету Святого Володимира і цю посаду займав до 1890 р., після чого пішов на пенсію. Однак викладацька діяльність Володимира Антоновича не закінчилася. В усякому разі відомо, що протягом 1895–1896 навчальних років відомий вчений нелегально читав студентам «Виклади про козацькі часи на Україні» – єдину працю, написану українською мовою. Завдяки записам, які збереглися в учнів історика, цей лекційний курс був опублікований в 1991 р. окремою книгою[71]. Всі інші праці В. Антоновича побачили світ в різних журналах і наукових збірниках російською мовою. І в цьому нема нічого дивного, адже після прийняття дискримінаційних царських указів Валуєва і Юзефовича українська мова опинилася поза законом. В 1996 р. Київське видавництво «Либідь» видало з нагоди 160-ї річниці з дня народження Володимира Антоновича досить великий за обсягом збірник вибраних праць вченого під назвою «В.Б. Антонович. Моя сповідь. Вибрані історичні та публіцистичні твори». До книги ввійшли такі наукові розвідки вченого, як «Польско-русские соотношения XVII в.» «Про українофілів та українофільство», «Киевские войты Ходыки»; «Характеристика деятельности Богдана Хмельницкого», «Козацкий сотник Иван Гонта» та багато інших. Автор вступної статті та упорядник видання професор Василь Ульяновський вміло згрупував праці В.Антоновича по розділам «У боротьбі за Україну», «Життєписи історичних діячів», «Козаччина. Гайдамаччина», «Історія церкви в Україні», «Київ і Київська земля», «На старій Україні: факти, події, люди»[72].

---

[70] Антонович Володимир Боніфатійович. Довідник з історії України (А–Я): Посібник для середніх загальноосвітніх навчальних закладів / За загальною редакцією І. Підкови, Р. Шуста. 2-ге видання, доопрацьоване і доповнене. К.: Генеза, 2001. С. 30.

[71] Антонович В. Коротка історія Козаччини. З ілюстраціями і картою України. К.: Видавництво «Україна», 1991. 158 с.

[72] Антонович В. Б. Моя сповідь: Вибрані історичні та публіцистичні твори / Упорядники О. Тодійчук, В. Ульяновський. Вступна стаття та коментарі В. Ульяновського. К.: Либідь, 1995. 816 с.

Володимир Антонович, на відміну від деяких своїх плодовитих учнів, приміром Михайла Грушевського, не написав узагальнюючої історії України. Та цього він і не прагнув. Переважна більшість його праць була присв'ячена дослідженню українсько-польських взаємин і розвитку національно-визвольного руху на Правобережжі, серед яких варто виділити «Про походження козацтва» (1863), «Про гайдамацтво» (1876), «Про походження шляхетських родів у Південно-Західній Росії за актами 1432–1798» (1870), «Уманський сотник Іван Гонта» (1882), «Київ та його доля і значення з XIV – до XVI ст.» (1882), «монографії з історії Західної і Південно-Західної Росії» (1885) та ін.

«Володимир Антонович, – писала Н. Полонська-Василенко, – перший у тодішній Росії, у своїй історичній школі в основу історії поклав знання передісторії». Він зрозумів вагу передісторії ще сто років тому, зробив її предметом історичних студій і викладав її під виглядом «Вступу до історії». Саме з іменем В. Антоновича справедливо пов'язують виникнення української археології. Археологічний з'їзд 1874 року показав високий рівень досягнень молодої української науки. В. Антонович був автором праць з археології, які започаткували цілий напрям наукового дослідження. Серед його головних розвідок з археології необхідно назвати «Розкопки з землі древлян» (1893), «Археологічна карта Київської губернії» (1895), «Археологічна карта Волинської губернії» (1902). Вже в 1870 р. В. Антонович на одному із засідань «товариства Нестора-Літописця» виступив з ґрунтовними дослідженнями про українські могили. З іменем видатного вченого пов'язано виникнення в 1873 р. «Південно-Західного відділення Російського Географічного товариства».

Плідно працював Володимир Антонович у галузі етнографії. Заслуговують на увагу його праці «Чаклунство» та «Історичні пісні малоросійського народу» (1874–1875, у співавторстві з М. Драгомановим). Вчений зібрав і видав 8 томів «Архіву Південно-Західної Росії», в яких були вміщені матеріали з історії Правобережної України XVI–XVIII ст. У 80-х роках XIX ст. В. Антонович опублікував двома виданнями книгу «Історичні діячі Південно-Західної Росії», в якій були поміщені науково-популярні нариси про українських гетьманів Петра Сагайдачного, Івана Виговського, Юрія Хмельницького, Павла Тетерю, Петра Дорошенка, Демка Многогрішного та багатьох інших. На відміну від «Русской истории в жизнеописаниях ее главнейших деятелей» Миколи Костомарова, написаній в проросійському дусі, нариси В. Антоновича висвітлювали минуле України як складової

частини Російської імперії, але простежувалася ідея національної єдності.

Поряд з активною науковою діяльністю В. Антонович не менш активно включився у політичну боротьбу. Він з молодих літ бере участь у так званому русі «хлопоманів», які вимагали демократичних нововведень, звільнення селян з кріпацтва. Окрім наукових, політичні цілі переслідувала також «українська Громада», ініціатором створення якої виступили В. Антонович, К. Михальчук, Т. Рильський, Б. Познанський. Коли русофільська преса накинулася на київську «українську Громаду», В. Антонович і двадцять його соратників опублікували відкритого листа, в якому запевняли російську публіку в тому, що їхньою метою «є лише освіта народу». Незабаром В. Антонович разом з О. Русовим, М. Драгомановим та іншими заснували «Стару Громаду». Що стосується творчих стосунків В. Антоновича і М. Драгоманова, то їхня наукова співпраця увінчалася написанням вищеназваного збірника «Исторические песни»[73].

Ось із такою людиною познайомився молодий Роман Шептицький. Свою зустріч з В. Антоновичем він детально описав у листі до матері: «Моя Найдорожча Мамо! Це був чарівний вечір, що про нього я лише Тобі колись одним реченням у листі згадав. А сьогодні, коли слова проф. Антоновича стають дійсністю, мені хотілося б, Мамо, сказати Тобі, як наука навіть на довгі роки випереджує історичні події. Ми сходили із Св'ятоволодимирської гірки вниз. Блакитне небо, що під вечір стемніло й творило наче копулу над спокійними в цей час, могутніми водами Дніпра, рясна зелень довкруги й гул міста, що доходив здалеку, – все це творило якусь просто мистецько-містичну картину. Поневолі я зупинився на хвилину й шепнув: – Боже! Яка краса! Професор глянув скоса на мене й, зупинившися теж, сказав: – Ваша правда, пане Романе, краса, тільки, на жаль, ми не володіємо цією красою, а вона нами. Ми є рабами краси, не її панами. А це різниця! Я не зрозумів і питаючи глянув на нього (Ми так домовилися, щоб він звертався до мене «пане Романе», а не «пане графе», як це було на початку нашої зустрічі). Антонович усміхнувся цією милою усмішкою, яка його обличчя інтелектуаліста-вченого змінювала на добрячу, щиросердечну людину.

– Я знав, що ви мене зрозумієте й мушу щиро сказати вам, що багато навіть із моїх товаришів-науковців, зокрема етнографів, навіть глибоких

[73] Вегеш М. М. Володимир Антонович (1834–1908). Вчені, письменники і політичні діячі про Україну: (Збірник наукових праць) / Ужгород. держ. ун-т., Ужгород. культ.-осв. і благодійницьке т-во «Карпатське братство». Ужгород, 1996. Вип.1. С. 3–5.

дослідників фольклору не розуміє мене, називаючи нас «хлопоманами» чи «народниками», помилково беручи форму за зміст. Бачите, – і тут Антонович знову усміхнувся, – ми обидва, так сказати б, з одного роду. Ви нібито поляк і я теж начебто поляк. Повторюю «начебто», бо, по суті, то ми українці, може, й не гірші від тих українців, які зовнішньо, сказати б, і внутрішньо є українцями й цього культурно-духовного гібридизму, як би це можна назвати, який є у нас, не мають. А між тим саме цей гібридизм, чи докладніше кажучи, ця західноєвропейська культура, яка тільки злегка за торкнула Україну, зокрема вищі верстви народної маси України, а повністю заволоділа духовністю Польщі, дає нам можливість проаналізувати притаманну тільки Україні, чи то пак, тим, що живуть в Україні, духовність. Я вже вам згадував, пане Романе, вчора, що ніякими силами не можна змінити духовного типу людини – на це ми маємо чимало доказів із минулої й сьогоднішньої історії. Нарід може під сильним натиском змінити зверхні ознаки своєї національності, але ніколи не змінить ознак внутрішніх, духовних. Можна говорити різними мовами світу, визнавати себе громадянами різних держав, служити різним культурам, але духовно змінитися не можна.

– А все ж таки, пане професоре, – сказав я, – це повинні, на мою думку, вияснити й аргументувати наукові досліди про народну творчість України… – Очевидно! – живо притакнув Антонович. – Одначе тоді, коли наші етнографи, безсумнівно, дуже докладно й із знанням справи, опрацьовують народну творчість України, – між нами кажучи, це одна з цих ділянок, що нам царський уряд «Малоросії» дозволяє друкувати – і ці опрацювання навіть удостоїлися похвали закордонних науковців, то все-таки ці опрацювання не є повні. Відтворювання побуту для українців, порівняльною методою з іншими народними творчостями, виказування оригінальності звичаїв чи народних обрядів – це все дуже цінне й навіть потрібне. Але воно для духовності України мало варте. Тут треба своєї церкви. – Церкви? – здивувався я. – Так, пане Романе. Церкви, цієї духовної інституції, яка може й зберегти, й скріпити духовність даного народу, а вслід за тим видвигнути ці первинні елементи, що зберігаються в кожній духовності й, відповідно обтесуючи їх, підготовити їх до державно-національної народності, а не до етнографічної народності. Московська Церква не лише чужа, але й ворожа Україні.

– В Галичині ми маємо свою українську, чи як ми її звемо – руську – Церкву, католицьку, або як на Україні її звуть уніатську Церкву… – сказав я. – Безумовно, під цю пору ваша уніатська Церква ще ближча

Україні, хоч і вона є стиснена Римом, де частенько панівні кола Христову науку обмежують державними кордонами. Але не забувайте, дорогий пане Романе, що в Австрії зустрічається конгломерат 15 чи 16 народних типів, а коли глянете на Росію, в якій Церква грає домінуючу ролю «правої руки держави», то в Росії, не збільшуючи, можна сказати, живе 150 окремих народностей. На одному Кавказі живе їх близько 40. І проф. Антонович глянув на заходяче сонце, витягнув із камізельки годинник, відкрив вічко коперти і сказав: – Ходім же, пане Романе, ось-ось осьма година, а Петров дуже точний. Я дуже радий, що ви познайомитеся з Миколою Івановичем. До речі, не люблю я вживати патроніміків, хоч це староукраїнський звичай і слід би його навіть вдержати й серед українців Галичини… А з Петровим раджу вам таки ближче познайомитися, він і літературознавець, і іконо знавець, і музейник, і неабиякий етнограф. Тільки не питайте його про історичну топографію Києва, бо це його «коник», він готов вам дати цілонічний виклад про це… І нагло проф. Антонович почав сердечно сміятися. – А знаєте? Петров – москаль, «настоящий» москаль, уродженець Костромської губернії. Чи не чудасія воно? Ви поляк, я поляк, а Петров москаль, і ми всі разом українці! І чи не геніально придумав український нарід приповідку, що «хто ступить на цю землю, турок, лях чи москаль, той кожний українцем стане!?»[74]. Й. Сліпий писав, що «проф. Антонович прийняв його (Романа – Авт.) дуже щиро і ввічливо, показував йому Київ і на пам'ятку подарував свою книжку «Историческія песни малорусскаго народа съ объясненіями Вл. Антоновича и М. Драгоманова», Т. 2. в. 1. Кіевъ 1875. На ній написав власноручно присвяту: Шановному пану Роману Шептицкому від (sic) В. Антоновича на пам'ять»[75].

Того ж року Роман Шептицький приїхав до Москви. Про своє враження від російської столиці він виклав у листі до матері від 12 листопада 1887 р.: «Оце я пишу до Вас у 24 години після мого приїзду до Москви. Але орієнтуватися тут тяжко й як довго не знається міста, не хочеться навіть писати. Щоби Вам дати доказ, що я не почуваюся в Москві самітним, скажу Вам тільки, що за тих 24 години я познайомився з проф. університету Гераським, в якого я обідав, далі з проф. університету Брідішеном, росіянином, з отцем Врублевським при склянці чаю і з Марком Кропивницьким – письменником, дуже цікавою

[74] Дванадцять листів о. Андрея Шептицького до матері / Упор. Г. Меріам-Лужницький. Львів: Світ, 1994. С. 18–20.
[75] Сліпий Йосиф. Названа праця. С. 20.

людиною. Це все робить особливе й дивне враження і не жаль було їхати тут повних 30 годин швидким поїздом. Тут видно в архітектурі всі можливі східні стилі: арабський, турецький, навіть китайський, а це все на візантійському фоні; все тут суворе; часи Івана Грозного інкрустовані у вежах грізного Кремля. Час до часу відживають болючі спогади 1812 р.; дзвініця пошкоджена вибухом… тут стояв генерал Давус… ця церква збудована у виявленні подяки після битви і т. д., і т. д. А все-таки я ще нічого не бачив – ні палати, ані дуже цікавих музеїв. Я ходив на вежу Івана; звідти видно тисячі й тисячі більших і менших веж, червоних, зелених, синіх, золотих і срібних. З Карамзіним у руці можна би багато дечого навчитися, а все-таки мене не збирає охота залишатися тут надовго; хотілося би побачити лише те, що найважливіше й чимскоріше втекти, залишаючи св. Катерині це тяжке завдання, яким було би навернення москалів. Але воно прийде! Це відчувається і його можна сподіватися…»[76].

Як колись українські православні владики усвідомили, що на грунті старої київсько-руської церкви, котра з вини візантійської ніколи не стала власне національною для нашого народу, виростає московська, що є знаряддям у руках творців Третього Риму, так і молодий Шептицький чітко зрозумів: доки пануватиме тяжіння православної Москви, доти українці не розумітимуть своїх національно-політичних інтересів. Відтак належало їх відповідно освідомити. І тут своє слово за таких умов мала сказати греко-католицька церква. Ще більше переконала правильність його вибору поїздка до Москви. Оглянувши там місцеві церкви і музеї, «повні награбованих українських пам’яток, і бодай поверхово зорієнтувався, як Москва збагатила свою культуру крадежем нашої української»[77].

В Москві Роман Шептицький познайомився з видатним філософом і поетом Володимиром Соловйовим[78], який обстоював ідею єдності християнських церков як одну з головних підвалин становлення боголюдства[79]. На час знайомства з Романом В. Соловйов був добре відомий далеко за межами Росії. У 1880 р. він захистив докторську дисертацію на тему «Критика абстрактних джерел». Свої провідні ідеї майбутньої соціально-політичної концепції продовжив розвивати у

[76] Шептицька Софія. Названа праця. С. 122–123.
[77] Сергійчук В. Названа праця. С. 28–29.
[78] Заборовський Я. В. Соловйов і А. Шептицький. Добрий Пастир. Івано-Франківськ, 1990. С. 12–16.
[79] Найповніше екуменічні погляди В. Соловйова див.: Соловьев В. С. Россия и вселенская церковь. Минск: Харвест, 1999. 1600 с.

промовах «Три сили», «Слов'янофільство і російська ідея», «Російська ідея» та ін. Стверджував, що росіянам необхідно позбутися східного фаталізму. Їх покликання, на відміну від «нелюдяного Сходу» і «безбожного Заходу», – брати участь у житті Вселенської Церкви, розвитку християнської цивілізації, відмовитися від національного егоїзму, щоб здійснити велику місію – повести людство до вселенського братерства. У зв'язку з цим Соловйов різко виступив проти візантійсько-московської Церкви. Філософ також виступив проти тези про особливу досконалість російського народу, проти його відділення від інших, опрацював свою систему постулатів націоналізму, що не заважало йому твердити про месіанство російського народу. Соловйов був принциповим противником будь-якого рабства і соціальної системи, яка спирається на обмеження свободи особи. Сама особа в Соловйова – це насамперед глибоко віруюча особа, що шукає добро, щастя якої полягає у любові. Сформулював низку ідей і вірив, що з їх допомогою можна змінити світ, хоч наприкінці життя дедалі більше схилявся до песимізму[80].

Та зустріч знаменувала початок чогось більшого, ніж просто дружби. То була рідкісна зустріч умів, під час якої В. Соловйов, сам того не усвідомлюючи, заповів свою унійну спадщину Шептицькому – можливо, єдиній людині, яка послідовно, але і критично намагась утілити свою теорію в реальність[81]. В листі до матері від 17 листопада 1887 р. Роман писав: «Ви здивуєтеся, коли дістанете ще одного листа з Москви. Причина того ось яка: мені не хотіли тут зміняти купонів «Заставних листів польського королівства», що спонукало мене зрезигнувати з виїзду до Петербурга. Я мав намір виїхати до Смоленська й на Литву 16 ц. м., але декілька нових, дуже цікавих, знайомств задержало мене тут. Я щойно вернувся від о. Врублевського, який зрадів, що я ще затримався тут. Я говорив із ним чотири години, попиваючи чай. Це людина великого духу, яка добре знає світ. Але хто це отой, задля якого я залишився тут? Це Соловйов, людина, про яку ще перед двома роками говорилося так багато!» в дусі католицької Росії. Нині не буду більше писати про нього, та варта було подорожувати аж до Москви, щоби бодай познайомитися з ним»[82]. Диякон Василій у праці

[80] Кухта Б. Соловйов Володимир Сергійович (1853–1900). Хто є хто в європейській та американській політичній науці: Малий політологічний словник / Б. Кухта, А. Романюк, М. Поліщук; За редакцією Б. Кухти. Видання 2-ге, перероблене і доопрацьоване. Львів: Кальварія, 1997. С. 211–212.
[81] Гузар Л. Названа праця. С. 52.
[82] Шептицька Софія. Названа праця. С. 123.

про Леоніда Федорова подає більше інформації: «… Граф Андрей Шептицький відвідав Владіміра Соловйова, бо саме в той період намагався якнайбільше про нього довідатися з його творчости. Від нього він почув багато важливих речей, які відповідали його особистим цілям і покликанню. Звичайно, їхня бесіда була душевною. Андрей Шептицький розповів В. Соловйову і про свій намір скласти монаші обіти. Розмова була тривала, й цілий вечір вони провели біля самовара. В. Соловйов натомість відвідав молодого графа, коли той перебував у готелі «Париж». Особисті стосунки, які тоді розпочались, Андрей Шептицький підтримував навіть тоді, коли його апостольська діяльність щодо єдности з Римом набула доволі виразних форм»[83].

Необхідно погодитися з тим великим впливом, який В. Соловйов зробив на А. Шептицького. Л. Гузар відзначав: «… Схожість ідей цих двох мужів вражає, тому просто можемо сказати, що А. Шептицький багато навчився від В. Соловйова. Він В. Соловйова не сприймав буквально, не наслідував у всьому, проте загальне бачення єдности Церкви та об'єднання Церков однозначно запозичено у В. Соловйова»[84]. Заслуговує на увагу думка Л. Гузара, що митрополит Шептицький «не був звичайним сліпим наслідувачем – він був настільки незалежний у своїх поглядах, що міг дати критичну оцінку. Він міг, незважаючи ні на що, продовжувати боротьбу там, де Соловйов склав руки і занурився в апокаліпсис»[85]. Порівнюючи двох відомих мислителів, М. Вавжонек теж зауважив, що Шептицький «не наслідував Соловйова, тому що не потребував цього робити. Екуменічні ідеї львівського митрополита мали своє джерело у візантійсько-словянській духовності київського кола, де концепції єдності християнства, схожі на ті, які сформулював на російському грунті Соловйов, вже функціонували від декількох століть. Показані різниці між Шептицьким і Соловйовим засвідчують оригінальність думки кожного з них. Вони переконують, що до тих самих висновків можна доходити різними дорогами. Екуменічна думка Соловйова та відгук, з яким вона зустрічалася, укріпили Шептицького у переконанні, що можна в Росії знайти партнерів для конструктивного діалогу про форму Вселенської Церкви та місце, яке повинно в ній зайняти східне християнство. Підсилювали також надію на те, що Росія вирветься з культурної та духовної самоізоляції та летаргії. І на тому

[83] Диякон Василий. Леонид Федоров. Жизнь и деятельность. Научні і літературні публікації «Студіон» Студитських монастирів. Рим, 1966. Ч. 3–5. С. 19–20.
[84] Гузар Л. Названа праця. С. 59.
[85] Там само. С. 68.

полягає особливий зв'язок між екуменічною думкою російського філософа та українського митрополита-уніата»[86].

Отже вплив Володимира Антоновича і Володимира Соловйова на молодого Романа Шептицького важко переоцінити. Спілкування з цими людьми змусило молодого шляхтича ще більше повірити в те, що він насправді знайшов своє справжнє покликання[87]. Але була ще одна постать, яка справила на юнака велике враження – колишній митрополит Йосиф Сембратович. За його митрополичої діяльності у житті Греко-католицької церкви сталися дві визначні події. 1885 р. нарешті створено Станиславівську єпархію. Її першим єпископом став ректор духовної семінарії у м. Відні, визначний богослов та історик Української церкви о. Юліан Пелеш, з рук якого згодом отримав священицтво Андрей Шептицький. Загалом наприкінці XIX ст.

Галицька митрополія мала на українських землях Австро-Угорщини п'ять єпархій: Львівсько-Галицько-Каменецьку, якою правив митрополит за допомогою єпископа-помічника, Перемисько-Самбірсько-Сяноцьку, Станиславівську, Мукачівсько-Ужгородську і Пряшівську. Другою помітною подією став Львівський синод у вересні-жовтні 1891 р. за участю трьох єпископів, 160 священиків і папського легата. Він упорядкував церковний правопорядок, судівництво й літургію, ствердив вірність греко-католиків Апостольському Престолові. А загалом сприяв пожвавленню національного життя у церковно-релігійній та суспільно-політичній сферах[88]. Після синоду 1891 р. пожвавилося духовне і суспільно-політичне життя греко-католиків. Зусиллями церкви засновувались різні громадсько-релігійні структури: Місійне товариство св. Павла; Товариство допомоги бідним парафіям св. Петра; Інститут св. Йосафата для виховання молоді; благодійні організації Сестер Служебниць, які опікувалися дітьми і немічними. Розгортав діяльність Католицький руський-український союз на чолі з Олександром Барвінським. Його пресовим органом був популярний часопис «Руслан». Плідна діяльність церкви, зокрема митрополита Сильвестра Сембратовича отримала високу оцінку Апостольського Престолу. На урочистому відзначенні в Римі 300-ліття

[86] Вавжонек Міхал. Екуменічна діяльність митрополита Андрея Шептицького в Україні та Росії. Рим, 2006. С. 163.
[87] Батій Я. О. Андрей Шептицький. Харків: Фоліо, 2018. С. 31.
[88] Великий А. Г. З літопису християнської України. Т. VIII: XIX ст. Рим: Вид-во оо. Василіян, 1976. С. 245–248.

Берестейської Унії Папа Лев XIII присвятив Українській церкві промову та іменував митрополита С. Сембратовича кардиналом.

Про свою зустріч з кардиналом Йосифом Роман Шептицький яскраво описав у своєму черговому листі до мами: «Я застукав і, увійшовши туди, спершу не знав, куди діти очі: усі чотири високі стіни кімнати до самої стелі були заложені поличками книжок. Під великим венецьким вікном, єдиним вікном у цілій кімнаті, стояло широчезне бюрко, теж завелене фоліялами, сидів і щось писав архієпископ Йосиф. На моє привітання підняв голову, встав із-за бюрка, скинув окуляри, уважно поклав їх на розгорнені папери й, витягаючи до мене обі руки із лагідною усмішкою на обличчі, сказав: – Вітай, мій любий сину! Тішуся, що бачу одного із Шептицьких, який повернувся до нас! Високий на ріст, із молодим обличчям, на якому лягла наче якась задума, але вже з посивілою бородою і сивим волоссям, пригорнув мене до себе, а потім, узявши моє лице в руки, як береться дітей, і дивлячися мені обачливо в очі, неначе до себе шепнув: – Шептицькі, Шептицькі, великий, заслужений рід!... Я хотів поцілувати його руку, але він не дався. – Не треба, сину, не треба! Ось візьми крісло й сідай коло мене, розкажи мені про свій намір служити Богові й нашій Церкві. Дещо я вже знаю про тебе і від кардинала Масаї і від кардинала Чацького, але я хотів би почути про те все із твоїх уст…І я почав йому говорити про свій намір. Мамо, й коли я згадав, що західній світ, задивлений у свою велич, не лише нічого про нас не знає, але тепер і не хоче знати, якісь вогники заблисли в очах владики й він сказав: – Правильно, мій сину, правильно!...Бог хоче, щоб ми так думали й так судили, як Він думає і як Він судить… А щоб так думати, й так судити, як Бог, треба зректися себе… – Я свідомий того, Ваше Високопреосвященство, – шепнув я. А архієпископ Йосиф говорив далі:

– Є бо в житті, мій любий сину, малі труднощі й є великі. Малі труднощі поборюємо життєвими силами, але великі труднощі вимагають жертви, самозречення. Ти вибрав, сину, шлях місіонера, але я певен, що ти згодом станеш у проводі нашої Церкви, а враз із цим у проводі нашого народу, бо, як знаєш, історія кожної Східної Церкви є нерозлучна з історією даного народу. Цього ще не знає і щойно згодом пізнає Західна Церква. Тому не жахайся, мій сину, великих труднощів на своєму шляху, що їх зустрічатимеш і від своїх і від чужих, тільки кожний твій крок хай важиться золотою вагою віри. Обіцяю тобі, сину,

що я завжди молитимуся за тебе й при кожній Божественній Літургії покладу одну часточку на твою інтенцію…»[89].

Дуже приємні враження залишили в Романовій душі і відвідини ним старенького кардинала Масаї, який 35 років свого служіння присвятив справі навернення до Католицької Церкви народів Близького і Центрального Сходу. Роман поділився з ним своїм прагненням продовжити цю справу. Їхня спільна зворушлива розмова помітно затягнулася, але коли Роман підвівся зі свого крісла, маючи намір подякувати кардиналові за щиру гостину і приємну розмову, той зупинив його зі словами: «Почекай-но ще хвилю, юначе. Ми вже, мабуть, ніколи не побачимося з тобою на цій грішній землі, але це цілком може статися там, на небі. Я хотів би подарувати тобі одну з найдорожчих для мене речей, зробити тобі подарунок, котрий би час від часу пригадував тобі про мене. Я ж кожноденно молитимуся за тебе». Після цього Кардинал запровадив Романа до об лаштованої на манер монастирської келії невеличкої кімнатки, відсунув шухляду свого письмового стола і, коротко пошукавши там рукою, витягнув і подав йому дрібно списаний зошит. «Візьми його, – сказав він по хвилі мовчання. – Це одна з найцінніших речей, які є в моєму посіданні: граматика етіотської мови, що її я уклав». Кардинал написав на обкладинці кілька слів присвяти та подарував зошит Романові. «Прошу Тебе, Романе, – додав він, юнак був уже поблизу дверей дому, – молися за мене так, як я робитиму це в твоєму наміренні». І дійсно, молодий український шляхтич і старий Кардинал вже більше ніколи не зустрілися між собою із-за смерті останнього, яка наступила невдовзі»[90]. Євген Небесняк у своїй книзі про Андрея Шептицького наводить один цікавий епізод: «В часі прощальної вечері, організованої кардиналом Лєдоховським на честь Романа… один з присутніх на ній старших священиків, дивлячись на молодого Шептицького, підняв тост: «За майбутнього митрополита Русі!». Кардинал, поклавши руку на Романове плече, відповів: «Буде достатньо, коли цей юнак стане тільки відмінним монахом!». Напевно ніхто із запрошених на вечерю гостей і не здогадувався, якими близькими до сповнення були вже тоді висловлені цими церковними достойниками побажання!»[91].

---

[89] Дванадцять листів о. Андрея Шептицького до матері / Упор. Г. Меріам-Лужницький. Львів: Світ, 1994. С. 22–23.

[90] Небесняк Є. Митрополит Андрей. Обширне популярне видання про галицького митрополита Слугу Божого Андрея Шептицького (1865–1944). Рим–Львів: Салвид [Видавництво оо. Салезіян східнього обряду]. 2003. С. 52–53.

[91] Там само. С. 53.

Молодість Романа Шептицького співпала з перебуванням на Святому Престолі Папи Лева XIII (граф Вінченцо Джоакіно Печчі (2 березня 1810 – 20 липня 1903). 20 лютого 1878 р. архієпископа Перуджі кардинала Д. Печчі у віці 68 років було обрано Папою. За третім разом за нього було віддано 43 голоси, що було на три більше від необхідних. Він народився в Карпінето, що поблизу Риму. Маючи 26 років став священиком і як доктор теології вступив до «Церковної академії», що виховувала священиків до дипломатичної служби. Деякий час виконував обов'язки папського делегата, а згодом став нунцієм у Бельгії. Повернувшись до Перуджі, 32 роки виконував обов'язки архієпископа, пізніше кардинала. Особливу увагу Папа Лев XIII звернув і на слов'ян у своїй енцикліці «Гранде мунус» від 30 вересня 1880 р. Відомий історик Вселенської церкви І. Хома відзначав, що Папа «пригадав цілій Церкві світлі постаті й апостольську працю слов'янських апостолів св. Кирила й Методія і ввів їх літургічне свято в календар латинської Церкви. Цією енциклікою він признав й індивідуальність слов'янських народів, закликаючи їх до єдности й згоди Церков. «Маємо нагоду помогти слов'янським народам, про яких безпеку й спасіння дуже журимося. Як тоді два святі Кирило і Методій, поширюючи католицьку віру, привели слов'янські народи з руїни до спасіння, так і тепер під їх небесним покровом були для них сильною обороною». Нагодою для написання цієї енцикліки був лист Папи Івана VIII до моравського князя Святоплука з 880 р., в якому Папа похвалив і поручив уживання слов'янської мови в літургії, щоб «цією мовою голосити славу і діла Господа нашого Ісуса Христа». Цей лист починався словами: «Індустріє туе». Це було також признання рівности всіх перед Богом»[92].

Важливу роль у церковному житті також відіграла енцикліка про суспільне питання. «15 травня 1891 р. Папа Лев XIII видав енцикліку «Рерум новарум» про суспільне питання, яке вражає єдністю думки і вислову, шириною поглядів і відвагою. – писав уже згадуваний І. Хома. – … В першій частині Папа підкреслює, що існує соціальне зло, бо більшість робітників живе в нужді, ремісничі корпорації скасовані в минулому столітті і на їх місце не створено нічого, нові закони віддалюються від християнського духа і робітники остаються безборонні перед скупістю працедавців і розгнузданою конкуренцією. Хоч ті вислови подібні до соціалістичних, одначе Лев XIII остерігає перед соціалістичними розв'язками, що розпалюють в убогих ненависть до багатих, а це є противне любові… В другій частині Папа найперше

[92] Хома І. Нарис історії Вселенської церкви. Рим, 1990. С. 455.

покликається на моральний закон, що повинен би причинитись до зміни соціального положення, бо це є питання справедливости, яке залежить від моральної богословії. В природі між людьми є численні різниці, що спричинюють соціальні нерівності, які повинні служити для добра спільноті. Основною похибкою є вірити, що кляси – це «вроджені вороги», немов би природа озброїла убогих до завзятого двобою проти багатих. Тим часом їх треба об'єднати й зрівноважити. Робітники мають обов'язок чесно виконувати контракт праці, шанувати особу й добра працедавця, уникати насилля. Натомість працедавці мають обов'язок трактувати робітників по людськи (а не як невільників), не накладати праць понад їх сили і давати їм справедливу платню»[93]. На той час це були досить радикальні думки: «Хоч не можна твердити, що енцикліку «Рерум новарум» прийняли всі як основний текст, то однак навіть неприхильні Папі люди відчули, що йдеться про незвичайну подію. З приводу появи цієї енцикліки німецькі часописи писали, що Папа «випередив уряди», англійські – «це діло мудрця», французькі – «це велика подія в історії модерних спільнот». Вправді безпосередній вплив енцикліки був обмежений, одначе вона створила нову атмосферу, незвичайний фермент соціальної щедрости, й робітниче питання зайняло перше місце в діяльності тих, що хотіли жити їхньою релігією»[94].

Високу оцінку діяльності Папи Лева XIII дав Вільгельм де Фріс на сторінках фундаментальної монографії «Рим і патріархати Сходу»: «Рішучий перелом на користь Сходу настав аж за понтифікату Льва XIII (1878–1903). Цей Папа вважав, що має особливу, доручену йому від Бога місію привести нез'єднинених східних братів до тої єдности, якої бажав Христос. Лев відчував справжню любов і велику пошану до східних християн та їхньої самобутности і був готовий іти на всі можливі компроміси з нез'єдиненими. Лев XIII дозволяв східні обряди не з міркувань практичної вигоди, а тому що справді розумів їх питому цінність і любив їх як вияв католицькости Церкви, що, з огляду на свій вселенський характер, повинна охоплювати всі народи, а вони мають право на свою неповторність…Цей справді істотний мотив подекуди звучав і раніше, але саме Лев XIII, цей великий поборник церковної єдности, свідомо розвинув його й висунув на перший план»[95].

---

[93] Там само. С. 460.

[94] Там само.

[95] Фріс В. Рим і Патріярхати Сходу / переклад з німецької Олега Конкевича, Софії Матіяш, видання 2-ге, виправлене (серія «Памятки історично-богословської думки», випуск 2). Львів: Видавництво Українського католицького університету, 2015. С. 210.

Особливо виразно Папа сформулював його на початку свого апостольського послання «Orientalium dignitas» (30 листопада 1894 р.): «Збереження східних обрядів набагато важливіше, ніж може здатися. Гідна поваги старовинність багатьох цих обрядів становить неповторну окрасу цілої Церкви, а водночас підкреслює божественну єдність католицької віри. Вона, з одного боку, виразно доводить апостольське походження головних Церков Сходу, а з іншого, проливає світло на їх прадавній внутрішній зв'язок з Римським престолом. Мабуть, немає прекраснішого доказу вселенської Божої Церкви, аніж ця неповторна оздоба, якою слугують для неї різні види церемоній і стародавніх мов, тим шляхетніших, що виводяться вони від апостолів і святих Отців. Завдяки цим обрядам немовби повторюється те ні з чим незрівнянне поклоніння, що припало новонародженому Христові, коли з різних країн Сходу прибули мудреці до Нього на поклін»[96].

Ще задовго до того, як стати монахом, Роман Шептицький мав ясну мету своєї майбутньої діяльності, готувався до здійснення важкої, але благородної місії: боротьби за зближення і з'єднання Західної і Східної Церков. Із вищенаведеного матеріалу видно, що тогочасний Папа Лев XIII виступив ініціатором поглиблення цього процесу. Тобто, ідеї обох повністю співпадали. Незабаром повинна була відбутися їх зустріч. Софія Шептицька зафіксувала на сторінках своєї книги про сина: «Отож дня 2 січня 1888 р. Роман виїхав із Прилбич, виїжджаючи до Риму на 50-літній ювілей священства Папи Льва XIII і канонізацію святих»[97]. 16 січня Роман писав мамі, що «приїхав щасливо, а зупинився в польській колегії на вія Мароніті 21, де зустрів багато давніх знайомих»[98]. В листі від 20 січня Роман повідомляв свої враження від зустрічі з кардиналом Чацьким: «Кардинал завжди чарівний, милий і має щось притягаючого своєю духовністю»[99]. «Все складається мені прекрасно. – йдеться в листі від 24 січня. – Сьогодні я був у царгородського патріарха-вірменина Азаріяна, дуже визначної і впливової людини. Перебування в Римі являється для мене чимраз цікавішим, я поробив тут безліч знайомств, а й настрій у мене прямо чудовий. Обіймаю Тата тисячекратно»[100]. У листі від 8 лютого Роман передає свої враження від аудієнції у Папи: «Я щойно вернувся з аудієнції у Папи, вона була прекрасна. Папа був добре диспонований, а навіть веселим. Настоятель Чину Воскресінців

[96] Там само.
[97] Шептицька Софія. Названа праця. С. 125.
[98] Там само. С. 126.
[99] Там само. С. 127.
[100] Там само. С. 128.

представляв перед усіма паломниками своїх монахів. Папа сказав кожному з них декілька приємних слів. Відтак представлено йому князів: Маркелина Чорторійського й Карла Лянцкоронського та Клячка, а з черги мене. Папі сказано, що я хочу бути священиком, він стиснув мою руку й сказав: «Ідіть за Божим голосом, який Вас кличе, благословляю Вас!». Відтак я передав йому 400 рублів у малому мішечку з білого шовку від одного священика з Королівства. «Напишіть йому, – Папа сказав, – що даю йому окреме благословення». Опісля представлено Папі англійського священика, а вкінці святіший Отець промовив декілька сердечних слів до всіх приявних. Він згадав про сумний стан у Польщі й заохочував нас до терпеливости, молитви й надії на Боже милосердя та додав: «Треба дати Вам моє благословення для Польщі» й виходячи, він подав нам іще раз свою руку для поцілування. Ми всі були одушевлені…»[101].

Із листа від 28 лютого 1888 р. видно, що Роман остаточно визначився із своїм покликанням: «Це була страшна хвилина, хоч вона тривала ледве декілька хвилин. Під час молитви заволоділо мною нараз таке глибоке пізнання – візія, такої могучости й величавости латинської Церкви, її краси й духовних скарбів, що мені здавалося, що я не можу від неї відірватися і поза нею не зможу служити Богові. І все зачало хитатися й валитися в мені. Тоді я вчинив совершенну постанову повної присвяти Господеві, цілковитого прийняття Його пресвятої волі, й знова все пішло як блискавка, після блискавиці наступили по собі неначе три удари грому, а тоді я відзискав повну свідомість і зрозуміння, що Бог хоче мати мене серед Василіян, а після тієї свідомости вернувся повний, досконалий спокій…»[102]. Цікавим у цьому контексті буде також пізніший коментар Казимира Шептицького щодо покликання його брата Романа, який він написав до маминого листа на початку 1884 року: «Покликання – це не примус, не голосний, ніяк не зневолюючий до послуху наказ, але звичайно це буває вимовлене в самій глибині сумління запрошення. Голос той проймає кожен актом нашого єства, але, пропри це, у кожну хвилину людська воля може відповісти відмовою. А під скількома ж впливами залишається наша воля! І не тільки під зовнішніми впливами світу й людей, які походять від оманливого духа, але й під впливами власної натури, набагато більш небезпечними. І наші відчуття, і розум, який так часто за облудливими вогниками любить ходити, і нестале у своїх почуттях серце – це стільки

[101] Там само. С. 131.
[102] Там само. С. 135.

внутрішніх зрадників, готових при першій слабкості волі порозумітися і видати Божу в нас думку на здобич її противників. Коли оборонний вал молитви та пильности не буде досить сильний, як же легко можуть бути заглушені початкові протести сумління. І така «акція порятунку світу» буде успішною. Але Бог є надто Високою Річчю, щоб у кого-небудь вона далась безкарно усунутися на узбіччя прямо з дороги життя. Людська воля може відкинути запрошення Боже, але тоді є велика небезпека, що з часом відкинута буде й віра, і буде страчена Ласка Спасіння. Небезпеки такого становища звичайно не усвідомлюють ті, які, маючи владу, вважають, що можуть її вживати так, щоб покликання вбити. Досліджувати покликання, прагнути переконатись, чи воно правдиве, з готовністю дозволу (на його здійснення), якщо (воно) таким виявиться, йти аж так далеко є дозволено, а може навіть бути обов'язком, бо ж інакше починається боротьба з Богом. Той, хто її починає, може на хвилинку в тій боротьбі перемогти, але завжди він ризикує, що візьме на своє сумління річ, стократ гіршу від убивства тіла, бо це вбивство душі того, який від його влади був залежний…»[103].

Відомий польський історик Міхал Вавжонек, висвітлюючи передумови екуменічних поглядів майбутнього митрополита, стверджував: «Якщо йдеться про проблеми зміни обряду Р. Шептицьким, треба було б звернути увагу на декілька фактів. По-перше, галицький митрополит подбав про те, щоб його повернення до візантійсько-слов'янської традиції відзначилося навіть в зовнішнім вигляді. Про це найкраще свідчила довга борода, дуже характерний елемент для візантійської традиції, відкинутий попередниками Шептицького. По-друге, А. Шептицький трактував свій перехід до східно-християнського світу, як повернення до традиції не таких вже й далеких предків. По-третє, слід зауважити, що ще в молодості майбутній митрополит дуже емоційно сприймав візантійсько-слов'янську традицію. Причин вибору обряду, якого доконав, можна зрозуміти тільки через відкликання до сфери почуттів, які збуджував у нім контакт з різними проявами східно-християнської спадщини. Безсумнівно, рішення про зміну обряду подиктувало йому передусім «серце», а не розум. Ймовірно, ці емоції були стимулом для поглиблених студій над традицією та духовністю східного християнства, які, практично, протягом всього свого життя вів Шептицький»[104].

---

[103] Матковський Іван. Д-р. Названа праця. С. 84.

[104] Вавжонек Міхал. Екуменічна діяльність митрополита Андрея Шептицького в Україні та Росії. Рим, 2006. С. 47–48.

4 березня до Романа приїхала мама, а 23 березня Софія Шептицька одержала запрошення на аудієнцію до Папи Льва XIII. Й. Сліпий писав, що цього добитися було нелегко: «Мимо сього, що дістати приватну аудієнцію у Папи було дуже тяжко, то однак гр. Софії вдалося таки її виєднати»[105]. Як проходила аудієнція у Папи Льва XIII знаходимо на сторінках книги Софії Шептицького. Враховуючи, що це єдиний повний виклад цієї історичної події, наводимо його без суттєвих скорочень: «Дня 24-го березня, саме в п'ятницю, напередодні страсного тижня, ми мали бути у святішого Отця. Ми сподівалися, що будемо в товаристві щонайменше тридцяти осіб і навіть не порозумілися зі собою, що будемо говорити, а тільки з невимовною радістю їхали: Ромцьо, Стефанський, Левчик – такий гарний в новому одязі з білою краваткою, в шовкових панчохах і лякерових черевиках, і – я. При вході до першої вітальні прийняв нас із перебільшеною чемністю монсеньйор Делля Вольпе і маленький монсеньйор Біслєтті, знайомий Романа, який стаючи навшпиньках, щоби досягнути до його вуха, шепнув: «Але Ви знаєте? Оце є цілком спеціальна аудієнція, яку будете мати, це щось незвичайне!», а Ромцьо переповідаючи мені це, додав: «Мама досягла чуда». Перед нами були ще в святішого Отця його два приятелі з Перуджії й амбасадор із Чілі зі своєю дружиною. Врешті, сказали нам, що прийшла черга на нас. Монсеньйор Делля Вольпе відчинив низькі двері, увійшов перший і голосно подав наші прізвища та вийшов, залишаючи нас самих зі святішим Отцем. Кімната була вузька й глибока, по нашій лівій стороні, коли ми увійшли, було прислонене одно вікно, а напроти – в самій глибині кімнати на низькому підвищенні сидів святіший Отець, що подобав на алябастрову різьбу.

Побачивши нас, простягнув до нас руки й сказав весело: «А, оце добра польська родина». Мені здавалося, що йду до самого Ісуса Христа в особі Його заступника, тому то приклонивши перед ним наші коліна, я так задивилася в його лице, що забула поцілувати його ногу й лише притулившися до його колін, цілувала руки в почуванні, якого я не переживала ніколи більше від хвилі, коли померли мої родичі, коли вже не було кому кинутися в обійми в батьківській хаті. Перші слова святішого Отця були звернені до мене, коли то показуючи на Ромця, Стефанського й Леося спитав: «Оце всі Ваші сини?». «Так, Ваша Святосте, – я відповіла, – це мої сини, а цей (показуючи на Стефанського) неначе адоптований». Ми клякнули в такому порядку: по лівому боці престола на бічному ступені, отже, найближче до святішого

[105] Сліпий Йосиф. Названа праця. С. 24.

Отця був Роман, перед Папою – я, мавши по правій стороні Леося, а по лівій – Стефанського. Лице святішого Отця, спочатку оживлене лише незвичайним блиском очей, невдовзі прибрало веселий вираз повноти життя й експресії, а коли він говорив про значення Василіян у майбутньому, його лице сяяло блеском натхнення. В цій притемненій кімнаті на фоні багряної адамасценської драперії при білій рясі оте лице видавалося мені гейби прозоре, осяяне неначе внутрішнім світлом. Коли ж я представила Папі нашу громадку, святіший Отець звернувся до Ромця: «Отож Ви хочете стати монахом». «Так, Ваша Святосте», – відповів, цілий опромінений душевними почуваннями, – «Василіянином». «Як це так, що Василіянином?», – і Папа звернувся цілком на престолі в бік Романа, щоби дивитися йому в очі й поклавши руку на рамені, а пізніше обнімаючи рукою шию Ромця сказав: «Як Василіянином, мене повідомили, що Бенедиктином… але Василіянин! О, це гарно! Це тішить мене! Чи давно вже відчуваєте оце покликання?». «Майже від дитинства». – «Від дитинства? А скільки Вам років?». «Ще нема двадцять три». – «А що Ви студіювали, де?». Роман відповів. Тоді Папа говорив з чимраз більшим оживленням, звертаючися раз до нього, то знову до мене.

«Оце бачите, Василіяни мають перед собою велике майбутнє в Церкві! А їх місія велика й гарна! Ми не здаємо собі ще тепер справи, яка буде їхня місія на Сході!.. Велика й гарна! Знаєте, що це я їх зреформував і відкрив новіціят у Добро… як то? Ах так! Добромиль… Ігумен Ісусівців, отець Яко… Яко…». «Яцковський», – пригадав Ромцьо. «Це справді. Яцковський! Він задля того перебував довший час у Римі, ми багато говорили про цю справу… О, він – це людина, яку я високо ціню, яку дуже люблю, – дуже, дуже…». В тій хвилині Папа подивився на Леося, заслуханого й задивленого в його постать й мову, а тоді зняв на хвилю свою руку зі шиї Романа й обіруч підніс до себе личко дитини: «А цей, теж Ваш?». «Так, Ваша Святосте, він називається Лев». – «Ах, Лев! А що ми з ним зробимо? Чим ти хочеш бути?». «Я ще не знаю, Ваша Святосте», – відповів хлопець весело. «Він не знає! В це я вірю! Він ще замалий!» – і, приголублюючи його ласкаво, поклав йому головку на своїх колінах… – «Він лишиться при мамі, щоби її потішати, так?» – Відтак до Стефанського: «Ви теж хочете бути священиком?». «Так, Ваша Святосте, – тепер світським священиком, а колись, надіюся, що зможу стати Ісусівцем». «Ісусівцем? – гейби в застанові, гейби сам до себе сказав: «Релігійне покликання… це найбільша ласка, якою Бог може відзначити людину, починаючи ще в цьому життю, а я вже не

згадую про друге в небі, але про туземне життя», – й поклав свою руку на його голові. Відтак знову обійняв Романа за шию, а другою рукою приголублював голову Левчика й кладучи її на своїх колінах, питав далі мене: «А скільки Ви маєте синів?». «П'ятьох, Ваша Святосте». «І всі вони добрі, браві?». «Маю надію, Ваша Святосте, що вони всі будуть вірними слугами Бога й Його святої Церкви, й тому прошу для них благословення Вашої Святости!».

А тоді Папа зняв руку з голови Левчика й поклав її на моїй. І все його очі зверталися в бік Ромця, а навіть у тій щасливій хвилині я не могла не відчути величі образу, який вони оба разом творили. Святіший Отець вдивлявся в то молоде лице з любов'ю, майже з батьківською гордістю; а Роман з піднесеними очима, задивлений в лице старця, з виразом такої безмежної любови й відданості, що міг би бути в тій хвилині зразком для маляра, що малює херувима. Оба лиця були зовсім відмінні від себе, а такі гарні, коли поринали у взаємному погляді й здавалося, що вони неначе відриваються від землі й світа, й ці дві душі наче знаються вже здавна, люблять і так дуже довіряють собі взаємно. Слідкуючи за очима й думкою святішого Отця, я переповіла не тільки самі слова, але намагалася відтворити й настрій цього, що наростало в моєму серці у зв'язку з покликанням моєї дитини. «…Щодо цього, Ваша Святосте, він готов пролити свою кров, як мученик, якщо Бог забажав би цього ради Його святої справи, а я заявляю тут перед Вами, що я вповні посвячую його на Боже діло й бажаю того самого, що й він». «Ах!» – сказав торжественно, а підіймаючи праву руку й кладучи її на моїй голові: «У Ваших словах відчувається добру, сильну, польську віру… тобто дух Вашої родини, Ви розумієте мене, правда? Що дух Вашої родини буде в небі!..». Роман просив благословення для Василіян, про котрих святіший Отець запитував ще декілька разів, Стефанський прохав благословити всіх своїх найближчих, а я теж просила про своїх, маючи на думці безліч потребуючих осіб і тих найбідніших, за яких я завжди молилася й тому я сказала:

«Ваша Святосте, звольте ласкаво поблагословити всіх тих, за яких я молюся!». Папа поглянув на мене наче б хотів у своїй душі відчитати значення тих слів, хвилину мовчав, а потім погладжуючи мене по чолі, як приголублюється дитину, він пересунув свою руку до моєї й сказав: «Отже, добре, …я благословляю всіх тих, за яких Ви молитеся…». Тоді ми всі поцілували святішого Отця в ногу, а коли встали з колін, він ще раз узяв Романа за руку й притиснув її обіруч до своїх грудей, а тоді Ромцьо наново клякнув при його стопах. І врешті Папа сказав

зворушеним, глибоким голосом: «А Вас усіх благословляю ще раз, для Вашого покликання передаю Вам моє спеціальне благословення!»[106].

28 березня до Риму приїхали Іван Шептицький із сином Олександром. Нарешті відбулася розмова батька з Романом, в якій «вони оба досконало пізнали себе й взаємно зрозуміли»[107]. Ось як цю розмову відобразила в своїй книзі Софія: «Роман закурив папіроску й відізвався весело до батька: «Маю надію, що сьогодні я вже востаннє одягнув фрак». Від тих слів зачалася розмова між ними, яка тривала майже цілу ніч при ватрані, де Роман сподівався, що «будемо гуртуватися – об'єднані в Господі, – й відчуватимемо, що Він посеред нас»… Другої днини батько казав мені зі сльозами в очах: «Перший це раз я проглянув наскрізь його душу й зрозумів, яким є його покликання. Ніколи не зможу Богу подякувати найбільш сердечно за цю розмову… бо якщо ми могли би тому хлопцеві дарувати й цілий світ, то це не вдоволило би його, бо чого іншого він бажає»[108].

«Нехай світ не каже у своєму безглузді, що до монастиря йдуть ті, що не вміють любити, а бояться страждань; нехай не каже також, що кому Бог дає ласку покликання до Своєї служби, вже тим самим звільняє його від терпінь. Нехай ніхто не говорить «щасливий», бо люди не розуміють ні того щастя, ні якою ціною його здобувається. Господь напевно кликав Ромця і він напевно з повною вірою й радістю йшов за цим голосом і покликанням, а все-таки, починаючи від Риму, аж до хвилини, коли переступив поріг Добромильської обителі, лише страждання виповнювали його душу»[109]. 28 травня 1888 р. в неділю, в день Святої Трайці, Роман виїхав до Добромильського монастиря.

«У рівній мірі, чи їхати до Добромиля від Перемишля чи від Самбора, – писав відомий дослідник монастирів Михайло Ваврик, – вже здалека видніє над містечком «Чернеча Гора» на тлі темно-зеленого бескидського Підгір'я. Наче остання хвиля розбурханого гористого моря знялася тут високо-високо над довколишнім холмовинням і – заклята, нависла над самим краєм надсянської низини … Могутній її верх – підперезаний білою стяжкою монастирських будівель: гарної хрестовидної церкви, симетрично достроєної обителі та велетенської дзвіниці, що все разом робить справді «київське враження». А там далі наліво, на сусідньому шпилі, від голубого неба відбивають ясні обриси

[106] Шептицька Софія. Названа праця. С. 142–146.
[107] Там само. С. 148.
[108] Там само.
[109] Там само. С. 148–149.

старовинного замчища Гербуртів, що перед трьома віками були першими ктиторами нашого монастиря. У рямцях цих обидвох нагірних будівель добромильський виднокруг зберігає ще сьогодні окремий старовинний кольорит, що його надала всій околиці споконвічна чернеча традиція»[110].

Перша письмова згадка про Добромильський монастир зафіксована 24 серпня 1613 р., коли Ян Щенсний Гербурт з дружиною Єлизаветою надали грамоту в Перемишлі та наділили його землями. У документі, зокрема, йшлося: «На тому місці, від нас їм даному і дарованому, вільно їм буде і Церкву, і монастир, як найбільше будуть розуміти – і з муру, і з дерева ставити, і набоженьства стародавнього, як за предків наших здавна бувало, віри релігії грецької уживати і його за своєю вірою відправляти». Приблизно в цей же час на узбіччі Чернечої гори було розпочато будівництво дерев'яної церкви Святого Миколая Чудотворця і двох монастирських келій для монахів. У 1691 р. обитель перейшла до унії. 15 червня 1882 р. протоігумен о. Климентій Сарницький та ігумен о. Юліан Телішевський передали єзуїтам о. Генрику Яцковському і о. Касперу Щепковському Добромильський монастир Святого Онуфрія. Вони також передали особисте прохання Папи Лева XIII: «Я повірив тобі (Г. Яцковському – Авт.) і Вам. І сподіваюсь, що не заведете мого довір'я, але докладете усіх старань, щоб виховати нове покоління монахів, оживлених правдивим духом св. Василія і св. Йосафата, мужів молитви, великої посвяти та ще більшої любови, і священиків ревних, які любили б свій народ, серед якого мають працювати, в Бозі і по-божому. Так, повторив, в Бозі і по-божому. Нехай навчаться шукати найперше Царства Божого і тим самим зовсім певно придбають всі інші добра дорогим мені Русинам»[111].

15 вересня того ж року відкрили новіціят в Добромилі. Першими новиками були брат Віссаріон Кулик, брат Володимир Стех, брат Теодозій Куницький. Жили вони дійсно за правилами святого Василія Великого, служби правили за візантійським обрядом, не перешкоджали розмовляти українською мовою, читати українські книги, та й загалом, не допускали ополячення чи латинізації. На цей факт також звернув увагу С. Баран: «Згідно з історичною правдою слід тут ствердити, що реформатори не вели там реформи з польонізаційною метою і в повні

[110] Ваврик М. По Василіянських монастирях. Торонто: Видавництво й друкарня оо. Василіян, 1958. С. 43.
[111] Нарис історії Василіянського чину святого Йосафата. Рим: Видавництво оо. Василіян, 1992. С. 327.

шанували українські національні почування тих, що їх мали перевиховати. Ця єзуїтська реформа, яка в початках 80-тих років минулого століття викликала була стільки шуму і тривоги серед нашого галицького громадянства, що вислало навіть депутацію до цісаря Франца Йосифа І проти пляну реформи, принесла нам у свому висліді тільки національну користь. Василіянський Чин, що занепав був зовсім і знаходився в стані розкладу, а національно був майже зовсім сполонізований, відродився вповні. Зреформований Чин оо. Василіян не став оруддям у польських руках, як цього боялося наше громадянство в початках його реформи. Навпаки – з його рядів вийшов поважний гурт визначних українських патріотів і церковних діячів, що записалися додатньо в історії українського національного відродження»[112]. Йдеться, перш за все, про Сотера Ортинського, Йосафата Кониловського, Василя Ладику, Ніла Саварина, Теодозія Галущинського, Степана Решетила, Веньяміна Бараника, Йосифа Скрутеня, Теофіла Каструбу. Система підготовки новиків після проведеної реформи (вище про неї згадував Папа Лев XIII) була повністю змінена. Спочатку послушники вчились рік у новіціяті, потім навчалися на гуманітарному курсі, потім ще два роки вивчали філософію, потім ще чотири роки богослівя. Найбільш здібних відправляли в Краків навчатися в єзуїтській колегії на вищих філософських і теологічних курсах.

30 травня «розпочав 3-денні ре колекції, а дня 2. (21. V) червня 1888 р. в суботу, як 89-ий з ряду кандидат до відновленого Чина св. Василія В. був принятий сей молодий доктор прав, граф Роман Александер Шептицький, до добромильського новіціяту»[113]. Настоятелем монастиря, як вже вказувалось, був Щепковський, а його заступником А. Баудісс. Старшим ревнителем для 9 новиків і 4 кандидатів був брат Лукавський. До цього оточення потрапив і Роман. Новіціят мав тривати від серпня 1888 р. до вересня 1889 р. Фактично, він склав свої прості обіти 1 липня[114] в Добромилі прийняв нове ім’я Андрей. Безперечно, «так учинив із поваги до давньої чисто апокрифічної традиції, за якою апостол Андрей проповідував Євангеліє там, де одного дня постала

[112] Баран С. Митрополит Андрей Шептицький: життя і діяльність. Мюнхен: Вернигора, 1947. С. 15.
[113] Скрутень Йосафат. У чернечій келії. Богословія: науковий тримісячник. 1926. Т. IV. Кн. 1–4. Львів: Богословське наукове товариство. Львів, 1926. С. 28.
[114] Митрополит Андрей Шептицький: Життя і Діяльність. Церква і Церковна єдність. Документи і матеріали. 1899–1944 / Упор. Андрій Кравчук, Оксана Гайова. Т. 1. Львів: Монастир Монахів Студійського Уставу – Видавничий Відділ «Свічадо», 1995. С. XXV.

Київська держава»[115]. Щось подібне зустрічаємо на сторінках іншої біографії майбутнього митрополита: «На чернечих облечинах Роман Шептицький прийняв ім'я Андрей. Прийняв його за своїм другим (згл. третім) світським іменем Александер, бо в Василіянському Чині є звичай приймати таке чернече ім'я, що починається тою самою початковою буквою, якою починалося хресне ім'я. Чернече ім'я Андрей було провісним для майбутнього українського Великого Митрополита, з уваги на відому в українському народі збережену легенду, про св. Ап. Андрея Первозванного на київських горах»[116]. «Торжество облечин почалося о год. 9. – писав Йосафат Скрутень. – … Положився з розложеними навхрест руками перед великим олтарем і зачалися молитви. По чверть години вклякнув, а священик спитав його від олтаря: «Пощо прийшов ти тут?». «Провадити каянне життя». «А в чім хочеш його знайти?». «В рясі і законнім життю». Після сего, наскільки тямлю, священик утяв йому по ковтку волосся нахрест, на вершку голови, над чолом і по обох боках, відмовляв молитви і надав йому імя Андрей. Тоді зблизився о. Щепковський і віддав йому до рук рясу і законний пояс. Роман пішов до захристії і вернув уже перебраний»[117].

З жовтня 1889 до червня 1891 рр. Андрей Шептицький прослухав університетські виклади у Кракові, а впродовж 1892-1894 академічних років закінчив богословські студії. Доктор теології та філософії «мав спеціальний дар до вивчення мов і, крім класичних мов – грецької та латинської, як теж староєврейської і старослов'янської мов, що їх вивчав основно, та мов польської і української, знав ще добре, в слові й письмі, мови німецьку, англійську, французьку та італійську, якими свобідно послуговувався. Розумів добре й інші слов'янські мови, як російську, білоруську, чеську, сербо-хорватську та й деякі інші романські мови. Передовсім знання старослов'янської мови і живих слов'янських мов допомагало йому опісля у великій мірі в його найважливішій, унійній праці. А добре знання європейських мов використовував він пізніше у своїх широких зв'язках в політичному світі в Європі та в Америці в обороні політичних прав і державних змагань українського народу»[118].

Незважаючи на молодий вік (30 років), Андрей став магістром новиків. Він – перший василіянин на цій посаді після реформи. Папа Лев XIII покладав великі й відповідальні обов'язки на магістра, який «за

[115] Королевський К. Названа праця. С. 60.
[116] Лаба Василь. Митрополит Андрей Шептицький. Його життя і заслуги. Люблин: Свічадо, 1990. С. 23.
[117] Скрутень Йосафат. Названа праця. С. 30.
[118] Баран С. Названа праця. С. 16.

своїм розсудком, мав право зарахувати до новіціяту чи до кандидатури ту частину новіціяту, яку перед Реформою відбували новики, яких взято з новіціяту до навчання у школі при Лаврівському монастирі. Ті ж, що приступали до Реформи після професії, мали відбути один рік новіціяту і в тому часі місячці ре колекції, а потім сам Магістер мав вирішити, хто з них ще частково мав повторити чи доповнити студії, а кого призначити до сповідей і проповідей»[119]. Через багато років, у лютому 1944 р., виступаючи з промовою пам'яті отця Дионизія Ткачука, Митрополит сказав: «Завданням магістра – передусім розвивати і скріпляти монаші покликання. Молодь, що зголошується до новіціяту, часто не здає собі справи з того, чим є монаше покликання і як з ним обходитися, щоб допровадити до повного розцвіту. До цього служать і конференції, які магістер має три рази в тиждень, і наука катихизму – так само три рази на тиждень, – і розмови з кожним з новиків зокрема. Я сам мав честь бути таким магістром ще в тих часах, коли василіанський новіціят знаходився в Добромильському монастирі: в році 1892-му чи з 1893-го до 1896-го, – і признаюся, що поза цими літами я рівного щастя ніде й ніколи не зазнав»[120].

В монастирі Андрей дотримувався досить жорсткого режиму, що не могло не позначитися на стані його здоров'я. «Отець Карло Кочоровський перестеріг мене, – пригадувала Софія Шептицька, – що брат Андрей їсть лише один раз на день, а ранком і увечорі випиває тільки склянку чаю, що уважає нечуваним омертвленням в його віці, рості й при теперішній виснажливій праці. При чому ректор колегії, який знав оцю гарячу аскетичну душу, дозволяв йому на всі можливі пости… З моментом, відколи Роман вступив до Чину, ніколи не спадало мені на думку турбуватися станом його здоров'я, дарма що я бачила його не раз примарнілим, та я була певна, що сам Господь Бог дбає про його здоров'я й в Його службі не може трапитися йому нічого злого. Отож, хоч багато осіб зауважувало, що Роман змарнів і схуд, я якимсь дивом не звернула на це уваги, але сьогодні наглядно бачу, що в цю пам'ятну зиму він настільки послабив свій організм, що попав у важку недугу, яка мало що не закінчилася його смертю»[121]. Тоді лікарі довго боролися за життя Андрея.

---

[119] Нарис історії Василіянського чину святого Йосафата. Рим: Видавництво оо. Василіян, 1992. С. 330.

[120] Шептицький Андрей. Пастирські послання 1939–1944 рр. Т. III / Упорядники: Оксана Гайова, Роман Тереховський. Львів: Фундація «Андрей»; Видавничий відділ «Артос», 2010. С. 669.

[121] Шептицька Софія. Названа праця. С. 158.

Ще перебуваючи в Добромилі Андрей Шептицький захопився збиранням старих речей для майбутнього музею. Збереглися цікаві його спогади про ті часи: «Дещо пізніше, вже монахом, перебував я кілька літ із недовгими перервами в Добромилі. Недалеко добромильського монастиря отців Василіян є сховане в ярі між двома горами, прикритими тоді лісами, убоге сільце Поляна. З монастирською молоддю – зразу як новик, відтак як ритор та богослов, вкінці як магістр новіціяту – ми часто ходили по лісах, дебрах ф ярах, довкруги старинного монастиря. Спускаючися в яр по полях без дороги, заходили ми до Поляни. Нам видавалося, що жодна дорога до цеї маленької оселі не веде; вона була наче оазою в тих пралісах. Здавалося, що люди зовсім забули це дивно тихе сільце. Рідко тільки пес загавкав, рідко перед хатою показалася дитина. На тлі темно-зеленого бору і вузьких пасем убогих піль золотавого вівсику видавалася мені Поляна якимсь зачарованим селом. Поза селом від гори, окружена вінцем лип, стояла маленька церковця чи радше капличка, бо була така маленька, що в ній іконостас мав лише царські двері й один дуже вузенький перехід замість дияконських дверей.

До церковці, однак, нелегко було дістатися, бо пароха в селі не було. У цій капличці в іконостасному ряді були ікони. Оскільки пригадую собі, на одній дошці намальовані стояли рядом усі апостоли. Були вони мальовані сільським мистцем, що, крім давніх іконостасів, інших узірців не мав. Маляр із Поляни не держався невільничо своїх узірців. Лінія у нього свобідніша, хоч композиція ще строго традиційна. Ікони, я думаю, є типові для тієї переходової доби, що зачала несміло виступати від віками передаваних і повторюваних мотивів. Трудно було в Поляні догадатися, чи та дошка на 2-3 метри довга і другі трохи коротші з постатями святих були мальовані для цеї церкви чи перенесені до неї з давнішої. Зрештою, доперла досвід навчив звертати увагу на всі подробиці способу, віку, з якого ікони походять. Уже зі Станиславова приїхав я у Добромиль. Дійшли ми до Полянської церкви у хвилі, коли люди, побудувавши каплицю, зачинали стару церковцю розбирати, а ікони приготовили палити (кілько то пре цінних ікон так згоріло по селах!) – як то старий церковний звичай велів, аби не була в поневірці свята річ. І так ікони давньої церкви села Поляни набув я, і вони стали одним із перших зав'язків Музею»[122].

[122] Шептицький Андрей. Пастирські послання. Спільні пастирські послання. Т. IV / Упорядники: Оксана Гайова, Роман Тереховський. Львів: Фундація «Андрей»; Видавничий відділ «Артос», 2013. С. 548–549.

20 липня 1896 р. Андрей став ігуменом монастиря святого Онуфрія у Львові. За погодженням з отцем Платонідом Філясом, товаришем з новіціяту, 19 травня 1897 р. він почав видавати релігійно-популярний часопис «Місіонар», а наступного року викладав богослів'я в Кристинополі. Професура догматики у вищій богословській школі отців Василіян в Кристинополі була останньою монастирською посадою ієромонаха Андрея Шептицького. Саме тут 2 лютого 1899 р. застала його цісарська номінація на станиславівського єпископа.

Митрополит Андрей Шептицький
і українські письменники

Численні сучасники Андрея Шептицького у своїх спогадах неодноразово акцентували на різносторонній обдарованості митрополита, вказували на його глибокі знання, начитаність, вміння чітко формулювати свої думки. Князь Української Церкви, як його називали ще за життя, любив читати гарні книги, мав величезну особисту бібліотеку. Він з дитячих років жив серед книг. Відомо, що бібліотека Шептицьких у Прилбичах налічувала близько 6000 томів[1]. Це були не тільки книги на релігійну тематику, але й фоліанти з історії, мистецтвознавства, української культури загалом. У своєму Пастирському посланні «Канадийським Русинам» Андрей Шептицький вчив розрізняти добрі та злі книжки. «Часом більше від злого чоловіка може нашкодити зла книжка, – писав митрополит, – може людині в короткім часі відібрати святу віру і спровадити її на бездоріжжя гріхів. Тих злих книжок і часописів є в наші часи так багато, що неможливо людей перед кожною перестерігати, неможливо навіть знати про всі злі книжки, що виходять у різних містах… А є стільки добрих книжок, які варто читати…»[2]. Кир Андрей уважно стежив за розвитком сучасної йому української літератури, був особисто знайомий з багатьма письменниками. Він не тільки читав їхні книги, але й багатьох із них підтримував морально і матеріально. Вони, в свою чергу, теж високо цінували таку подвижницьку діяльність Великого митрополита. Ще за життя Андрея Шептицького побачили світ сотні художніх творів про його життя і багатогранну діяльність для блага українського народу. Не претендуючи на повному висвітлення проблеми «Митрополит Андрей Шептицький і українські письменники», все ж зупинимось хоча б на окремих її аспектах…

Вони були сучасниками, хоча Іван Франко був на 9 років старшим за Андрея Шептицького. Кожний мав свою думку, власне бачення на тогочасну політичну ситуацію в Галичині. Вони дискутували, але поважали один одного. Франкова дискусія відрізнялася від численних пасквілів, автори яких всіляко намагалися паплюжити митрополита за його чітку українську позицію. До речі, Андрей Шептицький, який володів енциклопедичними знаннями, радо вступав у дискусії, якщо вони були вартісними і потрібними. «Я переконаний, – стверджував митрополит, – що дискусія обов’язково потрібна навіть і

[1] Качур І. Книгозбірня Андрея Шептицького: від Прилбич до Митрополичих палат. Записки Львівської національної бібліотеки України імені В. Стефаника. Збірник наукових праць. 2015. Випуск 7 (23). С. 23.

[2] 150 думок митрополита Андрея Шептицького. 150 років із дня народження. Львів: Видавництво «Свічадо», 2015. С. 57–58.

для мінімального порозуміння. Йдеться лише про те, щоб ця дискусія не затруднила порозуміння, тобто щоб була ведена так чемно і з такою любов'ю до ближнього, аби ніхто не міг чутися ображеним»[3]. Їхня дискусія була саме такою – дружньою і толерантною. Хоча необхідно врахувати і той факт, що свою статтю «Соціальна акція, соціальне питання і соціалізм. Уваги над Пастирським посланієм Митрополита А. Шептицького «О квестії соціальній» Іван Франко опублікував у 1904 році. Це був період, який пізніші історики назвуть передреволюційним, кризовим для російського царизму. Чимало українців, і Франко в їх числі, сподівалися на швидке падіння самодержавства, підтримували революційні прояви народних мас. На подібних позиціях перебувала і Леся Українка. Хоча не варто соціалізм Франка і Лесі Українки ототожнювати з марксизмом. «Жорстокі наші часи!, – писав Великий Каменяр в одній із своїх статей. – Так багато недовіри, ненависти, антагонізмів намножилось серед людей, що недовго ждати, а будемо мати (а властиво вже маємо!) формальну релігію, основану на доґмах ненависти та класової боротьби. Признаюся, я ніколи не належав до вірних тої релігії і мав відвагу серед насміхів і наруги її адептів нести сміло свій стяг старого, щиро людського соціалізму, опертого на етичнім, широко-гуманнім вихованню мас народних, розповсюдженню освіти, науки, критики, людської та будучини, не на парляментарнім шахрайстві, що має вести до тої «світлої будучини»[4]. Андрей Шептицький теж віддавав перевагу еволюційному, поступовому розвитку суспільства.

Незважаючи на деякі розбіжності в поглядах на соціальну проблематику, Іван Франко не міг не побачити тих великих змін, які відбувалися в Греко-католицькій церкві після призначення Андрея Шептицького спочатку Станиславівським єпископом, а згодом Галицьким митрополитом. Висока оцінка митрополита таким авторитетним письменником і вченим як Франко, нарешті зняла всі питання щодо дискусії про національність і політично-культурну орієнтацію Андрея Шептицького. На відміну від попередників, які свої послання до людей писали «заплісніло мовою», що свідчило «про таке мале знання нашого народу», Шептицький радикальним чином змінив навіть саму методику спілкування владики із своєю паствою: «Єпископ,

[3] Дороговкази лідеру: думки митрополита Андрея Шептицького. Львів: Видавництво Українського Католицького Університету, 2019. С. 31.

[4] Цит. за: Дорошенко В. Іван Франко – ворог комунізму (З приводу роковин смерти незабутнього Каменяра). Франко І. Україна самостійна / Упорядкування Ю. П. Винничук; передмова В. Дорошенка. Харків: Фоліо, 2021. С. 6.

тепер митрополит Андрій Шептицький, від самого свого вступлення на єпископство почав призвичаювати нас до іншого тону, інших форм, іншого характеру, який панує в його посланнях. Почати з того, що замість заплісніліої псевдоцерковщини, якою промовляли його попередники, тобто дивоглядної мішанини церковнослов'янської лексики з новочасною морфологією, він пише свої листи чистою галицько-руською народною мовою, а подекуди, прим., у голоснім посланню до гуцулів, не цурається промовляти навіть діялектом – річ досі нечувана в наших церковних достойників, які в своїм обмеженню вважали себе, мабуть, не лише владиками душ, але також владиками мови, яку вважали дозволеним калічити та перекручувати по своїй уподобі. Митроп. Андрій іще в однім пункті явився новатором. Він не промовляє так, як його попередники, звисока, авторитетно, напущеним і ніби маєстатичним тоном, не ходить на ходільницях і не «возвіщає», а говорить попросту, як рівний до рівних, як чоловік до людей, радить, упоминає, іноді й полає, не лякаючись ужити енергійного слова, де річ того вимагає. Він любить ілюструвати свою промову прикладами з життя, фактами з власної обсервації, і се все дає його посланням те «живе дихання», без якого всяка моралізація завсігди лишається мертвою. І нарешті, що найважніше, митрополит Андрій без порівняння більше знає життя, його дійсні інтереси і конфлікти, ніж його попередники, фахові теологи та «римські доктори»[5].

Іван Франко звернув також увагу на наукову обізнаність та європейськість митрополита: «При тім він далеко ширше познайомлений і з сучасною наукою і не береться до обговорювання складних життєвих питань із тою дитинячою невинністю або тим засобом не стільки здорового, скільки «простого хлопського», тобто зовсім некультурного і неотесаного розуму, який так немило вдаряв у ніс кожного хоч трохи до науки причасного чоловіка в давнішій нашій пасторальній літературі. Митр. Андрій говорить про речі як європеєць, він сам думає і силує думати кожного, хто хоче розмовляти з ним. Він старається – перший признак справді мислячого чоловіка – класти дистинкції, розрізнення між речами та поняттями, не мішати різнородного, не робити заключень із потоптанням основних правил логіки, не заслонювати браку власних думок і власних понять цитатами з Письма Святого або отців церкви. І коли вже згадано про цитати, то ще

[5] Франко І. Соціальна акція, соціальне питання і соціалізм. Уваги над пастирським посланням А. Шептицького «О квестії соціальній». Франко І. Україна самостійна / Упорядкування Ю. П. Винничук; передмова В. Дорошенка. Харків: Фоліо, 2021. С. 155–156.

одно порівняння: коли в давніших курендах ті цитати бували звичайно головних їх змістом, а вислови самих архипастирів були немов водиця, в якій плавали ці титати, то у митроп. Андрія цитатів не багато і вони являються звичайно завершенням, логічним загостренням його думки, значить, органічно зв'язані з нею. Де сього не можна осягнути, там автор волить обходитися без цитатів, не боячися, що його писання задля того видається менше поважним та менше церковним».[6]

З часу дискусії між Іваном Франком і Андреєм Шептицьким пройшло 100 років, але вона, як виявляється, не втратила актуальності. На це звернув увагу Дмитро Павличко: «Дискусія між Франком і Шептицьким важлива для нашого часу, бо вона торкається питань становлення єдиної моралі для сучасної церкви і для перебудови системи нашого економічного життя на засадах приватної власності. Митрополит справедливо обстоює право приватної власності на землю, вважаючи його притаманним людській природі. Письменник, навпаки, вважає, що «дійсним власником землі є зовсім не той, хто записаний у ґрунтових книгах». Податки, які накладає держава на власні землі, борги, які держава змушена віддавати інтернаціональному капіталові у вигляді власності на землю – це для Франка «болячки» його часу, яких не бачить Шептицький. У цій суперечці митрополит безперечно мав рацію. Але й Франко говорить правду…»[7]. До вищенаведеного лише додамо, що упродовж десятиліть в радянських виданнях ніколи не публікувалися як пастирське послання митрополита Андрея, так і стаття-відповідь на нього Івана Франка. Хоча Івана Франка більшовики чомусь відносили до революціонерів-демократів, а величезна спадщина Митрополита взагалі була забороненою.

У 20–30-х роках письменник Андрій Чайковський був найбільш читабельним на всій Західній Україні. Його оповіданнями, повістями і романами захоплювалися як молодь, так і люди старшого покоління. Найбільшої популярності Чайковському принесли твори історичної тематики «За сестрою», «Віддячився», «Козацька помста», «На уходах», «Олексій Корнієнко», «Полковник Михайло Кричевський», «Олюнька», «Петро Конашевич-Сагайдачний» та багато інших. «Захоплення Козаччиною і любов до України змусили мене заповнити прірву в нашій

[6] Там само. С. 156–157.

[7] Павличко Д. Іван Франко – будівничий української державності. Будівничий української державності. Хрестоматія політологічних статей Івана Франка / Упорядник Дмитро Павличко. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2006. С. 30.

літературі історичними оповіданнями»[8] – написав Андрій Чайковський у своїй автобіографії. Завдяки львівському історику Богдану Якимовичу побачило світ унікальне тритомне видання «Андрій Чайковський. Спогади. Листи. Дослідження» (Львів, 2002). З'ясувалося, що впродовж 1901–1934 рр. відбувався досить тривалий у часі щирий і конкретний епістолярний діалог між відомим українським письменником-романістом і цінителем його творчості митрополитом Андреєм Шептицьким. Уже в одному з перших зафіксованих архівістами (відома дослідниця спадщини Андрея Шептицького Оксана Гайова) листів А. Чайковського до митрополита письменник писав, що насмілився переслати свої «твори літературні, оскілько маю їх під рукою, резервуючи собі на будуче пересилати Вам решту, та й те усе, що при Божій помочи зможу ще написати і видати»[9].

Із окремих листів можна зробити висновок, що Андрій Чайковський глибоко поважав митрополита, високо оцінюючи його багатогранну діяльність, зокрема численні «Пастирські послання» Андрея Шептицького: «Отже, листами сими з'єднали собі, Високопреосвящений, руский народ, котрий Вашу номінацію, як і кождий факт загального значення, прийняв недовірчиво. Признаюся, що я до тих песимістів не належав, але були такі, що так тут як і всюди, добачали польську інтригу. Ваші листи мусіли розвіяти ті сумніви і спричинити для Вас щиру симпатію. Такі патріотичні заяви Владики в листах пастирських успокоюють і будять довіріє, а се підстава до порозуміння і дальшої праці…»[10]. Письменник цілком слушно зауважував, що до цього часу «ми не маємо Святого Письма в народній мові. Не розумію просвіти без сего, не розумію культури. Се перша книжка зарівно для інтелігента, як простолюдина, з котрої слідує черпати науку… У таких случаях годі держатися лише нарічія галицького, але взяти за підставу найкрасший діялєкт русско-український – язик Шевченка, Квітки та Марка Вовчка. До редакції взяти би конечно, кромі фахових-духовників, що, кромі теольогії, знають добре народню мову і його духа – також цивільних язикословів, як

[8] Цит. за: Якимович Б. Андрій Чайковський: життя, творчість, громадсько-політична діяльність. Андрій Чайковський. Спогади. Листи. Дослідження: У 3 т. / Упорядкування Б.З. Якимовича за участю З.Т. Грень, О.В. Седляра; Редколегія: Б.З. Якимович (голова) та ін. Т. 1. Львів, 2002.С. 13.

[9] Андрій Чайковський. Спогади. Листи. Дослідження: У 3 т. / Упорядкування Б.З. Якимовича за участю З.Т. Грень, О.В. Седляра; Редколегія: Б.З. Якимович (голова) та ін. Т. 1. Львів, 2002. С. 123.

[10] Там само. С. 124.

Франка, Маковея, Щурата»[11]. Ці думки повністю розділяв Андрей Шептицький, який докладав чимало зусиль щоб друковані видання Греко-католицької церкви видавалися доступною для вірників рідною мовою.

У переважній більшості листів Андрій Чайковський, як і багато інших його колег-письменників, просив у митрополита підтримки. Так, в листі від 9 червня 1926 р. письменник писав: «З ріжних сторін закидають мені, що моя муза заснула і я закинув писання. Закиди почасти оправдані, бо я справді перестав писати, тому що кілька моїх праць, готових до друку, спочиває в шупляді без надії, щоб коли побачили світ. Не маю накладника, ніхто не береться їх видати, а ті, що видали б, хотіли б покористуватися моєю працею задармо, на що я позволити не можу. Поминаю мої історичні повісти більшого розміру, маю на думці мої дві повісти з галицького життя, котрі вже три роки лежать готові до друку… Отож, я смію спитати Вашу Ексцелєнцію, чи знайшлись би де (не знаю де) які фонди на їх видання? Оскільки мені відомо, що мої твори люде читають, хоч я письменник старшої школи, і таким остану до смерти. Провідною думкою в моїх повістях – Християнізм, без крихітки еротики (Винниченко), бо вважаю за дуже шкідливе контрасти між добрим а злим, причім добре мусить побідити. Дуже Буду Вам зобов'язаний, коли Ваша Ексцелєнція зволять ласкаво мені у тому пособити»[12]. Відомо, що Андрей Шептицький завжди допомагав патріотично налаштованому письменнику не тільки морально, але й матеріально. Такого справжнього патріотизму Андрію Чайковському не могли пробачити більшовицькі ідеологи. Саме тому, аж до 1958 р. жодного разу не видавалися навіть його художні твори.

Ще за життя Василя Стефаника справедливо вважали найкращим українським письменником-новелістом. Збірки його новел «Синя книжечка», «Камінний хрест», «Дорога», «Земля» надійно увійшли до золотого фонду української літератури. «Сила Стефаника, – відзначав на сторінках «Історії українського письменства» Сергій Єфремов, – опріч його величезного таланту, лежить у тій сміливості, з якою він уміє дивитись на життя й скидати полуду з очей і іншим людям. Хоч він і замовк останніми часами, але можна думати, що він ще не промовив свого останнього слова…»[13]. Визначний український літературознавець цілком аргументовано стверджував, що «дужий

[11] Там само. С. 125.
[12] Там само. С. 260–262.
[13] Єфремов С. Історія українського письменства. Київ: Femina, 1995. С. 561–562.

талант Стефаника витворив, особливо між закордонними письменниками, цілу школу, що взяла від нього манеру писати мініатюри тими самими короткими штрихами й темними фарбами, переважно з життя галицького селянства»[14]. Саме це правдиве зображення галицьких селян і привернуло увагу до письменника Андрея Шептицького.

Один із найкращих дослідників життя і творчості Василя Стефаника Роман Горак стверджував, що письменник особисто знав митрополита Андрея ще з 1897 року[15], коли він, молодий іще священник, провадив місію в Русові. В 1931 р. Стефаник вперше побував у митрополичому палаці, після чого активним стало листування між ними. Нещодавно з нагоди 150-річчя від дня народження Василя Стефаника видано зібрання творів письменника у 3 томах і 4 книгах, до якого увійшла також його епістолярна спадщина. На сьогоднішній день виявлено 12 листів Василя Стефаника до митрополита Андрея Шептицького (1934–1936 рр.)[16]. Цікавим є лист письменника (від 20 грудня 1901 р.) до одного із своїх друзів К. Гаморака, в якому він висловив своє враження від перших кроків Шептицького на митрополичому престолі: «Довідав'ємся, що Шептицький держиться лояльно оглядом русинів. Першого дня, як приїхав, зголосилася до нього депутація русинів і сказала, що він тепер муситься об'яснити за або проти русинів. Відповів, що він за богословів, а посередньо і світських студентів, попре [тут: підтримає], почавши від Рідігера, а скінчивши у цісаря. Потім приймав народовців-богословів і висказував своє вдоволення за їх солідарність, бо він потребує чесних священників. Приймав і москальофілів, а коли вони зажадали [одне слово нерозбірливо – Федір Погребенник], то відповів, що не надіявся, аби вони ламали своє слово, і відпустив. По сім сказав до себе прийти ректорові, а коли сей не прийшов, він поїхав до намісника і казав відкликати знану відозву сенату. Як намісник не пристав, то Шептицький сказав: «Я замикаю семінарію» і вийшов. Намісник страшно був лютий. Сим уможливив митрополит вступ богословам на

[14] Там само. С. 562.

[15] Горак Р. Богдан Лепкий. Біографія. Львів: Видавництво «Апріорі», 2023. С. 334; Див. також: Горак Р. Василь Стефаник. Біографія. До 150-річчя від дня народження Василя Стефаника. Львів: Видавництво «Апріорі», 2020. 368 с; Горак Р. Кров на чорній ріллі: Есе-біографія Василя Стефаника. Київ: ВЦ «Академія», 2010. 608 с.

16 Стефаник В. Зібрання творів у трьох томах у чотирьох книгах. 150-річчю Василя Стефаника присвячується / Редакційна колегія: Степан Хороб (голова) та ін. Том 1. Книга 2. Листи / Редактор у упорядник тому Євген Баран. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2020. 510 с.; Стефаник В. Листи: 1900–1936. Харків: Фоліо, 2022. 222 с.

інші університети. Хотів дати всім теологам сертифікати і вислати всіх на кошт уряду до Відня. Намісник не дозволив. Щодня о 5 год. сполудня є сталий інформатор, що ходить до нього і об'ясняє його о ході цілої справи. Кацапи встеклі (незадоволені – Авт.) за те, що Шептицький перейшов рішуче на бік народовців… Цілий ректорат і всі львівські священники є рішуче за молодіжжю. Лишень кацапи риють»[17].

1934–1936 рр. – надзвичайно складний період в житті Василя Стефаника. Він важко і тривалий час хворів, перебував у скрутному матеріальному становищі. Це яскраво видно з його листів до митрополита. Так, в листі до Андрея Шептицького від 10 грудня 1934 р. В. Стефаник писав: «Дорогий нам всім галичанам і українцям усім владико! Пишу Вам подяку за поміч, яку Ви, ексцелєнціє, мені ласкаво учинили. Уже кілька тижнів хорую і на серце, і на якусь грипу, яка щасливо минула і аж тепер можу диктувати цей лист мойому наймолодшому синові Юркові. Вам дякувати серед українців не лиш я повинен, але й тисячі людий і сотки інституцій. Рука Ваша була все щедра і отворена. Я вже богато помочі мав від Вас, ексцелєнціє, і Ви приймете від мене подяку, як від малого свого обожателя ще від часу, як Ви в моїм Русові пробували на місії… Тепер мій стан такий, що я прошу Вас ще прислати мені 200 золотих, а потім до мая місячно від 50-100 золотих. Тяжко старому і хорому чоловікові встидатися, а я встидаюся перед Вами, ексцелєнціє, і перед своїми дітьми, яким мушу диктувати цей лист. І прошу прийняти від мене найсердечніші бажання на святого Андрея і дарувати мені всі гріхи, які я поповнив перед Вами вже давно. Не гнівайтеся, ексцелєнціє, і подайте мені руку, яку я Вам хочу стиснути з подякою»[18].

Невтішна картина вимальовується також в листі від 2 лютого 1935 р.: «Від кількох тижнів я хорував, вже думав покидати цей прегарний світ і тому, ексцелєнціє, даруйте, що не прислав подяки за Ваш владичий дар. Аби особисто подякувати, то я не годен поїхати до Львова, хоча хотів би поглянути на найкрасшого владику нашого, якого любив від молодости в цілій його красі, моральній і фізичній. Та не лише моя хороба не позволяє мені подивитися на Вас, ексцелєенціє, але мій встид за жебрацтво, яке взглядом Вашої високої особи поповнюю. Та маю глибоку надію і вірю, що мій син, якого я тепер дружити буду,

[17] Стефаник В. Зібрання творів у трьох томах у чотирьох книгах. 150-річчю Василя Стефаника присвячується / Редакційна колегія: Степан Хороб (голова) та ін. Том 1. Книга 2. Листи / Редактор у упорядник тому Євген Баран. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2020. С. 358–359.
[18] Там само. С. 461.

віддасть мій довг в Ваші руки, щоби Ви, наш владико, мали що давати нашим інституціям і ще біднішим від мене. Решту я, як дочекаю до весни, буду старатися платити своєю кореспонденцією і досить слабенькими паперами власного писання.

Тяжко мені на старість і при слабості встидатися, а Ви подаруйте у своїм великім серці мою провину. Остаю з найглибшою любов'ю до Вас, все вдячний. Василь Стефаник»[19].

А ось останній лист Василя Стефаника до Андрея Шептицького від 16 травня 1936 р.: «Найдорожчий нам усім митрополите! Кілька днів я післав до Вас лист, як все нечемно-напасний, бо прошу о запомогу вже тисячну – 100 злотих. Чуюся направду дуже хорий і прошу Вас пришліть мені одну з послідніх підтримок. Гроші від мойого сина з Канади вже в дорозі, але я є в такім стані, що не можу їх дочекатися. Він, мій син, вже на університеті і буде вічно прив'язаний до Вашої великої особи і вічно вдячний, бо вихований він в мене в найкращім поняттю Вашої великости… Прошу прийняти від мене найглибшу вірність Вашій особі. Ваш Василь Стефаник»[20]. Думки про смерть не покидали письменника. Хотів висповідадись за все своє життя. Коли в травні 1936 р. їздив до Львова, ходив до митрополита А. Шептицького і попросив, щоб о. Климентій Шептицький, брат митрополита, приїхав до Русова його висповідати. Думка висповідатись і бути готовим до смерті виникла відразу після паралічу 1930 року[21].

Яскраво описав останню зустріч Василя Стефаника з митрополитом український письменник Степан Процюк: «… Ось він заходить у резиденцію Греко-католицького митрополита, старий і згорблений. – Слава Ісусу Христу, Ваша Ексцеленціє! – Навіки слава! Він цілує суху старечу руку, як колись – здається, ще в інших життях! – цілував руку матері. Вони коротко бесідують. Від владики віє безмежним спокоєм і добротою. Митрополит слухає сповідь немолодої людини, переважно доброзичливо похитуючи величезною бородою. Нема такого, Василю (не соромся і не бійся), що тебе мучить – і може образити великого старця. Пастор поза межею надто людських емоцій. О, він розуміє їх, Господи, бо сам людина, але… Лице провідника розпливається у благій усмішці. Так сміються лише святі. Він

[19] Там само. С. 462–463.
[20] Там само. С. 475.
[21] Горак Р. Василь Стефаник. Львів: Апріорі, 2020. С. 334.

благословляє сиву Василеву голову і перевтомлену душу…»[22]. Василь Стефаник відійшов у Засвіти 7 грудня 1936 року.

Багато письменників, які особисто знали митрополита або хоча б один раз його бачили, залишили про нього свої спомини. Серед них і Катря Гриневичева, авторка знаменитих історичних романів «Шестикрилець» і «Шоломи в сонці». Письменниця описала приїзд Андрея Шептицького під час свого турне по європейським країнам після звільнення з царського заслання: «Тоді довелось мені бачити Митрополита в Барбареум у Відні. Він прийняв нас тепло, був зворушений і приобіцяв, що після завтра, а саме 3-го вересня (1917) приїде до Гмінду. Годі описати радість населення табору. Все, що жило, одягло на цей великий ранок свою святкову одіж, що її побожно бережено у скринях. Упродовж головної вулиці, що вела до церкви, стояли тисячі людей. Коли Митрополит з'явився у брамі табору в окруженні єпископів Австрії і високого урядництва Відня, одягнений у владичі ризи, – лан людей упав на коліна і знявся плач. Боже, який плач! Словами-пестощами, які знає лиш українська жінка, витано Його, цілювано приділ ряси, так, що Митрополит з трудом посувався наперед.

– Татунцю рідний! Рятівнику дорогий! Голубе наш сивенький! (Митрополит посивів дещо на засланню) лунало в слід Йому. А Митрополит ішов просто до церкви, за Ним достойники і барвиста глота народу…

Ранком я побачила постать Митрополита в окруженні знатних панів, між ними представників табору. Я пішла слідом за ними, непомітно, осторонь і побачила в якійсь хвилині, що Митрополит звернувся обличчям до свого почоту і сказав з усією виразністю: «Іх данке ігнен, майне Геррен, єцт михте іх міт майнем Фольке алляйн бляйбен», – і вказав на юрбу людей, що Його вже ждала. З нехіттю заняв почот місце на лаві під сусідським бараком, щоб ждати там, аж скінчиться розмова, на яку не матиме ніякого впливу. Це тривало довгенько…»[23].

Життєвий шлях українського письменника Романа Купчинського подібний до долі багатьох активних учасників національно-визвольних змагань українців у 1918–1919 рр.: легіон Українських січових стрільців, в якому від рядового дослужився до поручника; Українська Галицька

[22] Процюк С. Троянда ритуального болю: роман про Василя Стефаника / 2-ге видання, стереотипне. Київ: ВЦ «Академія», 2021. С. 174.

[23] Митрополитові Кир Андреєві Шептицькому в перші роковини смерти / Видала Візитатура й Адміністратура греко-католицької Церкви в Німеччині й Австрії. 24 с.

Армія, з якою штурмував Львів; робота на посаді журналіста і перші письменницькі успіхи у міжвоєнний період, коли Галичина була включена до складу Польщі. А потім так званий «золотий вересень» – окупація радянськими військами Східної Галичини згідно пакту Молотова – Ріббентропа і еміграція за кордон (польський Краків, Німеччина, США). Українським читачам письменник відомий своїми численними поетичними збірками, упорядкуванням стрілецьких пісень та знаменитою трилогією «Заметіль». Перу Романа Купчинського належать надзвичайно цікаві й оригінальні спомини про митрополита Андрея Шептицького, які він назвав лаконічно – «Три моменти».

Йдеться про три епізоди мемуарів про Шептицького, пов'язані з дитинством у Підлиссі, з 1921 роком в Києві та поїздкою українських паломників на чолі з митрополитом до Ватикану. Наведу лише окремі фрагменти: «Підлисся. Відоме всім село в Золочівщині. Там уродився Маркіян Шашкевич… Одного дня сказали мені вдома, що завтра поїдемо до Підлисся, бо там приїжджає митрополит… І ми поїхали. Довкола церкви, попри дорогу, на подвір'ї приходства – море народу. Хвилює, гаморить. Ударили дзвони. Далеко, на дорозі знялася курява. Їде!.. Те одно слово, не знати ким вимовлене, пішло понад головами юрби, як хвиля вітру. І враз затихло все, прикипіло до місця… На повозі – митрополит! Але де він? Де той грізний достойник, що мені в сні ввижався, ввесь у золоті?!.. Хіба це той молодий священник, у скромній чорній рясі, що до всіх привітно всміхався і так ласкаво рукою махав?!.. Може митрополит не приїхав!? Але люди кричать «Слава», але дзвони б'ють, а хор грянув пісню привітальну, що й оклики і дзвони заглушила…

А по обіді, під кріслатим каштаном, на городці, митрополит слухав хорів, приймав делегації, розмовляв з людьми, випитував дітей. Сам не знаю чому, але мене якась дивна сила тягнула чимраз ближче й ближче, і врешті я знайшовся біля його колін.

– Як ти називаєшся? – спитав.

І я відповів, не заікнувшись, так, як би відповів кожному доброму знайомому.

– А ти вже ходиш до школи?

– До другої кляси.

– То ти вже знаєш трохи катехизм?!

Думаю, що мій батько, коли почув запит, напевно більше настрашився, як я. Бо мені ні трохи не було страшно. Коли чогось не

знатиму, то митрополит скаже мені. Адже від нього така якась дивна ласкавість б'є…

А вечером, як тіні підлиського саду затопили приходство, і в вікнах погасли світла, я закрався під хату, поглянути, чи не замале ліжко для митрополита.

Адже, як я стояв біля нього в городці, то був йому саме до колін…

Декілька років пізніше пізнав я, що не тільки діти, але й багато дорослих сягало митрополитові Андреєві… до колін».

Епізод другий. «Київ. 1921 рік. Я був тоді у Києві і зайшов оглянути стару нашу святиню – Софійський Собор… Задивлений у красу, заслуханий у гомін віків, не помітив я, що хтось до мене підійшов.

– Вибачте! – роздався чийсь голос і я прокинувся з задуми.

Передо мною стояв старенький, низький ростом священник, з довгою сивою бородою і срібним волоссям на голові.

– Ви галичанин?! – спитав мене.

– Так, отче.

– О, то добре. Я – протоієрей Липківський, митрополит Української Автокефальної Церкви.

– Дуже мені приємно пізнати вас. Багато чув про вас, але досі не мав честі пізнати…

Ми спинилися біля ненарушимої стіни.

– Віки ішли, стіни наших святинь падали, а вона стояла і стоїть! – сказав я.

– Так є і люди в нашій історії, – відповів митрополит Липківський. – Ніяка буря їх не звалить. І в нашій церкві такі є. Перший київський митрополит Іларіон, Іван Вишенський, Могила, Андрей…

– Котрий Андрей?

– Митрополит Андрей Шептицький.

А хвилину помовчавши:

– Нам, автокефальним, закидають, що ми самосвяти. Як ви гадаєте, чи митрополит Андрей нас автокефальних єпископів висвятить?

– На католицьких?

– Ні, на автокефальних!

– Думаю, що не може. Адже він греко-католицький митрополит!?

– Але в першу чергу він наш патріярх. Ми його вважаємо за найвищого українського духовника. І що не кажіть, якби нам тільки дібратися до нього, то поблагословив би…

Не дібрався митрополит Липківський до митрополита Шептицького; помер десь на засланні. Але тепер, там – у засвітах

напевно підійшов до патріярха української Церкви і просив у нього благословенства.

І напевно митрополит Андрей своє благословенство дав».

Епізод 3. «Рим. Ватикан. Українські паломники, зібрані в синьозолотій залі принять, ждуть на авдієнцію папи… Нараз на сходах стукіт дерева об камінь, притишені голоси – і в залю входить на палицях митрополит Андрей. З ним два наші духовники, що помагали митрополитові вийти хворими ногами на третій поверх. Паломники розступаються, пропускаючи наперед імпозантну постать, цілу в чорному, тільки біла борода сріблом сяє на чорній рясі, і волосся срібним ореолом околює високе, порізане скибами дум чоло. Постать у чорному важко ступає, підпираючись кулями, підходить до папського стільця, що одинокий стоїть під амарантовим бальдахимом, і стає з боку біля нього.

Дзвін! Раз, другий, третій. Все завмирає в ожиданні… Щойно тоді повільною ходою, сам один, входить у залю папа Пій XI. Всі паломники давно навколішках, митрополит Андрей похилений велет на кулях. Папа хвилину пристає, обкидає оком приявних і спиняє свій зір на митрополитові. Підходить до нього і вітається. Митрополит схиляє срібну голову перед маєстатом вселенського патріярха, а папа обіймає велетенську постать наслідника митрополита Ісидора та Венямина Рутського. А цілий український народ додає і додавати буде ще імена: Іларіона, Івана Вишенського, Могили.

Папа обходить довкола, де-не-де спиняється коло когось із паломників, питається єпископа Бучка, хто це такий, і йде повільним кроком далі. А скінчивши обхід, підходить знову до митрополита Андрея і каже принести для нього фотель. Небувала річ на збірних авдієнціях. Правда, назверх це викликане хворобою митрополита, але для паломників – ні. Для них митрополит Андрей гідний такого місця і без хвороби. Чи тільки для них?..»[24].

Він справедливо вважається одним із найвидатніших українських мово- і літературознавців ХХ століття. Його праці «Нарис сучасної української літературної мови», «Галичина у формуванні української літературної мови», «До питання про генезу й природу називних речень» справедливо вважаються бестселерами. Подібної оцінки також заслуговує тритомове видання «Пороги і Запоріжжя: Література.

[24] Малий школяр. Одноднівка Української Народної Школи імени Митрополита Андрея Шептицького в Реґенсбурзі. 1948. 14 лютого. 20 с.

Мистецтво. Ідеології». Науковець народився в Харкові, але залишив після себе унікальні спогади про зустріч з митрополитом Андреєм Шептицьким у Львові.

Нещодавно в Україні (2017 р.) побачив світ двотомник Юрія Шевельова «Я, мені, мене… (і довкруги)», в якому видатний вчений дав високу оцінку Великому митрополиту: «Так, велич – це слово, це поняття визначили спогад про цю пам'ятну зустріч. Ми пройшли через кілька сутінкових кімнат і опинилися перед тим, що було Шептицький, але що могло б бути пам'ятник йому. Він не міг ходити, і він прийняв нас у великому фотелі, фотель був широкий, але якось творилося враження, що Шептицький у ньому не вміщався, як, мабуть, він не вміщався в українському світі. Спогад зберіг уяву про велич і фізичну великість усього з Митрополитом зв'язаного. Велике було його тіло, – але іншою великістю, ніж тіло Багринівської: воно не розпливалося, воно було повне фізичної й духовної моці. Велика була голова з високим чолом і живими очима. Великі були руки.

Він не виголошував для нас великих слів і промов. Він розмовляв по-товариському. Не потребував він говорити про Росію й життя її громадян, він знав ці речі з досвіду власного вигнання й полону, і кілька ніби між іншим кинених слів показали це зовсім чітко. Зате він завів з нами прецікаву розмову про взаємини між соціял-демократією західнього ґатунку й російським більшовизмом. Видно, ця тема видалася йому відповіднішою для розмови з людьми двадцятирічного життя в радянській системі, ніж могли б бути розмови на релігійні теми. І виявилося в цій темі велике знання позаклерикальних справ і позаклерикальних людей, без жадної злоби, без нападів, без глузування, sine ira et studio. Виглядало, що цій людині справді були відкриті людські серця й уми, що вона розуміла кожну людину, бо для неї світ був не хаосом випадкових деталів, а системою. Жадним словом не були згадані церква й релігія, але, виходячи з авдієнції, що тривала, може, годину, ми бачили Божу руку й Божий розум за всім тим, що робили сліпі люди.

Якщо входячи я поцілував руку Митрополита, бо так мене навчила Параскева Багринівська, бо це була частина ритуалу, то виходячи я вже знав, що ця рука заслуговує на те, щоб дістати поцілунок. Це вже не була частина ритуалу, це був символ **дійсности.** Мені здавалося, що понад цим чолом були непомітні для багатьох роги Мойсея, біблійного й Франкового, а ці руки, може, тримали скрижалі Завіту»[25].

[25]Шевельов Ю. Я – мене – мені… (і довкруги): Спогади: 1. В Україні / передмова С. Вакуленко; примітки С. Вакуленко, К. Каруник, Ю. Полякова, В. Романовський; упорядкування С.

Улас Самчук – один із найвидатніших українських письменників ХХ століття, автор романів і повістей, які вже давно відносять до вітчизняної класики – «Волинь», «ОСТ», «Гори говорять», «Юність Василя Шеремета», «На твердій землі», «На краю часу», «Марія», «Кулак» та багато інших. Його книги спогадів «На білому коні», «На коні вороному», «Плянета Ді-Пі», «Репортажі з Карпатської України» наповнені великим і маловідомим для читачів фактичним матеріалом. Його життєвому шляху і багатогранній літературній і громадсько-політичній діяльності присвячена не одна дисертація. Один з дослідників творчості Уласа Самчука так написав про його романи «ОСТ» і «Волинь»: «ОСТ» продовжує жанрову лінію «Волині», але не копіює першу трилогію Самчука. «Волинь» – моноліт, у якому події стоять упритул і міцно поєднані кристалічною решіткою сюжету. Цілу трилогію варто читати від першої до останньої сторінки, інакше багато втрачаєш у розумінні тексту. Щоправда, і написаний той текст так, що не відірвешся. «ОСТ» – трилогія еластична. Кожну її частину цілком можна читати як окремий роман. Зрештою, і писався кожен роман цілком відособлено. З паузами у кілька років, а то й десятиліть»[26]. Під час зустрічі Уласа Самчука з митрополитом з'ясувалося, що Шептицький читав «Волинь».

У спогадах Уласа Самчука є такий епізод: «Але гіркоту цієї візити нам винагородила інша візита, на цей раз на горі св. Юра у великого митрополита Шептицького. Ми [з Оленою Телігою] збиралися вже давно зробити таку візиту, але одного недільного ранку, 20 липня, ми взяли візника і поїхали. Митрополит граф Андрей Шептицький на своєму свято-юрському троні зустрів і привітав нас справді по-княжому. Здавалося, що його вік, його становище не давали йому багато часу віддаватися таким справам, як література, але він був гаразд поінформований про нас, пригадав, що читав мою «Волинь», пригадав Олениного батька, питав, де він тепер, що робить, і сказав, що такі люди будуть потрібні тепер тут, питав, де ми зупинилися, що робимо і що думаємо робити далі. Як на свій високий вік, як на всі труднощі, ним пережиті, особливо за останні роки, не зважаючи на спаралізовану руку, він виглядав дуже добре, мав чистий звучний голос, добру пам'ять і ясну, просту, логічну мову.

Вакуленко, О. Савчук. Харків: Видавець Олександр Савчук, 2017. Серія «Слобожанський світ». Випуск 11. С. 551–553.

[26] Синюк С. Улас Самчук: ескізи до творчого портрета. Тернопіль: Богдан, 2018. С. 228.

Ми сердечно попрощалися з цією великою людиною, а вийшовши з палати, не могли наговоритися про ці відвідини. На тлі нашого хворого клімату війни, на тлі подразнених амбіцій це був шматок нормального, щирого і здорового життя, що освіжив наше почуття і підкріпив нас вірою»[27].

Відома дослідниця українського фольклору Таміла Висіцька у передмові до своєї книги написала такі рядки: «За радянського періоду усі історичні події були переглянуті та висвітлені виключно з позиції радянської ідеології. З часу розпаду СРСР на теренах колишніх радянських республік розпочався зворотний процес: усе, що раніше вважалося позитивним, стало негативним, що вважалося незаперечною істиною, тепер тлумачиться в протилежному аспекті. Тож скільки ще разів історія буде перекручуватися, вивертатися, шліфуватися? Однозначно, що стільки, скільки разів буде змінюватися в країні ідеологія правлячої верхівки, яку цікавить лише збереження своєї влади, а для цього потрібне утвердження «закономірності» даної ідеології. І, безперечно, завжди знайдуться «науковці», які будуть перевертати знову і знову все «з ніг на голову» в угоду владі. Кожен має право на власну думку, але ніхто не повинен цю думку оголошувати як вирок суду в останній інстанції. Люди мають право знати усі факти тих чи інших подій. Лише це дасть можливість запобігти помилкам у майбутньому»[28]. Цілком щирі й правдиві слова. Це стосується і Митрополита Андрея Шептицького.

Радянський період в історії України – повне забуття постаті Андрея Шептицького як в науці, так і в художній літературі, а те, що було написане про нього ще за життя – знищувалося, або ховалося в спеціальних архівах. Виняток являла собою лише діаспорна література. І як не погодитися з висловлюванням визначного українського історика Ярослава Дашкевича: «лише там можна було писати вільно»[29]. Після проголошення Україною незалежності ситуація кардинально змінилася: перевидаються художні твори, присвячені митрополиту ще за життя, а його постать стає центральною як в поетичних збірках, так і в романах сучасних письменників. Мають рацію Леонід Рудницький та Ірина Іванкович, стверджуючи про необхідність «глибшої аналізи, а навіть

[27] Самчук У. На білому коні. На коні вороному. Харків: Фоліо, 2023. С. 130–131.
[28] Висіцька Т. Опришки. Легенди і дійсність. Ужгород: Поліграфцентр «ЛІРА», 2007. С. 3.
[29] Дашкевич Я. Чи відкриються невідомі сторінки історії УПА? Сучасність. 1992. № 11. С. 65.

антології творчости, присвяченої Слузі Божому»[30]. І вже дещо зроблено. Порівняно недавно побачила світ антологія «Покликаний», до якої увійшли 37 літературних творів, присвячених митрополиту авторства 29 українських та іноземних митців слова[31].

Одним із найкращих в українській літературі поетичних творів, присвячених Андрею Шептицькому справедливо вважається поема Богдана Лепкого «В Храмі Св. Юра». Це звернення Богдана Лепкого до світлої постаті митрополита не було випадковим. Як художник (він був не лише письменником) Лепкий причетний до створення іконостасу церкви в селі Жовчів, що на Рогатинщині, який став справжнім шедевром. «Тут абсолютно все нетрадиційне, – констатував біограф письменика Роман Горак, – але дуже творчо продумане… Зокрема, привертають увагу царські врата, які в переважній більшості церков трактуються в стилі візерунку виноградної лози з виноградними гронами. Тут же, виходячи з того, що церква посвячена предводителю небесного воїнства Архистратигу Михаїлу, царські врата в церкві виконані з елементів, які нагадують наконечники стріл або кінчики архангельського пір'я… Для цих царських врат Богдан Лепкий намалював чотирьох Євангелістів з їх традиційними атрибутами… Намалював Богдан Лепкий для кіоту на престолі також чотири іконки… Іконка Божої Матері з дитятком на руках вражає…»[32].

Поема Богдана Лепкого присвячена подіям 1914–1917 років, тобто Великій війні, під час якої царські війська окупували Галичину. Автор зображує митрополита як захисника рідного народу і церкви, переконаного оптиміста, який щиро вірить, що:

«Воскресне, встане Україна!
Тільки не тратьте, браття, віри!
Тільки не будьте маловіри,
Тільки не будьте, як бур'ян,
Хто ступить – той йому і пан.
А стійте твердо, як скала,
Най розіб'ється об нас хула,
І вража лють й нікчемна лесть.

[30] Рудницький Л., Іванкович І. Образ Митрополита Андрея Шептицького в літературі. URL: https://stsophia.us/ua/ukrayinska-obraz-mitropolita-andreya-sheptitskogo-v-literaturi/ (дата звернення: 01. 06. 2024).
[31] Покликаний. Антологія літературних творів. URL: https://shop-ugcc.com.ua/shop/poklikanij-antologiya-literaturnih-tvoriv/ (дата звернення: 01. 06. 2024).
[32] Горак Р. Богдан Лепкий. Біографія. Львів: Видавництво «Апріорі», 2023. С. 212–213.

Се наш закон – се наша месть.
Розбийте з трутою пугар,
Відсуньте пріч Данаїв дар,
Їх слово підступне, варварське
Женіть від уха. Що цісерське –
Віддайте цісарю, а Боже –
Богу правдивому. Він може
Нас прібувати, як в горнилі
Залізо, може нас по филі
Вести, як вів Петра Спаситель,
Він наш суддя і обновитель,
Він нас не хоче покорити.
Бо мусить, мусить побідити
Добро і правда на землі»[33].

Близька за тематикою до лепківської також поема Василя Щурата «В суздальській тюрмі», яка ніби є продовженням попереднього твору. Митрополит закликає до захисту рідної країни:

«Як почулось нараз
Із над Збруча до Сяну:
«В кого руки міцні,
Йди спасати в огні
Україну кохану!»
І він бачить, як в миг
Від стрільців січових
Зароїлось довкола;
«Не тут місце є вам,
Не мій храм для потали!»
Задрожала гора
Святоюрська стара,
Вороги задрожали…»

Митрополит, заарештований царськими сатрапами, які боялися авторитету і впливу його живого слова на людей. Він поміщений до суздальської в'язниці, в якій його надійно стережуть, адже всі думи його спрямовані до України. Головний охоронець «царського в'язня»:

[33] Московська окупація Галичини 1914–1917 рр. за свідченнями сучасників / Упорядкування: В. Семенів. 2-ге видання. Львів: Видавництво «Апріорі», 2020. С. 115.

«Аж не вірить очам:
Чиж се в’язень той сам?
Що причиною зміни?
Кличе з братії двох,
Научає обох
В своїй келії грізно,
Як слідити за ним,
За тим в’язнем страшним,
Щоб не стало за пізно;
Щоб він вийти не міг
За келейний поріг
Серед ночи незначно;
Щоб хтось спав під дверми
Й пильнував, як тюрми,
Його келії бачно.
Так їм сказано двом.
І сторожать кругом
В’язня всі без упину.
Бо для них тайна річ,
Що його в кожду ніч
Сон веде в Україну…»[34].

… Родинне гніздо Шептицьких у Прилбичах, син боярського роду, роки навчання, Папа Лев і Роман Шептицький, Добромиль і Кристинопіль, Чин Студитів, Велеградські собори, відвідання Америки і Канади, єпископ станиславівський і митрополит львівський, ув’язнення в Суздалі, меценат і просвітитель, захист православних на Холмщині та Підляшші, радянська та нацистська окупації Галичини, «не убий!»… Це далеко не повний перелік тем, які лягли в основу своєрідної поеми-біографії української поетеси на еміграції Лесі Храпливої-Щур «Слуга Божий Андрій Митрополит Києво-Галицький».

З болем у серці пише поетеса про відхід у Засвіти митрополита:

«Листопад жовте листя розносить.
Біла ложа – владик скорбний круг:
Миколай і Микита і Йосиф,
Брат Климентій – всіх задумів друг…

[34] Там само.

«Покидаю дочасне й тілесне…
Вам кажу, ще крізь земні уста:
Наша Церква у славі воскресне,
Схід осінить знаменням хреста»

«Більше вже говорити не буду,
Мої діти духовні, до вас.
Прощавайте – до Вічного Суду…»
Впали кучері срібні… і згас…

І піднявся над шпилі Собору
По дорозі молитви ясній –
Заспівали архангельські хори,
Привітав Первозванний Андрій.

Осінь спомин далекий розносить,
На весь світ, де живе наш народ.
Вічним зором просвітленим, досі
Наш Андрей стереже нас з висот»[35].

Великого Митрополита не стало, але живуть його ідеї й добрі справи, які він здійснив. Ця ідея червоною ниткою проходить через весь поетичний твір Марії Тарнавської-Косович «Митрополитові Андрієві Шептицькому»:

«Митрополите! В скорбний час
Твою опіку дай відчути:
Молись, молись за нас,
Щоб час Свободи нам здобути!!!»[36]

Високу оцінку Митрополиту дали в своїх поетичних творах Остап Грицай і Олесь Бабій. Перший у творі «Тіням Архипастиря» називає Андрея Шептицького «каганом Галича», «символом Христової любові», «володарем сильнішої потуги», «велетнем»:

[35]Храплива-Щур Леся. Слуга Божий Андрей Шептицький Митрополит Києво-Галицький / Друге видання. Онтаріо: Товариство «Свята Софія», 1990. 36 с.
[36]Пропам'ятна книга гімназії сестер василіянок у Львові / головний редактор Василь Лев; Наукове товариство ім. Шевченка. Український Архів. Т. XXII. Ню Йорк–Париж–Сидней–Торонто, 1980. 337 с.

«Вмер Архипастир… Ти, владико України,
Духовний князю всіх земель-країн Вітчизни,
Кагане Галича в час горя і руїни,
Сяйво спасенне всім, кому у тьмі заблисне.

Ти вмер? Та ні, ах ні, владико-благотворче.
Бо велетні, як Ти – не гинуть усеціло:
Що величчю було у Тобі мудре й творче,
На віки житиме в нас несмертельним ділом»[37].

Олесь Бабій, який увійшов до вітчизняної історії як автор славнозвісного маршу ОУН «Зродились ми великої години», у вірші «На смерть Митрополита» теж віддає належне «Великим ділам – Великого Владики»:

«Одна лиш в нас потіха і надія,
Що хоч Ти вмер, то Дух Твій все ж між нами,
Що Твої діла, все, що Ти нам вдіяв,
Жить вічно будуть! І пекельні брами
Не переможуть нині і вовіки
Великих діл – Великого Владики!

Бо ж ген від Сяну аж до річки Буга,
До чорних гір, до гордої Говерлі
Оставив Ти слід Твого труду! Духа!
І діла ті не вмруть, як не умерли! –
Життя і смерть – лівиця і десниця,
Життя і смерть – брат рідний і сестриця»[38].

Ідеї і добрі справи Митрополита не пропадуть марно. Саме ця думка є визначальною у поезії «Заповіт Владики» колишнього пластуна Романа Завадовича:

«Він не вмер – Він між нами іде,

[37] Митрополитові Кир Андреєві Шептицькому в перші роковини смерти / Видала Візитатура й Адміністратура греко-католицької Церкви в Німеччині й Австрії. 24 с.

[38] Митрополитові Кир Андреєві Шептицькому в перші роковини смерти / Видала Візитатура й Адміністратура греко-католицької Церкви в Німеччині й Австрії. 24 с.

Він нас шляхом тернистим веде
Крізь холодні пустинь заметілі
До мети, до великої цілі.

Піднесімо серця до гори,
Хай замають, мов ті прапори,
Хай наллються новою снагою –
Віщий Духу! Веди! Ми з Тобою!»[39].

Щирі поетичні рядки належать перу сучасної української поетеси Любові Пікас (Крилатої), вся творчість якої проникнута любов'ю до України та її славних традицій. Саме вона в сучасній українській літературі є автором роману про легендарного українського співака Василя Сліпака, який віддав своє життя в боротьбі з московськими окупантами після повномасштабного вторгнення на наші землі. Для Любові Пікас Андрей Шептицький не тільки частинка нашої славної історії, але і дороговказ на майбутнє:

«Много зробити вдалося Шептицькому –
Церкву підняти, народ розбудити,
Світло посіять між роду мужицького,
Школи художні й освітні відкрити.

Те, що зібрав він, стоятиме вічністю –
Цінні книжки і художні картини.
Звів він для бідних і немічних лічницю,
Радив відкрити читальні-хатини.

Банк заснував. Мав на це своє бачення.
Гроші – на розвиток церкви, громади,
Не на своє особисте збагачення.
Всі його задуми – ближнього ради.

Люд не ділив на народи і нації –
Груди за кожним безправним боліли.
В злобі до інших не бачив він рації.
Вчинок розсудить лиш – чорний чи білий.

[39] Малий школяр. Одноднівка Української Народної Школи імени Митрополита Андрея Шептицького в Реґенсбурзі. 1948. 14 лютого. 20 с.

Страху не мав перед жодними владами,
Тільки боявся образити Бога.
Милість і щедрість були його «вадами».
Довгу тернисту пройшов він дорогу.

І коли час його кликав до вічності,
Мовив братам по служінню, по вірі:
– Церква не вмре, стане тільки величніша,
Для Україні минуть роки сірі.
І хоч Москва їх обох убиватиме,
Бог Україну і церкву триматиме!»[40].

Наскільки актуальними є ці слова сьогодні…

Сучасне українське літературне шептицькознавство упродовж кількох останніх років збагатилося чотирма повномасштабними історичними романами, авторами яких є Сергій Герман, Петро Лущик, Владислав Івченко і Олег Рибчинський.

Роман Сергія Германа написаний на основі величезного джерельного матеріалу, почерпнутого як з державних архівів України, так і використання спогадів очевидців. У ньому фігурують, як правило, реальні релігійні й політичні діячі, родина та близьке оточення Андрея Шептицького, представники радянських спецслужб, які упродовж багатьох років стежили за кожним кроком Великого Митрополита. Автор, на нашу думку, дуже чітко простежив еволюцію майбутнього Князя Української Церкви від нащадка польського шляхтича до усвідомлення себе українцем. На самому початку роману Сергій Герман наводить цікавий діалог між Романом Шептицьким і працівником деканату Яґеллонського університету, який є надзвичайно важливим для ідеї всього роману:

«– Пан припустився помилки, – секретар деканату правничого факультету Яґеллонського університету, невеличкого зросту худорлявий чоловік у срібному пенсне, подав Романові заповнену кілька хвилин тому анкету.

– Помилку? Яку помилку? – перепитав Роман.

– Тут, у графі «народність», пан написав «русин». Для графа Шептицького, погодьтеся, звучить якось… е-е… не цілком, сказати б, до ладу…

[40]Пікас Любов (Крилата). Митрополит Андрей Шептицький. URL: https://www.poetryclub.com.ua/getpoem.php?id=738508 (дата звернення: 12. 06. 2024).

Роман узяв до рук анкету, ще раз перечитав її і, не зробивши жодних виправлень, віддав секретареві.

– Тут усе написано правильно.

– Правильно? Кажете, все написано правильно? Що ж… Бажаю панові, графе Шептицький, усіляких успіхів, – сказав секретар, і пенсне його блиснуло холодним відблиском.

Роман вийшов з університету і попрямував вулицею. День був липневий, не надто гарячий, як на цю пору. Поспішати було нікуди. Документи до університету він подав. Краківські друзі повиїжджали на вакації. До потяга залишалося кілька годин.

Він любив Краків, але сьогодні хотів швидше полишити його. Так буває, коли не можеш вплинути на ситуацію, яка витворюється поза твоєю волею, коли події оминають тебе з байдужістю брички на сільській дорозі. Час, люди прямують своїм порядком, а ти існуєш в окремому вимірі, а може, й в іншому світі.

Роман не міг позбутися неприємного осаду від останніх слів, почутих у деканаті. Ледве чи треба так реагувати на загалом буденну життєву ситуацію. Ну, не любить секретар русинів, чи така вже й несподіванка? Важливим є інше: Роман дав зрозуміти цьому чоловікові, що право вибору, дароване людині Господом, завжди залишається за людиною, і якщо хтось бажає скористатися ним, то не простим смертним судити про правильність вчиненого…

Тоді студент Яґеллонського університету Роман Шептицький не міг знати, що одним-єдиним словом – русин – він не лише визначив власний життєвий шлях, а й вплинув на історичну долю цілого народу.

Багато літ по тому глава Української греко-католицької церкви Блаженніший митрополит Андрей (Роман) Шептицький, відповідаючи на запитання журналіста: коли і як він зробив основний вибір у своєму житті? – не згадає того липневого дня. Бо й не його то був вибір. «Не ви мене обрали, але я обрав вас…».

Однак це станеться багато-багато пізніше. А зараз Роман простував вулицею Кармелітів, минув костьол Святої Анни, перетнув невеличку площу і зайшов до кав'ярні…»[41].

Відзначимо, що проблемі ідентифікації Андрея Шептицького фундаментальну монографію присвятила сучасна польська дослідниця Маґдалена Новак. «Поява такої особистости, як митрополит Шептицький, – підсумувала дослідниця, – котра поєднувала в собі польську та руську/українську тотожності, ефективно обертаючись в

[41] Сергій Герман. Via Romana. Київ: Ярославів Вал, 2017. С. 9–10.

обох світах, була б неможливою без тих особливих умов, що постали на зламі XIX і XX століть. Роман виріс із домодерним усвідомленням належности до «політичної нації» давньої Речі Посполитої. Його покликання та релігійний вибір, що став наслідком цього покликання, надихнули його до пошуку власного руського коріння, а відтак конкретні вчинки поставили високопреосвященнішого владику Андрея на чолі руської/української громади. Він поступово проймався проруською/проукраїнською поставою та входив у спільноту русинів/українців, здобуваючи собі дедалі більшу повагу й довіру. Все це відбувалося в період навального пришвидшення процесів національної інтеграції у Центрально-Східній Європі. Кир Андрей Шептицький діяв у межах доступного на той час спектру вибору. Тож його постава була не лише результатом впливу оточення, але й наслідком його особистих виборів, що постали у внутрішньому просторі свободи»[42].

Ще одна важлива проблема, яку підняв у своєму романі Сергій Герман: захист митрополитом єврейського населення під час Другої світової війни. На Заході існують різні думки щодо позиції Андрея Шептицького в цьому питанні й саме вони на сьогоднішній день серйозно гальмують процес беатифікації митрополита. А як було насправді?

«Під кінець травня 1943-го ночі у Львові ще були холодними. З настанням сутінок вулиці порожніли, і місто поволі огортала темрява, воно завмирало в тривожному очікуванні наступного дня. Що він принесе, було відомо лише Всевишньому. Однієї такої ночі через Єзуїтський парк у напрямку Святоюрської гори йшов чоловік. Він поспішав, а що мусив бути обережним, то пересувався не аж так швидко, тримаючись блище кущів, а подекуди продираючись між деревами... Важкий крок поліцаїв чувся неподалік брами внизу, зовсім поруч. Якщо хвіртка відчиниться надто гучно, вони напевно поцікавляться, що там діється, і тоді чоловікові не уникнути зустрічі з ними. Він відчув, як підкошуються ноги, і щоб не сповзти долу, обіперся спиною до огорожі. Хвіртка не відчинилася, натомість на ній майже нечутно рипнуло маленьке віконце і чийсь голос запитав:

– Хто ви? Що вам потрібно?

[42] Новак М. Два світи. Проблема національної ідентифікації Андрея Шептицького в 1865–1914 роках. Львів – Ґданськ: Видавництво «Свічадо» – Видавництво Ґданського університету, 2023. С. 555.

– Я – рабин Кахане, – відповів чоловік. – Перекажіть, будьте добрі, митрополитові Шептицькому, що я хочу його бачити.

– Зараз, у таку пізню пору? Це небезпечно…

Приблизно за годину рабин Кахане постав перед монахом вимитий, у чистій білизні й охайному одязі. Вони рушили кудись через хитросплетіння підземних коридорів, сходовими переходами весь час угору і врешті опинилися перед дверима, чернець зупинився і сказав:

– Ми прийшли. Заходьте.

Митрополит напівлежав у великому кріслі, тримаючи в руках книжку, і коли Кахане увійшов, відклав її і ніби потягнувся до гостя:

– Ми з вами бачилися востаннє рік тому, якщо не милюся. Я здогадуюся, з якого пекла ви дісталися сюди, але зараз ви у друзів і наразі вам нічого не загрожує. Завтра ми подумаємо, де вас сховати. Я знаю, що вам непросто згадувати про пережите. Але мусите розповісти мені, що там насправді відбувається, бо відомості до мене доходять ріжні, а я мушу знати правду.

Рабин Кахане залишився на Святоюрській горі…»[43].

До цього лише хочемо додати, що Кахане був не єдиним, кого ховав Андрей Шептицький… Багато євреїв були охрещені в УГКЦ під час німецької окупації, що дозволило їм уникнути смерті. В листі від 2 грудня 1942 р. перемишлянський декан повідомляв ординаріат про те, що в самих лише Перемишлянах та околицях охрещено понад 500 євреїв[44]. Маємо також зізнання Курта Левіна: «Шептицькі були унікальним даром українського народу. Митрополит Андрей врятував життя мені та моєму братові. Ігумен Климентій був моїм опікуном, чиї поради та керівництво підготували мене до життєвих випробувань»[45].

Не оминув своєю увагою постать митрополита Андрея Шептицького на сторінках своєї восьмитомної «Галицької саги» також відомий український письменник Петро Лущик. В романі відображено життя родин Морозів, Кандиб, Вальків, Солтисів, Смолярів, Білецьких упродовж майже сторічної історії. Події розвиваються як в галицькому селі Перетині, так і в ряді європейських столиць, де чомусь завжди вирішували долю українського народу «сильні світу цього». Галицький митрополит Андрей Шептицький з’являється на сторінках «Галицької

[43] Герман С. Via Romana. Київ: Ярославів Вал, 2017. С.343–345.

[44] Михалейко А. Митрополит Андрей Шептицький і нацистський режим, 1941 – 1944: між християнськими ідеалами і політичними реаліями / Видання друге, виправлене й доповнене. Львів: Видавництво Українського католицького університету, 2023. С. 302.

[45] Дет. див.: Левін К. Мандрівка крізь ілюзії / Переклад з англ. Львів: Свічадо, 2007. 478 с.

саги» в романах «Велика війна», «Примара миру», «Майбутня сила» та «Ante Bellum».

У першій книзі яскраво описано зустріч митрополита з ерц-герцогом Габсбургом, який увійшов до української історії як сотник Українських січових стрільців Василь Вишиваний. У другому фрагменті роману змальовано аудієнцію одного з головних героїв твору священника Петра Лісовича в митрополичих палатах Шептицького. Цікавий третій епізод «Галицької саги», в якому Кир Андрей повинен прийняти рішення про призначення сестри Досифеї ігуменею монастиря: «Митрополит поклав книгу на столик, зверху окуляри.

– Мені про вас говорили двоє людей, – продовжував він. – Блаженної пам'яті ігуменя Емілія і ваш парох отець Петро.

Досифея підвела здивовані очі. Побачивши цей порух, Шептицький кивнув головою.

– Так, ми з отцем Петром колись говорили про вас, і я похвалив його за те, що саме з його парафії вийшла така могутня віра у нашого Спасителя.

Досифея просто не знала, що відповісти. Виявилося, що все вже вирішено без неї.

– Скажіть мені, сестро! Але якщо ви знайдете моє запитання недоречним чи образливим, можете не відповідати мені, – говорив Шептицький. – Ваша кульгавість з дитинства?

– Ні, Ваша Еміненціє! – нарешті подала голос Досифея. – Це від війни. Коли у нашому монастирі матінка Емілія дозволила відкрити шпиталь для воїнів, ми ходили біля поранених. Як поляки підступили до Кам'янки, то стріляли по місту. Пару бомб впало на монастир. Тоди вбили трьох наших сестер. Мені іще пощастило.

Андрей Шептицький по-новому подивився на Досифею. Йому сподобалося, що вона не жаліється на свою недугу, зате шкодує за іншими, котрим пощастило менше.

«Справиться!» – впевнено подумав Митрополит і простягнув руку для поцілунку»[46].

Востаннє зустрічаємо Андрея Шептицького на сторінках роману під час розмови з Андрієм Мельником, який наважився очолити ОУН після вбивства полковника Євгена Коновальця. Письменник показав митрополита як надзвичайно розважливу людину, якою, безперечно, він і був:

«Мельник зам'явся:

[46] Лущик Петро. Галицька сага. Книга 4. Майбутня сила. Харків: Фоліо, 2021. С. 32.

– Рік тому я мав останню розмову з Євгеном. Тоді він викликав мене до себе до Рима. Ми багато про що говорили з ним. Полковник повів мені, що на кінець тридцять восьмого року запланував Другий Великий Збір ОУН і запропонував мені виїхати за кордон і стати його заступником. Я зрозумів, що він вже усе вирішив, справа лише за мною.

– Тобто ви хочете стати Головою ОУН замість Полковника?! – чи то запитав, чи то ствердив Шептицький.

– Боюся, що замість нього не може бути жодна людина, – відказав Мельник. – Але продовжити його справу я згоден.

Митрополит знову задумався.

– Вам буде тяжко, – мовив він.

– Я знаю, але в пам'ять про Євгена я піду на це.

– Що ж, можливо, ви маєте рацію. Наш народ перебуває у сум'ятті, і не одній лише Святій Церкві його вести. Але вам буде тяжко, – повторив Шептицький. – Особливо у такі тяжкі часи. Але з Божою поміччю ви витримаєте. Коли ви вирішили їхати?

– Не знаю. Треба спочатку передати всі діла у господарстві…

– Не треба передавати! Ваш заступник справиться сам!

Андрій Мельник зрозумів, що йому пора йти. Він підвівся.

– Отче, благословіть мене! – опустився він на коліна.

Андрей Шептицький поклав руку йому на голову і тихо сказав:

– Благословляю!

Андрій Мельник знов поцілував руку Митрополитові і, попрощавшись, попрямував до дверей. Вже на порозі знову обернувся і побачив, що Шептицький хрестить його. Зітхнувши, Мельник залишив кімнату.

Ні він, ні Митрополит Андрей Шептицький не знали, що це була їхня остання зустріч. Більше вони ніколи не зустрілися, хоч і вели досить жваву переписку…»[47].

Цікавий у всіх відношеннях роман відомого сучасного українського письменника Владислава Івченка «Два пасинки митрополита», який вже витримав в Україні два видання (2017, 2024). Головні герої роману – Теофіл Володимирський та Іван Великодній, які свого часу втратили своїх батьків і виховувалися під особистою опікою Андрея Шептицького. Обидва вони закінчили духовну семінарію, після чого Іван служить священником в далекому гірському селі, а Теофіл залишається у Львові, де його чекає, ймовірно, єпископське майбутнє. Але сюжет, як вже традиційно в романах Івченка, розгортається з

[47] Лущик Петро. Галицька сага. Книга 5. Ante Bellum. Харків: Фоліо, 2021. С. 265–257.

калейдоскопічною швидкістю. Події історичної ваги (дві радянські окупації й одна нацистська) доволі швидко вносять корективи. Замість єпископської кар'єри Теофіл стає українським повстанцем, який присвячує своє життя боротьбі з окупантами. З волі обставин серед борців за визволення опиняється також Іван.

Роман надзвичайно багатоплановий, в якому діють чимало реальних особистостей починаючи від радянського терориста Миколи Кузнецова (в романі використано його кличку «Колоніст») до губернатора дистрикту «Галичина» Карла фон Ляша. Як чудовий майстер інтриги, з елементами детективу і пригод, Владислав Івченко дуже майстерно вводить до сюжету все нових і нових героїв, як позитивних, так і негативних. Інколи вони творять неймовірні з точки зору воєнного часу речі, але це стосується вигаданих персонажів. Щодо панорами історичних подій, які розгортаються в романі (згадки про історію Карпатської України, Акт 30 червня 1941 року, переслідування євреїв нацистами, діяльність Армії Крайової, масові розстріли польських офіцерів енкаведистами, діяльність радянських партизан, УПА тощо), то письменник ні на йоту не відходить від правдивості історичних фактів. Маємо всі підстави стверджувати, що автором роману є письменник з добрим знанням вітчизняної історії, який уважно стежить за новинками української історіографії.

Що стосується постаті митрополита, то він з'являється наприкінці кожного розділу (звичайно, крім основних сюжетних ліній) у вигляді споминів Андрея Шептицького про той чи інший важливий період його життя: дитинство в Прилбичах, виступ на одній з прес-конференцій і арешт у Познані, очікування приходу більшовиків, спогади про Велику Україну, повернення з гірської парафії на конях, розмова з батьком про своє покликання тощо). Для прикладу наведемо лише кілька таких вставок до роману:

«Він сидить у сирому казематі в'язниці, куди приводять злочинців, що схотіли сповідатися самому єпископу. Коли почули, що він хоче сповідати злочинців, то було багато розмов, бо ніколи місцеві єпископи такого не робили. Навпаки, намагалися мати справу з багатими і родовитими. А цей їздить на візку чи верхи по горах, добирається до найдикіших сіл, а ось вирішив сповідати злочинців, серед яких і вбивці, і крадії, і контрабандисти. З усіма він розмовляє і наставляє на шлях Божий. Годинами слухає сповіді сих пропащих душ так, як ніхто і ніколи не слухав. Особливо, тих, кого присудили до шибениці. Ці нещасні

люди, що вгрузли у гріху, деякі з них починали вірити і перед стратою молилися та плакали, просили у Господа милості.

Вислухавши всіх, він підводиться і йде. Виснажений враженнями від того, яким глибоким може бути падіння людське. Та як лікар шукає не здорових, а хворих, так само і священник має піклуватися перш за все про найбільших грішників. Він виходить з тюрми і мружиться на сонці. Дивиться у блакить неба, чує спів пташок і дякує Господу»[48].

А ось останній в романі епізод, пов'язаний з митрополитом: «Він важко підводиться у ліжку. Кривиться від болю. Біль цей супроводжує його останні роки. Хворі суглоби вже давно обмежили його мандри, фактично зачинили його у Львові, а тепер намагаються перетворити власне тіло на тюрму. Важко жити з болем, зі щоденним болем, від якого немає порятунку. Ліки можуть тільки послабити той біль, але не прибирають його зовсім. Та він вдячний Господу за цей біль. Бо цей біль є іспитом для нього. Чи зможе він не озлитися, чи зможе не забути про свої обов'язки через цей біль. Кожного дня, кожної миті, він мусить долати біль. Не впасти у відчай, не дати оселитися в серці злості, не заслабнути духом, не здатися, а робити те, що мусить.

Біль тілесний дозволяє витримувати біль душі. Бо ж бачить він, що наближаються страшні часи і для Церкви, і для вірних її. Невідворотні часи, коли зло прийде і нищитиме, і не буде тому злу межі. Як витримати це? Як не впасти у відчай? Тільки з Божою допомогою. Все, що не діється, дається Господом, і за все потрібно дякувати Йому. І якщо попереду знов переслідування, страти, як у часи перших християн, то нехай буде так і нехай кожен пройде свій шлях. Хтось зламається і злякається, а хтось ні. І кожному буде по вірі його»[49].

Книга Владислава Івченка була прихильно зустрінута українськими читачами й увійшла до «ТОП–5» книг про митрополита Андрея Шептицького[50].

Два видання (2015, 2024) також витримав історичний роман українського письменника Олега Рибчинського «Чорні морелі». У романі яскраво описано романтичне кохання між семінаристом духовної семінарії Святого Духа Йосифом Кладочним, улюбленцем Митрополита Андрея Шептицького, та племінницею ректора духовної семінарії Галушинського Аделею Ліщинською, яке вони пронесли у своєму серці,

[48]Івченко В. Два пасинки митрополита. Брустури: Дискурсус, 2024. С. 310.
[49]Там само. С. 587–588.
[50]ТОП-5 книг про митрополита Андрея Шептицького. URL: https://discursus.com.ua/articles/top-5-knyh-pro-mytropolyta-andreia-sheptytskoho (дата звернення: 10. 06. 2024).

попри важкі випробування долі, залишаючи кохання непорочним, вічним та величним. До речі, Йосиф Кладочний зовсім не видуманий персонаж. Він насправді був легендарною особистю, який пройшов непростий шлях в своєму житті: навчання у Варшавському університеті; капеланство, а згодом ув'язнення в польському концтаборі Береза Картузька; виконання найвідповідальніших доручень Андрея Шептицького під час окупації Галичини нацистами; капеланство в українській дивізії «Галичина»; ув'язнення в таборах ГУЛАГу.

Олегу Рибчинському, на наш погляд, вдалося дуже правдиво зобразити постать Кира Андрея, завжди спокійного і толерантного. Наведемо один з фрагментів роману: «… Митрополит стояв біля вікна і задумано дивився у сад. Коли я увійшов, Митрополит повернувся і так тепло усміхнувся, немов цілющу траву приклав до рани. Перше, що я відчув, то абсолютний спокій на душі. І ще бажання залишитися тут назавжди. Я привітався, підійшов, щоб стати на коліна і поцілувати йому руку. Митрополит обережно взяв мене за лікоть і не дозволив клякнути. Ти знаєш, я ніколи не бачив його у такій простій одежі, хіба що на світлинах. Це було просто, невимушено, по-домашньому. Добром наповнені очі ніби говорили: «Заспокойся. Ми зустрілися після довгої розлуки, як добрі приятелі. Нам є про що поговорити, згадати приємні миттєвості нашого життя…». Він поклав свою дужу руку мені на плече, і я підійшов до вікна. Усміхнувся до нього. Не знаю, як я виглядав у цю мить, але мені здалося, що немає на землі теплішого і затишнішого місця, ніж тут, у Митрополичих палатах…

… Весь цей час ми простояли біля вікна. Здавалося, митрополит спеціально вибрав місце, щоб показати, як сприймається буденне життя крізь віконниці церкви. – Йосиф стріпав з черевиків сніг, що наліпився за час ходи, і продовжив словами митрополита: «Нам, любий друже, передусім треба думати про святу церкву. Ніхто інший, крім нас, цього не зробить. Працювати треба віддано, у покорі й послуху для святої церкви. І не чекати подяки. Доречно запитати вас про плани після закінчення студій?» Я, правду кажучи, не сподівався на таке запитання, але швидко зорієнтувався і відповів: «Хотів би продовжити студії у Варшавському університеті на теології. Та й не полишає мене думка піти на парафію».

– І те, і те добре, – підтримав митрополит, – але вже пора визначитися. Порадьтеся зі своїм сумлінням.

… На прощання я подякував йому за ласку, батьківську опіку і пораду. Митрополит перехрестив мене і тихо промовив: «Нехай Господь оберігає вас від непотрібних думок!»[51].

Звернувся до постаті митрополита Андрея Шептицького також відомий український письменник Сергій Жадан. Хоча написане ним лібрето опери присвячено Василю Вишиваному, однак автор наводить цікавий діалог двох визначних особистостей на залізничному вокзалі в Західній Україні:

«Тяжкохворий Вишиваний намагається вибратися до Відня.

На платформи опускається туман. У тумані чути гудки паротягів. До Вишиваного виходить священник. Вишиваний упізнає в ньому Шептицького.

Шептицький:

Це ви, полковнику? Що ви тут робите?

Вишиваний:

Намагаюся вибратися додому. Мою війну скінчено, отче.

Шептицький:

Це ви так думаєте, полковнику.

Не ви починали цю війну, не вам її завершувати.

Вишиваний:

Для мене справді все скінчилося.

Я більше не можу їм усім допомогти.

Шептицький:

Війну ще не завершено, полковнику. Вона ще довго триватиме. Хто знає, як озвуться ваші слова.

Вишиваний:

Отче, я не хочу відмовлятися від того, чим жив увесь цей час. Я не хочу вірити, що нам нічого не вдалося зробити. Як мені жити з голосами тих, хто мені вірив? Якою мовою нам всім говорити зі смертю?

Шептицький:

Річ у тім, полковнику, що іноді ми знаємо наперед відповіді на питання, які нам ще не поставили. Не слід боятися того, що тебе запитає смерть. Смерть не буде питати зайвого. Не вважайте програною свою боротьбу. Ваші прапори ще обов’язково підхоплять. Хоча ви так і не стали королем України.

Вишиваний:

[51] Рибчинський Олег. Чорні морелі. Львів: Видавництво «Апріорі», 2024. С. 123–125.

Так не став.

Шептицький:

Не стали. Але це й не головне. Головне – що ви не відмовилися від голосів, які вас кликали. Слухайте їх і надалі»[52].

Василь Вишиваний і митрополит Андрей Шептицький добре знали один одного і активно листувалися. На початку вересня 1917 р. саме Вишиваний прибув до Львова з дорученням привітати митрополита від імені імператора Карла[53]. На жаль В. Габсбург (Василь Вишиваний) «поповнив собою той довгий список знищення українських патріотів, який складали вороги української незалежності й свободи, починаючи від викраденого петровськими людоловами Андрія Войнаровського й закінчуючи С. Петлюрою, Є. Коновальцем, Р. Шухевичем, С. Бандерою, яких підступно вбили більшовицькі агенти»[54].

⋆⋆⋆

Митрополит Андрей Шептицький був добре обізнаний з літературним процесом, знав особисто багатьох провідних письменників свого часу. Він не тільки читав їх твори, але й намагався допомогти морально і матеріально в скрутний для них час. Кир Андрей багато зробив для того, щоб зберегти особисті архіви ряду письменників для наступних поколінь. Представники «красного письменства» йому були вдячні за турботу, присвячуючи Великому митрополиту поетичні й прозові твори. Приємно, що зацівлення постаттю Андрея Шептицького не зникає по цей час. Постійно з’являються все нові й нові твори про цю непересічну людину, яка так багато зробила для рідної Церкви і українського народу.

[52] Вишиваний. Король України. Чернівці: Меридіан Черновіц, 2020. С. 100–102.

[53]Терещенко Ю., Осташко Т. Український патріот з династії Габсбургів / 3-тє видання, доповнене. Київ: Темпора, 2022. 568 с.

[54] Там само. С.147–148.

Перша світова війна і Закарпаття

(Роздуми історика над трилогією Юрія Фатули про участь закарпатських українців у Великій війні)

Про Першу світову війну написано багато. Монографії, спогади, науково-популярні книги, тисячі статей. Дослідники намагалися дати відповідь на такі проблемні питання, як причини і привід до війни, прагнули об'єктивно зробити аналіз головних бойових операцій, використання різноманітних військових тактик і стратегій, оцінити фатальні підсумки війни. Один із відомих сучасних істориків констатував, що серпень 1914 року став визначальним для новітньої історії. Тоді люди не усвідомлювали, що впродовж одного доленосного місяця сталося кілька подій, які призвели до спалаху війни – Першої світової війни. Війни, що змінить обличчя Європи та створить підґрунтя для наступного конфлікту, який за два десятиліття змінить світ. Через порівняно незначний проміжок часу в бойові дії було втягнуто нечувану кількість людей – 65 мільйонів. Всього у Першій світовій війні взяли участь 38 країн з населенням понад 1,5 млрд осіб, тобто три чверті населення планети. Реальну участь у воєнних діях брали на боці Антанти 12 країн, які мобілізували у свої збройні сили 47057 тисяч осіб. На протилежному боці воювали лише чотири країни, внаслідок чого цю коаліцію часто називають Четверним союзом. Вони мобілізували в свої армії 26300 тисяч осіб. Історики висловлюють різні підходи до висвітлення того чи іншого етапу війни, однак всі вони сходяться в одному – досі жодна війна не коштувала стільки людських жертв.

Коли спалахнула світова війна, українські землі опинилися в епіцентрі воєнних дій. Мільйони українців були мобілізовані в армії імперій, що воювали між собою. Австро-Угорська і Російська імперії, до складу яких входили тоді українські землі, були чужими для нашого народу. Необхідно погодитись із висновком авторів багатотомної «Політичної історії України» (Київ, 2002–2003 рр.), що «щодо України, то за будь-якого розкладу сил у війні вона була приречена на те, щоб опинитися між молотом і ковадлом. На перетині різноспрямованих економічних, геополітичних та інших інтересів вона була надто ласим шматком для будь-якого хижака, і обидві щойно згадані імперії будували свою стратегію на ідеї її «возз'єднання» за допомогою власних багнетів. У чималій кількості ці багнети мали опинитися в руках самих українців, змушених в ім'я незрозумілих для них цілей стріляти у своїх етнічних братів». Підтвердилися слова Івана Франка, висловлені ним ще в 1889 році, що «на шахівниці політики Європи українці не є навіть нікчемною пішечкою».

Загальна кількість мобілізованих у царську армію українців за різними методиками підрахунків коливається від 3,5 до 4,5 млн. Число

українців, мобілізованих у цісарську армію, теж оцінюється по-різному – від 250 до 300 тисяч осіб. Вражає кількість мобілізованих на Буковині. Протягом основної і кількох додаткових мобілізацій австрійський уряд забрав до війська близько 200 тисяч осіб, тобто чверть наявного населення, а у віці від 18 до 53 років – майже всіх. Не обминула лиха доля і закарпатців, які компактно проживали в чотирьох адміністративних комітатах – Ужанському, Березькому, Мараморoському та Угочанському. Вищеназвані комітати фактично перетворилися в мобілізаційні округи декількох полків австро-угорської армії, які пізніше брали активну участь в усіх без винятку фронтах – Російському, Італійському, Сербському та Румунському. Закарпатці, за словами Вікентія Шандора, «служили в армії, терпеливо переносили страждання військового життя і нітрохи не висували свої національні домагання, бо в часі війни це і було дуже небезпечне, ба, навіть і неможливе…».

Участь закарпатців в лавах австро-угорської армії під час Першої світової війни майже недосліджена. Публікації, які видавалися в Україні та діаспорі, носили, як правило, загальний характер, не відзначалися конкретикою та використанням відповідної джерельної бази. Виходячи з вищенаведеного, треба привітати вдалу спробу Юрія Фатули привернути увагу громадськості до подій сторічної давнини, до часів Першої світової війни. Хоча автор без перебільшення унікальної книги «Полеглих ми так і не поховали…» не є професійним істориком та зовсім не претендує на глобальне і комплексне дослідження про Першу світову війну, проте вже давно себе зарекомендував як вдумливий дослідник, автор ряду змістовних праць з даної тематики. Він одним із перших у вітчизняній історіографії порушив актуальну проблематику історії військово-медичної служби австро-угорської армії у Першій світовій війні. Лікар за фахом написав серйозне наукове дослідження, в якому скрупульозно простежив бойовий шлях 85-го Мараморoсько-Угочанського піхотного полку австро-угорської армії від початку до завершення війни. Завдяки його книзі, яка опирається на малодоступні та вперше введені до наукового обігу джерела, ми, відкидаючи політику, маємо можливість подивитися на закарпатських вояків не лише як на гарматне м’ясо, але й як на досвідчених військових, мужніх і безстрашних людей, які щодня дивилися в обличчя смерті. Іншими словами, перед нами книга, яка на прикладі одного піхотного полку знайомить нас з усіма головними етапами Першої світової війни.

Хоча книга Юрія Фатули є надзвичайно конкретним дослідженням окремого австро-угорського полку, в якому воювали закарпатці, однак значне місце в ній відводиться устрою австро-угорської армії загалом. Читач має можливість дізнатися про окремі військові формування, з яких складалася загальна (спільна) армія, що включала в себе цісарські й королівські збройні сили, а також відповідно австрійська та угорська армії. Перша була цісарсько-королівською територіальною обороною, друга – королівською угорською територіальною обороною. Як до першої, так і до другої входило ополчення. Маловідомі матеріали читач може почерпнути про особовий склад різних військових утворень, про роль в ній офіцерського та унтер-офіцерського складу. Привертає увагу і той факт, що в австро-угорській армії діяла душпастирська служба, було офіційно визнано сім релігій та конфесій: римо-католицька, греко-католицька, православна, євангельсько-лютеранська, юдаїзм та іслам. Варто погодитись із твердженням автора, що «дотримання такої кількості релігійних культів… не допускало виникненню релігійних конфліктів у військах».

Юрій Фатула ґрунтовно дослідив структуру австро-угорської армії, проаналізувавши піхоту, кавалерію та артилерію загальної армії. Цікаві матеріали містяться в книзі про австрійський ландвер і угорський гонведшег, різноманітні добровольчі формування. Безперечно, закарпатських читачів зацікавить інформація про український добровольчий легіон, який підпорядковувався австрійському міністерству оборони і був частиною ландверу. Так, зокрема, Легіон Українських січових стрільців налічував 2500 військовослужбовців, розділених на курені, напівкурені, сотні, чоти та рої. До речі, справедливо відзначає автор, «демобілізовані з австро-угорського війська українці стали основою Української галицької армії – регулярної армії Західноукраїнської Народної Республіки (ЗУНР), яка у 1918–1919 рр. воювала за незалежну українську державу, розпочавши українські національно-визвольні змагання ХХ сторіччя». Ці думки Юрія Фатули поділяють сучасні українські історики Микола Литвин, Богдан Якимович, Микола Кугутяк, Олександр Колянчук, Кім Науменко, які є авторами фундаментальних праць про історію ЗУНР та її збройних сил. Приємно, що наш закарпатський дослідник теж спричинився до висвітлення цієї важливої проблеми.

Книга Юрія Фатули складається з семи окремих розділів, шість з яких присвячені власне участі 85-го Мараморосько-Угочанського піхотного полку в Першій світовій війні: 1914 рік; Зимова Карпатська

битва; Горлицький прорив і звільнення Галичини; Події під час Брусиловського наступу 1916 року; Позиційна війна та перемир'я на Російському фронті; Італійський фронт та кінець війни. Цей героїчний і в той же час трагічний шлях 85-го полку простежується на основі численних джерел, які зіставляються, перевіряються та уточнюються автором. Звичайно, що головним джерелом, про що у вступі до книги вказує вчений, є книга Шандора Матяша, яка побачила світ у 1941 році. Велика заслуга Юрія Фатули полягає у складанні найповнішого на сьогодні списку полеглих у Першій світовій війні офіцерів і солдатів 85-го піхотного полка австро-угорської армії, який налічував відповідно 84 і 3127 осіб. Скрупульозний аналіз дав авторові можливість стверджувати, що 1401 загиблий був уродженцем Закарпаття: з теперішнього Тячівського району – 398, Хустського – 314, Рахівського – 250, Виноградівського – 202, Міжгірського – 126, Іршавського – 80, Свалявського – 20, Мукачівського – 5, Воловецького – 4. За підрахунками автора, найбільше загиблих були мобілізованими з Ясіня (66), Хуста (53), Діброви (45), Великого Бичкова (42), Вишкова (34), з Рахова, Богдана, Драгова, Дубового (по 32). 1749 чоловік були мобілізовані з населених пунктів, які нині знаходяться в складі Румунії, Угорщини та Словаччини.

У книзі використано чимало спогадів активних учасників Першої світової війни. Безперечно, вони висловлювали власні думки, передавали власне бачення подій на конкретній ділянці фронту. Доволі цікавими видаються мемуарні записки молодшого офіцера Артура Шимка, які дозволяють збагнути ставлення до війни самих її учасників: «Росіяни окопалися на вершині гори Козіалата не далі ніж на 150–200 метрів від нашого фронту. Ми не мали жодних укріплень. Перед нами не було жодних перепон, не було натягнуто колючого дроту, та ми його і не мали. Кожен з нас викопав собі примітивну яму і в ній лежав. Якщо викопав свою ділянку, то копав до лежачого вояка. Він був уже мертвий, або з простреленою головою, або замерзлий. Полеглих ми так і не поховали. Коли нас замінили, мав у своєму підрозділі лише 14 чоловік з 60. Росіяни лише там-сям стріляли декілька разів, але не атакували. У царському російському війську офіцери на фронті не з'являлися, командували лише молодші офіцери. Той російський підрозділ, що був навпроти нас, зовсім не був агресивним. Але якщо би вони пішли на нас, ми б здалися без пострілу. Не хотілося їм воювати, так як і нам…». Щось подібне можна прочитати в спогадах росіян, які воювали в складі армії генерала Брусилова: «Это сражение, беспрерывно длившееся в течение

месяца, было последнее, о котором я мог сказать, что в нем участвовала регулярная обученная армия, подготовленная в мирное время. За три с лишком месяца с начала кампании большинство кадровых офицеров и солдат выбыло из строя, и оставались лишь небольшие кадры, которые приходилось спешно пополнять относительно обученными людьми, прибывшими из запасных полков и батальонов. Офицерский же состав приходилось пополнять вновь произведенными прапорщиками, тоже недостаточно обученными…».

Підготувавши до друку цю змістовну й потрібну для всіх нас книгу, Юрій Фатула розпочав складний процес повернення із забуття жертв – учасників Першої світової війни. Колись, у радянські часи, популярним був лозунг «ніхто не забутий, ніщо не забуте», хоча насправді ми до цього часу не можемо встановити прізвища мільйонів загиблих у Другій світовій війні. Ще важче це зробити, коли йдеться про страшну війну, яка відгриміла сто років тому. І нехай Юрій Фатула не може одноосібно встановити імена всіх жертв Першої світової війни, проте він цього домігся на прикладі скрупульозного дослідження історії 85-го Мараморосько-Угочанського піхотного полка австро-угорської армії. Будемо сподіватися, що незабаром побачать світ і знайдуть свого читача нові наукові праці про окремі військові підрозділи, в яких під час різних військових конфліктів воювали і гинули закарпатці. І нехай їм доводилося гинути за чужі імперії та ідеали, але вони були українцями і сучасна європейська демократична Україна повинна знати і шанувати їх імена.

Видатний англійський історик Норман Дейвіс у своїй фундаментальній праці «Європа. Історія» справедливо відзначав: «Майже всі сподівалися, що Велика війна, яка почалась у серпні 1914 р., триватиме три або чотири місяці. Вона мала скінчитися до Різдва. Здоровий глузд підказував, що сучасна війна буде куди жорсткіша, ніж минулі, проте й набагато рішучіша. Та сторона, яка здобуде перевагу на ранніх стадіях війни, матиме й засоби швидко домогтися перемоги. А насправді бої точилися не чотири місяці, а понад чотири роки. Та й це не головне: «великий трикутник» військово-політичних блоків був розформований тільки 1945 р., а в деяких своїх аспектах – аж 1991 р.». Чимало сучасних дослідників притримуються думки, що Перша світова війна взагалі не завершилася в 1918 р., мова може йти тільки про двадцять років відносного затишшя, яке наприкінці 30-х років знову було порушене.

Радянські історики, як правило, будь-яку велику війну, тим паче світову, вважали неминучою, закономірною боротьбою між світовими імперіалістами. Саме так вони дивилися на Першу світову війну. Але в останні роки на Заході суттєво посилилась і зміцніла інша тенденція – розглядати Першу світову війну як певну трагічну випадковість, викликану ланцюжком помилок, що призвели до кардинального порушення природного розвитку світової історії. У цьому ракурсі заслуговують на увагу фундаментальні дослідження Барбари Такман та Джона Кігана. На глибоке переконання останнього «обидві війни – частинки одного ланцюга». До речі, тогочасна сербська влада досить швидко провела судове розслідування проти групи радикалів, які здійснили замах проти ерцгерцога Австро-Угорщини Франца Фердинанда: Данила Іліча та ще двох терористів стратили, а Гаврило Принцип, Н. Чабринович та Т. Грабеж опинилися у в'язниці. Слідство довело, що терористичні організації «Млада Босна» та «Чорна рука» не мали жодних контактів із представниками сербської влади. Навіть спеціальний представник Австро-Угорщини Ф. Візнер, якого направили до Сербії для розслідування обставин підготовки теракту, доповідав 13 липня 1914 р.: «Довести чи навіть підозрювати сербський уряд в тому, що він знав про замах чи брав участь у його здійсненні й підготовці…, не видається можливим».

Іван Вислоцький у своїй книзі «Спомини розвідника з часів Першої світової війни» (Львів, 2007) констатував: «Австрія після вбивства спадкоємця престолу Франца Фердинанда в Сараєві переживала важкі часи. Усе населення, затамувавши подих, очікувало, що вийде з цієї «халепи». Одні казали, що буде війна з Сербією, інші ворожили, що не буде, але тих голосів було з кожним днем менше… Австрійська армія гарячково готувалася до війни не тільки з Сербією, але й з Росією. Уже на третій або четвертий день після замаху в Сараєві всіх розвідників покликано до команди дивізії і розділено між їхніми командирами, старшинами розвідки». Командир 88-го піхотного полку австрійської армії граф Антон Берхтольд з такими словами звернувся до своїх офіцерів: «Панове, це не ультиматум, це взагалі не дипломатичний документ, а звичайнісінький наказ по полку. Погодитися з такими вимогами не може жодна держава у світі; війна неминуча!».

Перша світова війна, яка розпочалася у липні 1914 р., за своїм характером була імперіалістичною і загарбницькою з боку всіх її учасників – ворогуючих держав Троїстого союзу (Німеччини, Австро-Угорщини, Італії) і Антанти (Росії, Англії, Франції). У найбільше за всі

часи військове протиборство поступово було втягнуто 38 держав з населенням понад 1,5 млрд (3/4) людності всього світу. Одним з найважливіших театрів воєнних дій була територія України, насамперед Східна Галичина, Закарпаття, Північна Буковина, західна частина Волині. Аналізу різних етапів Великої війни, окремим операціям, битвам присвячені сотні авторських та колективних монографій, чимало книг написано про видатних полководців, окремі армії, досить детально проаналізовано руйнівні наслідки війни, яка, за різними джерелами, забрала життя понад 10 млн людей.

Шановні читачі! Перед нами нова книга про Першу світову війну, автором якої є лікар за фахом та історик за покликанням Юрій Фатула. Враховуючи той факт, що на сьогоднішній день перу Юрія Михайловича належать десятки наукових публікацій та окремі монографічні дослідження, маємо всі підстави стверджувати: перед нами ґрунтовне і об'єктивне дослідження про окремі полки австро-угорської армії часів Великої війни, в яких воювали закарпатці. Джерельна база нової книги Юрія Фатули, як завжди, багатогранна. Основу її становлять раніше неопубліковані архівні документи, опубліковані джерела, спогади очевидців, матеріали тогочасної періодики, численні монографії та статті.

У центрі дослідження Юрія Фатули перебувають ті військові підрозділи австро-угорської армії, до яких були мобілізовані закарпатці. 85-й Мараморосько-Угочанський піхотний полк формувався на території Рахівського, Тячівського, Хустського, Міжгірського, Виноградівського, частково Іршавського, Свалявського та Воловецького районів теперішньої Закарпатської області. Закономірно, що русини-українці в ньому становили 35 %. Окрім наших земляків у полку служили румуни, угорці та мараморошські німці. 22 % русинів-українців несли військову службу в 66-му Унгварському піхотному полку, 8 % – у 65-му Березькому піхотному полку. Щодо офіцерського складу, то він, як правило, був представлений австрійцями, німцями, угорцями, рідше чехами та поляками. Найбільш легендарним серед вищеназваних бойових підрозділів австро-угорської армії був, безперечно, 85-й полк, який вже досліджувався автором у попередній монографії. Якщо врахувати той факт, що 85-й полк пройшов чи не всю війну, то, зрозуміло, що й втрати його були значними. За підрахунками Юрія Фатули, втрати полку становили 8 тисяч вояків і 114 офіцерів. Що стосується поранених, то їх було втричі більше. Якщо врахувати, що в одному з боїв від осколків загинув командир полку, то можна собі

уявити, в яких жорстоких і нелегких випробуваннях довелося брати участь нашим землякам у 1914–1918 роках.

Сьогодні ми багато знаємо про нові види зброї, які використовувалися арміями в Першій світовій війні. Сучасні танки і літаки, важкі гармати, раніше невідома хімічна зброя. Історія війн до цього часу не знала таких масованих руйнувань і людських жертв. Події розвивалися з таким швидким перебігом, що далеко не завжди вдавалося ідентифікувати загиблих. Так, за підрахунками Юрія Фатули, із восьми тисяч вояків 85-го полку, які загинули в боях, майже 61 % поховані як невідомі солдати. Нерідко ховали тільки фрагменти тіл у братських могилах.

Юрій Фатула неодноразово заявляв про головну мету свого дослідження – максимально, наскільки це можливо, встановити прізвища закарпатців, які воювали і загинули під час Великої війни. Автор не претендував на детальний аналіз та опис бойових операцій, походів, битв. Разом з тим, у другому розділі книги йдеться про численні бої, в яких брали участь закарпатські українці протягом 1914–1918 років. Досить детально описано участь вояків 85-го Мараморосько-Угочанського полку в Томашовській та Городоцькій битвах Галицької операції, перші два стратегічні відступи (12–27 вересня; 4 жовтня – 15 листопада 1914 р.), бої поблизу Кракова, битва під Лодзем, участь окремих батальйонів на Сербському фронті, битва на Дрині, Колубарська битва. Тобто, Юрій Фатула, детально проаналізувавши першу фазу війни, яка тривала більше чотирьох місяців, дійшов висновку: «Втрати з обох боків були величезними. Загальні втрати сербської армії… становили 170 тисяч чоловік. Австро-угорська армія постраждала ще більше – 215 тисяч». На сторінках цього розділу йдеться й про репресії, які застосовувалися щодо дезертирів, місцевого населення тощо. Про такі випадки також писав український історик Віталій Сарбей: «До масових репресій проти західноукраїнського населення вдавалася влада обох окупаційних режимів. Австрійська переслідувала українців за прихильність до росіян. Тисячі людей було покарано (багато навіть страчено) за вироками військово-польових судів і трибуналів у Галичині й на Буковині. На Закарпатті до в’язниць потрапило майже 800 чоловік. Іноді у родин засуджених селян конфісковували землю й майно. Отож не тільки симпатії до Росії, а й страх перед терором австро-угорської армії призвели до масової втечі західноукраїнського населення під час відступу російської армії з Галичини і Буковини у 1915 р.».

Великий фактичний матеріал міститься в окремих параграфах другого розділу книги Юрія Фатули, які присвячені штурму і обороні гори Манілова в Польських Бещадах. Дослідник справедливо його відносить до найважчих боїв протягом всієї війни. Не дивно, що 85-й полк втратив 60 % свого особового складу. Вперше в українській історичній літературі завдяки Ю. Фатулі аналізуються бої в Карпатах, на горі Борсук та гірських вершинах Козіалата і Гайдошік. Це стосується також опису подій про участь 85-го піхотного полку у звільненні Галичини від російських військ.

Зрозуміло, що будь-яка війна, яка затягується, призводить до випадків дезертирства, братання вояків ворожих армій, які чекають закінчення бойових дій, швидкого повернення додому. Зокрема, таке братання російських і австро-угорських вояків описав у своїй книзі «До волі» майбутній міністр Карпатської України Степан Клочурак. Юрій Фатула наводить фрагмент із вищеназваної книги. Додамо, що подібні випадки зафіксували у своїх спогадах також Августин Штефан, Вікентій Шандор та деякі інші відомі закарпатці. Ставлення закарпатців до війни яскраво описав видатний закарпатський письменник Василь Ґренджа-Донський у своєму романі «Сини Верховини», який не оминув своєю увагою Юрій Фатула: «Людство стільки настраждалося за цих майже чотири з половиною роки, що, мабуть, навіки відпала охота воювати. Голод, пошесті, злидні, муки, терпіння, біль і печаль за рідними, зойк і плач вдів і сиріт, нарікання калік, ожебрачення, зубожіння – це були наслідки страшної війни…».

Третій розділ книги Юрія Фатули присвячений дослідженню військових кладовищ Першої світової війни, на яких поховані закарпатські вояки австро-угорської армії. Найбільше їх у Словенії (меморіальна церква Святого Духа на Яворці, військові кладовища у Лоче, Айдовщині, Горянско, Локе, Штанєл, Осеку). Військові поховання Першої світової війни в Італії знаходяться в місті Асіаго та на горі Монте-Граппа. В боях за звільнення Галичини влітку 1915 р. 85-й полк втратив лише вбитими близько тисячі вояків, які тут поховані. Багато вояків 85-го полку поховані на найбільшому галицькому військовому кладовищі – австрійському цвинтарі у Львові (нині неіснуючому). «На превеликий жаль та ганьбу, – констатує Юрій Фатула, – цвинтар не зберігся. Оскільки Радянський Союз ніколи ні з ким не підписував жодних міжнародних угод про охорону й відновлення військових поховань, то практично всі нерадянські військові цвинтарі в ті часи оголошувалися ворожими і непотрібними».

Завершують монографічне дослідження Юрія Фатули ґрунтовні списки більше 1500 загиблих закарпатських вояків, уродженців Виноградівського, Рахівського, Тячівського і Хустського районів Закарпаття. У них вказано вік та рік народження, військове звання, військова частина, дата смерті, обставини та місце загибелі або смерті, місце поховання. На сьогодні – це найповніший перелік закарпатських вояків, що полягли на полях Першої світової війни. У книзі також поміщено алфавітний покажчик прізвищ полеглих, список використаних джерел та літератури, окремий ілюстративний матеріал. Книга Юрія Фатули «Неси мамці жалість мою… Закарпатці у Першій світовій війні» є значним вкладом у вивченні й об'єктивному дослідженні однієї з найтрагічніших сторінок історії ХХ століття. Написана на величезному масиві архівних та опублікованих джерел, вона заповнює суттєві прогалини у вітчизняній історіографії. Не викликає жодних сумнівів, що книга Юрія Фатули знайде свого читача не тільки серед учнів шкіл та студентів вищих навчальних закладів, які вивчають історію Першої світової війни, але всіх, хто хоче більше знати про наш край, про невмирущі звитяги наших предків. Книга Юрія Фатули в черговий раз попереджає, що будь-яка війна є величезним злом, несе масові руйнування та загибель мільйонів невинних людей. Цивілізований світ повинен все робити для того, щоб трагедії такого масштабу більше не повторювались. Особливо це актуально для українців, які вже четвертий рік поспіль ведуть справедливу визвольну війну проти російського агресора, відстоюючи суверенітет та незалежність власної держави.

Перші дві книги Юрія Фатули «Полеглих ми так і не поховали...» та «Неси мамці жалість мою... Закарпатці у Першій світовій війні» викликали великий резонанс не лише серед українських науковців, а й серед учених Чехії, Словаччини, Угорщини, Румунії та Польщі. Побачили світ змістовні й об'єктивні рецензії на вищеназвані монографічні дослідження, автори яких справедливо звертали увагу на актуальність, наукову новизну та вагому джерельну базу опублікованих Юрієм Фатулою книг. Та найбільшою заслугою праць ученого було те, що ними зацікавилися прості закарпатці, які намагалися відшукати в них відомості про своїх родичів і односельчан. Мені випала велика честь написати передмови до дебютних книг Юрія Михайловича. Скажу відверто – я теж намагався більше дізнатися про своїх земляків-міжгірців, які брали участь і загинули на фронтах Першої світової, або, як її називали, Великої війни. У третій книзі Юрія Фатули «Я ще гадав

ґаздувати, але мушу воювати...» – теж зустрічаю прізвища шістьох міжгірців – Василя Бобонича, Ігната Іванини, Івана Канюка, Дмитра (Петра) Марковича, Василя Путраша і Петра Чепари. Усі вони загинули рядовими австро-угорської армії й поховані на військових цвинтарях Угорщини, Словенії, Сербії й Польщі. На жаль, окремі з них (а таких у «Мартирологу полеглих» чимало) до цього дня не мають власної могили й поховані у братських могилах на полі бою.

Пошуково-наукова робота Юрія Фатули не тільки повернула із забуття тисячі прізвищ закарпатців, які загинули на фронтах Першої світової... Автор книг розшукав нові факти про свого прадіда – Антала (Томаша) Фатулу – 29-річного селянина із села Вовкове на Ужгородщині, який був мобілізований на початку війни і воював у лавах 66-го Унгварського піхотного полку. 31 грудня 1918 р. його визнали померлим. Я, як і багато моїх земляків, із нетерпінням чекаю нових публікацій Юрія Фатули, лікаря за фахом, але історика за душевним поривом. Чекаю, бо переконаний, що кожна нова праця цього талановитого дослідника відкриє нові імена закарпатців, які воювали на фронтах Першої світової війни, дасть нам змогу по-новому подивитися на події більш ніж сторічної давнини, спростувати низку міфів, що впродовж десятиліть укоренилися у вітчизняній історіографії.

Нова книга Юрія Фатули присвячена бойовому шляху 66-го Унгварського піхотного полку австро-угорської армії під час Першої світової війни. Він був сформований у 1860 році й базувався на території сучасного Ужгорода. Військову службу в ньому несли переважно уродженці теперішніх Ужгородського, Перечинського, Великоберезнянського районів Закарпатської області, східних округів Кошицького і Пряшівського країв Словаччини та Токайського регіону Угорщини. Упродовж Першої світової війни у складі 66-го полку воювали і загинули уродженці Ужгорода та його пригородів, а також жителі всіх інших районів Закарпатської області. За національною ознакою більшість вояків полку становили словаки (46%), угорці (25%) і русини-українці (22%). Київський історик Богдан Андрусишин справедливо відзначав, що «українці воювали по обидва боки ворогуючих, змушені були вбивати один одного, воюючи за імперії, які ігнорували українські національні інтереси». За підрахунками дослідника, Наддніпрянська, або Російська Україна, де наприкінці XIX століття проживало 23,5 млн українців, дала до російської армії 3,5 млн солдатів, а із Західної, або Австрійської України з 6,5 млн проживаючих тут українців було мобілізовано 250 тис. У 1914–1915 рр. в Австро-

Угорщині мобілізували чоловіків від 21 до 42 років, а в 1916 р. – 18–50-річних. На думку Ю. Фатули, який теж не обминув своєю увагою цю проблему, не менше 100 тисяч закарпатців були мобілізовані як громадяни Австро-Угорщини до цісарського війська. Що стосується загальних втрат, то, на глибоке переконання автора, середня цифра загиблих закарпатських воїнів становить 17–18 тис. чоловік. На цій позиції стояв і найвідоміший на Закарпатті дослідник військової статистики О. Лавер. До речі, великий резонанс викликала їхня спільна публікація про втрати населення краю під час Великої війни (Лавер О. Г., Фатула Ю. М., Лавер В. О. Військові та цивільні втрати населення Закарпаття в роки Першої світової війни (історико-статистичне дослідження). *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія: Історія. Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла». Випуск 1 (42). С. 30–39).

Перший розділ книги Юрія Фатули містить цікавий і маловідомий матеріал про Ужгород кінця XIX – початку XX ст. (кількість населення, будівництво залізниць, формування військових частин у місті). Хоча 66-й піхотний полк був створений 1 лютого 1860 р., нові сучасні казарми по вулиці Доманинській (нині Другетів) були збудовані значно пізніше. У 1902 році сюди перебазувалися всі військові частини Ужгородського гарнізону. Мобілізаційним округом поповнення 66-го полку були два комітати – Ужанський і Земплінський. Державними мовами в Австро-Угорській монархії вважалися німецька та угорська. Чеська, словацька, сербохорватська, польська, русинська (українська), словенська, румунська та італійська мови відносили до регіональних. Ю. Фатула звернув увагу на актуальну і малодосліджену проблему рівня писемності серед військовослужбовців австро-угорської армії. «Якщо для Нижньої Австрії (включно зі столицею Віднем), – констатує автор, – рівень неписемності становив тільки 3%, то серед русинського населення Галичини він сягав 61%». Якщо серед особового складу військової частини солдати однієї національності становили більше 20% і їхня національна мова входила до переліку 10 офіційно визнаних в імперії мов, то вона визнавалася мовою в даному підрозділі. На сторінках монографії Ю. Фатули не тільки міститься повний офіцерський склад 66-го полку, а й наводиться перелік офіцерів резерву. Комусь, можливо, ця інформація виявиться не суттєвою, але це далеко не так. На 1 жовтня 1918 р. з 188 тисяч офіцерів австро-угорської армії лише 35 тисяч залишалися кадровими офіцерами чинної служби.

Особливо кровопролитними були бої на Російському фронті впродовж серпня 1914 р. – липня 1917 р. Під час Томашовської битви

(26–31 серпня 1914 р.) австро-угорська армія, маючи значну перевагу як у живій силі, так і озброєнні, намагалася оточити і знищити російські війська. Проте росіянам не тільки вдалося уникнути оточення, але й укріпитися південніше Холма. Юрій Фатула детально описав бій поблизу Лащува. Саме тут відбулося бойове хрещення 15-ї Мішкольцької піхотної дивізії, до складу якої входив також і 66-й полк. Хоча сили сторін були приблизно рівними, фортуна посміхнулася росіянам. Крім фортуни, належне треба віддати російській артилерії, яка, фактично, довершила розгром. Упродовж двох днів битви під Лащувом росіяни втратили лише 107 чоловік вбитими, у той час як втрати австро-угорців сягали кількох тисяч. Російські джерела зафіксували тільки 4 тисячі полонених. Автор детально описав участь 66-го полку в Зимовій Карпатській битві та звільненні Галичини від російських військ, зокрема бої за невеличке покутське село Герасимів та село Синьків.

Навесні 1916 року почалася наступальна операція військ Південно-Західного фронту, яка увійшла в історію під назвою «Брусиловський прорив» (від прізвища генерала Олексія Брусилова, призначеного у березні 1916 р. командувачем цього фронту). Згідно з його задумом, російські війська одночасно розпочали наступ по всьому фронту, що позбавило противника змоги маневрувати своїми силами. За вісім годин 22 травня російська артилерія повністю придушила вогневі точки австрійських військ і зруйнувала їхні укріплені позиції. Після жорстоких боїв до початку червня російські війська просунулися по всьому фронту на 80–120 км і зайняли Чернівці, Коломию, Броди, Луцьк. Масштаби втрат противника були найбільшими за весь воєнний період 1914–1916 рр. Унаслідок Брусиловського прориву австро-угорська армія, за підрахунками українського історика Віталія Сарбея, втратила понад 1 млн убитими й пораненими, понад 400 тис. потрапили в полон. Втрати російської армії також були значними й становили близько 0,5 млн чоловік (Сарбей В. Г. Національне відродження України. Україна крізь віки: В 15 томах. К.: Видавничий Дім Альтернативи, 1999. С. 307-308). Ю. Фатула скрупульозно описав позиційні бої 66-го піхотного полку поблизу села Новосілка (початок жовтня 1915 р. – 3 червня 1916 р.), так звану «Новосільську драму» (4–7 червня 1916 р.), бої в лісовому масиві Зрембовка (29 липня – 3 серпня 1916 р.).

З лютого 1917 р. підрозділи 15-ї Мішкольцької піхотної дивізії займали оборонні позиції під Станіславом (нині – Івано-Франківськ). Що стосується 66-го полку, то він дістав наказ тримати оборону в селі

Павелче (с. Павлівка Івано-Франківської області). Після так званої Станіславської битви (5–9 липня 1917 р.), зокрема боїв за с. Павлівка, всі підрозділи 15-ї Мішкольцької дивізії, діставши поповнення в живій силі та озброєнні, були перекинуті на Румунський фронт. Саме боям 66-го піхотного полку на Румунському фронті присвячений третій розділ книги Юрія Фатули. Полк тут перебував з кінця липня 1917 р. до березня 1918 р., тобто 7,5 місяця. Найбільш активні бойові дії тривали 1–6 серпня 1917 р. в районі гори Піатра Арша, що в Трансільванії. Останні бої з росіянами підрозділи 15-ї дивізії вели в середині листопада 1917 р. В одному з таких боїв 17 листопада загинув рядовий Іштван Молнар. Він був останнім солдатом, хто втратив життя на полі бою.

Окремо варто згадати про фактичний матеріал, який міститься на сторінках книги Юрія Фатули, про визначного закарпатського хірурга XX століття професора Олександра Фединця. Свого часу мене зацікавила ця яскрава постать в історії крайової медицини. І це стосувалося славних і трагічних подій 1938–1939-х років у Карпатській Україні. Олександра Фединця називали «лікарем золотих пальців». Даючи інтерв'ю урядовій газеті Карпатської України «Нова свобода», О. Фединець недвозначно заявив: «Я маю в Ужгороді маєтку вартости півмільйона і є хірургом, без скромности кажучи, на висоті свого звання, отже міг би бути і там (тобто під мадярами) лікарем. Але я сказав, що своє знання, свою практику хочу присвятити своєму народові і, залишаючи все, беру палицю в руки і йду туди, де мій народ, бо є свідомим українцем і гордий з того, що можу називатись членом народу, з якого походжу...». Про Фединця-лікаря написано чимало нарисів і статей. Але здебільшого йдеться про його діяльність у радянський період. В архівних документах (шематизмусу Гонведа за 1918 р.) Ю. Фатулі вдалося встановити, що «Шандор Фединець воював в лавах 12-го гонведного піхотного полку, до якого також мобілізували військовозобов'язаних із Закарпаття, другий батальйон якого з 7 серпня 1916 р. до 14 січня 1917 р. брав участь у бойових діях у Трансільванії».

Бойовий шлях другого окремого батальйону 66-го полку описаний в окремому розділі книги Юрія Фатули. І це цілком закономірно, адже його особовий склад діяв окремо від основних сил підрозділу. Війна застала батальйон у Горажде на Сербському фронті. На жаль, до наших днів дійшло небагато спогадів активних учасників тих подій. Виняток становлять мемуари сотника Української Галицької Армії Володимира Бемка, опубліковані на сторінках галицького часопису «Діло». Цікавий матеріал також міститься в польових газетах, які вперше увів до

наукового обігу Ю. Фатула. Можна по-різному ставитися до цих публікацій, які нерідко грішать суб'єктивізмом, але цінність цих джерел є незаперечною. Після перебування в резерві на Сремщині, батальйон перемістили на Італійський фронт. Бої на цьому фронті знайшли досить повне відображення у спогадах рядових Йозефа Жижки, Ярослава Кноурка та Осипа Гошовського, які наведені в книзі. Завдяки цим та багатьом іншим матеріалам автор чи не вперше в сучасній історіографії проаналізував бої на горах Мерзлий Верх та Керн. Збереглися також записи Тиводара Легоцького і Степана Шухевича, які яскравими фарбами передали тогочасну воєнну атмосферу, що постійно змінювалася. Не менш цікаво описана участь батальйону в битвах при Капоретто та в Італійських Альпах (на гірських вершинах Монте Томба і Монте Асолоне). Відомий австрійський історик Еріх Цьольнер справедливо написав в «Історії Австрії»: «Дванадцять битв на ріці Ізонцо з червня 1915 до жовтня 1917 року виснажили обидві армії; там лягла кістьми величезна кількість солдатів...».

1917–1918 роки – це не лише завершальний період Першої світової війни, але й перший етап українського державотворення в XX столітті. Створення Української Центральної Ради та її Універсали, проголошення УНР і ЗУНР, становлення Української держави гетьмана Павла Скоропадського та її крах, Симон Петлюра і Директорія УНР, діяльність радянського уряду в Харкові... Події розгорталися із шаленою швидкістю і ніхто не міг передбачити чим усе завершиться. Велика війна, яка затягнулася в часі, наближалася до свого кінця. Необхідно погодитись із твердженням сучасних дослідників, що Брестський (або, як його називали на момент підписання 9 лютого 1918 р., Берестейський) мир, укладений між Українською Народною Республікою і державами Четверного союзу (Німеччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією, Туреччиною), був першим мирним договором у ході світової війни, першим вагомим кроком на шляху до її припинення. Геннадій Стрельський аргументовано довів, що Брестський мир «засвідчив міжнародне визнання України як незалежної держави, проголосив вигідний для неї мир без анексій і контрибуцій, визначив її західні кордони». Має рацію історик і в тому, що впродовж тривалого часу в радянській історіографії «утвердились і протягом багатьох десятиріч міцно підтримувались однозначно негативні стереотипи в оцінці цього міжнародно-правового документа: «брутальне порушення волі українського народу», «зрада» його інтересів, «заклик до австро-німецької окупації України» і т. п.» (Перша світова війна і слов'янські

народи. Матеріали Міжнародної наукової конференції. 14–15 травня 1998 року. К., 1998. С. 69–70). Отже, ми повинні іншими очима подивитися на перебування австро-угорських військ на території України. Вони були не окупантами наших територій, а союзниками, які повинні були допомогти нам у звільненні українських земель від росіян. Саме тому Юрій Фатула цілком слушно зазначає: «Перебування 66-го полку в Україні у складі експедиційного корпусу австро-угорських військ». Так він назвав п'ятий розділ своєї монографії.

Якою бачили Україну офіцери 15-ї Мішкольцької піхотної дивізії? Капітан Грейнер Бейла із захопленням писав: «...Коли я перетнув кордон, мене дуже приємно здивувала українська залізниця. Адже після загальновідомих чуток про азійське становище залізниці у росіян, я сів на потяг Укрзалізниці з деяким острахом. Я приємно був здивований, коли увійшов до чистого купе, оббитого темно-сірим плюшем. На сидіннях не було порізаної шкіри, не було розбитих вікон, не бракувало жодного шурупа...». Інший очевидець відзначив культуру українського землеробства: «Тут села знаходяться дуже далеко одне від одного, та куди не поглянь – доглянуті хвилясті поля. Земля чудова, рихла, родюча...». Цікаві роздуми лейтенанта Грюнвальда Нандора про ставлення до експедиційного корпусу українського населення: «З тих пір, як підрозділи австро-угорської армії прийшли на допомогу Україні, у містах та селах панує порядок, за що ми відчуваємо вдячність з боку населення». Підполковник Карой Мюллер висловив своє ставлення до ідей більшовизму: «Ми бачили, як цей рух підкопав Російський фронт, а потім перемолов настільки, що ведмежої сили армія стала слабкою, немов дитина. Це самогубство велетенського народу...».

На цей період припадає створення власних українських військових формувань, про які написано вже чимало. Відома також позиція митрополита Андрея Шептицького про вагу власного війська. У Меморандумі до Австрійського уряду про майбутній устрій Української держави митрополит Андрей ще 15 серпня 1914 р. акцентував на національному характері українського війська. «Ця організація, – писав він, – повинна базуватися на традиціях запорозьких козаків. Муситься мати на увазі, що ті традиції ще живуть в Україні і мають локальний національний характер». Варто погодитися з твердженням Ю. Фатули, що австро-угорське командування з побоюванням споглядало за формуванням українських військових частин.

«Війна закінчується тоді, коли похований останній солдат, бо пам'ять про загиблих – священний обов'язок нащадків: лише там, де

пам’ятають про загиблих, буде кому захищати живих». З ініціативи Юрія Фатули, який очолює громадську організацію «Центр військово-історичних досліджень Memento bellum», нещодавно встановлено пам’ятник воїнам Першої світової війни в селі Синевирська Поляна Міжгірського району. Там, у чотирьох спільних та 14 одиноких могилах, поховані 18 солдатів австро-угорської армії. Цю ініціативу високо оцінили як фахівці, так і прості закарпатці. Відомий закарпатський журналіст Василь Ільницький справедливо відзначив: «У науковому багажі чи не найбільш компетентного дослідника подій Першої світової війни на теренах Закарпаття Юрія Фатули – десятки пошукових експедицій, здійснених ним упродовж багатьох років місцями запеклих боїв ворожих армій на територіях України, Польщі, Словаччини, Словенії, у яких брали участь наші пращури – солдати 66-го Унгварського і 85-го Мараморосько-Угочанського піхотних полків, кропітка робота у вітчизняних та закордонних військових і цивільних архівах, результатом яких стали дві ґрунтовно написані книги-дослідження про події більш ніж 100-літньої давнини» (День. 2020. 29 липня). Цю роботу Юрій Фатула продовжив у своїй третій книзі, яку, шановні читачі, ви тримаєте в руках. Шостий розділ монографії Юрія Фатули присвячений військовим цвинтарям, де поховані воїни 66-го піхотного полку. Такі військові поховання Першої світової війни знаходяться на територіях Словенії (Меморіальна церква Святого Духа на Яворці, військові кладовища у Лоче, Подмельці, Бохині, Бохинській Бистриці, Уканці), Італії (військові кладовища в Просекко і Палманові), Австрії (військовий цвинтар у Відні), Румунії (Меморіальний Хрест солдатам Першої світової війни на піку Караіман), Словаччини (військовий цвинтар у Кошице), Польщі (військові цвинтарі Кракова, Сімехова та Мєховіце Мале), України (військові поховання в Ужгороді, Івано-Франківську, Коломиї, Павлівці).

Завершує книгу «Мартиролог полеглих у Першій світовій війні воїнів 66-го Унгварського піхотного полку – уродженців Закарпаття», який і є найбільшим внеском Юрія Фатули у вітчизняну історіографію. Це – не просто список, це – повернуті із забуття імена мужніх людей, які віддали свої життя на кривавих фронтах Великої війни. Придивіться уважно. Можливо, ви знайдете своїх далеких родичів, про яких до появи книг Юрія Фатули нічого конкретного не знали. Усі ці імена – наша рідна історія, дещо призабута, але відновлена стараннями і кропіткою роботою талановитого дослідника.

Полковник Михайло Колодзінський-Гузар (1902–1939): сторінки життя і військово-політичної діяльності

Хоча, на перший погляд, М. Колодзінському присв'ячено чимало статей, проте фактичний матеріал, який міститься в них, є далеко не повним. Окремі епізоди з життя і діяльності полковника Гузара, як правило, повторюються, переходять із публікації в публікацію. Це, на нашу думку, зумовлено кількома факторами: по-перше, М. Колодзінський завжди дотримувався суворої конспірації, щоб не видати себе (чимало очевидців знали його виключно за псевдонімами); по-друге, він був надзвичайно скромною людиною і, як писали сучасники, «більше слухав, а менше говорив». Можливо саме тому його прізвище ні разу не згадувалося у нотах протесту польського посла, який постійно вимагав від Чехословаччини негайної видачі членів ОУН, що перебували на теренах Карпатської України.

Окремі аспекти життєвого шляху М. Колодзінського висвітлені у публікаціях його сучасників М. Бажанського[1], Я. Гайваса[2], Л. Гірняка[3], В. Гренджі-Донського[4], М. Капустянського[5], А. Кущинського[6], С. Ленкавського[7], В. Стахіва[8], І. Стебельського[9], В. Филоновича[10], Ю. Химинця[11]. Особливої уваги заслуговують спогади С. Єфремова, які свого часу ввів до наукового обігу відомий словацький дослідник М. Мушинка[12]. Саме завдяки їм ми дізнаємося про безліч фактів із життя й діяльності М. Колодзінського протягом 14–15 березня 1939 р. Рідкісні

[1] Бажанський М. Мемуарна мозаїка. К.: Критика, 1998. 336 с.
[2] Гайвас Я. Воля ціни не має. Торонто: Срібна Сурма, 1971. 316 с.
[3] Гірняк Л. На стежках історичних подій. Карпатська Україна і наступні роки. Спогади і матеріали. Нью-Йорк, 1979. 341 с.
[4] Гренджа-Донський В. Твори. Т. VIII. Щастя і горе Карпатської України: щоденник / Зібрала і впорядкувала Зірка Гренджа-Донська. Вашингтон: Видання Карпатського Союзу, 1987. 487 с.
[5] Капустянський М. Записи споминів 1929-1938 років. Український Історик. Журнал історії і українознавства / Під загальною редакцією Любомира Винара. 1987. Том 24. Числа 1–4 (93–96). С. 97–106.
[6] Кущинський А. Закарпаття в боротьбі: спогад. Буенос-Айрес: В–во Юліяна Середяка, 1981.224 с.
[7] Ленкавський С. Український націоналізм. Твори. Т. 1 / За редакцією Олександра Сича. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2002. 600 с.
[8] Стахів В. П. Почалося в Ужгороді, а закінчилося в Мармароському Сиготі. Декілька фрагментів подій з новішої історії Закарпаття з приводу 15-річчя постання держави Карпатська Україна. Вісті Братства колишніх вояків 1 УД УНА. 1954. Ч. 11–12 (49–50). С. 5–7, 10; Стахів В. П. Сім років українсько-японських взаємин. 1934-41 (Розділи з книжки спогадів «Силуєти постатей і фрагменти подій»). До зброї. Журнал військово-політичної думки. 1955. Випуск 26 (39). С. 19–22.
[9] Стебельський І. Шляхами молодості й боротьби: Спогади, статті, листування. К.: «Смолоскип», 1999. 368 с.
[10] Филонович В. Березневі дні Карпатської України. Суми: ФОП Наталуха А. С., 2009. 100 с.
[11] Химинець Ю. Тернистий шлях до України. Ужгород: МПП «Гражда», 1996. 396 с.
[12] Єфремів С. Бої на Карпатській Україні 14–15 березня 1939 року. Івано-Франківськ: «Лілея-НВ», 2019. 96 с.

свідчення містяться у спогадах І. Попович-Крамарчук про його молоді роки[13]. П. Мірчук[14] і З. Книш[15] висвітлили життєпис М. Колодзінського через призму історії УВО-ОУН. Найбільш грунтовнішим нарисом про полковника Гузара, опублікованим у діаспорі, є стаття В. Яшана, яка кілька разів перевидавалася[16]. Цікавилися постаттю М. Колодзінського також сучасні українські історики О. Зайцев[17], С. Лісіна[18], В. Федина[19], В. Худанич[20], М. Чорнописький[21]. Оригінальним підходом до

[13] Попович-Крамарчук Ірина. Пам'яті Михайла Колодзінського. Городенщина. Історично-мемуарний збірник. Український архів. Т. XXXIII / Зредагував Михайло Г. Марунчак; члени редакційної колегії: О. Копач, І. Боднарчук, Д. Гевко, М. Гнатчук, В. Гуцуляк. Ню Йорк–Торонто–Вінніпег, 1978. С. 655–658.

[14] Мірчук П. Нарис історії ОУН. 1920–1939 роки / Видання третє, доповнене. К.: Українська видавнича спілка, 2007. 1008 с.

[15] Книш З. Далекий приціл. Українська Військова Організація в 1927–1929 роках. Торонто: Срібна Сурма, 1967. 471 с.; Книш З. Розбрат. Спогади й матеріяли до розколу ОУН у 1940–1941 роках. Торонто: Срібна Сурма. 431 с.; Книш З. Справа східних торгів у Львові. Торонто: Срібна Сурма, 1965. 208 с.

[16] Яшан В. Полковник Михайло Колодзінський. Сурмач. Об'єднання бувших вояків українців у Великій Британії. 1979. Ч. 1–2 (64–65). С. 11–17; Яшан В. Полковник Михайло Колодзінський. Сурмач. Об'єднання бувших вояків українців у Великій Британії. 1979. Ч. 3–4 (66–67). С. 24–29; Яшан Василь. Полковник Михайло Колодзінський. Городенщина. Історично-мемуарний збірник. Український архів. Т. XXXIII / Зредагував Михайло Г. Марунчак; члени редакційної колегії: О. Копач, І. Боднарчук, Д. Гевко, М. Гнатчук, В. Гуцуляк. Ню Йорк – Торонто – Вінніпег, 1978. С. 632–654.

[17] Зайцев О. Михайло Колодзінський: життя і думки революціонера-націоналіста. «І слова стали чином живим…». Боротьба ОУН та УПА крізь призму людських доль та стосунків. Збірник біографічних нарисів / Відповідальний редактор О. Стасюк; НАН України. Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2014. С. 7–30; Зайцев О. Український інтегральний націоналізм 1920–1930-х років: Нариси інтелектуальної історії. К.: Критика, 2013. 483 с.

[18] Лісіна С. О. Військовий теоретик ОУН – М. Колодзінський. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія Держава і армія. Львів, 2007. С. 139–145; Лісіна С. О. Військово-організаційна діяльність ОУН 1929–1939 рр. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія Держава і армія. Львів, 2006. С. 139–145.

[19] Федина В. Михайло Колодзінський (1902–1939). Карпатська Україна. Документи і матеріали. Хроніка подій. Персоналії: У двох томах. Том 2. Карпатська Україна. Хроніка подій. Персоналії / Упорядник С.Д. Федака. Ужгород: ПРАТ «Видавництво «Закарпаття», 2010. С. 381–386; Федина В. Михайло Колодзінський-Гузар і Карпатська Україна. Carpatica – Карпатика. Вип.7 Ужгород, 2001. С.223–241; Федина В. Полковник Михайло Колодзінський-Гузар – борець за незалежність Карпатської України. Науковий Збірник Товариства «Просвіта» в Ужгороді. Річник IV (XVIII). Карпатська Україна: Національне відродження. Політичний розвиток. Персоналії. Матеріали міжнародної наукової конференції, присвяченої 60-річчю Карпатської України (11–12 березня 1999 року). Ужгород, 2000.С.93–96.

[20] Худанич В. Михайло Колодзінський – шеф генерального штабу Карпатської Січі. Самостійна Україна. 1999. С.19–25.

[21] Чорнописький М. Священний героїзм Михайла Колодзінського. Березіль. 2000. №5–6. С.146–153; Чорнописький М. Священний героїзм Михайла Колодзінського (26. 07. 1902 – 18. 03. 1939). Науковий Збірник Товариства «Просвіта» в Ужгороді. Річник IV (XVIII). Карпатська Україна: Національне відродження. Політичний розвиток. Персоналії. Матеріали міжнародної наукової

висвітлення військово-політичної діяльності М. Колодзінського відзначаються наукові розвідки О. Пагірі[22] і М. Посівнича[23]. Постать полковника Гузара знайшла відображення на сторінках різноманітних енциклопедичних видань[24]. О. Зайцев[25], В. Кримінський[26], В. Рог[27], О. Кучерук[28] і О. Баган здійснили ґрунтовний аналіз головної геополітичної праці М. Колодзінського «Воєнна доктрина українських націоналістів». Останній справедливо відзначив, що «студія М. Колодзинського (автор вважає, що саме так треба писати його прізвище – Авт.) була своєрідним синтезом військово-геополітичних ідей українського вольового націоналізму міжвоєнної доби, вона відзначалася особливим духом експансіонізму, віри в перемогу націоналізму як світогляду й ідеології,

конференції, присвяченої 60-річчю Карпатської України (11–12 березня 1999 року). Ужгород, 2000. С. 97–101.

[22] Пагіря О. Зовнішньополітичні маневри уряду Карпатської України в умовах угорської агресії (середина березня 1939 р.). Науковий вісник Ужгородського університету. Серія Історія. 2019. Випуск 2 (41). С. 8–19; Пагіря О. Карпатська Січ: військове формування Карпатської України: науково-популярне видання. К.: Темпора, 2010. 152 с.: іл.

[23] Посівнич М. Життя і діяльність полковника Михайла Колодзінського (Колодзінський М. Воєнна доктрина українських націоналістів. К.: ТОВ «Основа», 2019. 287 с.). С. 255–271; Посівнич М. Закарпаття в концепціях ОУН у 1937–1938 рр. Дрогобицький краєзнавчий збірник. 2015. Випуск 2. С. 173–178; Посівнич М. Колодзінський Михайло Франьович. Енциклопедія Сучасної України: У 30 т. / Редакційна колегія: І. М. Дзюба та ін. Т. 14 (Кол – Кос.). К., 2014. С. 68; Посівнич М. Полковник Михайло Колодзінський: воєнний теоретик і практик ОУН. Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Львів, 2012. Випуск 22. С. 398–408; Посівнич М. Р. Військово-політична діяльність ОУН в 1929–1939 роках. Львів: Афіша, 2010. 368 с.; Посівнич М. Р. Формування військової доктрини ОУН (1938–1939). Український визвольний рух / Центр досліджень визвольного руху; Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Львів, 2003. Збірник 1. С. 34–44; Посівнич М. Участь членів ОУН у Карпатській Січі. Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. 2015. Випуск 27. С. 240–252.

[24] Колодзінський Михайло (1902–39). Енциклопедія Українознавства. Словникова частина / Головний редактор В. Кубійович. Т. 3. Париж – Нью-Йорк: Видавництво «Молоде життя», 1959. С. 1083; Колодзінський Михайло. Довідник з історії України (А – Я): Посібник для середніх загальноосвітніх навчальних закладів / За загальною редакцією І. Підкови, Р. Шуста. 2-ге видання, доопрацьоване і доповнене. К.: Генеза, 2001. С. 330; Посівнич М. Колодзінський Михайло Франьович. Енциклопедія Сучасної України: У 30 т. / Редакційна колегія: І. М. Дзюба та ін. Т. 14 (Кол – Кос.). К., 2014. С. 68; Прилуцький В. Колодзінський Михайло. Малий словник історії України / В. Смолій, С. Кульчицький, О. Майборода та ін. К.: Либідь, 1997. С. 202–203; Федака С. Колодзінський-Гузар Михайло. Енциклопедія історії України: У 10 т. / Редколегія: В. А. Смолій (голова) та ін. К.: Наукова думка, 2007. С. 456.

[25] Зайцев О. Воєнна доктрина Михайла Колодзінського. Україна модерна. 2014. № 20. С. 245–256.

[26] Кримінський В. Аналіз світогляду радикального крила членів ОУН через призму «воєнної доктрини» Михайла Колодзінського. Військово-історичний меридіан. Електронний науковий фаховий журнал. С. 51–61.

[27] Рог В. Вступне слово (Колодзінський М. Воєнна доктрина українських націоналістів. К.: ТОВ «Основа», 2019. 287 с.). С. 3–8.

[28] Кучерук О. Рико Ярий – загадка ОУН. Львів: Літературна агенція «Піраміда», 2005. С. 174–175.

що витворюють новий морально-психологічний простір у світовій історії»[29]. О. Погібко справедливо відзначав: «Що стосується Воєнної доктрини України, серед перших спроб викладення системного погляду слід виділити наукову працю одного з діячів національного руху минулого століття М. Колодзінського. Зокрема, М. Колодзінський підкреслює, що дати точне визначення воєнної доктрини так само важко, як наприклад, дати визначення права»[30].

Метою цієї наукової розвідки є комплексне висвітлення життєвого шляху і військово-політичної діяльності М. Колодзінського як активного діяча УВО-ОУН, автора низки геополітичних досліджень кінця 30-х років та одного з організаторів і керівників збройних сил Карпатської України.

Михайло Франьович Колодзінський народився 26 липня 1902 р. в селі Поточиськах Городенківського повіту на Станіславівщині (тепер – Івано-Франківська область) в римо-католицькій родині Франка (Франя) Колодзінського і Олени (Марії) Буджак. Ставши професійним революціонером, М. Колодзінський буде використовувати різноманітні псевдоніми («Кум», «Бурун», «Мішко», «Генерал», «Гузар»), одним з яких буде «М. Буджак» на честь своєї матері. «Батькова лінія йшла, мабуть, із зайшлої зукраїнізованої шляхти, материнська – з корінних покутян. – писав один із дослідників М. Колодзінського М. Чорнописький. – Батько після гасіння пожежі у селі помер від запалення легень десь 1929 року, а мати в 1948 році. Михайло мав старшу сестру Марію (в одруженні Федак), молодшу Ганну (була неодружена, пішла в черниці) та Настю, яка померла молодою 1916 р. під час воєнної евакуації (під час Першої світової війни – Авт.) в с. Глушкові біля Городенки»[31]. «Родину Колодзінських дуже шанували й цінили в домі мого діда, – пригадувала І. Попович-Крамарчук, – і пам’ятаю, – це була, мабуть, єдина родина в селі, куди наша бабуня йдучи, брала нас, онуків, зі собою. Усміхнена Франчиха привітно виходила до нас із решетом грушок чи горіхів, а з-за вугла хати чи стодоли заглядав старший за нас

[29] Баган О. Нове видання з історії ідеології та геостратегії українського вольового націоналізму. Рецензія на монографію: Колодзінський М. Воєнна доктрина українських націоналістів. Київ, 2019. 287 с. Проблеми гуманітарних наук. Серія Історія. 2019. Випуск 2 (44). С. 332.

[30] Погібко О. І. Воєнна доктрина України – нормативно-правове підґрунтя законодавчого забезпечення оборони держави. Прикарпатський юридичний збірник. 2015. Випуск 3 (9). С. 18.

[31] Чорнописький М. Священний героїзм Михайла Колодзінського (26. 07. 1902 – 18. 03. 1939). Науковий Збірник Товариства «Просвіта» в Ужгороді. Річник IV (XVIII). Карпатська Україна: Національне відродження. Політичний розвиток. Персоналії. Матеріали міжнародної наукової конференції, присвяченої 60-річчю Карпатської України (11–12 березня 1999 року). Ужгород, 2000. С. 98–99.

– теж ще дитина, Михайло, що дома звали його Мішком (теж один із псевдонімів М. Колодзінського – Авт.). Він частенько забігав на те прекрасне тоді Поточиське приходство. І я можу з певністю твердити, що свою релігійність виніс Мішко з родинної хати, під незаперечним впливом мого діда, о. Стефана Макогонського – тодішнього пароха Поточиськ і декана Городенського, людини непересічних високих релігійних і моральних вартостей, який впродовж тридцяти років взірцево провадив церкву і парохію»[32].

Хоча директор поточиської школи вважав родину Колодзінських польською, вдома говорили виключно по-українськи. Батьки Михайла активно підтримали ініціативу місцевого вчителя Олекси Іваночка щодо спорудження в селі пам'ятника Іванові Франкові. Один з біографів М. Колодзінського писав: «Коли виявилося, що польська влада не дасть на це дозволу, то поточиські селяни завзялися і впродовж однієї ночі поставили пам'ятник. Влада мусіла погодитись з доконаним фактом. В цьому ділі брав участь і молодий Михайло Колодзінський»[33]. Про українські погляди М. Колодзінського розповідав син його сестри Марії Федак Володимир Петрович, який ріс і виховувався при Михайловій матері: «одного разу директор місцевої школи влаштував у читальні зібрання до якоїсь оказії польської держави і виголосив на тому зібранні промову, в якій обґрунтовував право поляків володіти «східними кросами» як нібито історично польськими. Михайло тут же спростував фальшиві тези прислужника окупантів, а коли кинулась схопити його поліція, публіка прикрила сміливця і допомогла йому вислизнути»[34].

До речі, невдало завершився для нього вступ до польської гімназії в Коломиї. Причина невдачі на іспиті полягала в слабкості знань із польської мови. Довелося спочатку завершити чотири класи навчання в городенківській українській гімназії, удосконаливши свої знання

---

[32] Попович-Крамарчук Ірина. Пам'яті Михайла Колодзінського. Городенщина. Історично-мемуарний збірник. Український архів. Т. XXXIII / Зредагував Михайло Г. Марунчак; члени редакційної колегії: О. Копач, І. Боднарчук, Д. Гевко, М. Гнатчук, В. Гуцуляк. Ню Йорк – Торонто – Вінніпег, 1978. С. 656.

[33] Яшан Василь. Полковник Михайло Колодзінський. Городенщина. Історично-мемуарний збірник. Український архів. Т. XXXIII / Зредагував Михайло Г. Марунчак; члени редакційної колегії: О. Копач, І. Боднарчук, Д. Гевко, М. Гнатчук, В. Гуцуляк. Ню Йорк – Торонто – Вінніпег, 1978. С. 632.

[34] Чорнописький М. Священний героїзм Михайла Колодзінського (26. 07. 1902 – 18. 03. 1939). Науковий Збірник Товариства «Просвіта» в Ужгороді. Річник IV (XVIII). Карпатська Україна: Національне відродження. Політичний розвиток. Персоналії. Матеріали міжнародної наукової конференції, присвяченої 60-річчю Карпатської України (11–12 березня 1999 року). Ужгород, 2000. С. 99. Також див.: Чорнописький М. Священний героїзм Михайла Колодзінського. Березіль. 2000. №5–6. С.146–153.

польської мови, і лише в 1922 р. перейти до Коломиї. Навчався добре, до того ж брав активну участь у складі місцевої футбольної команди «Хортиця». В липні 1924 р. М. Колодзінський успішно склав іспит, одержавши атестат про закінчення гімназії. На початку 20-х років він став членом «Пласту» (перебував у відділах у Коломиї, Львові та Празі)[35].

Варто погодитись із твердженням В. Яшана, що навчаючись у коломийській гімназії, М. Колодзінський «зачитувався у воєнній літературі, пристрасно студіюючи життя й діла великих полководців»[36]. В цьому легко переконатися, коли аналізувати бібліографічний апарат його наукових праць, зокрема «Воєнної доктрини українських націоналістів». На сторінках цієї фундаментальної праці зустрічаємо згадки про Людовіка XI Розсудливого, французького короля Карла VIII, короля Арагону, Валенсії, Сардинії та Наварри Фердинанда, Карла V Габсбурга, Густава II Адольфа. М. Колодзінський ґрунтовно опрацював військову спадщину Г. Мольтке, А. Шліффена і особливо знамениту працю «Про війну» К. Клаузевіца. Давньоруських князів Олега, Ігоря, Святослава та Володимира Мономаха М. Колодзінський вивчав на основі стародавніх джерел, зокрема праці Л. Диякона. В історії запорізького козацтва майбутній дослідник особливо захоплювався діяльністю Богдана Хмельницького, Івана Богуна та Івана Мазепи. Будучи вченим-аналітиком, він об'єктивно і всебічно аналізував події національно-визвольних змагань 1917–1920-х років, давав оцінку УНР і ЗУНР, УГА. Вивчав він також військове мистецтво Червоної армії, знав імена М. Тухачевського, К. Ворошилова, В. Блюхера, бо «ворогів треба знати». Захоплювався Наполеоном Бонапартом як військовим стратегом. Ці знання, багато з яких він почерпнув ще з гімназії, пізніше знадобилися М. Колодзінському під час роботи над своїми науковими розвідками.

Восени 1924 р. М. Колодзінський проходив військову службу спочатку в кінній артилерії, а згодом у польські піхоті. Після рекрутського вишколу його перевели до старшинської школи, яку він закінчив з надзвичайно хорошими показниками. Один з біографів відзначав, що Колодзінський «любив військо, його порядок і

[35] Посівнич М. Полковник Михайло Колодзінський: воєнний теоретик і практик ОУН. Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Львів, 2012. Випуск 22. С. 399.

[36] Яшан Василь. Полковник Михайло Колодзінський. Городенщина. Історично-мемуарний збірник. Український архів. Т. XXXIII / Зредагував Михайло Г. Марунчак; члени редакційної колегії: О. Копач, І. Боднарчук, Д. Гевко, М. Гнатчук, В. Гуцуляк. Ню Йорк–Торонто–Вінніпег, 1978. С. 633.

дисципліну. Він залюбки чистив зброю, дбав про одяг і весь зовнішній вигляд. Військові обов'язки виконував солідно і завзято студіював військові підручники. Але на пропозицію залишитися в польському війську не погодився»[37]. Більш конкретно, на основі матеріалів Державного архіву Львівської області, перебування М. Колодзінського в польській армії висвітлив М. Посівнич: «Після рекрутської підготовки зарахований у старшинську школу в Острові-Коморові, яку закінчив у ранзі підхорунжого (5.01–10.07.1925) та повернувся у 21-й полк. З 30.09.1925 по 2.09.1926 р. перебував у відпустці за станом здоров'я. Звільнений у запас 2.01.1927 р. та приписаний до 68-го піхотного полку у Вжесні, з яким провів військові маневри 21.07–14.09.1929 р.»[38].

Навчання на правничому факультеті Львівського університету (поступив у жовтні 1928 р.) співпало зі вступом М. Колодзінського до Української Військової Організації (УВО), а згодом Організації Українських Націоналістів (ОУН). За участь у нелегальній УВО його п'ять разів заарештовували й ув'язнювали (загалом просидів близько трьох років). Цей факт дав підставу М. Посівничу стверджувати, що М. Колодзінський провчився 5 семестрів[39]. В. Яшан притримується думки, що він все ж закінчив університет. Якби там не було, маємо всі підстави стверджувати, що М. Колодзінський володів глибокими знаннями з історії, геополітики, теорії й практики сучасного йому військового мистецтва. До того ж він вільно володів багатьма іноземними мовами. Відомий факт, що автор «Воєнної доктрини українських націоналістів» планував перекласти на українську мову працю К. Клаузевіца «Про війну».

В полі зору польської поліції М. Колодзінський опинився під час подій 1 листопада 1928 р. (хоча польські агенти за ним стежили ще раніше), коли у Львові відзначали десятиріччя Листопадового повстання 1918 р. Цю подію яскраво описав один з його друзів З. Книш – майбутній відомий історик націоналістичного руху: «Ще до кінця панахиди зібраний на площі народ побачив, як над його головами з церкви св. Юра залопотів великий жовто-блакитний прапор з вишитими на ньому чорними буквами УВО. Вивісили його два члени Української Військової

[37] Яшан Василь. Полковник Михайло Колодзінський. Городенщина. Історично-мемуарний збірник. Український архів. Т. XXXIII / Зредагував Михайло Г. Марунчак; члени редакційної колегії: О. Копач, І. Боднарчук, Д. Гевко, М. Гнатчук, В. Гуцуляк. Ню Йорк–Торонто–Вінніпег, 1978. С. 634.

[38] Посівнич М. Полковник Михайло Колодзінський: воєнний теоретик і практик ОУН. Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Львів, 2012. Випуск 22. С. 399.

[39] Там само.

Організації, Михайло Колодзінський та О. Т. Тільки прогомоніли останні слова проповіді священика о. Яценкова, коли на бальконі св. Юра з'явився цивільний бесідник і палко почав промовляти до народу. Маса немов окам'яніла, стало тихо, кожне слово чітко відлунювало і доносилося до найдальших рядів зібраних людей. Багато впали навколішки і шепотіли слова молитви. Незнайомий промовляв коротко й гаряче, візвавши приявних засвідчити перед світом, що Львів був, є і завжди буде український. Звідкись узялися впорядчики, що почали уставляти людей походом у напрямі середмістя. Похід рушив вулицею Міцкевича вниз. Коли дійшов до будинку дирекції залізниць, дорогу заступила йому кінна й піша поліція, зібрана заздалегідь і розставлена по бічних вулицях довкола комплексу забудовань св. Юра. Якийсь комісар, вимахуючи шаблею, кричав до людей, щоб розходилися. Ніхто не зважав на нього, людський потік роздвоївся, двома своїми раменами обминув комісаря з групкою поліцистів і поплив далі, тягнучи його за собою. Далися чути співи «Ще не вмерла Україна» та «Гей, у лузі червона калина». Тоді з бічної вулиці вилетів більший відділ кінної поліції і сильно напер на чоло демонстративного походу, витискаючи його вгору вулиці, назад на площу св. Юра. Зі всіх сторін піднявся несамовитий крик і вереск. Кричали поліцаї, гуділа юрба, а на дерева Єзуїтського Городу повилазили малі гімназисти й інші хлопчаки, кишені мали випхані камінням, жбурляли його на поліцію і на все горло верещали: «Смерть ляхам! Ганьба поліції!». Зібрана на площі св. Юра густа юрба тиснула на передніх учасників походу, що не мали куди подітися: з одного боку б'є поліція, з другого не пускає десятитисячна маса народу. Затріскотіли стріли: спершу один, другий, далі кільканадцять і потім цілі сальви. Ніхто не знав, хто до кого стріляє, всі думали, що це поліція відкрила вогонь по демонстрантах. Розшаліла з жаху і гніву юрба заколихалася, як море: одні кинулися в розтіч, другі з ненависною люттю ринули голіруч на поліцаїв. Настало нечуване пекло…»[40]. В цій та інших аналогічних ситуаціях М. Колодзінський почувався «як риба у воді». Це була його, радикального націоналіста, стихія. Тоді йому пощастило уникнути арешту.

Перший Конгрес Українських Націоналістів у 1929 р. присвятив багато уваги військовим справам. «Військову Референтуру доручено мені. – пригадував М. Капустянський. – Я для своєї військової діяльности одержував широку базу суспільно-політичної організації і

[40] Книш З. Далекий приціл. Українська Військова Організація в 1927–1929 роках. Торонто: Срібна Сурма, 1967. С. 229–230.

можливість плекання молодих військових кадрів у широкому масштабі… Одним з моїх перших завдань було організувати Військову Референтуру (Штаб), яка мала бути керівним ядром військової галузі розлогого дерева Організації, яка мала свої крайові екзекутиви, в яких були також військові референтури під кермою військових старшин»[41]. З ініціативи М. Капустянського були створені три осередки штабу – в Австрії, Голландії та Франції. На першій конференції ОУН, що відбулася в Академічному Домі у Львові в першій половині лютого 1929 р., було прийнято рішення запропонувати Голові Проводу ОУН Є. Коновальцю призначити першим крайовим провідником Богдана Кравціва. До Крайової Екзукативи ОУН також увійшли Зенон Пеленський – заступник Крайового Провідника і політичний референт; Степан Охримович – організаційний референт; Зенон Коссак – бойовий референт; Степан Ленкавський – ідеологічний референт; Михайло Колодзінський – референт військового вишколу; Іван Габрусевич – керівник підреферентури юнацтва[42]. 7 вересня М. Колодзінський взяв участь у замаху на «Східні Торги» (торговельно-промислова виставка, яка проходила у Львові – Авт.). Під час виставки пролунали три вибухи, від яких постраждали дві особи. У Львові почалися арешти підозрюваних членів ОУН, які могли бути причетні до цієї акції. М. Колодзінський, щоб уникнути такої участі, вирішив перечекати в рідному селі. Вже згадувана нами вище І. Попович-Крамарчук пригадувала про нетривале його перебування в Городенці: «Восени, 21 вересня, був празник в Городниці, і Мішко, приїхавши саме тоді зі Львова додому, прийшов, як звичайно, до нас. І бачу його як нині – стояв у їдальні біля шафи, якийсь стриманий, стрункий з блискучими, чорними, очима, – з поглядом замріяним, але якимсь рішучим, – таким, що знає свою ціль… І подобався мені тоді Мішко. Мені стало його чомусь жаль… Я постановила бути для нього доброю. І в тому вечорі, як відбувались у нас товариські забави, а між ними й невідкличний тоді «монастир», – я рішила покликати Мішка. І не забуду цього ніколи! – Дослівно в тій самій хвилині в хаті счинився рух і оторопіння: «… поліція обступила хату»… І пам’ятаю, як стояв Мішко скований у кухні (моя мама випросила час, щоб приготовити йому їжу) – я з обуренням

[41] Капустянський М. Записи споминів 1929–1938 років. Український Історик. Журнал історії і українознавства / Під загальною редакцією Любомира Винара. 1987. Том 24. Числа 1– 4 (93–96). С. 98.

[42] Мірчук П. Нарис історії ОУН. 1920–1939 роки / Видання третє, доповнене. К.: Українська видавнича спілка, 2007. С. 100.

наївно сварилась з поліцаями, що воно не чемно забирати нам гостя з хати… Вийшов спокійно, поважно, гідно…»[43].

Слідство провели доволі спішно, а 26 травня 1930 р. почався судовий процес, який тривав три тижні. Серед сімнадцяти підсудних був і «Михайло Колодзінський, літ 28, студент». Всі звинувачувані були притягнуті до кримінальної відповідальності за приналежність до нелегальної УВО, збирання зброї, саботажі й терор. М. Колодзінського також звинувачували «за вишкіл членів УВО». Зрозуміло, що він, як і переважна більшість його побратимів, все заперечував, навіть членство в УВО. Наведемо деякі фрагменти із його виступу на суді: «Михайло Колодзінський: до УВО не належав. Про ту організацію знаю з часописів. Знаю, до чого змагає УВО, а йде вона до своєї цілі шляхом культурно-освітньої праці між українським народом і шляхом збройного повстання, що тепер до уваги не береться… Прокурор: Хто ви є по політичних переконаннях? Колодзінський: Я націоналіст. На питання прокурора обвинувачений Михайло Колодзінський відповідає, що в програмі націоналістів є вироблення сильного характеру і сильної волі в людини, розбуджування і скріплювання національної свідомости в українському народі та вщіплювання в нього почуття єдности, щоб усі могли одностайно стати за святе діло, коли знову надійде 1917 або 1918 рік. Про збройне повстання проти окупантів українських земель між націоналістами тепер не говориться, бо воно в сьогоднішній політичній ситуації виключене. Органом націоналістів є «Розбудова Нації», котрий то журнал польська влада недавно заборонила доставляти поштою. Оборонець д-р. Старосольський: Чи ідея створення незалежної української держави спільна всім українським політичним угрупуванням? Колодзінський: Всім, крім комуністів, бо в їхню державницьку програму не вірю. Обвинувачений зробив на присутніх своїми зізнаннями доволі корисне враження»[44].

Під час слідства підозрюваний Крушельницький зізнався, що М. Колодзінський був членом УВО та навіть належав до його «трійки». Проте, суттєвих доказів його вини слідчі не виявили. На цьому акцентував його адвокат: «Щодо Михайла Колодзінського, то його ім'я висказав хтось у нещасливий мент. Він до цієї справи зовсім непричасний, він виказав своє алібі. Знаєте, панове, чим він займався,

[43] Попович-Крамарчук Ірина. Пам'яті Михайла Колодзінського. Городенщина. Історично-мемуарний збірник. Український архів. Т. XXXIII / Зредагував Михайло Г. Марунчак; члени редакційної колегії: О. Копач, І. Боднарчук, Д. Гевко, М. Гнатчук, В. Гуцуляк. Ню Йорк–Торонто–Вінніпег, 1978. С. 656–657.

[44] Книш З. Справа східних торгів у Львові. Торонто: Срібна Сурма, 1965. С. 85–86.

що сам заробляв на своє утримання, а в вільних хвилинах посвячувався науці. Є виключене, щоб він належав до УВО. Я переконаний, що буду речником і прокурора і трибуналу, коли проситиму вас, щоб ви звільнили Колодзінського. Панове! Судіть на підставі того, що було доказане. Коли кидатимете слово «так» або «ні», завжди тямте, що ви є тільки суддями і ваш вердикт мусить бути справедливий!»[45]. М. Колодзінського суд оправдав і його звільнили.

На волі М. Колодзінський перебував до 17 січня 1932 р., коли знову був заарештований. За цей невеликий проміжок часу він встиг взяти участь у з'їзді, який організував Р. Ярий, та підготувати ряд статей до часописів «Розбудова Нації» та «Сурма». Хоча жодна з його публікацій не була ним підписана, слідчі звинувачували М. Колодзінського за реферат, що був вміщений у «Розбудові Нації» на тему військового виховання. Можливо, авторство реферату слідчі встановили після того, як М. Колодзінський у Академічному домі прочитав доповідь «Націоналісти і військове виховання». Його також звинуватили у виданні під псевдонімом «М. Буджак» брошури «Польське повстання 1863», в якій автор, на думку слідчих, заохочував українців до революційної боротьби проти Польщі на зразок того, як це робили поляки під московською окупацією[46]. До речі, на цей раз М. Колодзінський визнав своє членство в ОУН та авторство публікацій. В. Яшан, який вивчав матеріали цієї кримінальної справи, писав: «Коли предсідник трибуналу, мабуть суддя Ягодзінський, запитав Колодзінського, як він – римо-католик з виразним польським прізвищем – може належати до української, до того таємної, революційної організації, яка послуговується терористичними актами, – він відповів, що віровизнання не встановлює національної приналежности. А коли той сам суддя звернув йому увагу, що ідеї, за які бореться ОУН, будуть вимагати багато жертв, багато крови, Колодзінський відповів, що український народ не відступить від боротьби за своє право на вільне життя у своїй власній державі, хоч би то коштувало ріки крови, аж поки не осягне своєї мети»[47]. Один з друзів М. Колодзінського А. Демо-Довгопільський (А. Дад) справедливо вважав, що завдяки своєму

[45] Там само. С. 141.

[46] Лісіна С. О. Військовий теоретик ОУН – М. Колодзінський. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія Держава і армія. Львів, 2007. С. 141.

[47] Яшан Василь. Полковник Михайло Колодзінський. Городенщина. Історично-мемуарний збірник. Український архів. Т. XXXIII / Зредагував Михайло Г. Марунчак; члени редакційної колегії: О. Копач, І. Боднарчук, Д. Гевко, М. Гнатчук, В. Гуцуляк. Ню Йорк–Торонто–Вінніпег, 1978. С. 636.

інтелектуальному рівню він піднімав авторитет націоналістичного руху навіть серед польської феміди: «Прокуратор схилив голову перед засудженим, висловлюючи, що він ніколи не сподівався, щоб ОУН мало так солідно підготованих військовиків. Він мав до цього часу таке враження, що члени ОУН це звичайні авантурники, які кидаються з мотикою на сонце»[48]. Вироком суду від 10 червня 1932 р. М. Колодзінського засуджено на рік, але згідно з амністією звільнено.

Над головною своєю працею М. Колодзінський працював у період між 1935 та 1937 рр., перебуваючи в еміграції (Німеччина, Бельгія, Франція, Югославія). З окремих його листів відомо, що у написанні цієї книги був зацікавлений тодішній керівник ОУН Є. Коновалець, який просив «закасати рукави і підготовляти Ваш реферат»[49]. Аналогічне прохання висловив Я. Стецько: «Пропоную Вам опрацювати для нашого журналу реферат під назвою «Українська воєнна доктрина». До Вашої вступної праці на цю тему пересилаю Вам замітки, які читав пан Мудрий [псевдонім Є. Коновальця] і з ними згідний. До Вас належало б крім історичної ретроспективи дати і перспективу, базуючи нашу доктрину на тих завданнях, що їх ми ставимо перед Україною. Реферат Ваш має бути готовий до 1.VI. цього року [1938]»[50]. Лист Я. Стецька датований 10 березня 1938 р., тобто за 7–8 днів до загибелі М. Колодзінського. На перший погляд може здатися, що полковник Гузар не встиг завершити книгу, однак таке твердження буде невірним. Відомо, що в рукописному варіанті книга розповсюджувалася серед членів ОУН, її переписували від руки й обговорювали. Доказом цього є спогади Я. Гайваса: «Коли я прибув до Відня, були в нас – і з Ярославом Барановським та іншими і на Ляндштрассе-Гавптштрассе – загальні балачки про неминучість скорої війни. Якийсь час після цього заговорили про підготовку повстання, причому гаряче дискутовано воєнну доктрину Михайла Колодзінського»[51].

Перша частина праці М. Колодзінського «Українська воєнна доктрина» (В архіві книга зберігається під назвою «Воєнна доктрина українських націоналістів» – Авт.) була видана 1940 р. у Кракові, а 1957 р. перевидана в Торонто «Товариством колишніх вояків УПА». Інші

[48] Дад А. Чотири з тисячі: В дворіччя Березня Карпатської України. Прага: Секція мистців, письменників та журналістів УНО в Празі, 1941. С. 9.
[49] Кучерук О. Осмислення Організацією Українських Націоналістів в добу Євгена Коновальця проблеми підготовки до збройної боротьби за державне відновлення України. Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Львів, 2014. Випуск 24. С. 109.
[50] Там само.
[51] Гайвас Я. Воля ціни не має. Торонто: Срібна Сурма, 1971. С. 265.

частини праці, про що вже йшлося, поширювалися у рукописному вигляді серед членів ОУН і доля їх донедавна вважалася невідомою. Зараз праця зберігається у Центральному архіві УПА у Києві. Розділ «Національне повстання» з коментарями сучасного українського історика О. Зайцева опубліковано 2013 р. в журналі «Україна модерна». Повністю книга видана 2019 р. у київському видавництві «Основа». Її супроводжують передмови В. Рога і О. Куцина та ґрунтовна біографічна стаття М. Посівнича[52].

Уже з першого розділу книги М. Колодзінського – «Проблема війни й воєнної доктрини в Україні й Європі в минулому» – видно, що її автор опрацював величезну кількість джерел, до аналізу яких підходив критично й об'єктивно. «Воєнна доктрина» М. Колодзінського цілком проникнута ідеєю незалежності. «Є щось фаталістично-величаве в нашій боротьбі за самостійність. – стверджує автор. – Так, як Цезар, здобуваючи Галію, відкривав цілу Європу для римської культури й цивілізації, так наші націоналістичні революційні армії мають відкрити західноєвропейській культурі простір, що простягається на схід і південний схід від України. А промінюючим центром цієї культури буде Київ. І цю нашу культурну місію, започатковану й полишену в спадщину нам прадідами, мусимо взяти як один муж в основу воєнної доктрини українських націоналістів, бо це надає глибокого змісту нашій нинішній боротьбі й єднає нас з минулим, як теж надає ціль нашому існуванню на майбутнє»[53].

Змістовним у всіх відношеннях є «Історичний огляд української воєнної доктрини», який М. Колодзінський поділив на окремі етапи: княжі часи; козацькі часи; найновіші часи. До речі, запропонована автором періодизація дає нам змогу простежити українську історію через призму державотворення. На глибоке переконання М. Колодзінського «український народ має вроджені військові прикмети, які його окреслюють як народ войовників», а власне Україна «уявляла з себе в тому давньому часі воєнний табір і в цьому таборі виростали войовники, яких Олег, Ігор, Святослав та Мономах водили на підбій

[52] Рог В. Вступне слово (Колодзінський М. Воєнна доктрина українських націоналістів. К.: ТОВ «Основа», 2019. 287 с.). С. 3–8; Куцин О. Колодзінський в моєму житті (Колодзінський М. Воєнна доктрина українських націоналістів. К.: ТОВ «Основа», 2019. 287 с.). С. 9–11; Посівнич М. Життя і діяльність полковника Михайла Колодзінського (Колодзінський М. Воєнна доктрина українських націоналістів. К.: ТОВ «Основа», 2019. 287 с.). С. 255–271.

[53] Колодзінський М. Воєнна доктрина українських націоналістів. К.: ТОВ «Основа», 2019. С. 39.

світу та Чорного моря»[54]. Серед вищеназваних давньоруських князів М. Колодзінський особливо симпатизує саме Святославу, який, йдучи на ворога, полюбляв уживати вираз: «Іду на вас!». М. Колодзінський акцентує ще на одному висловлюванні Святослава, яке повністю поділяв: «За нашими військами завсіди була така слава, що без труду відбивали ми сусідні народи й без пролиття крові тримали в покорі цілі народи. Пропаде та слава, як тепер соромно уступимо перед греками. Від предків одержали ми мужність. Пригадаймо ж, яка непереможна була до цих часів наша сила й міцно биймося за своє спасіння. Це не наш звичай втікачами йти додому. Нам або жити з перемогою, або славно полягти, як слід хоробрим мужам»[55]. Слова Святослава «поляжемо, а не осоромимо української землі, бо мертві не мають сорому» не просто слова, але й тверді переконання автора «Воєнної доктрини українських націоналістів». Майбутні події в Карпатській Україні це яскраво довели. Відповідаючи на вимогу угорського посла скласти карпатським січовикам зброю, М. Колодзінський рішуче заявив: «Ми не знаємо слова «капітуляція»… Ми складаємо найвиразніше свідоцтво своєї органічної приналежності до української нації»[56].

Порівнюючи добу Святослава з часами визвольних змагань 1917–1920-х рр., М. Колодзінський писав: «Нам не можуть імпонувати малі армії, малі концепції й малі люди. Творити мусимо велике й захоплююче, відповідно до нашого історичного призначення. Перемога наша в руках Бога, але геройство наше в наших руках. Тільки під Крутами й Базаром гинули так, як Святослав Завойовник. Більшість відділів української армії не вміла здобутися на ту великість. До перемоги, як і до лицарської смерті, треба нам великого духа». Загалом оцінюючи військово-політичну діяльність київських князів, М. Колодзінський справедливо підсумував: «Завдяки воєнній силі Україна мала воєнну славу в Європі. Наші полки стрічалися в бою з греками, болгарами, уграми, поляками, литовцями та з різного роду степовими ордами. Бої йшли з різним щастям. Але наші князі мали в той час найбільшу державу в Європі й ніхто пізніше не виявив у нашій історії більшої експансії від них»[57].

---

[54] Колодзінський М. Воєнна доктрина українських націоналістів. К.: ТОВ «Основа», 2019. С. 40–41.

[55] Там само. С. 42.

[56] Єфремів С. Бої на Карпатській Україні 14–15 березня 1939 року. Івано-Франківськ: «Лілея-НВ», 2019. С. 62.

[57] Колодзінський М. Воєнна доктрина українських націоналістів. К.: ТОВ «Основа», 2019. С. 45.

Колись класик англійської геополітики Г. Макіндер визначив основні постулати у геополітиці сили, які згодом набули особливої популярності в середовищі політиків: хто керує Східною Європою, той керує хартлендом (центр землі, серцевина суходолу – Авт.); хто керує хартлендом, той керує Світовим островом (включає два континенти – Євразію та Африку, оточені Світовим океаном – Авт.); хто керує Світовим островом, той керує світом[58]. М. Колодзінський чудово розумів усю важливість цієї класичної формули, коли стверджував: «Воєнна доктрина українських націоналістів не може забути про те, що кожна п'ядь української землі пересякла нашою кров'ю. Не потом, бо піт ллє і невільник, але чистою кров'ю, пролитою в боротьбі… Це все затверджує за нами право на Схід Європи й усякі зазіхання на наші землі з боку інших народів ми мусимо з обуренням відкинути»[59]. Хоча головним ворогом України М. Колодзінський цілком аргументовано вважав більшовицьку Росію, проте він також рішуче засудив гітлерівську Німеччину: «Про територіальні апетити цієї держави в Східній Європі можна би не згадувати в воєнній доктрині, якщо би вони були тільки політичної натури. Одначе Гітлер в «Майн кампф» пов'язує майже існування німецького народу зі здобуттям Сходу Європи, а тим самим робить з цього світоглядну справу націонал-соціалізму. Нас мусить обурити така експансивність Гітлера». А далі ще різкіше: «Бандити вони всі міжнародні, які хочуть з України зробити публічний дім, щоб могти провадити тут свої хижацькі плани. Звідки Гітлер дійшов до цього, щоби якраз Схід Європи вибрати для експансії німецького народу? Що його великий і ним обожнюваний народ вклав протягом віків у Схід Європи? Де ж були тоді німці, коли найбільша військова сила, яка коли-небудь була на землі, під проводом Бату-хана злягла на Східну Європу? Ціла середня Азія викинула з себе все, що мала войовничого, на підбій України. Наші предки не злякалися одначе тієї повені диких орд. Київ не піддався без боротьби татарам. Ця оборона Києва гідна того, щоб поставити її на першому місці в світовій історії…»[60].

Хоча М. Колодзінський усвідомлював геополітичну роль Німеччини у тогочасній Європі, розумів, що з таким станом справ не можна не рахуватися, однак був прихильником самостійної

[58] Дністрянський М. С. Геополітика: Навчальний посібник. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2011. С. 68.
[59] Колодзінський М. Воєнна доктрина українських націоналістів. К.: ТОВ «Основа», 2019. С. 47.
[60] Там само. С. 47–48.

державницької політики. «І Гітлер говорить, що Німеччина є матір всіх народів! – констатує автор. – Одначе український народ мусить власними силами стати на ноги. Тому ми не можемо узалежнювати нашої майбутності й визвольної боротьби від європейської, чи то світової політики. Навпаки, ми своєю революційною активністю мусимо примусити світ достроюватися до нас. Хто має інтерес у тому, нехай нам помагає… Противно, якщо та Європа стає побічною причиною нашого поневолення… Така Європа, як нинішня, яка заключає союзи з Москвою і Польщею, є нам ворожою, тому ми в своїй революційній боротьбі мусимо на перше місце ставити славу, добро і майбутнє української нації, а не добро Європи. Ми боремося за «землю руську», а не за те, щоб бути щитом Європи. Коли ж із нашою боротьбою сплелася нерозривно справа оборони західноєвропейської цивілізації проти московського варварства, то це тільки прикрашує нашу боротьбу й надає їй світового значення»[61].

У козацькій добі, яка наступила після занепаду Давньоруської та Галицько-Волинської держав, М. Колодзінський побачив нове відновлення колишньої української воєнної доктрини. Як серед київських князів він виділяв постать Святослава, то піднесення козаччини справедливо пов’язував з іменем Богдана Хмельницького. Усіх попередників Великого гетьмана М. Колодзінський вважав «воєнними романтиками». Постать Великого гетьмана цікавила автора перш за все з військової точки зору, адже «таку армію, як її мав Хмельницький, виставляли тільки найсильніші імперії й великі вожді. Битви Хмельницького належать до найбільших у світовій історії, а щодо числа військ, впроваджуваних у бій, можна ставити Хмельницького нарівні з Ксерксом, Батиєм, Тамерланом чи Наполеоном, дарма що таке порівняння може залякати наших поміркованих політиків і військовиків. Навіть у минулій війні 1917-20 рр. Україна не спромоглася виставити таку численну армію, як Хмельницький, хоч населення України виносило 20 разів більше, як за Хмельницького»[62]. Сучасні українські історики В. Смолій і В. Степанков, відзначаючи величезний полководницький талант гетьмана, цілком вірно стверджували, що Хмельницький «зумів створити боєздатну, добре організовану й озброєну армію»[63].

[61] Там само. С. 49–50.
[62] Колодзінський М. Воєнна доктрина українських націоналістів. К.: ТОВ «Основа», 2019. С. 54.
[63] Смолій В., Степанков В. Богдан Хмельницький. К.: Видавничий дім «Альтернативи», 2003. С. 398.

Заслугою Б. Хмельницького був той факт, що йому вдалося підняти на захист козацької України переважну більшість народу: «Наша воєнна доктрина знає тільки тотальну війну, в якій мусять брати участь всі фізичні, духовні й матеріальні сили української нації. Лише в тотальній війні може проявитися вповні геній України, як це було за Хмельницького, коли то на бойовому полі українського народу з'явилася ціла плеяда героїв, що можуть бути гордістю найвибагливішої і найславнішої нації»[64]. Ці думки, висловлені М. Колодзінським дуже нагадують ідеї, висловлені Т. Карлейлем у праці «Герої, пошанування героїв і героїчне в історії». До військово-політичної еліти найближчого оточення Хмельницького М. Колодзінський відносив Івана Богуна, Данила Нечая, Михайла Кричевського, Станіслава-Нестора Мрозовицького (Морозенка), Івана Золотаренка, Антіна Ждановича, які «були не тільки добрі виконавці планів Хмельницького й великі полководці під його рукою, але й самостійні вожді, які ні в чому не уступали маршалам Наполеона, а навіть їх перевищували»[65].

Полковнику І. Богуну М. Колодзінський навіть присв'ятив окремий історичний нарис. Перед нами ґрунтовне військово-наукове дослідження життя й діяльності І. Богуна через призму народно-визвольної війни 1648–1654 рр. Щоб не вдаватися в деталі, звернемо увагу тільки на один аспект. М. Колодзінський одним з перших в історіографії звернув увагу на партизанські здібності полковника. «Богун – це перший партизан в козацьких війнах на більший розмір. – стверджує автор. – Поляки від нього навчились цього способу провадження війни. Прославлений поляками Чарнецький від Богуна навчився партизанської війни, при помочі якої прогнав з Польщі шведів. Чарнецький дорого платив Богунові за науку. Кілька разів стрічалися вони, Чарнецький завжди на голову бував розбитий, хоч мав кілька разів чисельніше військо. Порівняймо тепер, якої слави заживає Чарнецький у поляків, як у нас мало по суті знають про Богуна»[66]. Відомо, що М. Колодзінський ґрунтовно вивчав теорію і практику ведення партизанської боротьби, читав лекції на цю тематику. Під час оборони Карпатської України він цілком серйозно роздумував над можливістю ведення партизанської «малої війни» проти угорських військ.

[64] Колодзінський М. Воєнна доктрина українських націоналістів. К.: ТОВ «Основа», 2019. С. 56.
[65] Там само. С. 56.
[66] Колодзінський М. Полковник Іван Богун: історичний нарис. Народня бібліотека «Наступ». Число 9. Прага: Накладом видавництва «Пробоєм», 1941. С. 45.

«Найновіші часи» в розумінні М. Колодзінського – події національно-визвольних змагань українського народу 1917 – початку 1920-х рр., коли «ми одержали українську державу без великого бою, одначе ми не вміли вдержати нашої самостійності, тому що не вміли зорганізувати відповідної військової сили»[67]. Ці слова, безперечно, стосуються також здобуття Україною незалежності в 1991 р. Сьогодні, коли шостий рік триває українсько-російська війна, агресор анексував Крим й окупував частину Донецької та Луганської областей, актуальними продовжують залишатися висновки М. Колодзінського, що «воєнна доктрина українських націоналістів мусить спиратися на соборній традиції, яка має значення для цілого народу, а не є предметом культу одної провінції чи околиці»[68]. Під «культом однієї провінції» М. Колодзінський мав на увазі окремішність діяльності урядів ЗУНР і УНР, бойових операцій галицької та наддніпрянської армій. Він піддає нищівній критиці керівників Центральної Ради, Гетьманату та Директорії, які не доклали достатніх зусиль, щоб на захист держави став весь народ. «Одинокий наказ УГА, – зауважує М. Колодзінський, – з якого пробиває мужність, почуття відповідальності, взагалі стиль і дух героїв Плутарха, це наказ шефа штабу УГА генерала Курмановича перед Чортківською офензивою»[69]. Та цього було замало, бо «сьогоднішні часи вимагають від нас більших планів, більших жертв, більших боїв, більше ризику, розгону й слави»[70].

«Воєнна доктрина» М. Колодзінського претендує на соборність і всеукраїнський характер, коли рідну державу активно підтримує переважна більшість її громадян: «Для нас є замало робити Чортківську офензиву. Ми хочемо виграти війну, велику й жорстоку війну, яка зробить нас володарями Східної Європи. Ми хочемо виграти ту війну стратегічно, а не тільки тактично. Тому війну українських націоналістів треба брати в цілості… Тому теперішні наші воєнні підготування мусять відповідати політичним вимогам ОУН і тому духові, що опановує молоде покоління українських націоналістів. Без уваги на те, чи наша націоналістична армія буде складатися з одного роя, чи з кількох мільйонів, чи вона буде організуватися над Дніпром, в темнім Поліссі, Закарпатті, Кубані, Зеленому Клині, Америці, чи деінде, – всюди і скрізь

[67] Там само. С. 60.
[68] Там само.
[69] Там само. С. 62.
[70] Там само. С. 65.

за основу організації націоналістичної армії мусимо прийняти засади воєнної доктрини українських націоналістів»[71].

М. Колодзінський був глибоко переконаний, що українські політики повинні робити висновки з попередніх невдач, аналізувати причини цих поразок, вивчати військовий досвід розвинутих держав. Він був одним з небагатьох військових фахівців того часу, що закликав «студіювати війни, які вели більшовики на Сході Європи й в Азії за панування над шостою частиною земної кулі. В майбутній війні ми будемо мати подібні обставини, як мав їх Ворошилов, Блюхер чи Тухачевський. Це не апофеоз більшовицьких маршалів, коли ми студіюємо, яким способом вони виграли війну не тільки з нами, але з десятками інших ворогів. Історія є вчителька життя, а без знання воєнної історії не можемо братися до організації армії й ведення війни. Треба знати, як більшовики організували свою армію і чим визначалися їх полководці, бо ж нема де правди діти – ми програли війну, а вони – виграли. Коли хтось добачає в студіюванні більшовицької війни й більшовицьких вождів рекламу для них, то він стягає на себе підозріння, що його побоювання диктує заздрість. А втім, більшовики – наші смертельні вороги, тому нам треба знати все про них…»[72].

У той час, коли М. Колодзінський працював над своєю «Українською воєнною доктриною» геополітика розвивалася швидкими темпами, перетворюючись у справжню науку. Німецький вчений К. Гаусгофер навіть очолював «Інститут геополітики», у виданнях якого друкувалися провідні фахівці цієї галузі знань[73]. Значний внесок у розвиток світової геополітики зробили С. Рудницький, Ю. Липа, Д. Донцов та ін.[74] Геополітична концепція М. Колодзінського була більш радикальна за праці вищеназваних учених. Її автор, наприклад,

---

[71] Там само.

[72] Колодзінський М. Воєнна доктрина українських націоналістів. К.: ТОВ «Основа», 2019. С. 69.

[73] Вегеш М. М., Петрінко В. С. Геополітична енциклопедія: Навчальний посібник. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2017. 492 с.; Вегеш М. М. Світовий процес і геополітика. Навчальний посібник. Ужгород: «ФОП Сабов А.М.», 2017. 303 с.; Вегеш І. М., Вегеш М. М. Карл Гаусгофер: штрихи до портрета геополітика. Регіональні студії. 2020. № 20. Видавничий дім «Гельветика», 2020. С. 137–145; Вегеш М. М. Геополітична концепція Карла Гаусгофера. Relatii Romano-ucrainene, istorie si contemporaneitate. Румунсько-українські відносини. Історія та сучасність. Romanian-ukrainian relations, history and present. Editura Muzeuluj Satmarean, 2015. С. 143–152.

[74] Донцов Д. Твори. Т. 1. Геополітичні та ідеологічні праці. Львів: Кальварія, 2001. 488 с.; Липа Ю. Всеукраїнська трилогія: У 2 т. Т. 1: Призначення України. К.: МАУП, 2007. 336 с.; Т. 2: Чорноморська доктрина. Чорноморський простір (Атлас). Розподіл Росії. К.: МАУП, 2007. 392 с.; Академік Степан Рудницький – основоположник української географічної науки. Збірник наукових праць / Відп. ред. О. І. Шаблій. Львів, 1994. 136 с.

географію українських земель С. Рудницького називав «перестарілою», віддаючи перевагу новітнім на той час дослідженням В. Кубійовича. «Воєнна географія і кордони України» – таку назву має окремий розділ в монографії М. Колодзінського. У стилі традиційної політичної географії та геополітики автор стверджував, що «держава з малим простором буде мати іншу воєнну доктрину, ніж держава з великим простором. Воєнні плани і перебіг війни буде залежати від ширини і довжини простору, охопленого війною. Знання терену, його геологічна структура, полога будова, атмосферні прикмети, підземні багатства, антропологічні і політичні відносини й загалом все, що на терені воєнних подій знаходиться, росте і живе, мало і буде мати величезний вплив на воєнні події»[75]. М. Колодзінський зробив спробу «витворити собі географічний образ України, за яку ми боремося». Він був глибоко переконаний, що «кордони української держави мають покриватися з нашими політичними, стратегічними і економічними потребами. Як далеко зайде український меч і плуг, так далеко буде сягати влада Володимирового Тризуба. Безперечно, що велика частина майбутньої української держави буде покриватися з нашими етнографічними землями. Але не треба забувати, що велику частину треба буде повести згідно з геополітикою Західної Європи й історичною місією української нації»[76].

М. Колодзінський скрупульозно і точно робить опис того, що він називає «українським простором»: південні кордони України, кордони України з Румунією, кордони з Мадярщиною і Чехословаччиною, кордон з Польщею, кордон з білорусами, кордон з Московщиною, кордони з Кавказькими народами. Говорячи про південні кордони України, М. Колодзінський переконував, що «Україна мусить мати відповідний воєнний флот, щоби Дарданелли стали для неї отвором. Вистачить поглянути на карту Східної Європи, щоби засвідчитися, що життєвий центр України лежить над берегом Чорного моря». Що стосується Криму, то «наш народ мусить бути приготований психічно в разі потреби скотитися лавиною степів і скинути кожного в море, хто буде оспорювати наше право на Крим»[77]. Актуальність цих слів М. Колодзінського важко заперечувати з огляду на сучасні події.

На думку М. Колодзінського «зі сторони Румунії не буде загрожувати велика небезпека Україні, хіба щоби Румунії поспішили на

[75] Колодзінський М. Воєнна доктрина українських націоналістів. К.: ТОВ «Основа», 2019. С. 75.
[76] Там само. С. 77.
[77] Там само. С. 79.

допомогу інші держави. Наступ з румунської сторони може іти тільки в напрямі на Одесу і криворізький залізний басейн. З нашого боку наступ мусить іти просто на Бухарест і нафтові центри в Дамбовіца і Бузеу на північ від Будапешту, як рівно ж в Бакеу в Молдавії по відкиненню румунського фронту за Серет. Зрештою, проти Румунії ми будемо мати завжди союзників серед задунайських держав»[78]. Додамо, що упродовж всього міжвоєнного періоду Румунія перебувала у дружніх стосунках з Чехословаччиною і допомагала Карпатській Україні поставками кукурудзи. Румунська влада засуджувала напади угорських і польських терористів на населені пункти Закарпаття. Ставши союзником Німеччини у Другій світовій війні, румунські війська взяли участь у захопленні Одеси. Про цей напрям румунської агресії й писав М. Колодзінський.

Значну увагу приділяв М. Колодзінський геополітичному становищу Закарпаття. «Через посідання Закарпаття і хреба Чорногори, Горганів, Високого і Низького Бескида, – писав він, – ми фактично стаємо ногою в середній Європі. Посідання Карпатського хребта від Дунайця по Золоту Бистрицю підносить обороннність України не тільки в разі нападу з півдня, але і з заходу. Карпати будуть закривати вихід в наше запілля, бо легкий перехід через гори уможливлює нам скоре перекидання військ на Закарпаття»[79]. Цікаві думки висловив М. Колодзінський щодо подальшої долі Чехословаччини: «Соборна Україна буде найбільшим оборонцем самостійності чехів і словаків»[80]. Невдовзі він стане свідком подій, які призвели до державного розпаду ЧСР і утворення Карпатської України[81].

М. Колодзінський у журналі «Війна й техніка» опублікував ґрунтовну наукову статтю «Воєнне значення і стратегічне положення Закарпаття», яка через деякий час була перевидана у збірнику статей Я.

---

[78] Там само. С. 82.
[79] Там само. С. 83.
[80] Там само. С. 84.
[81] Вегеш М. Карпатська Україна. Документи і факти. Ужгород: Видавництво «Карпати», 2004. 432 с.; Вегеш М. М. Колодзінський Михайло Франьович. Вони боронили Карпатську Україну: Нариси історії національно-визвольної боротьби закарпатських українців / М. М. Вегеш, М. В. Делеган, О. Д. Довганич та ін. [Відп. ред. М. М. Вегеш]. Ужгород: Карпати, 2002. С. 490–492; Вегеш М. М. Наш край назавжди залишиться українським! [Про національно-визвольну боротьбу закарпатських українців у 1938–1939 роках]. Наука і суспільство. 1991. №2. С.26–29; Вегеш М. М. Полковник Михайло Колодзінський-Гузар у Карпатській Україні. Визвольний шлях. Суспільно-політичний і науково-літературний місячник. 1993. Річник XLVI. Кн. 8 (545). С. 955–957; Вегеш М., Горват Л.-І. Біля керма штабу Карпатської Січі. Вегеш М., Горват Л.-І. Сторінки історії Закарпаття: Історичні статті, есе, історико-біографічні нариси. Бухарест: Видавництво Мустанг, 2003. С. 368–373.

Оршана (Я. Чемеринського) німецькою мовою. У ній йшлося також про Німеччину, а тому не дивно, що нею зацікавилися німецькі фахівці: «Чехословаччина врізується в саме серце середньої Європи, а точніше кажучи – в Німеччину… Багато нині говориться і пишеться, що Чехословаччина будує всюди, а особливо на Закарпатті, летовища для більшовицьких літаків. А втім не тільки для більшовицьких… французьке літунство може дуже добре вилетіти з заходу, скинути над Німеччиною бомби, осісти в Чехословаччині й вернутися назад до Франції… Таким чином Чехословаччина має служити для своїх союзників стратегічним тереном для причалення їх повітряних флот… Найбільш чутливі центри Німеччини: Ляйпціг, Бресляв, Мюнхен і шлеський індустрійний басейн – віддалені від чехословацьких летищ на 100-300 км. Відень на 50-60 км. Це не фантазія, що 1000 більшовицьких бомбовозів за кілька годин може прибути з України до Чехословаччини й по хвилевім відпочинку повезти на Берлін бомби… Закарпаття є найдалі висуненою частиною Чехословаччини. Закарпаття заінтересувало політичні і військові кола тоді, коли Чехословаччина заключила військовий договір з СССР… Закарпаття буде авіаматкою для більшовицько-московського повітряного флоту…»[82].

М. Колодзінський у черговий раз акцентує на значенні Закарпаття для української держави: «Через Закарпаття ми стали б твердою ногою в середній Європі й мали б відповідний вплив на її політику. Під оглядом стратегічним Закарпаття було б неоцінним для оборонної системи української держави… Сильно уфортифіковані Карпати зможуть здержати ворожий наступ рівно з полудня як і з заходу. В цьому випадку має для нас неоцінне значення Лемківщина. З неї ми вічно будемо загрожувати полудневій Польщі. Ніякий поляк не відважиться перейти на схід від Вісли, якщо наперед не буде здобутою Лемківщина, сполучена фортифікаційною системою з Перемишлем і Львовом»[83]. Думки М. Колодзінського підтримували М. Капустянський, Є. Онацький, В. Курманович та інші високі чини ОУН. Прихильно ставилася до проблеми самостійності України й частина представників німецького генералітету. М. Колодзінський, як і всі інші керівники ОУН, негативно відносився до тогочасної Польщі. Він взагалі сформулював тезу, що «Польща є непотрібна держава в Європі, якщо є самостійна Україна»[84]. Що стосується майбутнього українсько-польського кордону,

[82] Організація Українських Націоналістів. 1929–1954. Париж: На чужині, 1955. С. 132.
[83] Там само.
[84] Колодзінський М. Воєнна доктрина українських націоналістів. К.: ТОВ «Основа», 2019. С. 87.

то його «треба пересунути далеко на захід за Сян і не доходити до Вісли. На схід від Вісли є чисто польське населення, а посідання Вісли ще не творить сильними наші західні кордони, так, приміром, як посідання на сході Волги. По обох берегах Вісли є корінне польське населення. Відколи сягає наша історія, то ми не опиралися на заході на Віслу…»[85]. Під час короткочасного існування Карпатської України Варшава всіляко підтримувала Будапешт у його територіальних претензіях до Закарпаття. Після окупації Карпатської України гортіївськими військами на Верецькому перевалі в березні 1939 р. відбулося братання угорських і польських вояків з нагоди утворення спільного кордону.

Що стосується білорусів, то, на думку М. Колодзінського, вони є нашими союзниками, а геополітика Східної Європи «засуджує нас з білорусами на вічну дружбу»[86]. Це стосувалося також майбутніх українсько-литовських відносин. Автор «Української воєнної доктрини» справедливо відзначав, що «кордони з Москвою (СРСР – Авт.) на півночі є найтяжчі, бо тут нема природних перешкод», «лихо є ще в цьому, що Київ лежить заблизько до етнографічного кордону і підходи до нього зі сходу і з півночі є майже без жодної природної перешкоди»[87]. На жаль, ситуація з близькістю російського кордону до української столиці продовжує залишатися в такому вигляді до сьогоднішнього дня. Виходячи з цього М. Колодзінський пропонує радикальне відсунення українсько-російського кордону: «Коли Брянськ, Курськ і Вороніж є в наших руках, то москалі мусять відсунути свою воєнну базу на Орел, Єлець, Липецьк і Тамбов. В цей спосіб північний фронт знаходився би далеко від Києва і Харкова»[88]. «Якщо ми тепер не посунемо наші кордони на Волгу, але згодимося на «донську державу», – пише М. Колодзінський, – то за кілька днів по здобуттю самостійності будемо змушені вести нову війну, але вже не тільки з Москвою, а і з донською державою. Така донська держава послужить базою для Москви до наступу на Україну зі сходу і до підбиття Кубані. Якщо до такої війни долучаться й інші держави, то наша справа буде засуджена на програш»[89]. «Одним словом, – підсумовує автор, – крім стратегічних оглядів промовляють і всі інші, щоби станули твердо ногою над Волгою. Саратов, Царицин і Астрахань – це є три вістря нашого Тризуба, звернені на схід. Всякий ворог, що схоче вдертися зі сходу на Україну,

[85] Там само. С. 85.
[86] Там само. С. 89.
[87] Там само. С. 92.
[88] Там само. С. 93.
[89] Там само. С. 96.

мусить настромитися на них»[90]. Чіткою є позиція М. Колодзінського стосовну кордонів із кавказькими народами: «Бар'єр Кавказу забезпечує нас від сухопутного нападу з Малої Азії»[91].

Охарактеризувавши усі відтінки майбутніх українських кордонів, М. Колодзінський, будучи справжнім патріотом соборної держави, підсумовує: «… Українські націоналісти не сміють зректися ані одного квадратного метра з цієї землі. Тільки в цей спосіб проведені кордони дадуть українському народові змогу проявити себе в історії. Тільки такі кордони піднесуть обороннність України і дають всі можливості для українського народу розвинути до максимуму свої духовні і фізичні сили. Так зазначена Україна – це є наш стовп хребетний. Тут буде сконцентрована вся сила українського народу і тут лежить наша підстава для дальшого походу в наше майбутнє»[92]. Коли М. Колодзінський завершував рукопис своєї праці, Україна перебувала в складі різних державних утворень – СРСР, Польщі та Чехословаччині. Невеличким острівком омріяної свободи стала маленька Карпатська Україна, яка спочатку виборола автономію, а згодом проголосила незалежність. Саме в ній бачив М. Колодзінський зародок тої України, яку він описав у своїй «Українській воєнній доктрині».

Велика Соборна Україна за задумом М. Колодзінського повинна була виникнути під час великих революційних перетворень, які він назвав «націоналістичним повстанням», бо саме ОУН, на його переконання, мала його провести. Власне чіткий план цього повстання був не менш радикальним, ніж вся його концепція: викликати повстання на всіх українських землях; надати йому зорганізованих форм і зорганізувати з повстанських мас українську націоналістичну армію; поширити й закріпити владу на українських землях; знищити живі ворожі сили й перенести війну на ворожі землі[93]. Сьогодні це може видатися чимось фантастичним. Концепція М. Колодзінського не лише була більш радикальною, ніж праці Ю. Липи і Д. Донцова. Полковника «Гузара» називали ідеалістом і мрійником навіть керівники ОУН. Можливо, саме завдяки його радикалізму, книга 80 років знаходилася в архіві, не будучи опублікованою у повному обсязі.

Працю М. Колодзінського завершують розділи «Роль української еміграції в націоналістичній революції», «Україна і Центральна Азія»,

[90] Там само. С. 101.
[91] Там само. С. 102.
[92] Там само. С. 108.
[93] Там само. С. 133.

«Прометейський союз українського націоналізму і месіанізму», «Українська еміграція на Зеленому Клині», «ОУН і союзники». Чекають на публікацію матеріали, які зберігаються в Архіві ОУН, зокрема це стосується його епістолярної спадщини. Варто також опублікувати і перевидати ґрунтовні статті та брошури М. Колодзінського «Націоналісти й військове виховання», «Польське повстання 1863», «Залізнична комунікація в СССР», «Полковник Іван Богун», «Воєнне значення і стратегічне положення Закарпаття», «Боротьба італійців за незалежність і соборність», «Партизанська війна» тощо.

Ще в листопаді 1937 р. Є. Коновалець запропонував створити окремий штаб Проводу Українських Націоналістів для Закарпаття, а в лютому 1938 р. він почав діяти. До нього увійшли В. Курманович (керівник), Р. Сушко, Р. Ярий, О. Гасин, М. Колодзінський, В. Колосовський та М. Селешко[94]. Проголошення автономії Карпатської України у жовтні 1938 р. викликало величезний резонанс не тільки на Закарпатті, але й у переважній більшості європейських держав. Особливу активність проявляли українські емігрантські організації Європи, США і Канади. Не залишалися осторонь різноманітні націоналістичні організації, які в 30-х роках минулого століття своїм місцем осідку обрали західноєвропейські держави. Хоча позиція Проводу Українських Націоналістів упродовж існування Карпатської України буде змінюватися, напередодні Другої світової війни його керівники розглядають Закарпаття як важливий регіон у своїй геополітичній концепції. Вже наприкінці 1938 р. із Східної Галичини, яка тоді перебувала в складі Польщі, масово переходять кордон рядові члени ОУН. Вони прагнуть вступити до Карпатської Січі, яка організаційно формується на початку листопада 1938 р.

Хоча масові нелегальні переходи польсько-чехословацького кордону суттєво ускладнювали становище автономного уряду А. Волошина, про що свідчили численні ноти протесту польського посла, керівництво молодої держави намагалося замовчувати ці процеси. До того ж Карпатській Січі не вистачало досвідчених кадрових військових, які були спроможні перетворити напіввійськову організацію у боєздатну і ефективну армію, здатну чинити опір можливому агресору. Саме з цією метою Закарпаття в різний час відвідали добре відомі у військових колах того часу Віктор Курманович, Всеволод Петрів, Сергій Єфремов,

[94] Стахів В. П. Почалося в Ужгороді, а закінчилося в Мармароському Сиготі. Декілька фрагментів подій з новішої історії Закарпаття з приводу 15-річчя постання держави Карпатська Україна. Вісті Братства колишніх вояків 1 УД УНА. 1954. Ч. 11–12 (49–50). С. 5–7, 10.

Микола Капустянський. У новій столиці Карпатської України – Хусті з'явилося чимало провідних членів ОУН, які, суворо дотримуючись конспірації, діяли під різноманітними псевдонімами: Зенон Коссак (Тарнавський), Євген Врецьона (Волянський), Гриць Барабаш (Петро Чорний), Юрій Лопатинський (Калина), Осип Карачевський (Свобода), Євген Кульчицький (Гут), Роман Шухевич (Щука), Євген Стахів (Павлюк), Анатолій Демо-Довгопільський (Дад) та багато інших. Наприкінці 1938 р. в Карпатській Україні опинився Михайло Колодзінський (полковник Гузар).

Безперервні напади угорських і польських терористів, антиукраїнська діяльність проугорської «п'ятої колони», бажання допомогти чехословацьким військам захищати територію краю, змусило уряд А. Волошина прискорити процес створення місцевих збройних сил. «Назву Карпатська Січ, – писав один з ініціаторів створення організації Л. Гірняк, – треба завдячувати групі українських пластунів, а в першу чергу ініціаторові наради в справі створення якоїсь відповідної обставинам організації інж. Євгенові Кульчицькому, знаному пластунові»[95]. Є. Кульчицький згодом пригадував: «До Хусту я приїхав з початком листопада 1938 р... Зараз на другий чи третій день я скликав до дому радника Рубиновича моїх давніх добрих друзів. Це були самі пластуни, крім мене були: Рубинович, Забавський, Блистів, Сич, Пап. Я тоді подав короткий огляд положення й зробив висновок, що нам треба подумати про якусь організацію півмілітарного характеру для оборони національних інтересів Карпатської України, як аналогію я навів УСС-ів»[96]. Вирішили назвати нову військову організацію Карпатською Січчю, підготували її Статут. Підготовлені матеріали повинні були бути затверджені міністром внутрішніх справ. Труднощі виникли відразу, як тільки проект Статуту ліг на стіл В. Комаринському, який очолював відділ преси і пропаганди. Останній заявив, що Статут має бути значно доопрацьований, а також необхідно змінити назву організації. «По довгих переговорах, – продовжує Є. Кульчицький, – ми врешті уставили текст Статуту й остаточно прийняли назву «Організація Народної Оборони Карпатська Січ»[97].

9 листопада 1938р. в Хусті відбулися установчі збори ОНОКС, на яких було прийнято Статут організації. Програма установчих зборів

[95] Вегеш М. До питання про виникнення та діяльність Організації Народної Оборони Карпатська Січ (1938–1939 рр.). Науковий збірник Товариства «Просвіта» в Ужгороді. Ужгород, 1996. Річник І (XV). Ужгород, 1996. С.147.
[96] Там само.
[97] Там само. С. 147–148.

включала: «а) створення зборів та вибрання предсідателя та протоколянта зборів; б) прочитання статуту та його прийняття; в) впис членів; г) вибір коменданта; д) закриття зборів». Збори відкрив Д. Климпуш, головував на них М. Бандусяк, а протокол вів Ю. Шпілька[98]. В Статуті так визначалася головна мета Карпатської Січі: «Оборона державних і національних інтересів Підкарпатської Русі та плекання оборонного духа в українському громадянстві... краю, поборювання протидержавної пропаганди та всестороння підтримка правительства Під-карпатської Руси, зокрема для удержування ладу та безпеки»[99]. Керівництво січовими відділами здійснювала Головна Команда, що перебувала в Хусті. За пропозицією С. Папа-Пугача командантом Карпатської Січі було обрано Д. Климпуша. До штабу організації увійшли І. Роман, І. Рогач, С. Росоха. Що стосується двох останніх, то вони навіть не служили в армії. Однак цей штаб був суто політичним, бо ще існував військовий, сформований з досвідчених військових фахівців.

9 листопада 1938 р. Д. Климпуш, Ю. Шпілька і С. Пап звернулися з листом до Міністерства внутрішніх справ: «Просимо о ласкаве затвердження приложеного Статуту організації Народної Оборони «Карпатська січ», яка була заложена 9 листопада 1938»[100]. Рішення установчих зборів Карпатської Січі було затверджено міністром внутрішніх справ Карпатської України Ю. Реваєм 10 листопада 1938 р. У листі до Д. Климпуша Ю. Ревай констатував: «… Дозволяю, щоби товариство зачало нинішнім днем свою діяльність. Одночасно потверджую вибір коменданта в особі п. Дмитра Климпуша, промисловця з Ясіня. Про основання поодиноких відділів маєте все сей час подати оголошення приналежному окружному урядови. Проти того рішення не має апеляційного средства інстанцій ним шляхом. Один примірник статуту з клявзулою «Міністерство внутрішніх справ» по згоді з предсідником правительства Підкарп. Руси рішенням з дня 10 листопада 1938 чис. 372/1938 вищенаведені статути Народної Оборони «Карпатська Січ» – затвердило»[101]. 10 листопада 1938 р. Міністерство внутрішніх справ Підкарпатської Русі звернулося до окружних урядів

[98] Карпатська Україна. Документи і матеріали. Хроніка подій. Персоналії: У двох томах. Том 1. Карпатська Україна. Документи і матеріали / Упорядники – О. Д. Довганич, О. М. Корсун, О. М. Пагіря. Ужгород: ВАТ «Видавництво «Закарпаття», 2009. С. 99.
[99] ДАЗО. Ф. 3. Оп. 1. Спр. 19. Арк. 9.
[100] Карпатська Україна. Документи і матеріали. Хроніка подій. Персоналії: У двох томах. Том 1. Карпатська Україна. Документи і матеріали / Упорядники – О. Д. Довганич, О. М. Корсун, О. М. Пагіря. Ужгород: ВАТ «Видавництво «Закарпаття», 2009. С. 99.
[101] Там само. С. 102.

автономного краю з приводу створення ОНОКС і сприяння в її роботі: «З огляду на це, що товариство має за завдання переводити консолідаційну працю для привернення та удержання ладу та спокою і скріплення державної думки, взиваю всі уряди, щоб і вийшли на встрічу діяльности того товариства, в законних рамках підтримували єго чинність та з тим товариством та складовими єго організаціями тзв. «відділами» співпрацювали»[102]. Місцева влада затвердила статут ОНОКС 18 листопада 1938 р.[103]. 21 листопада Команда ОНОКС утворила організаційні округи у Великому Березному, Воловому, Іршаві, Перечині, Рахові, Сваляві, Середньому, Тячеві та Хусті[104]. Сучасний український історик О. Пагіря запропонував основні етапи становлення Карпатської Січі як військової структури: 1) від установчого зїзду 9 листопада 1938 р. та прийняття статуту ОНОКС до першого зїзду Карпатської Січі (організаційного) 4 грудня 1938 р.; 2) від 4 грудня 1938 р. до проведення другого зїзду ОНОКС (крайового) 19 лютого 1939 р.; 3) від другого зїзду ОНОКС 19 лютого 1939 р. до 15 березня – до кінця існування Карпатської України[105].

Крім офіційного, політичного штабу Карпатської Січі, був також створений нелегальний, військовий, до якого увійшли досвідчені фахівці, ветерани попередніх війн, члени ОУН. Кандидатури до нього обговорювалися на нараді Військового штабу ОУН у липні 1938 р. М. Капустянський, Р. Ярий, В. Курманович, Р. Сушко, С. Чучман, О. Сеник і Я. Барановський зупинилися на кандидатурі М. Колодзінського, який повинен був за короткий проміжок часу створити боєздатні військові відділи, готові до вирішення складних завдань. Це був правильний вибір, про що свідчать сучасники тих подій. В. Гренджа-Донський називав полковника Гузара «мозком» Січі: «Його висока постать завжди була мені імпонуючою, – тепер просто його обожую. Хоч він і ходить у цивільному одязі, зразу видно, що вояк. Палає ненавистю проти ворогів, його спокійне, врівноважене обличчя є виразом хороброї душі, ті тверді риси віддзеркалюють безмежну, незастрашиму відвагу…»[106]. Щось подібне відзначав А. Дад: «Скромний, замкнений у своїй глибокій

[102] Там само. С. 103.
[103] Там само. С. 111.
[104] Там само. С. 118.
[105] Пагіря О. Карпатська Січ: військове формування Карпатської України. К.: Темпора, 2010. С. 61.
[106] Гренджа-Донський В. Твори. Т. VIII. Щастя і горе Карпатської України: щоденник / Зібрала і впорядкувала Зірка Гренджа-Донська. Вашингтон: Видання Карпатського Союзу, 1987. С. 187–188.

індивідуальності, нерозмовний, він одночасно з тим був дуже привітний і завжди усміхнений. Його особливою здібністю у співжиттю з людьми, було уміння їх слухати… На Карпатській Україні його стрункa військова постать у сірім цивільнім плащі була добре знана. Називано його популярно інструктором, або полковником»[107].

За короткий проміжок часу М. Колодзінський із семінаристів та гімназистів сформував два боєздатних відділи, яким 10 листопада 1938 р. було доручено евакуювати українські державні установи з Ужгорода до Хуста після рішень Віденського арбітражу[108]. Він продовжував готувати офіцерські кадри у під старшинській школі, яку успішно пройшли 40 осіб, отримавши звання підхорунжих-вістунів. Необхідно погодитися із твердженням М. Посівнича, що М. Колодзінський «цікавився діяльністю і побутовими умовами окремих відділів, які часто відвідував, переважно пішки, давав їм слушні вказівки і поради, брав активну участь в обговоренні мистецького оформлення прапорів січових куренів»[109]. Свого часу ми опублікували посвідчення вояка Карпатської Січі Федора Бобера, підписане полковником М. Колодзінським (Гузаром), З. Коссаком (Тарнавським) та іншими членами штабу Січі: «Команда Інструкторського Курсу стверджує, що Бобер Федір, уроджений 13/9 1908 в Воловім, пройшов в днях 14 січня – 25 лютого 1939 р. Інструкторський курс і покінчив його з добрим вислідом»[110]. Здавалося, що він все підмічав, доповідав уряду про проблеми, які необхідно вирішувати. Зокрема звернув увагу на брак машин, мотоциклів та кінних відділів. Пізніше цей факт відіграв негативну роль під час евакуації уряду. Говорив він також про відсутність надійного телефонного зв'язку, що створювало відповідні труднощі для координації січових відділів, які були розкидані по всьому Закарпаттю. Свої пропозиції він нерідко висловлював А. Волошину. Але найбільшою проблемою була відсутність зброї, що призвело до спроби захопити її в чехів і вилилось у кровопролитні бої між чеськими вояками та підрозділами Карпатської Січі.

Під час сутичок 13–14 березня 1939 р. між січовиками і чеським військом М. Колодзінський обороняв січову гостинницю. Він припинив

---

[107] Дад А. Чотири з тисячі: В дворіччя Березня Карпатської України. Прага: Секція мистців, письменників та журналістів УНО в Празі, 1941. С. 5, 9–10.

[108] Посівнич М. Полковник Михайло Колодзінський: воєнний теоретик і практик ОУН. Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Львів, 2012. Випуск 22. С. 404.

[109] Там само.

[110] Вегеш М. М. Наш край назавжди залишиться українським! [Про національно-визвольну боротьбу закарпатських українців у 1938–1939 роках]. Наука і суспільство. 1991. №2. С. 27.

опір тільки після наказу А. Волошина. Учасник тих боїв Левко Кріс так описав останні хвилини опору: «Дві хвилини пізніше знову побачили білий прапор з другої сторони і з ним ішли: Перевузник – міністр внутрішніх справ і словак надпоручник Парчані. Наші їх підпустили під барикаду, вони заявили, що бажання п. Прем'єра є, щоби скласти зброю. Комендант оборони (М. Колодзінський – Авт.) сказав, що ми ворогам зброї не складаємо. Тоді вони почали нас переконувати, що нема сенсу боронитися далі, бо в короткім часі нас виб'ють, як мишей. Відповідь комендanta була: «Загинути по-геройськи нам ніхто не заборонить!». На це міністр внутрішніх справ п. Перевузник сказав, що пан Прем'єр розмовляє з Прагою телефоном і що наближаються важкі часи для нашого народу і нема чого класти геройськи своє життя тут, їх буде за хвилину потрібно деінде… Я, прийшовши у кімнату п. Прем'єра, поклав револьвер на стіл і сказав, що лишень йому можу скласти зброю, а більше нікому. Він наказав усім січовикам скласти зброю, яку січовики мають, і віднести до його помешкання»[111].

Цікаво описав вищеназвані події М. Бажанський. Він не приховував, що «вночі з 13 на 14 березня карпатські січовики підготували повстання»[112]. Як вже говорилося вище, М. Бажанський найчастіше бачився з А. Волошином у ці дні. З його спогадів видно, що М. Колодзінський не постійно знаходився в гостинниці. «Президент Августин Волошин вів переговори з чехами, – писав М. Бажанський. – Жаль було Батькові карпатського народу, як його називали в той час, крови молодих людей. Їздив автом разом з полковником Колодзінським від одного чеського уряду до другого. Від жандармерії до військового командування. Врешті заключено перемир'я. Чехи мали випустити всіх арештованих, мали передати всі уряди, касарні і зброю. Одначе чехи не у всіх місцевинах умов додержали. Частинно це тільки виконав генерал Сватек у Свалявщині на власну руку»[113]. Внаслідок боїв обидві сторони мали людські жертви, багато поранених. В літературі з цього приводу знаходимо певні розбіжності. Автори по-різному дають кількість загиблих під час боїв 13-14 березня 1939 р. Хоча дані наводяться різні, однак відомо, що січовиків загинуло значно більше, ніж чеських вояків.

[111] Заповіт Срібної землі. Карпатська Україна в боротьбі за незалежність. Львів: «Світ», 2001. С. 56–57.
[112] Бажанський М. Мемуарна мозаїка. К.: Критика, 1998. С. 87.
[113] Там само. С. 89.

За підрахунками В. Керечанина, загинуло 40 і було поранено 50 січовиків[114].

Упродовж багатьох десятиліть існує версія про українсько-чеські сутички 13–14 березня 1939 р. як один з етапів змови молодих радикалів проти уряду А. Волошина, який вони вважали ліберальним. Відповідь на це питання спробував дати О. Пагіря. Вже сама назва його статті заслуговує уваги: «Події 13–14 березня 1939 р. в Хусті: путч, повстання чи збройний конфлікт?». Дослідник висунув припущення, яке не варто відкидати: «Деякі джерела стверджують про існування певної взаємодії між чеським генералом (Л. Прхалою – Авт.) та угорською і польською сторонами під час подій 13–14 березня 1939 р. у Хусті, що відбувалася за посередництвом подвійного агента Василя Татинця. На користь цієї гіпотези, зокрема, говорить дивний збіг нападу чехословацьких військ на командні центри Карпатської Січі в Хусті із початком вторгнення угорської армії в Карпатську Україну. Ці дві події відбулися в один час – о 6 год. ранку 14 березня 1939 р. Чи не була проведена Прхалою «зачистка» в Хусті спрямована на знекровлення сил Карпатської Січі перед обличчям угорського наступу? Як показали наступні події, обидві сторони (чехословацьке та угорське командування) виявилися схильними до певних домовленостей між собою, зокрема щодо модальностей й у ставленні до українського питання обидві сторони стояли практично на однакових, ворожих позиціях»[115]. У підтвердження цих думок українського історика може слугувати телефонна розмова А. Волошина з генералом Л. Прхалою 14 березня 1939 р.: «Пан генерал Прхала! Вимагаю від вас негайно припинити пролиття крові! Ви танками і гарматами напали на беззбройних січовиків. Що говорите? Загрожували порядку і спокою? Коли? Де? Так, це я дав наказ озброїти січовиків, щоб ішли на фронт проти мадярів. А ви їх розстрілюєте? Порядок мусить бути, кажете. А це кажете ви, що нищите цей порядок, ламаєте закони держави, надуживаєте збройною силою? Ви дали наказ, айно! Але я тут голова влади і я вимагаю від вас послуху! Ви маєте припинити розстріли січовиків, а військо вислати на фронт проти

[114] Книга пам’яті України. Закарпатська область: У 2-х томах. Т. 2. / Гол. редколегії В. Керечанин. Ужгород: Вид-во «Карпати», 1998. С. 58.

[115] Пагіря О. Події 13–14 березня 1939 р. в Хусті: путч, повстання чи збройний конфлікт? Карпатська Україна – незалежна держава. Матеріали Міжнародної наукової конференції, присвяченої Незалежності Карпатської України (м. Ужгород, 14–15 березня 2019 року) / Вступне слово В. Смоланки; Редкол.: М. Вегеш (голова), С. Віднянський, М. Лендьел, О. Пагіря, М. Токар, С. Федака (члени редкол.). Ужгород: видавництво ПП «АУТДОР-ШАРК», 2019. С. 35.

мадярів. Кажете, що мало війська. Я вишлю вам на допомогу всіх, що лиш може стати до бою. Добре, я дам наказ»[116].

14 березня 1939 р. А. Волошин по радіо проголосив Карпатську Україну незалежною державою, повідомивши про новий склад уряду: прем'єр-міністр – А. Волошин, міністр внутрішніх справ – Ю. Перевузник, міністр закордонних справ – Ю. Ревай, міністр військових та господарських справ – С. Клочурак, міністр фінансів і комунікацій – Ю. Бращайко, міністр здоров'я і соціальної політики – М. Долинай. Своїм першим наказом, висланим із Відня, С. Клочурак призначив командантом Національної Оборони Карпатської України полковника Сергія Єфремова[117]: «Військове міністерство Карпатської України. Наказ ч. 1. Наказую: Полковник С. Єфремов, як командант Національної Оборони Карпатської України, прибирає собі штаб в складі осіб: 1) Полковник Михайло Гузар, 2) Полковник Василь Филонович, 3) Надпоручник Осип Парчаній, 4) Надпоручник Микола Гулянич, 5) Поручник Бабіля, 6) Підпоручник Андрій Івашкович, 7) Підпоручник Михайло Пухлик, 8) Підпоручник Степан Вайда, 9) Поручник Петро Чорний, 10) Поручник Борис Щука, 11) Командант О.Н.О.К.С. Іван Роман, як інтендант. У Хусті дня 15. III. 1939. Ст. Клочурак. Міністр справ військових Карпатської України» (Урядова печатка)[118]. Як пізніше розподілили обов'язки писав у своїх спогадах С. Єфремов: «Після коротенької наради з полк. Гузаром я призначив його начальником штабу та керівником оперативного відділу Начальної Команди. Потім ми надали старшинам штабу такі функції: оперативний відділ: надпоручн. Парчаній, поручн. Івашкович; мобілізаційний відділ: надпоручн. Гулянич й підпоручн. Пухлик; інтендатура: командант Іван Роман. Формувати Хустський Кіш та маршеві сотні був призначений полковник Филонович із тим, що старшинський склад він добере сам. Своїм персональним ад'ютантом я призначив поручн. Петра Чорного. Осідок штабу було вирішено залишити в будинку Уряду на першому поверсі праворуч. У цьому крилі містилася також хустівська радіовисильна та моє урядове приміщення»[119]. Дехто з вищеназваних членів штабу залишився тільки на папері. Різко з цього приводу

[116] Пагіря О. Карпатська Січ: військове формування Карпатської України: науково-популярне видання. К.: Темпора, 2010. С. 112.
[117] Мушинка М. Лицар волі. Життя і політично-громадська діяльність Степана Клочурака. Ужгород, 1995. С. 104.
[118] Єфремів С. Бої на Карпатській Україні 14-15 березня 1939 року. Івано-Франківськ: «Лілея-НВ», 2019. С. 30–31.
[119] Там само. С. 31.

висловився у своїх спогадах Й. Сарвадій: «При Головній Команді начислювано більше як 20 старшин, але дійовими залишається чи не одинокий Михайло Гузар-Колодзінський. Молодий поручник в розпуці шукає порятунку на полі бою, – з лицарською посвятою він засновує сотні добровольців й разом відходить на поле битви Красне Поле. Голосні карпатські команданти утікли»[120].

Протягом 13–16 березня М. Колодзінський працював цілодобово (чесько-українські збройні сутички, проведення загальної мобілізації, координація дій січових відділів), про що свідчили очевидці. Він виглядав надзвичайно втомленим, але продовжував активно діяти: «У штабі робота кипить… Полк. Гузар за помірно короткий час устиг зорганізувати поодинокі відділи штабу. Маємо вже й мапу цілої Карпатської України, на якій полк. Гузар вже має закреслену ситуацію на підставі телефонічних оголошень. Він дав мені (С. Єфремову – Авт.) звіт, які ми мали сили на той час (доповідав чітко по основним напрямкам – 1) Севлюш – Королево – Копаня; 2) Іршава – Сільце; 3) Волове – Авт.)»[121]. Ситуація ускладнювалася тим, що з Перечином, Великим Березним і Свалявою не вдалося наладнати телефонний зв'язок. Тим часом угорська армія просувалася вперед, маючи значну перевагу в живій силі та техніці. Будучи реалістичним військовиком, М. Колодзінський розумів, що необхідно мати стратегічний план можливого відступу. «Керуючи операціями, – пригадував С. Єфремов, – ми могли мати тільки одну мету: показати цілому світові, що українці вміють завзято боронити свою свободу й державність, а з рештою відступати з найменшими втратами в гори, на Гуцульщину, а там триматися, доки світ не схаменеться та не запротестує проти зґвалтування волі Карпатської України та зрушення як Мюнхенської умови, так і Віденського арбітражу. Полк. Гузар був тієї самої думки»[122].

15 березня А. Волошин відкриває засідання Сойму Карпатської України, який проголошує незалежність молодої держави, юридично ратифікуючи рішення 14 березня. С. Єфремова запросили на урочисте засідання, а М. Колодзінський продовжує керувати штабом. Становище Карпатської України весь час ускладнюється. М. Колодзінський доповідає С. Єфремову, що «Свалявський штаб чеської дивізії відходить на Словаччину й забирає з собою зброю та амуніцію. Свалявська

[120] Сарвадій Й. Змова проти уряду Карпатської України. Накладом Карпатського Союзу, 1984. С. 26.
[121] Єфремів С. Бої на Карпатській Україні 14–15 березня 1939 року. Івано-Франківськ: «Лілея-НВ», 2019. С. 35–36.
[122] Там само. С. 42.

Карпатська Січ під командою сотника Миколи Клименка готується до оборони міста… Іршавський комендант повідомив телефоном, що мадяри наступають великою силою, маючи важку й панцерну зброю… Із Севлюша поручн. Чучка повідомив телефоном, що він зі своїм відділом був примушений вийти із Севлюша та… зайняв оборонні позиції на підступах до Великої Копані… Підтверджується відомість, що Севлюш упав після тяжких вуличних боїв…»[123]. Заслухавши невтішний звіт М. Колодзінського, С. Єфремов доповідає А. Волошину: «Хусту ми не втримаємо, як не втримаємося й на інших бойових відтинках, бо ворог у багато разів дужчий від нас. Коли з Берліну не прийде до Будапешту наказ спинити наступ, ми не втримаємо Хусту довше, як 24 години»[124].

О шостій годині зранку 16 березня С. Єфремов знову зустрівся з керівником штабу: «Полк. Гузар, який ночував у штабі, і мабуть зовсім не спав, виглядав дуже втомленим. Я пропонував йому відпочити, і бодай на декілька хвилин прилягти. Він відповів, що спати не буде, але лише візьме купіль та переодягнеться, і що за дві години вернеться назад. Поінформувавши мене про ситуацію на фронтах у другій половині ночі, пішов додому… О 8 годині вранці повернувся шеф штабу. Переодягнений у цивільний одяг, чисто виголений, полк. Гузар виглядав так, що ніхто б не повірив, що він цілу ніч не спав та майже не відривався від телефона й мапи, на якій неспинно закреслював кожну зміну в ситуації на бойових відтинках…»[125]. Доля столиці Карпатської України практично була вирішена. Це добре розумів М. Колодзінський, коли запропонував С. Єфремову залишити Хуст: «У відділах, які відходять із фронту, є багато давніх січовиків, яких я знаю ліпше як ви, бо я був цілий час при Головній Команді Січі… і хлопці знають мене ближче, як вас… Нам укупі легше буде, навіть певніше відступати. Знов, – вас ліпше знає о. Президент і члени уряду, які вже виїхали до Вел. Бичкова й вам легше буде там зорганізувати все потрібне для дальшої оборони Карпатської України. Це важливіше, як перепровадити відступ із кількома сотнями хлопців. Зі мною залишаються мої добрі товариші – старшини штабу Січі: поручн. Коссак, чотар Врецьона, січовики з булавної сотні штабу Січі, як також – аспіранти Гуцул, Юліян Химинець та інші друзі, яких я добре знаю й які мене знають… Прошу признати

[123] Там само. С. 44–46.
[124] Там само. С. 50.
[125] Там само. С. 56, 58.

мені рацію й дати відповідний наказ»[126]. С. Єфремов змушений був погодитися з М. Колодзінським. О 15.10 він разом з поручником П. Чорним покинув Хуст, а вже о 16.05 до західних перемість столиці ввійшли перші угорські вояки.

Давши наказ спалити архів Головної команди Січі, чим врятував чимало січовиків від майбутніх репресій з боку гонведів, М. Колодзінський із своїм відділом з боями пройшов шляхом Хуст – Шандрово – Теребля – Нересниця. Вночі з 16 на 17 березня вони об'єдналися з іншими відступаючими відділами Січі і попрямували на Горішню Апшу[127]. Про відступ січовиків писав у своїх спогадах І. Стебельський: «Недобитки січовиків, відступаючи з боєм із зайнятого мадярами Хуста, як звичайно в такій безвихідній ситуації, хаотично і в панічному настрої, з огляду на різницю в поглядах розділились на три групи і відступали в різних напрямках. Найсильніша – із сотниками С. Сулятицьким і Волянським – відступала на Великий Бичків у напрямку Румунії. Друга, слабша – під проводом полковника Михайла Колодзінського, нашого земляка Зенона Коссака – відходила на північ у просторі Карпатські гори. Разом з тою групою відступав також Дорко Лата та Микола Андрушків. Доля цієї групи абсолютно невідома, бо ніхто з них не лишився в живих. Висувають припущення, що вона потрапила в мадярську засідку і того, хто лишився живим, мадяри передали полякам, які розстріляли їх на кордоні»[128].

Один із соратників полковника Гузара А. Демо-Довгопільський (А. Дад) пригадував: «Карпатська Україна склала іспит своєї національної зрілості. Честь урятована, але чи це його заслуга? Герої це одиниці, десятки, сотні січовиків, а він (М. Колодзінський – Авт.), як шеф штабу неіснуючого війська, безпомічна, жалюгідна постать… Не такої бойової практики шукав він на Закарпатті. Але ні! Він не програв… Партизанка! Блискавкою доходить до його свідомості. Він зупиняє відділ, пояснює січовикам, що з приводу хвороби не може йти далі та лишається в селі Апші (тепер Тячівський район Закарпатської області – Авт.) обіцяючи наздогнати їх на другий день. При ньому залишається його приятель Зенон Коссак (Тарнавський) та ще один січовик… От, приблизно зміст їх розмови: «Зенку, не журись!... передеремось до Ясіня в гори… гуцули файні хлопці. А тоді хай дрижать… Розумієш? Партизанка!» – Розумію!

[126] Там само. С. 69.

[127] Посівнич М. Полковник Михайло Колодзінський: воєнний теоретик і практик ОУН. Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Львів, 2012. Випуск 22. С. 407.

[128] Стебельський І. Шляхами молодості й боротьби: Спогади, статті, листування. К.: «Смолоскип», 1999. С. 37.

Згода! Повертатися соромно… Як прийдеться – ну то згинемо…»[129]. М. Колодзінський на практиці підтвердив один із своїх висловів, опублікованих на сторінках «Української воєнної доктрини»: «Культ героїв та плекання нашої бойової традиції є фундаментальною справою, що на ній розвивається воєнна доктрина українських націоналістів»[130]. А. Дад, як пізніше і В. Яшан, вважали, що М. Колодзінського і З. Коссака розстріляли 19 березня в місцевих шахтах.

Необхідно погодитись із сучасним дослідником В. Фединою, що немає достовірних відомостей про подальшу долю М. Колодзінського, оскільки ніхто з людей із його відділу не врятувався. В спогадах штабових старшин та січовиків відзначено, що востаннє Колодзінського бачили перед відходом головних сил січовиків, а відомості авторів про подальшу долю відділу Гузара співпадають з офіційними угорськими повідомленнями. В. Федина розділяє міркування М. Бажанського, який відзначав, що дуже важко повірити у те, що Колодзінський прийняв смерть стоячи, коли він не міг ходити. Стосовно фотографій, то вони не були досить виразними щоб стверджувати, що це дійсно були Колодзінський і Коссак. А щодо січовиків, то їхні прізвища були подані зовсім неграмотно, а подекуди навіть не відповідали правді. На його думку, між відділом полковника Гузара і угорцями відбувся завзятий бій, в результаті якого «їх просто замордували по-тваринному», а всю цю інформацію було поширено задля того, щоб заспокоїти угорське населення і щоб не вийшла наверх правда, що сотня «доблесних» гонведів не могла перемогти 15-ти замучених і поранених січовиків[131]. Сучасний дослідник О. Зайцев вважає, що М. Колодзінського разом з 15-ма іншими січовиками угорці розстріляли 18 або 19 березня.

Після Президента Карпатської України Августина Волошина, посмертно удостоєного звання «Герой України», Михайло Колодзінський, без перебільшення, був другою найпомітнішою постаттю молодої Карпато-Української держави. Він доклав чимало зусиль, щоб створити боєздатну армію, яка під його керівництвом дала бій переважаючим силам агресора. По цей день невідоме місце поховання легендарного керівника штабу Карпатської Січі, який

[129] Дад А. Чотири з тисячі: В дворіччя Березня Карпатської України. Прага: Секція мистців, письменників та журналістів УНО в Празі, 1941. С. 11–12.
[130] Колодзінський М. Воєнна доктрина українських націоналістів. К.: ТОВ «Основа», 2019. С. 57.
[131] Федина В. Полковник Михайло Колодзінський-Гузар – борець за незалежність Карпатської України. Науковий збірник Товариства «Просвіта» в Ужгороді. Річник IV(XVIII). Ужгород, 2000. С.95–96.

загинув, захищаючи Закарпаття. Під час Другої світової війни в курені «Карпатський» була створена окрема сотня УПА імені Колодзінського, яка вела боротьбу як проти радянських, так і гітлерівських військ. Його великі заслуги перед незалежною Україною повинні бути визнані на державному рівні. Необхідно розпочати пошукову роботу щодо встановлення місця загибелі та перепоховання останків керівника штабу Карпатської Січі. Варто також опублікувати і перевидати ґрунтовні статті та брошури М. Колодзінського «Націоналісти й військове виховання», «Польське повстання 1863», «Залізнична комунікація в СССР», «Полковник Іван Богун», «Воєнне значення і стратегічне положення Закарпаття», «Боротьба італійців за незалежність і соборність», «Партизанська війна», у який він зарекомендував себе яскравим військовим теоретиком та істориком.

Великий письменник і справжній українець

(До 120-ї річниці від дня народження Уласа Самчука)

«Я не тому письменник українського народу, що вмію писати.
Я тому письменник, що відчуваю обов'язок перед народом.
Бог вложив у мої руки перо. Хай буде дозволено мені
використати його для доброго, для потрібного».
Улас Самчук

Улас Самчук став знаменитим ще в 30-х роках XX століття, написавши свою славнозвісну епопею «Волинь» і романи «Марія», «Кулак», «Гори говорять». Він умів дуже швидко реагувати на всі епохальні події в житті українського народу. Не випадково його часто називали письменником, який у своїх творах охопив усю Україну – від висвітлення Гуцульської республіки і Карпатської України, рідної Волині до страшних наслідків для України від організованого більшовиками Голодомору. Тобто Уласа Самчука справедливо вважали «літописцем українського простору». До речі, він був першим серед українських письменників, хто відгукнувся на ці наболілі теми. А хіба його трилогія «ОСТ» не була першою спробою правдиво сказати про ГУЛАГ? Він був націоналістом, але так і не вступив офіційно до ОУН, хоча серед його близьких друзів були оунівці Олег Ольжич, Олена Теліна та Іван Рогач. Його величезна за обсягом літературна спадщина охоплює всі етапи української державності минулого століття – національно-визвольні змагання 1918–1919 років і Гуцульська республіка («Гори говорять»), боротьба проти польського гніту в Галичині («Саботаж УВО»), історія Карпатської України 1938–1939 рр. («Сонце з Заходу», «Репортажі з Карпатської України»), відновлення незалежної України 30 червня 1941 року («На коні вороному»), боротьба УПА за незалежну державу («Коли не гоїть огонь»). Та найголовніше те, що Улас Самчук не лише писав на, здавалося б, «модні теми», а брав безпосередню участь у всіх цих епохальних подіях.

Його нерідко гостро критикували колеги-письменники та літературознавці на еміграції, навіть створювали штучні перепони для номінації автора «Волині» на Нобелівську премію. Нерідко це пояснювалося банальною заздрістю до надзвичайно плідного письменника. Але особливо його не любили в радянській Україні, заборонивши всі його твори. Самчука навіть боялися. Інколи доходило до абсурду. Редактор львівського журналу «Жовтень» Юрій Мельничук спеціалізувався на постійному і тотальному звинуваченні «українського буржуазного націоналіста» Уласа Самчука, а талановитому письменнику Борисові Харчуку «запропонували» написати

альтернативу «Волині». Що з цього врешті-решт вийшло, то добре описав відомий український історик Петро Кралюк: «З-під пера Харчука вийшла тетралогія «Волинь». Однак радянські ідеологи не були задоволені. Харчукова «Волинь» стала не стільки альтернативою, запереченням «Волині» Самчука, скільки її продовженням. У творі йдеться про життя волинських селян у міжвоєнний період «під Польщею», про часи за «перших совєтів» (1939–1941 рр.), німецької окупації й перші післявоєнні роки. При чому в останніх частинах велика увага була приділена діяльності УПА. Незважаючи на вимушені поступки «соцреалізму», письменник доволі правдиво описав процеси, що відбувалися у волинському краї в цей період»[1]. Але Борис Харчук виявився не єдиним, перед ким поставили завдання написання альтернативу «Волині». У праці «Драма без катарсису. Сторінки літературного життя Львова першої половини ХХ століття» Микола Ільницький писав, що таким повинен був стати «Юрко Крук» Петра Козланюка: «Задуманий ще в середині 30-х років як протиставлення «Волині» Уласа Самчука, роман писався до середини 50-х і був визнаний тодішньою офіційною критикою як одне з найбільших досягнень української прози тих років. Письменник, треба визнати, добре знав село, вмів колоритно змальовувати суспільно-побутові конфлікти, мав тонко розвинуте почуття гумору. Та коли він узявся усе-таки писати повість «Весна» про колективізацію в західноукраїнському селі, це писання розтяглося на довгі творчо безплідні роки»[2].

Після проголошення Україною незалежності в серпні 1991 року Улас Самчук знову «повернувся» до рідної держави, а його твори, зокрема роман «Марія», були включені до шкільної програми. Але, на жаль, прихід до влади Януковича – відвертого прихильника і ставленика Москви, завдав непоправимих ударів. Не забули новоявлені «яничари» і про Уласа Самчука. Міністерство освіти і науки, яке очолив Дмитро Табачник, вилучило зі шкільних навчальних програм роман «Марія», мотивуючи тим, що цей твір є вкрай депресивним і негативно впливає на дитячу психіку. Необхідно погодитись із твердженням сучасних дослідників, що насправді причина полягала в іншому: «Коли Україною керував московський васал Віктор Янукович та «іже з ними», активно в нас насаджувався «русский мир». Самчук же є письменником, який не

[1] Кралюк П. Улас Самчук. Харків: «Фоліо», 2023. С. 113–114.
[2] Ільницький М. На перехрестях віку: У трьох книгах. Книга ІІ. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2008. С. 478.

лише не вписується в цей «русский мир». Він рішуче протистоїть йому. І це чудово розуміють адепти «русского мира»[3].

Яким було ставлення Уласа Самчука до Росії видно з діалогу між Матвієм Довбенком і Єлисеєм на сторінках трилогії «Волинь»: «Ну, а як там у тім Смоленськім? – питає Єлисей. – Е! Нема чого й казати. Не наша культура, – каже Матвій, і ніхто не знає, що це він за слово таке висловив, один хіба Єлисей може то сказати. А Настя радіє. Казала ж вона – не їдь! Може, тепер дасть спокій з тим. – То, знаєте, вів своє Матвій, – не сподобалось мені там. Ні. Не наша, кажу вам, культура. (Знов те слово!) Правда, ліс там заздрощі, та що з лісу. Земля не пашна, громиш (громиш – цілина, дике місце), та й орати її там не вміють. Вийде ото вам з таким гаком, сохою то звуть, і поре отак, як попало. Сіна там хоч гатку гати, але і тому ладу не дають. До дому не звозять, а гниє то в копицях, де скошено, цілу зиму… І народ, кажу вам, невзрачний… (Знов чуже слово!) Добрий люд, щирий, та сірий такий. Самі вам лапті. Я думав, що це у нас біда, та коли я порівняв… Ге! То ми, виходить, багатії проти них. Баба там усім заправило, а мужик то спить, то пиячить, то йде в «ізвоз», то на промисли… А баба і ціпом молотить, і оре, і… – Але народ, кажу вам, добрий, сердечний. І погуторити з вами, і се і те, лише лінивий дещо. Поспати, поїсти любить… Випити. Ані доріг там, кажу вам, нема, навіть отаких, як ось у нас, а що вже міста – срам один… Приїде вам кацап, стане серед міста, кине сіна коневі, що кінь з'їв то з'їв, а решта так і лишається. І ніхто того ані прибирає, ані підмітає. Отак затопчують в болото, і все. А болото, особливо оце весною – страх, кажу вам. Коні по черева грузнуть… Та й усе у них там таке: ночував я у одній хаті, мужик собі нічого, добряга, і «тюрою» мене гостив – їжа така: квас та сила цибулі, аякже, аякже… Так ото ночую у нього втомлений, а тут він усе мені говорить та говорить, та все питає та питає, як там у вас, а що, земля яка, а люди як живуть… До півночі не міг заснути. А до того ще й «клопів» у них там така, кажу вам, сила-силенна, що, кажу вам, цього ніяк не розкажеш»[4]. Сьогоднішня Росія мало чим відрізняється від описаної Самчуком. І як не погодитись із Матвієм Довбенком, що «не наша це культура», не до неї ми повинні прагнути…

Улас Самчук дуже любив Україну, до якої завжди прагнув повернутися. Автор «Волині» не дожив всього чотири роки до

[3] Кралюк П. Описав «всю Україну» XX століття: чи повернуть твори Уласа Самчука до шкільної програми? URL: https://www.radiosvoboda.org/a/ulas-samchuk-shkilna-prohrama/31681030.html (дата звернення: 09. 02. 2025).

[4] Самчук У. Волинь. Львів: Апріорі, 2019. С. 120.

проголошення української незалежності. В особистому архіві письменника зберігся рукопис його доповіді «Ідейні мотиви моєї творчості», яку він виголосив 28 лютого 1971 року в Оттавському університеті. «Українські автори мистецької творчості тут поза межами їх мови і завдання, – писав У. Самчук, – є позбавлені всіх звичайно прийнятих умов роботи… Бракує, як то кажуть, простору діяння. Ґрунту. Людей… Мистецтво слова не може жити нормально поза межами свого природного ґрунту. Кожний літературний процес вимагає відповідного клімату – землі, неба, сонця й повітря і того дихання, що ним дихає дана суспільна людська цілісність… Помагаємо собі як можемо з таких двох дуже зобов'язуючих причин: по-перше, ми для цього приречені долею, ми мусимо робити те, до чого покликані, по-друге, ми хочемо використати тут умови, яких наші колеги не мають там у себе на батьківщині. Маємо на увазі свободу виявлення нас такими, якими створила нас наша природа…»[5].

Про Уласа Самчука вже багато написано статей, побачили світ деякі монографії, навіть захищені дисертації. Не претендуючи на повний аналіз опублікованої літератури про видатного українського письменника минулого століття, зробимо спробу акцентувати тільки на деяких з них. З цілком зрозумілих причин літературна спадщина У. Самчука могла неупереджено аналізуватися тільки на Заході, адже, як писав Ярослав Дашкевич, «лише там можна було писати вільно»[6]. Слушно свого часу зауважив Іван Дзюба, що «століття двадцяте додало драматизму, а власне трагізму насильницькому розшматуванню української культури, і значна частина її активних творців опинилася не лише в різних чужих землях, на різних континентах, але часом і по різні боки не ними створених барикад»[7]. Цей трагізм ситуації, яка склалася, усвідомлювали й самі заокеанські літератори. «Живемо далеко від рідного краю й народу, – писав Григорій Костюк, – але не вважаємо себе духовно відірваними від нього. Живемо серед чужого моря, але тим гостріше відчуваємо запах рідного слова. Любимо, плекаємо і плекатимемо його до того часу, коли український літературний процес увіллється в єдине могутнє літературне життя на вільній українській землі. Ми в це віримо і з цією вірою працюватимемо в найтяжчих

[5] Самчук У. На краю часу. Харків: «Фоліо», 2023. С. 406.
[6] Дашкевич Я. Чи відкриються невідомі сторінки історії УПА? Сучасність. 1992. № 11. С. 65.
[7] Дзюба І.М. На трьох континентах. У 3-х кн. Книга 1: «Нашого цвіту по всьому світу…». Від Малоросії до України. Енциклопедія опору. Київ: Видавництво «КЛІО», 2013. С. 5.

еміграційних умовах»[8]. Сьогодні навіть важко собі уявити українську літературу без Івана Багряного і Василя Барки, Юрія Шевельова і Григорія Костюка, Євгена Маланюка і Юрія Косача… Із 82-х прожитих років Улас Самчук 56 років жив і творив на еміграції – спочатку в Німеччині і Чехословаччині (1929–1941), знову в Німеччині (1944–1948), а згодом в Канаді (1948–1987). В Україні, власне, пройшли дитячі та юнацькі роки, перебування в Карпатській Україні під час національно-визвольних змагань 1938–1939 років та участь у русі опору на окупованій німецькими фашистами території під час Другої світової війни.

Першими, хто захоплювався творами Уласа Самчука були його кращі друзі по боротьбі за незалежність України Іван Рогач, Олег Ольжич, Іван Рошко-Ірлявський, Олена Теліга. З багатьма із них він познайомився в Празі, яка упродовж всього міжвоєнного періоду була чи не найпотужнішим центром української еміграції. Саме в Празі Самчук написав романи, які зробили його відомим далеко за межами столиці Чехословаччини. Олена Теліга найбільше захоплювалася його романом «Кулак». Ось як про перше знайомство з українською поетесою написав Улас Самчук у своїй книзі споминів «На білому коні»: «Саме знайомство було просте, вона, що знала вже Чирського, підійшла до нашого столика, і коли Чирський нас представляв своїм приємним, виразним, злегка забарвленим якимсь акцентом, голосом, сказала: – То це так виглядає Самчук? – вимовляючи моє прізвище – «Самчюк»… – Ви, здається, розчаровані? – відповів я. – Я думала, ви гігант! «Волинь», «Кулак»… А між іншим… «Кулак». Ви для мене не «Волинь», а «Кулак». Читала його два рази… – Для мене це несподіванка, – сказав я. – А от уявіть. І я собі вас якраз таким уявляла. Такий лев… – А це всього лиш Улас, – казав я далі. – Зовнішність може бути оманною, – вставив Чирський. Вона дивилась мені просто у вічі, ніби хотіла щось розгадати»[9]. Саме з нею Улас Самчук нелегально перетне кордон окупованої фашистами України, але за вказівкою Проводу ОУН опиниться в Рівному, а Олена працюватиме в Києві. Зберігся останній лист Олени Теліги до У. Самчука від 23 січня 1942 р.: «У мене наразі все гаразд. Спілка існує, літературний клуб відбувається щосуботи, стягаючи багато публіки. Відношення (публіки) до мене добре… В мешканню тепло, бо гріє теплоцентраль, з їжею можливо. Отже, я себе

[8] Цит. за: Ільницький М. Українська літературознавча думка XX століття (Західна Україна, еміграція). Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2015. С. 271.
[9] Самчук У. На білому коні. На коні вороному. Харків: Фоліо, 2023. С. 47.

почуваю цілком у формі і збираюся виступати у клубі зі своїми поезіями. Приїздіть! Прочитайте нам щось і як не маєте нового, то з «Волині» або «Марії»[10]. 21 лютого 1942 року Олена Теліга була розстріляна нацистами в Бабиному Яру.

Особливо дружніми були відносини між Уласом Самчуком і Олегом Ольжичем. Під час подій в Карпатській Україні вони навіть якийсь час жили в одній кімнаті. Про це письменник згодом написав у змістовному нарисі про Олега Ольжича: «Ми займали з ним одну з кімнат так званого Національного дому, купленого на засоби українців Америки для потреб ОУН. Раннє, біля сьомої години, вставання, пізнє, біля першої ночі, лягання… Встаючи, ми часто для бадьорості, щось співали (він басом, я тенором) і нашою улюбленою нотою була пісня про бравурну вдову, яка «на смерть не дбає, з гостоньками гуляє». Снідали і взагалі харчувалися, або то в Січовій гостинниці, але переважно в невеличкій їдальні зі скромною назвою Січова молочарня, якою заправляла спочатку ділова паніматка Михалевич зі своєю дочкою Веронікою, а згодом перейняв її відомий автор «Холодного Яру» Юрій Горліс-Горський, у якого можна було дістати не лишень молоко, але й справжню козацьку запіканку… Безконечні засідання, наради, з'їзди, роз'їзди. Не раз, після довгих нарад на «Одинці», ми ще довго обговорюємо справи перед сном дома. Жилося, як на вулкані…»[11].

У статті «Українська культура» Ольжич (під псевдонімом Д. Кардаш) дає таку оцінку своєму побратиму: «Проза репрезентується слабше (на еміграції – Авт.). Найвиразніша постать Улас Самчук («Волинь», «Кулак», «Марія», «Сонце з Заходу»), реаліст, хронікар, що малює часи, коли родився й боровся націоналізм. По духові – епік великої спостережливости, але слабшої конструкції творів»[12]. У листі до Дмитра Донцова О. Ольжич називав Самчука надзвичайно «продуктивним прозаїком», який не має де друкуватися, адже «бракує нам капіталу, щоб закласти якесь спільне видавництво»[13]. Олег Ольжич загинув у ніч з 9 на 10 червня 1944 року під час допиту в фашистському концтаборі Заксенхаузен.

[10] Теліга О. Вибрані твори / Упорядник Осип Зінкевич; передмова Ростислава Семківа; вступна стаття Є. Сверстюка; 3-тє видання. Київ: Смолоскип, 2022. С. 222–223.
[11] Ольжич О. Вибрані твори / Упорядник О. Зінкевич; передмова Є. Сверстюка. 2-ге видання. Київ: Смолоскип, 2009. С. 416.
[12] Ольжич О. Незнаному Воякові. Заповідане живим / Упорядкування, післямова і примітки Леоніда Череватенка. Київ: Фундація імені О. Ольжича, 1994. С. 221.
[13] Ольжич О. Вибрані твори… С. 370–371.

Високо оцінював творчість Уласа Самчука ще один його побратим по Празі Євген Маланюк. «Книга, що її маємо перед собою («Волинь» – Авт.), є справжній твір справжньої літератури. Цим сказано головне». «Суто українська тематика й проблематика трилогії Самчука, – стверджував рецензент, – що, на перший погляд, ніби звужують і «локалізують» її значення і вагу поза межами нашої літератури, – в дійсності, завдяки великому, аж стихійному у своїй органічності талантові автора, підносяться на значну ідеологічну й, безперечно, переступають межі нашої літератури»[14]. Є. Маланюк написав також рецензію на другий том Самчукової трилогії «Ост». Чимало сучасних дослідників справедливо вважають, що цей твір варто розцінювати як один із перших в українській літературі про сталінський ГУЛАГ. Дехто навіть порівнює його з табірними романами О. Солженіцина. На думку Є. Маланюка, «останній роман Самчука – це не ще один опис совітських жахів… Це твір, що тверезо українськими очима спостерігає і максимально епічно розкриває справжню, отже, духову дійсність, яка таїться під псевдонімом «Росії» чи «комунізму» і яку безустанно підмальовують, наново маскують і гарячково забріхують добре знані нам слуги Сатани (Батька Брехні) незалежно від географічного положення місць їх чинності. В цім є головний зміст цього нового твору нашої літератури»[15].

Писав про творчість Уласа Самчука визначний словацький літературознавець і україніст, академік Микола Неврлий. Зокрема, М. Неврлий зазначав, що автор «славної трилогії «Волинь» світоглядно й тематично належав Празької школи. У спогадах М. Неврлого є такий запис: «Одного разу в мене (я тоді вчителював у Богдані) ночував Улас Самчук. Спання не було, ми всю ніч проговорили. А було про що – це сталось саме напередодні проголошення самостійної Карпатської України. Події бурхливо чергувалися, кожний день приносив радості й надії, але й тривогу і непевність за майбутнє»[16].

Автор «Тигроловів» і «Саду Гетсиманського» Іван Багряний в особі Уласа Самчука бачив справжнього українця і борця проти радянського більшовизму. У статті «Слово на той бік» І. Багряний наводить один епізод, який описав Улас Самчук у своїх мемуарах «П’ять по дванадцятій»: «Коли в табір прийшли радянські уніформовані

[14] Маланюк Є. Вибрані твори / Упорядник Олеся Омельчук. Київ: Смолоскип, 2017. С. 670.
[15] Там само. С. 680–681.
[16] Неврлий М. Минуле й сучасне: Збірник слов’янознавчих праць / Передмова Івана Дзюби. Київ: Смолоскип, 2009. С. 727.

людолови в асисті американських офіцерів, що, як альянти, мали б допомагати першим, а як культурні люди були свідками трагедії, – група молоді вишикувалася перед репатріаторами і стояла мовчки. І от на запитання, чому ж вони не хочуть вертатися «на родіну», один юнак, недавній кацетник, провідник цієї групи, виніс сокиру і подав її мовчки американському офіцерові. А тоді всі нахилили голови перед здивованим американцем, і юнак подав команду «Рубай»! Було сказане одне слово. Але його було досить. Американець кинув геть сокиру з усмішкою зрозуміння трагедії нещасних рабів і ганьби їхніх ловців… Так увесь світ кинув «сокиру», розгадавши трагічну шараду. Багато в тій трагедії полягло смертю неупокорених. Багато сотень тисяч нещасних рабів було схоплено і повезено «додому». Та, одначе, багато сталінських рабів, сотні тисяч їх, при допомозі вільного світу відстояли своє право на свободу»[17].

Цей фрагмент спогадів Уласа Самчука перегукувався із відомою статтею Івана Багряного «Чому я не хочу вертатись до СРСР?»: «Я вернусь до своєї Вітчизни з мільйонами своїх братів і сестер, що перебувають тут, в Європі, і там, по сибірських концтаборах, тоді, коли тоталітарна кривава більшовицька система буде знесена так, як і гітлерівська, коли НКВС піде вслід за гестапо, коли червоний російський фашизм щезне так, як щез фашизм німецький»[18]. Незважаючи на деякі тертя, що виникли у стосунках між У. Самчуком та І. Багряним, останній високо цінував письменницький талант автора «Волині». У листі до Дмитра Нитченка від 10 жовтня 1948 року він зізнався: «Дуже шкодую, що так склалося, що перед від'їздом не побачився з Самчуком. Бо чи доведеться тепер побачитись взагалі. Ви даремно так багато йому ставите вимог щодо роботи в Канаді та Америці. Ніякої роботи він там не розгорне серед тих канадських міщан, та й не треба йому її розгортати. Нехай робить хто інший, а Улас Олексійович якби написав там одну добру книжку, то б було найкраще і найбільше з усього, що там можна зробити»[19]. Ніби дослухавшись побажань І. Багряного, У. Самчук у канадський період свого життя видав не одну книгу.

Можливо найкраще знали Уласа Самчука як письменника і людину визначні українські літературознавці Юрій Шевельов та Іван Костюк.

[17] Багряний І. Публіцистика. Доповіді, статті, памфлети, рефлексії, есе / Друге видання; упорядник Олексій Коновал. Київ: Смолоскип, 2006. С. 421.
[18] Багряний І. Крокви над табором. Оповідання. Есеї. Харків: Фоліо, 2023. С. 282.
[19] Багряний І. Листування: у 2 двох томах. Том перший (1946–1963). Київ: Смолоскип, 2002. С. 621.

Саме Ю. Шевельов, виношуючи ідею створення Мистецького Українського Руху (МУР), запропонував на посаду його голови Уласа Самчука. У пізніше написаних споминах Ю. Шевельов змушений був визнати, що без автора «Волині» «МУР був би немислимий», а незаперечний авторитет Самчука визнавали всі, навіть називали його «генералом», «Генералом Олексійовичем»[20]. МУР, очолюваний У. Самчуком упродовж трьох років, об'єднав навколо себе еліту українських письменників на еміграції – Віктора Петрова (В. Домонтовича), Ігоря Костецького, Володимира Державина, Михайла Ореста, Євгена Маланюка, Докію Гуменну, Івана Багряного, Юрія Косача, Олега Зуєвського, Василя Барку та багатьох інших (61 член). Тодось Осмачка, який теж увійшов до МУРу, іронічно цю організацію називав «Московский уголовный розыск». Сучасні літературознавці високо оцінюють діяльність МУРу. Слушно зауважив І. Дзюба, що МУР «став не тільки осередком плекання нових фантастично-патріотичних мрій, а й дійовим чинником реальних здобутків, загалом – яскравим феноменом в історії української культури»[21].

Визнаючи організаторські здібності Уласа Самчука на посаді голови МУРу, Юрій Шевельов, разом з тим, неоднозначно оцінював його літературну діяльність. Нерідко він висловлював зовсім протилежні судження. Так, у спогадах Ю. Шевельова є такі рядки: «Зрештою, більшість його романів, за винятком, може, «Марії» й певною мірою «Волині», забудеться. Хоч мода на неотесані ваговиті романи може колись повернутися. Ґрандіозний задум «Осту» перевищував його сили». Попри все, зізнався Шевельов, «в історії української літератури на вигнанні він має своє тверде й виразне місце»[22]. У статті «Стилі сучасної української літератури на еміграції» Ю. Шевельов теж згадав автора «Волині»: «Насамперед про Уласа Самчука. Старий український літописець часів Київської Руси – в традиційному уявленні – стояв над життям, осторонь життя. Ми знаємо тепер: це не так. Він мусив бути в самому осередку життя. Його літопис – не безсторонній, а пройнятий гарячими особистими й груповими симпатіями. Але він широтою охоплення і величиною масштабів настільки піднісся над дрібними подіями, з яких складається щоденне життя, що слушно тепер здається, що автор мав стояти над життям.

[20] Шевельов Ю.В. Я – мене – мені… (і довкруги): Спогади. 2. В Європі; Зустрічі з Романом Якобсоном. Харків: Видавець Олександр Савчук, 2021. С. 133.
[21] Дзюба І. Названа праця. С. 343.
[22] Шевельов Ю.В. Я – мене – мені… (і довкруги): Спогади… С. 140.

Самчук видається мені таким літописцем українського суспільного й духовного життя 20–30-х років. У «Волині», у «Юності Василя Шеремети» він так широко охопив це життя, що літературне ніби відійшло на другий плян, а вражає саме багатство й глибина відтворення життя, життєвої спостережливости… Але не це головне в епопеях Самчука. Це все відходить на задній плян перед тим, що і як широко показує автор. Масштабність і глибинність охоплення дійсности виводить ці твори поза рамки літературного процесу сьогоднішнього дня…»[23].

Юрій Шевельов критикував не тільки Самчука. Він взагалі любив критикувати. «Його вимогливий смак і суворий критицизм, – відзначав І. Дзюба, – вносили необхідну ієрархію в канони нашого письменства й були суголосні його найвищим злетам, які адекватно поціновував і якими пишався»[24]. Сучасний український літературознавець Микола Ільницький опублікував навіть окрему статтю «Критика Юрія Шереха як літературознавчий феномен», у якій зазначив, що Шевельов намагався утвердити «примат естетичних вимог до літератури, мистецтва – передусім художність, самобутність, формотворчу, стилістичну довершеність, звичайно, за наявності духовної субстанції та світоглядної глибини»[25].

Про творчість У. Самчука йдеться на сторінках ґрунтовних статей Г. Костюка «На магістралі історії. Українська література за п’ятдесят років (1917–1967)», «З літопису літературного життя в діаспорі. До 15-річчя діяльності Об’єднання українських письменників «Слово». 1954–1969», «Українська еміграційна проза за 1965 рік», «Проблеми літературної критики», «Доба і письменник», «Міф про Антея і наша дійсність». Великий резонанс викликав цикл лекцій «Українська література за пореволюційне п’ятдесятиріччя (1917–1967). Думки і спостереження», який Г. Костюк прочитав на радіо «Свобода». У ньому значне місце відведено постаті Уласа Самчука: «… Все те бурхливе, героїчне і трагічне з перемогами і поразками життя народу нашого за останнє п’ятдесятиріччя знайшло своє зображення в багатьох його творах. І найбільша мистецька і суспільна вага цих творів Уласа Самчука в тому, що їх ідеї органічно виростали з найактуальніших і найболючіших проблем нашої доби, що їх проймають наскрізь щира

[23] Шерех Ю.В. Пороги і запоріжжя: Література. Мистецтво. Ідеології: в 3 т. Т. І. Харків: Фоліо, 2012. С. 153–154.
[24] Дзюба І. Названа праця. С. 361–362.
[25] Ільницький М. У фокусі віддзеркалень: Статті. Портрети. Спогади. Львів, 2005. С. 371.

авторова любов і почуття обов'язку перед своїм народом і своєю батьківщиною та нарешті, що написано їх, висловлюючись метафорично, кров'ю серця письменницького. У цьому сила і непроминальність творчого набутку Уласа Олексійовича Самчука»[26].

Надзвичайно цікавими є спогади Григорія Костюка, зокрема про вибори голови МУРу: «Самчук категорично відмахувався від такої пропозиції (очолити МУР – Авт.). Він, мовляв, не вождь, не теоретик і не адміністратор. Він пише велику річ – «OST». На щось інше в нього нема ані часу, ані амбіції. – А зрештою, – майже нервово питає він, – чому саме я повинен бути головою? – Та тому, що ви Самчук, – спокійно й ніби резонно відповідає Юрій Володимирович (Шевельов – Авт.). – Ну, знаєте… – зробивши іронічну міну, починає коментувати цей аргумент Улас. Але його іронія й коментар не переконали Шереха. Я підтримав Шерехову мотивацію і наслідок нетривалої дальшої дискусії справа головування була вирішена. – Я залишаюся при своїй думці, – сказав примирливо Улас Олексійович, – але то вже яка буде воля з'їзду»[27]. Завершально частину своїх мемуарів Г. Костюк назвав «Фініш або/і останнє прощання», у якій стисло подав характеристики своїх найкращих друзів – Івана Багряного, Святослава Гординського, Євгена Маланюка, Романа Купчинського, Никифора Щербину, Григора Лужницького, Івана Лисяка-Рудницького та деяких інших. Про Уласа Самчука написав: «романіст-історіософ, тонкий і завжди вглиблений майстер художнього нарису, автор суспільно вагомих мемуарів і виключно щира й товариська людина. Дуже мало сказано про нього у мене»[28].

Серед сучасних літературознавців та істориків, які досліджували життєвий шлях і творчість Уласа Самчука, необхідно виділити Сергія Синюка і Петра Кралюка. Цікавою й насиченою величезним фактичним матеріалом є книга Сергія Синюка «Улас Самчук: ескізи до творчого портрета». У восьми розділах його праці – «Улас Самчук: ескізи до творчого портрета», «На роздоріжжі», «Перша вершина», «Не просто Марія», «Повторення пройденого», «Незагоєне огнем», «Досвід успіху, історія пристрасті», «ОСТ» – простежено як головні віхи в житті письменника, так і зроблено аналіз всіх його головних творів. «Першою вершиною» У. Самчука вчений справедливо вважає написання роману

[26] Костюк Г. Вибрані праці: У 5 т. Т. 2: Літературознавство. Критика. Київ: Смолоскип, 2022. С. 524.
[27] Костюк Г. Зустрічі і прощання. Спогади у двох книгах. Книга 2. Київ: Смолоскип, 2008. С. 184.
[28] Там само. С. 451.

«Волинь», який порівнює із «Тихим Доном» М. Шолохова та бестселером М. Мітчелл «Звіяні вітром». Стосовно роману «ОСТ», то він, на глибоке переконання С. Синюка, «продовжує жанрову лінію «Волині», але не копіює першу трилогію Самчука»: «Волинь» – моноліт, у якому події стоять упритул і міцно поєднані кристалічною решіткою сюжету. Цілу трилогію варто читати від першої до останньої сторінки, інакше багато втрачаєш у розумінні тексту. Щоправда, і написаний той текст так, що не відірвешся. «ОСТ» – трилогія еластична. Кожну її частину цілком можна читати як окремий роман. Зрештою, і писався кожен роман цілком відособлено. З паузами у кілька років, а то й десятиліть»[29].

Невеликою за обсягом, але надзвичайно глибокою за змістом є науково-популярна біографія Уласа Самчука, написана відомим українським істориком Петром Кралюком. П'ять головних розділів книги – «Звідки тече та річка?», «Літописець українського простору», «На конях – білому і вороному», «На «іншій планеті», «Втеча від себе?» – повністю відповідають головним етапам життєвого шляху Уласа Самчука. Оригінальну оцінку П. Кралюк дав Самчуковому роману «Кулак», яким, як відомо, щиро захоплювалася Олена Теліга. А вона ж була членом ОУН. Та й сам роман друкувався на шпальтах донцовського «Літературно-наукового вісника». «Роман «Кулак» написаний у дусі модернізму, поширеному в тогочасній Західній Європі, – констатує П. Кралюк. – Водночас це твір ідеологічний. Тут і заперечення радянського устрою, і певні «національні фантазії», які виражалися у створенні образу свідомого українця, що став успішним бізнесменом. Однак чи багато з них були і є свідомими українцями? Тому «Кулак» важко назвати реалістичним твором. Це, радше, бажання видати вимріяне за дійсне. Але на таке вимріяне був запит – зокрема в українському націоналістичому середовищі»[30]. До речі, у трилогії «ОСТ» У. Самчук теж намагатиметься вивести образ української буржуазії, але насправді такої не існувало. На це свого часу вказував Ю. Шевельов.

Автором змістовного нарису про Уласа Самчука є академік Микола Жулинський. Для нього автор славнозвісної «Волині» – «письменник великої слави», «та головне, визначальне – його мистецький талант, його висока відповідальність за правду слова, за правду історії. Це великий патріот Волині, давньої української землі, праслов'янської нашої

[29]Синюк С. Улас Самчук: ескізи до творчого портрета. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2018. С. 228.

[30] Кралюк П. Названа праця. С. 48.

колиски, в якій уособлювалася для митця вся Україна з її могутнім, героїчним народом»[31].

На відміну від тих літературознавців, які недооцінили, бо до кінця не зрозуміли, ідею роману «Ост», М. Жулинський недвозначно заявив: «Трилогія «Ост» – набагато масштабніший роман-епопея порівняно з «Волинню». І це лише за часово-просторовими параметрами розвитку подій, що їх розгорнув письменник у замірах відкрити місце України в історичних і соціально-політичних зрушеннях ХХ ст. Його мета, його глибокий задум у створенні панорамного осягу долі України в проекції на зіткнення Сходу і Заходу в ХХ ст. полягали в тому, щоби ствердити переконання: «Без вільної України не буде вільного слов'янства»[32]. Наскільки актуальні ці думки відомого вченого. Особливо сьогодні, коли Збройні сили України, героїчно відбиваючи віроломний напад російського агресора, захищають також Європу і західну цивілізацію від варварства загалом.

Після поразки українських національно-визвольних змагань 1918–1919 років багато його активних учасників змушені були емігрувати за кордон. Чимало з них місцем свого осідку обрали новостворену Чехословацьку Республіку, яку очолював «президент-визволитель» Томаш Масарик. Ця молода країна цілком оправдано вважалася найдемократичнішим державним утворенням в Європі, а її очільник прихильно ставився до «української справи», вважаючи тимчасовим перебування закарпатських русинів у складі ЧСР. Упродовж всього міжвоєнного періоду Прага сформувалася як один із головних осередків закордонного українства, де активно діяли різноманітні українські наукові центри та організації, знаходився Український вільний університет. У Празі мешкали і творили видатні українці Олександр Олесь, Спиридон Черкасенко, Оксана Лятуринська, Олег Ольжич, Олена Теліга, Михайло Мухин, Степан Смаль-Стоцький, Дмитро Дорошенко, Сергій Шелухін, Микита Шаповал, Ольгерд Бочковський та багато інших.

Уродженець волинського села Дермань Улас Самчук, щоб уникнути арешту за активну участь у націоналістичному підпіллі (член УВО) та небажанні служити в чужоземній армії, емігрував спочатку до Німеччини, а з 1929 року оселився в Празі. Хоча нікому не вдалося довести членство Уласа Самчука в ОУН, проте за пропозицією Олега

[31] Жулинський М. Українська література: творці і твори: учням, абітурієнтам, студентам, учителям. Київ: Либідь, 2011. С. 610.
[32] Там само. С. 612.

Ольжича, саме йому було довірено очолити секцію митців, письменників і журналістів у Культурній референтурі Проводу українських націоналістів у Празі. Виконуючи певні завдання ОУН, Самчук відвідав Париж, Берлін, Рим, Відень, Дрезден, Флоренцію, Венецію тощо. Вільно володіючи німецькою, польською, чеською, французькою, російською мовами, він ніколи не відчував дискомфорту під час спілкування. Із «провінційного хлопця» він перетворився на «культурного європейця» з широким світоглядом[33]. Він прослухав курс лекцій у Карловому університеті і також на філологічному відділенні знаменитого УВУ, однак вищої освіти так і не здобув. Цей факт зовсім не впливав на редакторів «Літературно-наукового вісника», часописів «Сурма» і «Самостійна думка», в яких друкувалися змістовні публікації Уласа Самчука. Празький період у житті письменника (1929–1941) яскраво ним описаний у романі «На краю часу», уперше виданому лише в 2021 році. Упорядниця і автор післямови Наталка Лисенко відзначала: «Автор повністю занурює читача в атмосферу Праги 1920–1930-х років, майстерно описуючи як визначні місця чеської столиці (вулиці, костели, пивниці, кафе), так і реалії того часу… Серед дійових осіб – упізнавані в деталях політичні та культурні діячі української еміграції. Наприклад, у Барсові пізнається головний редактор «Вісника» Дмитро Донцов «з його невмолимою риторикою волюнтаризму», а Ольгович – це, поза умнівом, О. Ольжич, адже згадується його поетична збірка «Рінь»… Улас Самчук колоритно описав зустріч української еміграції з радянськими письменниками Олесем Досвітнім, Валер'яном Поліщуком і Павлом Тичиною в Празі…»[34].

Хоча в Уласа Самчука залишилися найкращі спомини про Прагу, він у мемуарах зізнався: «Мені не раз снився мій поворот, завжди в тому самому вигляді, серед якогось широкого поля, вкритого житом, півлеґально, півзаборонено. Мені снився Київ, снився Дніпро, яких я ніколи не бачив. У загальному, у великому понятті я не вірив у ті чисельні причини і мотиви, що спричинили катастрофу нашого століття. Мені нічого не казали всі ті творці і генії, що спричинилися до цього. Їх слова, їх ідеології не переконували мене, і здавалися вони мені як вияв якоїсь здеформованої, іноді і патологічної, одержимої ілюзіями душі, яка розминулася з правдою, ясністю, логікою і глуздом»[35]. Так, він думав про Україну, Київ, адже був українським письменником і лише

[33] Кралюк П. Улас Самчук. Харків: «Фоліо», 2023. С. 39.
[34] Лисенко Наталка. Післяслово. Самчук Улас. На краю часу. Харків: Фоліо, 2023. С. 411.
[35] Самчук У. На білому коні. На коні вороному. Харків: Фоліо, 2023. С. 21.

там міг бути найкраще зрозумілим і затребуваним. Не випадковими є слова, які в романі «Волинь» проголошує один з його головних героїв Володька (сучасні літературознавці вважають його прототипом Самчука): «Знаєте, що таке Україна? – питав він з тихим пафосом, і очі його горіли тим огником святості, що його можна бачити лишень у натхненно віруючих. – Це наш закон… Мораль… Приречення. Це не тільки те, що бачимо, а також те, що не бачимо… Запізнене вийшло з минулого і йде неухильно назустріч, як день, як ніч, як смерть, як народження. З глибинності життя, від серця планети, з кожного нас… З частинок нашого щоденного думання, з болів наших, нервів і кожного тільця крові… Покоління, історія, могили, кохані люди, народження і кості в землі… І я вам, ще такому молодому, хочу сказати: України до цього часу ще не було… Вона щойно тепер на наших очах родиться… Воістину, вона щойно родиться»[36]. Таке народження майбутньої Великої України він і побачив у Карпатській Україні.

Петро Кралюк писав про своєрідні пророцтва Уласа Самчука. І він, безперечно, мав рацію. Пригадайте завершення роману «Гори говорять»: «І встали гори, і промовили. І вже, здавалось, століття – десятки сивих-сивих століть – царювала тут велика тиша, що сторожко вслухалась у безконечні колискові пісні стрункіх смерек… І, здавалось, усі руки, всі уста, всі серця гірського племені – це камінь, це граніт безмовний, безбарвний, холодний… Здавалось, очі його залиті склом, що на ньому стояла роса вічних туманів, що ніколи, ніколи не міняли своєї жорстоко-безнадійної барви.

Але слово, що громом, стогоном вирвалося з кам’яного нутра потужних велетнів, нараз стрясає самі основи царства вікового спокою. Здригнулась і жадібно затріпотала земля. Вона уздріла свого Творця в безмежних висотах неба, що дихав зливою сонця, натхнений страшною силою чину. Вона ожила»[37]. Останню крапку в романі «Гори говорять» Улас Самчук поставив у 1933 році, а через 6 років Августин Волошин проголосив незалежність Карпатської України.

На Карпатську Україну він завжди дивитиметься винятково як на складову частину соборної України. Цим своїм глобальним баченням він і відрізнятиметься від деяких місцевих «тутешняків», які спрощено дивилися на історичні процеси, що відбувалися на Закарпатті. Уже перебуваючи в Карпатській Україні, у промові, виголошеній з нагоди

[36] Самчук У. Волинь. Львів: Апріорі, 2018. С. 670.

[37] Самчук У. Гори говорять / Упорядкування та передмова Г. Александрової. К.: ДП «Видавничий дім «Персонал», 2008. С. 244.

свята Злуки 22 січня 1939 року, Улас Самчук чітко і однозначно заявив: «… Тепер менше хочеться казати про Хуст, а більше якраз про ту єдину й справжню мету, що її нам 22 січень накреслив: свободу цілої великої України – її соборну державність. Бо ж наша справжня мета не Хуст, а Київ. Бо ж наша дійсна мета не Карпатська Україна, а та якраз, що родилась на площі св. Софії 22 січня 1919 року, та Україна Україн, в яку ми всі віримо й яку ісповідуємо. Це наша мета. І за цю мету мусимо думати в першу чергу. Українець бо, що розминається з цією метою, чи її легковажить, є неповним українцем, є українцем не 45 мільйонової родини, а лиш членом якої-небудь п'ятьсоттисячної її галузки…»[38]. Улас Самчук міг дуже різко реагувати, якщо хто-небудь відходив від такої державницької позиції. Саме цим можна пояснити суперечку, яка виникла між автором «Волині» і Володимиром Бірчаком: «Мої погляди на нашу велику справу виложені не раз у моїх працях, що є загальновідомі. Так. Я чув вже тоді за Карпатську Україну, коли Вам то здавалось «абсурдом» … Я був за Карпатську Україну в той час, коли Ужгородом походувало чеське військо, і коли б не Ви, Бірчаки ріжного роду, що вірили нісенітницям чехословацької пресової служби, що ховалися, де тілько могли сховатися, … Карпатській Україні були б заощаджені цілі місяці безплідного бабрання з ріжними Фенциками та Бродіями, з ріжними Бескидами і нарешті з Прхалами…»[39].

Улас Самчук з дружиною Марією[40] одними з перших приїхали в Карпатську Україну. Необхідно відзначити, що ця їхня поїздка була далеко не першою, адже Улас Самчук мав тут багато друзів серед письменників, які його цінували і поважали.

На той час він уже був відомим і авторитетним письменником, автором романів «Волинь», «Марія», «Кулак», «Гори говорять». Працюючи над останнім, Улас Самчук упродовж 1932–1933 років мешкав у Ясіня в родині Климпушів – активних учасників Гуцульської республіки. Відомий письменник майже щоліта виїжджав на Закарпаття, відвідуючи Ясіня, Сваляву, Шаркадь і Голубине, неодноразово зустрічався з місцевим письменником Юрієм Станинцем у Стеблівці. Нещодавно дослідниця життєвого і творчого шляху автора «Волині» Наталія Ребрик опублікувала один з листів Юрія Станинця до Уласа Самчука від 19 липня 1935 р.: «Високоповажний Пане Товаришу! Два

[38] Самчук У. Репортажі з Карпатської України / Упорядник Андрій Жив'юк. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2019. С. 41.
[39] Там само. С. 192–193.
[40] Марія Зоц (1909–1994) – громадянська дружина Уласа Самчука, з якою він прожив 12 років.

роки тому були Ви у мене в Углях, ідучи з Ясіня. Тоді згадали, що «й пишете», і я згадав Вам, що також «пишу». Пізнійше я зачав стрічати Ваше ім'я надписане над такі знамениті твори, як «Волинь», «Марія», «Гори говорять» і т. д. Як се довідався, хотів до Вас писати до Праги, але Вашу адресу не міг знайти між паперами. Коли тепер дізнався, що Ви на Підкарпаттю, і то від Ст. Росохи, дуже любив би з Вами поговорити. І то на теми літератури – хотів би просити від Вас інформації, бо хочу заслати дещо на конкурс «Пробоєм», і то в прозі – оповідання. Чую, що готуєтеся йти до Синевира від 15–20. VIII. Чи не могли би загостити перед тим до мене на пару днів? Якщо так, то будьте добрі мені написати, що коли приїдете і як, котрою машиною, щоби Вас чекав на станції. Від нас до Драгова недалеко – властиво по дорозі є Салдобош до Драгова. Чекаючи відповіди, остаюся сердечно здоровлячи. о. Юрій Станинець, гр.-кат. дух.».

Є всі підстави стверджувати, що Улас Самчук мав намір надовго залишатись у Карпатській Україні, навіть звернувся з проханням до Міністерства внутрішніх справ надати йому громадянство. Відповідний документ розшукав у фондах Державного архіву Закарпатської області відомий дослідник життя і творчості письменника Андрій Жив'юк. Отже, надамо йому слово: «Улас Самчук просив надати право поселитись у селі Вонігово Тячівської округи, яке 4 лютого 1939 року дозволило йому «приречення права приналежности до громади». Далі в заяві йшлося, що «крім прізвища Самчук, має ще прізвище Данильчук[41], але з огляду на те, що всі літературні праці автора, як також його церковна метрика мають прізвище Самчук, підписаний просить видати йому всі відповідні документи на прізвище Самчук». Закінчується заява висловленням переконання, що міністерство вирішить питання позитивно, а «підписаний обіцяє всі свої сили та здібности присвятити до піднесення і розбудови дорогої нашої Батьківщини Карпатської України». До заяви були додані церковна метрика та копія протоколу засідання сільського заступництва села Вонігово від 24 січня 1939 року з рішенням про одноголосне прийняття Уласа Самчука до громадянства в цьому селі». Документів Міністерства внутрішніх справ Карпатської України у цій справі не виявлено. Ймовірно, що вона не була розглянута

[41] Згідно з легенди рід Самчуків-Данильчуків походив від запорізького козака Данила Гуци, який брав участь у визвольній війні під проводом Богдана Хмельницького і згодом оселився в с. Дермань. П. Кралюк вважає, що У. Самчук принаймні вірив у своє далеке козацьке походження.

до 16 березня 1939 року, тобто до падіння Карпато-Української держави»[42].

Головна причина приїзду Уласа Савчука на Закарпаття пояснювалася кількома мотивами: по-перше, і це найголовніше, він бажав спричинитися до відродження української державності в Карпатській Україні, тим більше що планувалися вибори до першого незалежного українського парламенту – Сойму Карпатської України. Великий організаційний і пропагандистський досвід Уласа Самчука міг допомогти молодому уряду Августина Волошина. Великі надії на нього покладала так звана «Летюча Естрада», яка й займалася виборами. 20 січня 1939 року Августин Волошин підписав розпорядження про створення Українського Національного Об'єднання (УНО) – своєрідної політичної партії, яка у своїх рядах об'єднала всі патріотичні сили краю[43]. У. Самчук не приховував, що підтримуватиме саме УНО. По-друге, письменник приїхав на Закарпаття як власний кореспондент паризького часопису «Українське слово». До речі, саме це прикриття пізніше врятувало його від репресій угорських властей, хоч уникнути арешту не вдалося. І, нарешті, по-третє, Улас Самчук міг виконувати в Карпатській Україні окремі завдання, що ставила перед ним Крайова Екзукатива ОУН, яку він представляв.

Варто погодитися із твердженням деяких сучасних дослідників, що керівництво ОУН радило своїм активістам «не світитися» під час перебування в Карпатській Україні. Це підтверджують розшукані автором цих рядків архівні матеріали. Михайло Колодзінський діяв у Карпатській Україні під псевдо «полковник Гузар», а згодом легендарний Роман Шухевич на Закарпатті був відомий як «поручник Щука». Виключно під псевдонімами діяли Євген Врецьона, Степан Сулятицький, Михайло Бажанський і всі інші українські націоналісти. Польські власті неодноразово зверталися до чехословацького уряду з нотами протесту, в яких вимагали вплинути на уряд Карпатської України, який на їх думку, сприяв поширенню антипольської пропаганди. Хустська влада зазвичай це заперечувала. В нотах протесту польського посла націоналісти фігурували як «українські терористи». 29 листопада 1938 року до Праги надійшла чергова нота протесту польського уряду, в якій вимагалося негайно повернути назад Костянтина Мельника, полковника Андрія Мельника, Михайла

[42] Жив'юк А. «Сонце з Заходу»: феномен Карпатської України в публіцистиці Уласа Самчука. Самчук У. Репортажі з Карпатської України. Тернопіль: Богдан, 2019. С. 37.
[43] Державний архів Закарпатської області (далі – ДАЗО). Ф. 3. Оп. 2. Спр. 6. Арк. 7.

Бажазаславського, Євгена Кульчицького, Володимира Забавського і Степана Росоху. Названі особи, більшість з яких знайли притулок у Карпатській Україні, розшукувалися польським урядом за участь у терористичному акті проти польського міністра внутрішніх справ Броніслава Перацького[44]. Польський посол скаржився, що «між Польщею і ЧСР не можуть бути добрі взаємовідносини, коли Підкарпатська влада дає дозвіл побуту» названим особам. Директор поліції Юрко Білей 2 січня 1939 року повідомив А. Волошина, що перелічені в нотах протесту «не зголошені у тутешнього уряду. Досі не вдалося вислідити ані, де перебувають, ані за їх діяльність»[45].

Що стосується Уласа Самчука, то йому важко, а точніше навіть не можливо, було приховатися під псевдонімом. Аж занадто відомою особистістю він був. Володимир Бірчак під час своєї полеміки із Самчуком звертається до нього лише по імені – Улас, не називаючи прізвища, на що останній відповідає: «Не тяжко відгадати, хто той наївний письменник Улас… Він у нашому письменстві лише один – Самчук»[46]. Безперечно, про перебування У. Самчука в Карпатській Україні знали всі, тим більше, що свої публікації в газеті «Нова свобода» письменник підписував власним прізвищем. Його приїзд у Карпатську Україну знайшов своє відображення на шпальтах багатьох закарпатських часописів. Василь Ґренджа-Донський зафіксував: «До Хуста прибув Улас Самчук, відомий український письменник. Зразу дав кілька відчитів»[47]. «У канцеляріях УНО працюють завзято і ніч і день, – читаємо в щоденнику В. Ґренджі-Донського, – … статті фабрикує (вичитує – Авт.) український письменник Улас Самчук, якого також запрягли до чорної роботи»[48]. А ось ще згадки «карпатського соловейка», як називали В. Ґренджу-Донського, про автора «Волині» за 14 березня 1939 року: «Під цю пору (після боїв між карпатськими січовиками і чеським військом – Авт.) якраз із вулиці побачив мене славний український письменник Улас Самчук і загостив на наше подвір’я… Д-р Мандзюк, Улас Самчук і я підійшли до трупа нещасного хлопця (Петра Лисюка, який допомагав батькові знімати документальний фільм про Карпатську Україну – Авт.). Він лежав серед поля на моріжку під плотом загороди, від мого помешкання може на

[44] ДАЗО. Ф. 4с/18. Оп. 1. Спр. 51. Арк. 1.
[45] Там само. Ф. 3. Оп. 1. Спр. 9. Арк. 2.
[46] Самчук У. Репортажі з Карпатської України… С. 191.
[47] Твори Василя Ґренджі-Донського. Том. VIII. Щастя і горе Карпатської України: щоденник. Видання Карпатського Союзу, Інк. Відділ у Вашінгтоні, Д.К., 1987. С. 97.
[48] Там само. С. 148.

яких сто метрів. На руках шкіряні рукавиці, у світлому, весняному плащі та в високих, елеґантних чоботах. Лежав обличчям до землі, з носа і рота текла йому кров. Його прошила куля у грудях»[49].

З ініціативи О. Ольжича, У. Самчука, Ю. Горліса-Горського, В. Ґренджі-Донського, І. Рошка-Ірлявського, А. Патруса-Карпатського та деяких інших у Хусті було створено літературно-мистецьке товариство «Говерля». «З наміченої праці, – повідомляла «Нова свобода», – слід особливо відмітити цикл рефератів мистецького й культурно-освітнього змісту, що відбуваються систематично в Хусті, а не систематично на провінції. Перший виклад, що відбувся в Хусті, згромадив усю нашу інтелігенцію, був відчит знаного письменника Уласа Самчука на тему: «Завдання сучасної української літератури»[50]. З Олегом Ольжичем-Кандибою Уласа Самчука пов'язували давні дружні стосунки ще з празького періоду, про що вже йшлося. Жили, як на вулкані», на що звернув увагу Степан Росоха: «По розписанні виборів розпочалася дійсна передвиборча кампанія на всю широчінь. УНО розбудувало по цілім краю свій апарат пропаганди. Йому до помочі стала «Карпатська Січ» своєю «Летючою Естрадою», що складалася з освітньо-політичних виховників «Січі». Ця «Летюча Естрада» вже від листопада 1938 рейдувала по всій Карпатській Україні, заїжджаючи із своїми виступами аж до найдальших закутин, неприступних навіть для звичайних возів, щоб і найменший присілок почув голос української правди! Від села до села йшли карпатські січовики, члени і не-члени «Летючої Естради» робили віча з рефератами і промовами. Вечором давали театральні вистави, які звичайно складалися: з короткого реферату, деклямацій сольових і збірних, короткої п'єси і палкої патріотичної відозви, що промовляла не лише до розуму, але також до чуття і серця національної чести»[51]. Одним із найактивніших був Улас Самчук. Пізніше про це напишуть чимало очевидців і учасників тих подій.

Уже раніше згадуваний Андрій Жив'юк констатував, що Улас Самчук із викладами «Завдання сучасної української літератури» та «Українська національна свідомість» об'їздив усі більші осередки Карпатської України: Буштино, Копашне, Тячів, Великий Бичків, Рахів, Богдан, Ясіня, Драгово, Синевир, Волове (тепер – Міжгір'я), Севлюш (Виноградово), Королево, Білки, Лози, Іршава. План поїздки охоплював

[49] Там само. С. 215.
[50] Нова свобода. 1938. 21 грудня.
[51] Росоха С. Сойм Карпатської України (в 10-ти ліття проголошення самостійности). Львів: «Меморіал», 1991. С. 35.

24 села та містечка. «На Закарпатті, – написав у споминах У. Самчук, – я об'їхав з промовами цілу країну, не минувши ні одного міста, містечка і навіть більших сіл»[52]. Його активність відображена також у численних репортажах з Карпатської України, опублікованих на сторінках «Нової свободи» і «Українського слова». Хронологічно ці публікації охоплюють період від 11 грудня 1938 до 9 липня 1939 років. Перед нами вимальовується справжня панорама найвизначніших подій у Карпатській Україні (підготовка і вибори до Сойму, Хуст – столиця Карпатської України, Карпатська Січ, угорські й польські терористи на Закарпатті, акції проти призначення Прагою міністром Лева Прхали тощо). Величезний фактичний матеріал міститься в спеціальних репортажах Уласа Самчука «Пряшів – Хуст», «Дика» Січ», «Український Клондайк», «Село Буштино», «Гуцульщина», «З святочних днів Карпатської України», «Волівщина», «Хуст тривожний і Хуст святочний», «12 лютий Карпатської України», «Свалява», «Січ іде», «Генерал Курманович у Хусті», «Дні непевности», «Наростання трагічного».

Яскраво описав Улас Самчук на сторінках роману «Сонце з заходу» Хуст напередодні Нового, 1939-го року: «Орхестра грає привіт. Білі, накрохмалені груди гуртуються біля міністра. Він поблажливо, райдужно усміхається, тисне протягнуті з права й ліва руки, розкидає на віддаль поклони. Ще хвилина і велика саля знов входить до своєї колії. Летять, біжать, плавають, рухаються, мов мікроби у краплині води, живі і мертві предмети. Орхестра виблискує трубами, з яких вириваються цілими потоками звуки. Вони сплітаються у мелодії, що змушують рухатись людські, гарячі, спітнілі тіла… До вхідних дверей знов через середню салю вривається страшна пісня. Дійсний гураган від котрого бряжчать вікна і хитаються розпалені світляні кулі під стелею.

Так зустрічає Хуст свій Новий Рік. Ось він вже гряде, можливо десь там біля Тячова… Годинники майже наглять. Три чверті на дванадцяту. У салях – великій, середній і малій все поволі влягається. Сідають розтанцьовані дівчатка, що вже забули, де мають свої місця. Наливаються вином чарки. Відчувається придушений спокій. Спокій звіря, що готується скочити, спокій бурі, що має грянути громом і зливою. Тремтять серця, жмуряться очі, ніби вони дивляться назустріч чомусь яскраво великому. Що принесе той Новий? Тій дівчинці, що прагне бути матірю, тому юнакові, шо снить пригодами, тому міністрові, що думає перебороти опозицію, тим всім, всім без винятку, цілому

[52] Жив'юк А. Названа праця. С. 14–15.

Хустові, цілій гірській країні? Що принесе? Що? … Місце вказане перстом самого Бога. Звідсіль ти родиш новий день, промовив йому Сотворитель у перший день свого творіння. Сюди будуть звернені очі всіх, що їм докучила темнота. Лик всіх храмів буде звернений до джерела твого народження. Молитви всіх сердець будуть нестися тобі назустріч і горе блудному, який твого сходу чекатиме з протилежного боку землі моєї. Так сказав Сотворитель. Амінь!.. Благословен хай буде! Повертаємо очі туди, звідки входить повільно осяяний огнем неба день… Новий, перший день Нового Року»[53].

Важливою подією в житті закарпатських українців були вибори до Сойму Карпатської України, які відбулися 12 лютого 1939 року. Очевидець писав, що «результат недільних виборів… був так надзвичайно успішний і для українського народу та українців взагалі корисний, що заскочив своєю несподіванкою не тільки ворогів, але і приятелів Карпатської України»[54]. Із 92,5% населення, що взяли участь у виборах, 92,4% проголосували за УНО, яке очолював Августин Волошин. У статті «Сталося» Улас Самчук високо оцінив досягнутий результат: «Те, що мало статися – сталося. Тисячу років чекала наша земля цього прекрасного моменту. Сон багатьох поколінь нашого народу сповнився. Нашого 12 того вже ніхто, ніколи не зітре зо сторінок історії». Але в письменника не було ейфорії, а тому «ми не думаємо спочивати на лаврах. Перша перемога, не значить перемогу взагалі. Перед нами бій, і ми, всі рядовики великої армії народу, готові виступити, як один, у перші лінії туди, де чекає нас праця, відданість й самопожертва»[55]. Перебуваючи тривалий час на теренах Карпатської України, Улас Самчук добре бачив проблеми, які необхідно вирішити: безробіття, низький рівень медицини, створення вищого навчального закладу тощо. Інколи бракувало простих речей. Остап Тарнавський переказав виступ Уласа Самчка у львівському клубі влітку 1941 року: «Згадуючи про недавню, свіжу ще історію Карпатської України, коли за згодою чеського уряду повинні були відбутися в Празі переговори між міністром молодої підкарпатської держави і міністром закордонних справ Чехо-Словаччини, він розповів про проблему, яка виникла, коли треба було відвезти нашого міністра до Праги: виявилося, що в Карпатській Україні немає автомашини. Та проблеми транспорту не

[53] Самчук У. Сонце з заходу. Пробоєм. Прага, 1940. Р. VII. Число 2. Лютий.
[54] ДАЗО. Ф. 4с/18. Оп. 1. Спр. 34. Арк. 1.
[55] Хуст – столиця Карпатської України: Історичні, мовознавчі та суспільно-політичні публікації про місто Хуст у західноукраїнській пресі 1938–1939 років / упорядкування, літературна редакція і примітки Василя Ґабора. Львів: ЛА «Піраміда», 2020. С. 80–81.

розв'язала й автомашина, що її прислали з Праги до Хуста. Не було шофера, який міг би сісти за кермо. Тож мусили прислати з Праги і чеського шофера. Самчук підкреслив проблему кадрів, вишколених людей усіх ділянок державного життя, бо без них не можна й думати про державу. Взяти на себе титул міністра – це ще не початок держави»[56].

З болем у серці пише Улас Самчук про події середини березня 1939-го: «Прийшов 14 березень. Над Хустом стрілянина. Б'ють гармати, скорострільні, бомбомети… Повзають танки. Банда чеських трусів з назвою «армія», яка віддала власну батьківщину без єдиного стрілу, озброєна наймодернішою зброєю, нападає на беззбройну Карпатську Січ, вбиває, катує ранених, знущається над арештованими… Мадяри перейшли кордони Карпатської України одночасно з чеським нападом на Січовиків. Це фатальний 14 березень. Але ніхто не хоче вірити, що дні Карпатської України почислені…»[57].

14 березня 1939 року Августин Волошин проголосив самостійність Карпатської України. На прийняття такого рішення, безперечно, вплинули фактори міжнародного характеру, зокрема, проголошення самостійності Словаччиною і вторгнення угорських військ на терени Карпатської України. Названі фактори свідчили про державний розпад ЧСР. Шістьом засіданням Сойму, які проходили протягом трьох годин одного дня, випала доля бути історичними, бо на них були прийняті історичної ваги документи – про незалежність, державний устрій, назву, мову, прапор, герб і гімн Карпатської України. Таємним голосуванням був вибраний президент. Ним став А. Волошин, за якого проголосували всі посли. Сойм проходив у той час, коли угорська армія вже просувалася вглиб Карпатської України. Молода незалежна держава так і не розпочавши свою діяльність, припиняла своє існування. Хоча ще тривали бої, карпатські січовики чинили відчайдушний опір…

У репортажі «З кривавих днів Карпатської України» Улас Самчук яскраво змалював усю трагічність тодішньої атмосфери в Хусті: «Іду до міністерства війни. Там повно людей. Внизу авта, навантажені зброєю, та підводи. Брязкає зброя, шоломи, гудуть мотори, дзвонять телефони. Голошуся до помочі. Перебираю стилізування радіовістей. Біля радіоапаратів безперервна служба. Довідуємось, що ми вже «взяті», що половина з нас не живе. Ні, ми ще живемо, ми ще боронимось! У цю темну, буряну ніч, мов леви, деруться наші кращі брати за кожний крок

[56] Цит. за: Синюк С. Улас Самчук: ескізи до творчого портрета. Тернопіль: Богдан, 2018. С. 161–162.
[57] Самчук У. Репортажі з Карпатської України… С. 169, 171.

рідної землі. Нам ще телефонує Свалява, Іршава, Перечин, Королево. З нами тримають зв'язок села. Тисячі стурбованих запитів. До нас говорять із Відня, Берліна, з Братислави. Ми знаємо, що в цю хвилину дивиться на нас ввесь український світ, і ми знаємо, скільки тяжких, болючих переживань тиснеться тепер у кожну українську душу»[58]. 16 березня о 9-ій годині угорські війська вже зайняли Королево і наближалися до Хуста, а вже о 10-й почалася евакуація у напрямку Тячева. «Я прилучився до тих, що йдуть через Буштино, – писав У. Самчук. – Тут ще наші, хоч зараз за селом господарюють мадярські повстанці з Тячева та Вишкова… Я рішаюся ще з кількома їхати на Тячево. Що буде, то буде…»[59].

А далі було ще страшніше, що описала у своїх спогадах «Орда іде» дружина Уласа Самчука Марія: «Протягом тижня зовсім зникли українські написи. Усі перетворилися на мадярські та десь-не-десь до того і московські. Це було в Хусті. З краю теж приходили подібні вісті. Всюди розстріли та арешти. Одно тільки було відрадне, що вся Верховина показала себе добре щодо національної свідомості. Ще додати б, що в бою з мадярами ніде не залишилось жодного пораненого. Мадяри їх добивали на місці…»[60].

Завдяки двом українським письменникам ми маємо живі й правдиві, майже щоденні, записки про Карпатську Україну – Василю Ґренджі-Донському і Уласу Самчуку. Говорячи про щоденник «Щастя і горе Карпатської України» В. Ґренджі-Донського, історик Петро Стерчо писав: «Ці хронікерські записки мають більшу документальну важливість від якого-небудь старовинного літопису, що на нього історики покликуються з повагою і достовірністю, бо писані вони кожного дня, коли ті події відбувалися, тому і відображені в них безпосередні враження»[61]. Другим таким важливим джерелом для дослідження правдивої історії національно-визвольної боротьби закарпатських українців за свободу і незалежність є «Репортажі з Карпатської України» Уласа Самчука. Завдяки цим двом важливим документальним хронікам Василя Ґренджу-Донського і Уласа Самчука справедливо можна вважати літописцями Карпатської України.

---

[58] Там само. С. 175.
[59] Там само. С. 179.
[60] Заповіт Срібної Землі. Карпатська Україна в боротьбі за незалежність. Львів: Світ, 2001. С. 131.
[61] Стерчо П. Передмова. Твори Василя Ґренджі-Донського. Том. VIII. Щастя і горе Карпатської України: щоденник. Видання Карпатського Союзу, Інк. Відділ у Вашінгтоні, Д.К., 1987. С. 16.

У перші дні окупації Карпатської України угорцями розповсюджувалися різноманітні чутки про долю її захисників. Зокрема була поширена звістка, що гортисти закатували закарпатського письменника Василя Ґренджу-Донського. Видатний словацький письменник Франьо Краль навіть написав вірш-некролог, який у 1939 році був опублікований у словацькому журналі «Словенске погляди». У цьому вірші він високо оцінив заслуги Ґренджі-Донського, назвавши його «забитим співцем полонин», а його земляків – «народом героїв»[62]. Не було більш-менш точних відомостей також про долю Уласа Самчука.

В. Ґренджа-Донський лише 26 березня 1939 року зробив у своєму щоденнику запис: «Михалевич сказав мені потішаючу вістку, що мій приятель і колега, письменник Улас Самчук з леґітимацією заграничного журналіста вирвався з мадярських рук (сидів у Тячеві кілька днів, про що я й не знав), є тепер у Відні і змобілізував заграничні чинники, щоб рятувати, що тільки можна»[63]. Більш детальна інформація містилася у спогадах Юліана Химинця, який фактично очолював закарпатську ОУН: «Через два дні (19–20 березня 1939 року – Авт.) мене знову викликали; допит тривав чотири години. Я вперто тримався попередніх зізнань. Нарешті, цілком несподівано для мене, старший жандарм сказав, що вони мене звільняють, але щоб я запам’ятав: якщо не говорив правду, вони можуть мене в будь-який час знову затримати, тому не видають мені жодних документів про моє звільнення, а без угорських документів я далеко зайти не можу. Того ж дня був звільнений Улас Самчук, який доказав, що він – міжнародний журналіст. Не гаючи часу, ми разом вирушили пішки до Хуста, де залишилася дружина Самчука, яка працювала фармацевтом. З Хуста ми планували якнайскорше перейти кордон. Переночувавши в Самчуків, наступного дня я вибрався до міста»[64].

Лише в 1974 році в Торонто побачила світ книга спогадів Уласа Самчука «На коні вороному», в якій він написав про своє звільнення і перехід кордону: «І передумалось там багато. І не менше згадалося. От хоч би ті арешти… От хоч би взяти той останній, мадярський, в тому вбогому Тячеві, недалеко за Карпатськими горами над річкою Тисою, куди я потрапив також у березні три роки тому. У якому я пробув лише

---

[62] Ґренджа-Донська З. «Ми є лишень короткі епізоди…». Життя і творчість Василя Ґренджі-Донського. Ужгород: ЮВТФ «Срібна земля», 1993. С. 63.

[63] Твори Василя Ґренджі-Донського. Том. VIII. Щастя і горе Карпатської України: щоденник. Видання Карпатського Союзу, Інк. Відділ у Вашінгтоні, Д.К., 1987. С. 296.

[64] Химинець Ю. Тернистий шлях до України / Упорядкування та підготовка тексту Марії Химинець; передмова Василя Худанича. Ужгород: «Ґражда», 1996. С. 109.

п’ять діб за дуже гарячих умов, тікаючи з Хусту в напрямку Румунії. Коли нам було перетято дорогу відступу мадярськими партизанами і ми мусіли робити великий, тяжкий обхід болотами й горами, щоб добратися до Румунської границі біля села Великий Бичків. І де я вирішив також випробувати свою долю, ризикнувши не йти в обхід Тячева, де засіли мадярські партизани, а використати їх потяг, якого вони прислали до Буштина, щоб забрати чеських жандармів і їхати ним разом з чехами просто в «пащеку лева» під виглядом пресового кореспондента. Це виглядало, як трюк, як дуже ризикований трюк, але це був дотепний трюк. Він заощадив мені три місяці мадярського концентраку, до якого потрапили решта моїх колег, які пішли в обход Тячева, були виловлені мадярськими партизанами і потрапили до тієї ж тюрми, що і я, тією різницею, що я, як добровільний мандрівець, був скоро звільнений, а мої товариші, як воєнні полонені, мусіли заплатити за це трьома місяцями винятково тяжкого полону»[65].

А попереду Уласа Самчука чекали не менш важкі випробування, пов’язані з подіями Другої світової війни на окупованих фашистами українських землях. І знову його зблизила доля з побратимами по боротьбі за незалежність Карпатської України – Олегом Ольжичем, Іваном Рогачем, Іваном Рошком-Ірлявським та легендарною українською поетесою Оленою Телігою. І знову еміграція – спочатку Німеччина (1944–1948), потім – Канада (1948–1987). На повоєнний період творчості припадає ціла низка романів і книг, мемуарів Уласа Самчука: «Юність Василя Шеремети» (1946–1947), «П’ять по дванадцятій» (1954), «На білому коні» (1956), «Сонце з Заходу» (1957), «Чого не гоїть огонь» (1959), «На твердій землі» (1967), «На коні вороному» (1979), «Планета Ді-Пі» (1979), «Слідами піонерів» (1980). У 1982 році побачив світ роман «Втеча від себе», яким письменник завершив славнозвісну трилогію «ОСТ» (Перші два романи були видані значно раніше: «Морозів хутір» (1948) і «Темнота» (1957). У 2019 році тернопільське видавництво «Богдан» видало «Репортажі з Карпатської України», а в 2023 році харківське видавництво «Фоліо» порадувало читачів мемуарною книгою Уласа Самчука «На краю часу».

На еміграції Улас Самчук теж не полишав висвітлювати тематику Карпатської України, опублікувавши оригінальні й насичені фактажем спомини про Олега Ольжича, Івана Рогача, вказував на роль Августина Волошина в процесі становлення незалежної держави. Ця проблематика знайшла своє відображення, про що вже мовилося вище, у книгах «На

[65] Самчук У. На білому коні. На коні вороному… С. 498–499.

коні вороному» і «Репортажі з Карпатської України». Особливої уваги заслуговує його роман «Сонце з Заходу», який високо оцінили сучасні літературознавці. Вони акцентують на виокремленні прозахідного дискурсу в романі письменника. «Для закарпатців сонце – символ руху й сили, здатної подолати смерть, – стверджує О. Возвишенний. – Тому солярний мотив у романі Уласа Самчука «Сонце з Заходу» не лише містить активну природну силу та є годинником, який виміряє життєвий шлях людини на землі, але й виступає символом влади, державності, суб'єктності України на міжнародній арені. Улас Самчук описує народження нової геополітичної сили в регіоні, яка вже не потребує ратифікації самостійності в Польщі, Чехословаччині чи Угорщині. Йдеться про Карпатську Україну»[66].

Українська дослідниця Ірина Руснак звернула увагу на той факт, що сама «назва роману-репортажу цікава передовсім грою слів, оскільки у вічі впадає її оксюморонність». Адже «у природі сонце і дароване ним світло з'являються на сході, тоді як на заході вони зникають за обрій. Заголовок, в основі якого лежить противенство, імпліцитно окреслює основну тему роману-репортажу, визначає його головну сюжетну лінію і дає можливість зрозуміти авторську концепцію. Однак усе це залишатиметься прихованим до моменту ознайомлення із самим текстом, оскільки значення назви реципієнт зможе розкодувати тільки після прочитання твору»[67].

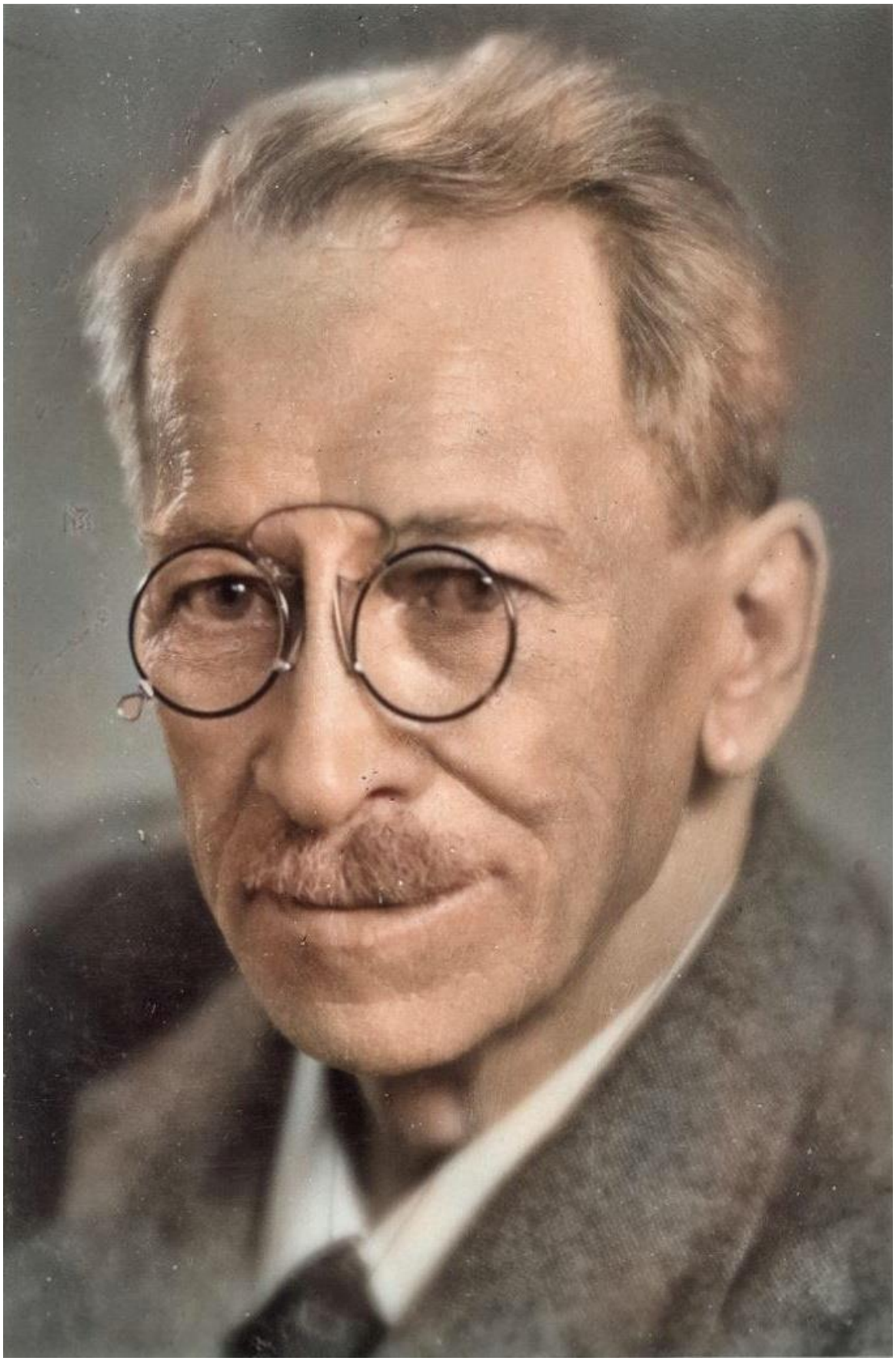
Карпатська Україна, одним із творців якої був також Улас Самчук, упродовж всього його життя залишалася з ним у серці. Він завжди її розглядав винятково як один з етапів українського державотворення в ХХ столітті.

---

[66] Подвишенний О. Вплив західної культури на становлення Карпатської України в романі «Сонце з заходу» Уласа Самчука. Літературний процес: методологія, імена, тенденції: Збірник наукових праць (філологічні науки). 2021. № 17. С. 55.

[67] Руснак І. Поетика назви роману-репортажу «Сонце з Заходу» Уласа Самчука. Карпатська Україна – незалежна держава. Матеріали Міжнародної наукової конференції, присвяченої Незалежності Карпатської України (м. Ужгород, 14–15 березня 2019 року). Ужгород: Видавництво ПП «АУТДОР-ШАРК», 2019. С. 294–295.

Олександр Олесь і Карпатська Україна

Він був неперевершеним майстром слова, яскравим поетом і талановитим драматургом. На початку ХХ століття його творами зачитувалися не лише побратими по літературному цеху, але й прості люди. Ще за життя Олександр Олесь перетворився в легенду, на якого рівнялися, з кого брали приклад. Його поважали за щиру любов до України, принципову українську позицію, хоча впродовж останніх 25-ти років він проживав на чужині. Саме завдяки його переконаній українськості більшовицька влада заборонила творчість Олександра Олеся. З 1931 по 1957 рік у радянській Україні не опублікували його жодного твору.

Михайло Драй-Хмара відзначав, що Леся Українка любила зіставляти свою «Лісову пісню» з «Над Дніпром» Олеся, додаючи до цих двох творів ще «Тіні забутих предків» Михайла Коцюбинського[1]. «Син свого часу – то великонадійного, то зневір'я повного – і другий визначний талант останніх літ, що справдив свою репутацію першорядного лірика в найновішій поезії і своєю музою гніву та зневір'я дає кінцевий акорд до всього українського письменства»[2] – сказав про Олександра Олеся найавторитетніший в 30-х роках минулого століття літературознавець Сергій Єфремов. Для Юрія Шевельова О. Олесь «не вождь, не вольовий і залізний проводир повсталої маси. Він тільки найчутливіший виразник її настроїв, речник найтонших переливів і коливань душевного стану збудженого і розгніваного, а то оспалого й занепалого народу»[3]. Коли в середині 20-х років молода генерація українських поетів почала говорити про «художню, ідеологічну і моральну смерть Олеся», то на захист письменника став один з чільних представників неокласиків Микола Зеров: «Ні, хоронити Олеся як поета взагалі, ще рано. Коли ж і хоронити його, то в кожнім разі не нам, свідкам багатьох скороспілих і скороминущих поетичних репутацій», адже «для людей цього покоління (старшого – Авт.) Олесь – одна з сторінок їх власної біографії. Для покоління ж молодшого, що стоїть від поета і його доби далі, більше даних поставитися до Олеся об'єктивніше»[4]. Для Миколи Зерова Олександр Олесь – це:

Ведмежа спина і ведмежий торс,
Важка хода і зігнута постава…
Як вицвів він, наш світосяйний Хорс,

[1] Цит. за: Зеров М. Українське письменство ХХ сторіччя. Франко. До джерел. Харків: «Фоліо», 2023. 101.
[2] Єфремов С.О. Історія українського письменства. Київ: «Феміна», 1995. С. 583.
[3] Шевельов Ю. В. Доеміґраційне (Публікації 1929–1944 рр.). Харків: Фоліо, 2020. С. 432.
[4] Зеров М. Названа праця. С. 108.

Окраса наша, гордощі і слава![5]

Дещо символічним у плані визнання заслуг Олександра Олеся перед Україною є один з останніх листів Олега Ольжича до нього: «Мій дорогий Батьку! Десь далеко той 903 рік, коли Ти, молодий і дужий, ставив свої перші кроки на тому українському шляху, що ним так без ліку іде нас тепер, бадьорих і знесилених, але однаково зв'язаних з ним до останнього подиху… Боляче мені, мій дорогий, за Тебе і за себе, що не приніс я Тобі стільки підпори і потіхи, скільки мав би і скільки Ти потрібував»[6]. Один з кращих друзів Олега Ольжича Михайло Бажанський (вони обидва боронитимуть Карпатську Україну) згадав у своїх споминах його батьків, які виховали гідного сина, самовідданого борця за волю України: «Мати дала йому, Олегові, те, що не кожна жрекиня зуміла дати своєму синові. Безкраю любов до того ж таки українського сонця. Батько, ви ж всі знаєте, це соловій над солов'ями, в клясики сховався. Поет символіки і волі, який пророкував літами у своїх піснях, що трояндами та айстрами стелилися по світі українському. Це він, цей український поет – Олександер Олесь»[7].

Після надання Підкарпатській Русі (така була спочатку офіційна назва краю) автономних прав, її відвідили чимало визначних особистостей: колишні генерали УНР Всеволод Петрів і Віктор Курманович, письменники Спиридон Черкасенко і Улас Самчук, Юрій Горліс-Горський і Євген Маланюк, представники різноманітних українських організацій європейських країн, США і Канади… Підтримка уряду Карпатської України проявилася в сотнях листів, які постійно надходили на адресу Августина Волошина. Їх автори висловлювали бажання працювати на благо молодої держави, бути причетними до її розбудови. Відвідав Карпатську Україну також Олександр Олесь.

Олександра Олеся на Закарпатті знали добре. У 20-30-х роках він друкувався у закарпатських періодичних виданнях «Віночок для підкарпатських діточок», «Пчілка», «Наш рідний край», «Вперед», «Нова свобода», народних календарях. У журналі «Дозвілля» він опублікував драматичну поему «Ніч на полонині», наскрізь просякнуту гуцульськими мотивами.

---

[5] Зеров М. Твори: В 2 т. Т. 1: Поезії. Переклади / Упорядники: Г.П. Кочур, Д.В. Павличко. Київ: Дніпро, 1990. С. 75.

[6] Ольжич О. Вибрані твори / Упорядник О. Зінкевич; передмова Є. Сверстюка. 2-ге видання. Київ: Смолоскип, 2009. С. 363.

[7] Бажанський М. Мемуарна мозаїка. Київ: Критика, 1998.С. 245.

До столиці Карпатської України Олександр Олесь приїхав 3 січня 1939 року на запрошення чесько-українського хореографа Володимира (Владіміра) Лібовицького (1906–1984) і директора закарпатського театру «Нова Сцена» Юрія-Августина Шерегія. Для визначного українського поета закарпатські театрали підготували своєрідний сюрприз – прем'єру його драми «Над Дніпром». До речі, В. Лібовицький познайомився з О. Олесем ще в 1931 році, відвідавши поета в містечку Ржевниць, в якому той тоді мешкав. Ось як цікаво описав свою першу зустріч з О. Олесем В. Лібовицький: «Увійшовши до дуже вбого обставленого приміщення, я побачив людину середніх літ, зовсім не схожу на поета-лірика, а радше на суворого професора з типовим пенсне на переніссі. Постаттю своєю він нагадував кремезного козака. Я вкрай розгубився, не зміг вимовити жодного слова, відчував, що червонію від розпачу. По всьому було помітно, що я розгубився. Але Олесь був дуже чутливою людиною. Він помітив мою розгубленість і запитав:

– Бажаєте чогось?

Я ледве пролепетів:

– Шукаю поета Олеся.

– Це я, – і знову голосом, як дзвін.

Я геть знітився. Олесь усміхнувся, подав мені стілець, і настала хвилина тиші, під час якої я зміг розглядати кімнату. Був там стіл, якась сільська постіль, покрита рядном, у кутку піч з посудом, два вікна виходили на вулицю, а одне – на терасу, – і оце, мабуть, було все. І в придачу Олесь, зовсім не схожий на мого вимріяного кумира»[8].

Про приїзд О. Олеся до столиці Карпатської України написав у своєму щоденнику Василь Ґренджа-Донський: «Сьогодні вітали ми в Хусті славного українського письменника О. Олеся. «Нова Сцена» в його честь приготовила «Над Дніпром». Звичайна поема, здраматизована, а ліпше сказавши, сценізована з буйністю ще більшої фантазії, як сам цей прегарний твір письменника. Фантазія режисера Лібовицького витворила зі своїми вкладками балету, пісень та ультрамодерного удекорування таку прегарну цілість, що я ще раз перечитав поему і тільки тепер почав цінити режисерів. На сцену виведено звичайну, не-здраматизовану поему, даючи вільну руку

[8] Цит. за : Неврлий М. Олександр Олесь. Життя і творчість. Київ: Видавництво художньої літератури «Дніпро», 1994. С. 35.

режисерові, щоб мав змогу показати своє мистецтво. І сам Олесь був приємно заскочений»[9].

Завдяки ґрунтовним споминам Юрія-Августина Шерегія маємо можливість більше дізнатися про саму виставу театру «Нова Сцена» та про перебування О. Олеся в Карпатській Україні. Ця вистава, яку колектив присвятив 60-річчю поета, була в значній мірі новаторською, адже вперше в історії театру була поставлена віршована драма сучасного поета в неокласичному стилі. Відзначимо, що у виставі взяли участь найкращі актори театру. «Гарно відограв свою ролю «Дніпро» (Є. Приходько), – писав Ю.-А. Шерегій, – що своїм грімким словом «До бою, до бою!» нагадував дійсно воскреслих лицарів-запорожців. Бездоганно грав свою ролю «Кобзар» (В. Бідяк). «Водяника» грав відомий мистець, режисер і хореограф п. В. Лібовицький. Його танці нагородила публіка оплесками. Роля Андрія (І. Шутко) була зіграна слабше. Приспішувана вимова неприємно вражала… На кінець трохи критики: Завдяки гарній декорації скористали багато й актори, в яких гра не всюди була добра. Мова – краще опанувати вислови й віршовану мову взагалі. Танці: замало «українські» чи краще, замало такі, яких собі бажав автор. Та все ж таки при тих умовинах і за такий короткий час ледви чи можна було б краще відіграти…»[10]. На виставі був присутній прем'єр-міністр уряду Карпатської України Августин Волошин. Газета «Нова свобода» повідомляла, що Олександра Олеся привітали автор «Холодного Яру» Юрій Горліс-Горський, художник Михайло Михалевич і директор театру Юрій-Августин Шерегій[11]. «Від імені українського громадянства, – писав В. Ґренджа-Донський, – привітав О. Олеся і я… В моїй промові я його вітав у нашій новій скромній столиці, від імені літераторів, акторів та від самого громадянства»[12].

6 січня на прохання Ю.-А. Шерегія і В. Лібовицького Олександр Олесь відвідав Великий Бичків, де «наш поет до рана ходив з хором колядувати і вдячно згадував прем'єру своєї поеми-драми у нас. Були це дійсно радісні дні й хвилини»[13]. 7 січня колектив театру вдруге зіграв п'єсу Олеся «Над Дніпром», яку знову ж таки прискіпливо і об'єктивно

[9] Твори Василя Ґренджі-Донського. Том VIII. Щастя і горе Карпатської України. Щоденник. Видання Карпатського Союзу, Інк. Відділ у Вашінгтоні, Д.К., 1987. С. 115.

[10] Шерегій Ю. Нарис історії українських театрів Закарпатської України до 1945 року / Редакція і вступні статті Василя Маркуся та Валеріяна Ревуцького. Словацьке педагогічне видавництво в Братиславі. Відділ української літератури в Пряшеві. Нью-Йорк–Париж–Сідней–Торонто–Пряшів–Львів, 1993. С. 315.

[11] Нова Свобода. 1939. 11 січня.

[12] Твори Василя Ґренджі-Донського. Т. IX. Спогади. Листи. Вашінгтон, 1988. С. 8.

[13] Шерегій Ю. Названа праця. С. 315.

проаналізував Ю.-А. Шерегій: «Повторення цієї вистави не вносить майже нічого нового, за виїмком хіба того, що Водяник був куди краще схарактеризований, ніж попереднього разу. Також Андрій (І. Шутко) під деяким оглядом поправився. Танці навряд чи були кращі від попереднього виконання. Дуже на місці було пояснення диригентом Є. Шерегієм деяких уявних місць п'єси, публіка яких неконче гаразд зрозуміла»[14].

Олександр Олесь тривалий час перебував у стані великого піднесення від щирого його прийняття в Карпатській Україні. Уже неодноразово нами згадуваний Василь Ґренджа-Донський писав у щоденнику, що славний поет був «задоволений, веселий, опісля в «Січовій Гостинниці» жартував, а навіть перечитав нам прекрасну поему в честь Карпатської України. Просив від нього для редакції, але він заявив, що поема ще не готова»[15]. Безумовно, йшлося про поему Олександра Олеся «Цвіте трояндами». Хоча під поемою значиться дата написання 29 грудня 1938 року, але на час відвідин поетом Закарпаття, він її ще не опублікував, можливо, що ще прагнув відшліфувати текст. Цією поемою О. Олесь підтримав національно-визвольні змагання закарпатських українців за свободу і незалежність:

Не журіться, любі браття,
Є країна чарівна:
Наше рідне Закарпаття,
Наша вбога сторона.

Доли, гори, полонини,
Стайні, вівці, вівчарі…
Там, на горах, щохвилини
Світять ватри – вівтарі.

А на них складають жертви:
Наші землі, сльози й кров,
І із них в пустелі мертвій
Сходить наша воля знов[16].

[14] Там само. С. 316.
[15] Твори Василя Ґренджі-Донського. Том VIII. Щастя і горе Карпатської України. Щоденник… С. 115.
[16] Олесь О. Твори: В 2 т. Том 1 / Упорядкування, авторська передмова та примітки Р.П. Радишевський. Київ: Дніпро, 1990. С. 509.

Як відгук на поїздку в Карпатську Україну на шпальтах «Нової свободи» під рубрикою «Маленький фейлетон» з'явився вірш Олександра Олеся «Замість привіту», в якому поет увіковічнив столицю Карпатської України:

Так – Хуст… О Хуст, чудесне місто.
Як нам ти сяєш променисто!
Парижі, Лондони, Брукселі
Хай відміняють пустомелі,
А з українських щирих уст
Звучить єдине місто: «Хуст»[17].

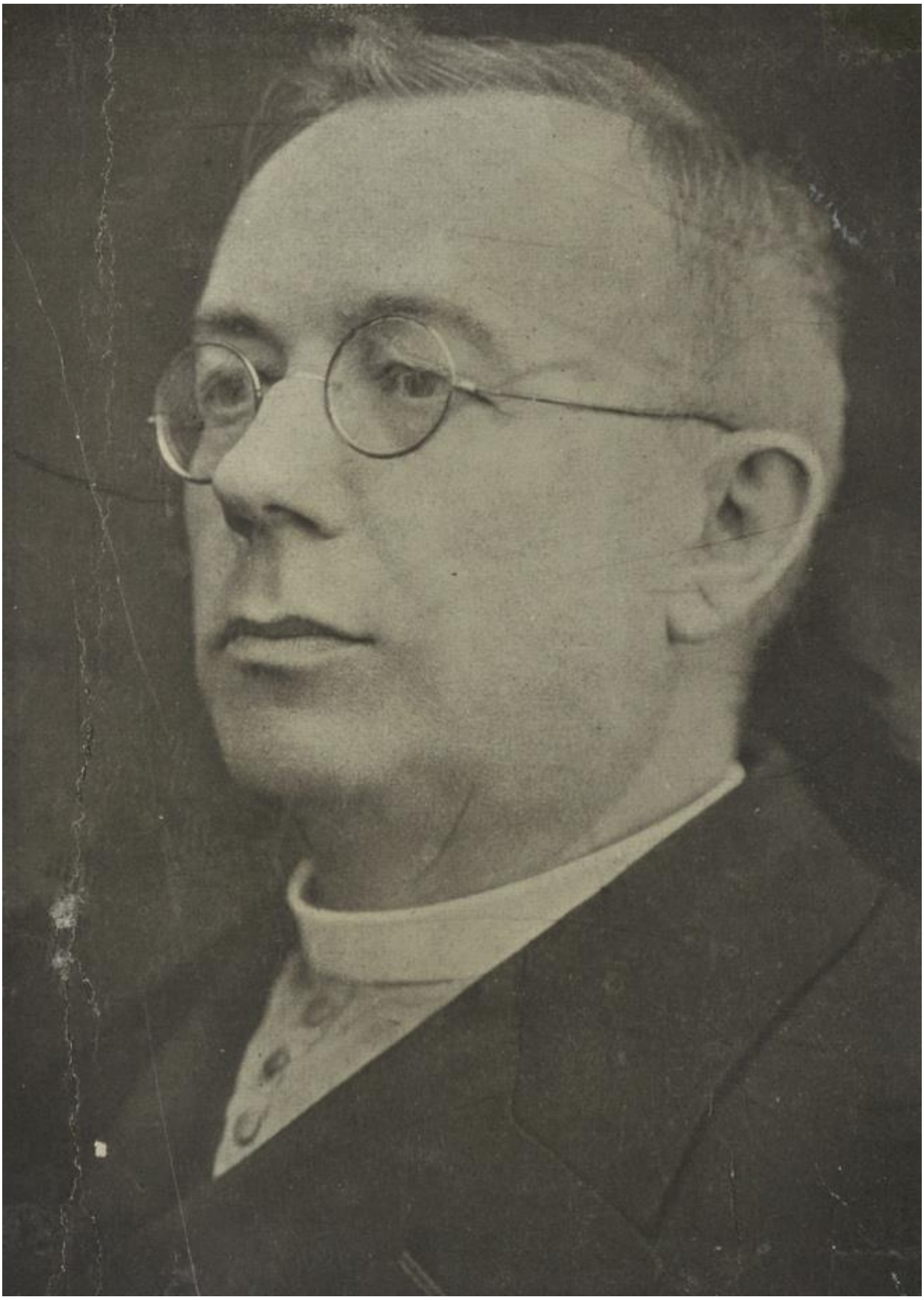
Про Олександра Олеся опубліковано багато наукових літературознавчих праць, видаються його твори, захищаються дисертації про його життєвий шлях і творчість. Олександр Олесь «ще за свого життя став класиком української літератури, – писав найавторитетніший його біограф академік Микола Неврлий. – Він належить до тих поетів, які після короткого забуття знову вертаються до нас, і ми знаходимо в них усе нову красу й силу, що не тільки дарують естетичну насолоду, а й надихають на дальшу боротьбу за вселюдські ідеали. Читаючи його поезії, особливо останньої, ідейно найбільш наснаженої доби, –

Ви почуєте серце велике,
Що співало в кривавих сльозах…»[18].

Повернення Олександра Олеся в Україну відбулося лише наприкінці 80-х – першій половині 90-х років, коли найкращі його твори повернулися до навчальних програм шкіл і вищих навчальних закладів. У 1990 році у видавництві «Дніпро» побачили світ два великі за обсягом томи його «Творів» (1642 сторінок). Вони охоплюють як оригінальні поетичні твори українського поета, так і драматургію, прозу та переклади. Видавництво «Фоліо» у серії «Рідне» почало видавати зібрання творів Олександра Олеся – вже з'явилися перші два томи – «З журбою радість обнялась. Поезії» і «Княжа Україна. Поезії поза збірками». 29 січня 2017 року на Лук'янівському кладовищі Києва перепоховали останки українського письменника Олександра Олеся і його дружини Віри Кандиби. Повернення славетного поета до рідної України відбулося, хоч і з великим запізненням.

[17] Там само. С. 895.
[18] Неврлий М. Названа праця. С.155.

Августин Волошин і Карпатська Україна в художній літературі

Відома дослідниця українського фольклору Таміла Висіцька у передмові до своєї книги написала такі рядки: «За радянського періоду усі історичні події були переглянуті та висвітлені виключно з позиції радянської ідеології. З часу розпаду СРСР на теренах колишніх радянських республік розпочався зворотний процес: усе, що раніше вважалося позитивним, стало негативним, що вважалося незаперечною істиною, тепер тлумачиться в протилежному аспекті. Тож скільки ще разів історія буде перекручуватися, вивертатися, шліфуватися? Однозначно, що стільки, скільки разів буде змінюватися в країні ідеологія правлячої верхівки, яку цікавить лише збереження своєї влади, а для цього потрібне утвердження «закономірності» даної ідеології. І, безперечно, завжди знайдуться «науковці», які будуть перевертати знову і знову все «з ніг на голову» в угоду владі. Кожен має право на власну думку, але ніхто не повинен цю думку оголошувати як вирок суду в останній інстанції. Люди мають право знати усі факти тих чи інших подій. Лише це дасть можливість запобігти помилкам у майбутньому»[1]. Цілком щирі й правдиві слова.

Щось подібне можемо сказати про Августина Волошина і Карпатську Україну. «Кілька десятиліть потрібно було для того, щоб український народ, у першу чергу молоде покоління, знали правду про Карпатську Україну, – стверджує, наприклад, відомий український фольклорист і літературознавець Іван Хланта. – Ціле півстоліття нам заборонялося не тільки говорити, але й згадувати про неї. Мужні захисники молодої держави – Карпатської України та її президент Августин Волошин зображувались винятково як українські буржуазні націоналісти, запроданці і зрадники нашого народу. Найгіршим було те, що сфальсифікована історія Карпатської України проникла в школу, і наші діти повторювали за своїми вчителями фальшиві трактування тих подій. І тільки сьогодні, у нашій незалежній державі маємо можливість по-справжньому усвідомити тогочасні події і зовсім іншими очима подивитися на ті, одночасно далекі і близькі, часи»[2]. На Закарпатті збереглися різноманітні легенди, перекази й пісні про князя Корятовича та Ілону Зріні, про Олексу Довбуша та карпатських опришків, неймовірні оповідання про місцевого силача Кротона, який гнув підкови і мав надприродну силу… Народ складав легенди про тих, кого

[1] Висіцька Т. Опришки. Легенди і дійсність. Ужгород: Поліграфцентр «ЛІРА», 2007. С. 3.
[2] «Минулося, та не забулось…». Карпатська Україна у піснях, легендах, переказах, бувальщинах та літературних творах / Упорядкування, підготовка текстів, вступна стаття та примітки Івана Хланти. Ужгород: Видавництво «Карпати», 2009. С. 3.

найбільше любив, не звертаючи увагу на позицію комуністичних чиновників та офіційне трактування радянської історії. Хоча історія Карпатської України порівняно молода, та й тривала вона протягом короткого відрізку часу, проте залишила свої сліди в народній пам'яті.

Український народ Закарпаття швидко збагнув, що призначення прем'єр-міністром уряду Підкарпатської Русі Андрія Бродія не буде тривалим, що він та його найближчі соратники швидко зійдуть із політичної сцени краю, бо немає в них справжнього українського духу. Проугорська орієнтація першого автономного уряду краю знайшла своє відображення в одній із коломийок, яку на Рахівщині записав С. Вівчар:

Не поможе Фенцик Пішта, ні Бродій, ні Іштен (по угорськи Бог – Авт.),
Що казали «Українців карайте та ріжте».
Фенцик Пішта дістанеться свині сокотити,
Бродій піде з циганами здохлі пси лупити.
А ви мете кішлейбики за ноги тримати,
Бо ми будем кішлейбиків різати й рубати.
Позволив вам Фенцик й Бродій українців лупити,
Як ви тутки гадаєте кішлейбики жити?
Кішлейбики – лицеміри, йдіться сповідати,
Як ви тутки, кішлейбики, хочете остати.
Кішлейбики – лицеміри, йдіться сповідати,
Бо буде вам Фенцик Пішта гріхи відпускати.
Слід вам буде замітати Бондій, Шандор й Дюла,
Коли сонце нам загріє, щоб вас тут не було[3].

Очевидець тих історичних подій М. Могорита пригадував: «Пристрасті в краї стали вирувати ще з більшою силою, а особливо, коли нависала агресія з боку фашистської Угорщини. Пригадується свіжий, із заморозком, березневий ранок. В будинку, де до цього часу розміщалась чехословацька жандармерія, вирувало життя січовицької сотні. Федір та Михайло Щури, Федір Тацинець, Іван Іванцьо та Василь Івашко, Іван та Василь Ковалі й десятки інших селян з саморобними макетами гвинтівок під керівництвом Миколи Глеби та Михайла Синиці, які кілька днів тому повернулись з війська, відпрацьовували бойові вправи. Враз над нашими головами загуркотів аероплан, що потім був прозваний «кукурузником»,

[3] Вівчар С. Ліс шумить. Карпатська Україна в боротьбі за незалежність. Львів: Видавництво «Світ», 2001. С. 177.

з якого летіли сріблясті листівки. Кожному з нас вдалось заховати в пазуху по кілька з них. Хоч ще й не був школярем, але складами я прочитав:

Мадяр, німець нам не брат,
Фенциківців вон із хат.
Наш Волошин батько милий,
Не жаліє для нас сили,
Він працює для нас всіх,
Дай Боже йому успіх»[4].

На відміну від А. Бродія і С. Фенцика, Августину Волошину закарпатці давали високу оцінку, про що свідчить добірка народних пісень, зібрана вже згадуваним вище Іваном Хлантою. Ось, для прикладу, фрагменти із пісні «Ой у жовтні в тридцять восьмім (почалося нове життя)»:

Ой у жовтні в тридцять восьмім сталася новина:
Автономію дістала Карпатська Вкраїна.
В листопаді блискавкою розійшлася слава:
Верховина – незалежна Карпатська держава!
Уже сніжок наші гори мало припорошив,
Прем'єр-міністром Уряду став Августин Волошин.
Затрембітайте, гуцули, аби усі чули,
Що чужого панування ми ся вже позбули.
Більше наші верховинці не будуть рабами,
Бо Карпатська Україна управляє нами.
Ой вороги не дрімали, в Відні ся зібрали,
Половину Підкарпаття Гортію віддали.
Та ми спати не будемо, а сили зберемо,
Споконвічні наші землі назад повернемо.
Аж Карпатська Україна те зробить не зможе,
То Велика Україна прийде й допоможе…
Ой ти, батьку, Волошине, ім'я твоє любе,
Віримо ми в слова мудрі – Україна буде[5].

[4] Могорита М. Синівська пам'ять. Отець Августин Волошин в документах та пам'яті народній / Автор-упорядник В. І. Матейко. Ужгород: Видавництво «Гражда», 2017. С. 67–68.
[5] «Минулося, та не забулось…». Карпатська Україна у піснях, легендах, переказах, бувальщинах та літературних творах / Упорядкування, підготовка текстів, вступна стаття та примітки Івана Хланти. С. 70–71.

Пісня «Та ходила раз до Хуста», яку записав І. Панькевич, передавала споконвічні прагнення закарпатських українців до возз'єднання з Великою Україною. Люди вірили, що А. Волошину вдасться здійснити цю важливу місію:

У лютому в ту неділю ми всі святкували,
Сейм Карпатської Вкраїни коли обирали.
Республіку Сойм у Хусті коли проголосив,
Президентом був обраний Августин Волошин.
Побажаймо президенту добре керувати,
З Великою Вкраїною наш край возз'єднати.
Поможи нам, милий Боже, землі об'єднати
Та на Різдво разом в Львові вже колядувати.
Поможи нам разом, Боже, з Вкраїною жити,
На Великдень у Києві вже паски святити.
Ой коби весна прийшла, зозуля кувала,
Та коби нас Україна д собі приєднала[6].

У 2004 р. І. Хланта у с. Лоза Іршавського району Закарпатської області записав пісню «Волошин – наш батько рідний», через яку червоною ниткою проходить впевненість краян, що саме Августин Волошин принесе їм свободу:

Волошин наш – батько рідний,
Поведе нас в край свобідний.
Там будемо жити, жити,
А ворогів бити, бити.
А ви, хлопці, не сумуйте,
Україну вже будуйте.
Ви, дівчата, ви хороші,
Вишивайте хлопцям ноші.
Ви, кайдани, попукайте,
Україні волю дайте.
Ті кайдани попукали,

[6] «Минулося, та не забулось…». Карпатська Україна у піснях, легендах, переказах, бувальщинах та літературних творах / Упорядкування, підготовка текстів, вступна стаття та примітки Івана Хланти. С. 72.

Україні волю дали[7].

Звичайно, сьогодні не все вдається записати із тих пісень про Карпатську Україну, що побутували в кінці 30-х років XX століття. Чимало їх уже понесли в могилу ті, що їх співали й пам'ятали[8]. До таких слід зарахувати пісню «В тисяча дев'ятсот тридцять дев'ятому році», записану І. Хлантою в с. Оглядів Радехівського району Львівської області від І. С. Іськіва:

В тисяча дев'ятсот тридцять дев'ятому році
Сталася сумна година:
Спалахнула вогнем, забряжчала мечем
Закарпатська Україна.

Ой там батько Волошин, він збирає всіх старшин
На нараду важную.
Ой там радяться вони, щоб січовії стрільці
Стали разом всі до бою.

Вже забрали на фронт і старих, і жінок,
Ще й дітей десятилітніх.
Сила трупів там лягла і кров свою пролила,
Кров лилася там рікою.

Вже ся чехи в Хусті б'ють, а мадяри ззаду йдуть,
Посилають ультимати,
Щоб народ ся піддав і всю зброю віддав:
Інакше добра не ждати.

А ти, брате, не журись, на Карпати подивись
На їх долю сумную.
З тої крові виросте покоління молоде,
Загартоване до бою[9].

[7]Там само. С. 74.
[8] Хланта І. Карпатська Україна у народних піснях та переказах. Вони боронили Карпатську Україну: Нариси історії національно-визвольної боротьби закарпатських українців / Під редакцією М. М. Вегеша. Ужгород: Видавництво «Карпати», 2002. С. 395.
[9] «Минулося, та не забулось…». Карпатська Україна у піснях, легендах, переказах, бувальщинах та літературних творах / Упорядкування, підготовка текстів, вступна стаття та примітки Івана Хланти. С. 73.

Коли у Келечині – рідному селі президента Карпатської України – співали пісню «Там над Хустом ворон кряче» – оплакували двох видатних односельчан Августина Волошина і Федора Тацинця:

Ци чули-сьте, милі браття,
Як бороли Закарпаття?
Сорок тисяч воювало,
Кров невинну проливало.
Там над Хустом ворон кряче,
На чужині мати плаче.
Не плач, мати, та й не тужи,
Син ранений, та не дуже:
Розрубана головонька,
І кров цюрить із серденька…
Візьми, мати, піску жменю,
Посій його на каменю.
Як той, мати, пісок зійде,
Тогди до тя твій син прийде[10].

Оксана Кузьменко в упорядкованій нею ґрунтовній праці «Стрілецькі пісні» опублікувала варіант цієї пісні, записаний у с. Яворові:

Там над Хустом ворон кряче,
Та ворон кряче, та гей!

Українська мати плаче.
Плаче мати за синами,
Сестра плаче за братами.
Плаче сестра у неволі,
Лежить стрілець в чистім полі.
Ніхто трупів не збирає,
Похоронів не справляє.
Тільки ворон серед ночі,
Випиває карі очі.
Тільки сестра ся й остала,
Нам цю пісню передала.

[10] Сенько І. М. Келечин – рідне село Августина Волошина: Історико-етнографічний нарис. Ужгород: ВАТ «Видавництво «Закарпаття», 2007. С. 219–220.

Передала про руїну,
Закарпатську Україну[11].

«Стрілецькі пісні» О. Кузьменко, і це справедливо, присвячені подіям 1918–1920-х рр., тобто національно-визвольній боротьбі українців доби ЗУНР і УНР. «До циклу історичних стрілецьких пісень зачислено декілька творів, – констатує дослідниця, – що хронологічно не відповідають зазначеному періоду. Однак тематично ці пісні дуже близькі до стрілецьких, бо стосуються оборони Карпатської України у 1938–39 рр. («Замахнула мечем, запалала вогнем», «В Карпатах сум і жаль настав»). Типологія спорідненості виявляється у згадуванні січових стрільців як поборників державності цієї часточки української землі, і навіть варіативно через актуалізацію зачинів власне стрілецьких текстів («Там над містом Хустом висока могила», «В Закарпатті радість стала»)»[12].

Пісня «Замахнула мечем, запалила вогнем» записана О. Кузьменко у с. Делева Тлумацького району Івано-Франківської області:

Замахнула мечем,
Запалила вогнем
Закарпатська Україна.

Ой там хустські чехів б’ют,
А мадяри ззаду прут,
Висилають отаманів.

Щоб той нарід,
Щоб всю зброю віддав,
Бо інакще їм не жити.

Отець батько Волошин
Своїх послів скликає
На таку сумну нараду.

Вони радять там усі,
Щоб січові стрільці

[11] Стрілецькі пісні / Упорядкування, запис, вступна стаття, коментарі та додатки О. М. Кузьменко. Львів: Інститут народознавства НАН України, 2005. С. 372.
[12] Там само. С. 23.

Стали разом всі до бою.

Жінок, дівок вже берут
І до фронту їх шлють,
І десятилітніх дітий.

Много трупу тут лягло,
Много крови проляло
І там кров текла річкою.

З тої крови виросте
Покоління молоде,
Загартоване до бою.

А ще прийде такий час,
Що всій нарід стане враз,
Тоді буде Україна.

Відплатиться ворогам:
Мадярам і чехам,
Ще й проклятим полякам[13].

До найвідоміших пісень, які присвячені Августинові Волошину і Карпатській Україні слід зарахувати «Ой не змогли січовики», «Ой ви, хлопці, не журіться», «З Арданова до Хуста», «Це герої України», «Коби гори говорили», «Ой спустився сірий туман», «Ой там під дубочком», «Вже весна воскресла», «Ой ішла дівчина», «Бодай ті мадяри», «У неділю рано…», «Ой хто матір забуває…», «Карпатські січовики», «Колоситься Красне Поле», «Знає Тиса», «Могила січовика» та багато інших. На мелодію «Тече вода каламутна» була написана пісня «Заспіваймо про руїну» (Записав В. Піпаш-Косівський у серпні 1991 р. у м. Калуші Івано-Франківської області):

Заспіваймо про руїну,
Про Карпатську Україну,
Де Січ славно воювала,
За свободу життя дала.
Життя дала за свободу,

[13] Там само. С. 373.

За самостійність народу.
Не журіться, милі браття,
Ще повстане Закарпаття,
Галичина, Буковина –
Самостійна Україна.
Зашуміла Тиса з горя,
Та й понесла кров до моря.
Зашуміла Тиса з болю
Та й понесла в море волю[14].

11 березня 1939 р. чоловічий хор учительської семінарії в Севлюші (Виноградові – Авт.) в програмі Урочистої академії під керівництвом професора Юрія Костюка, що родом із Сірми, виконав «Пісню січових стрільців». Це сталося за чотири дні до трагедії на Рокосівському полі:

В горах грім гуде, хоч зима паде,
Землю спороли гармати.
Гримить війна, дуднить луна,
Дрожать ранені Карпати.
Хто живий, вставай боронити край,
Вкритий вогнем і мерцями.
Не буде тобі сумно у борбі
Між січовими стрільцями.
Лютий кат прийшов проливати кров,
Взяти народ у неволю.
І море сліз у край приніс,
Розбій і смерть і неволю.
Та вступився кат із верхів Карпат,
Втік, наче вовк, манівцями.
Або тут і впав, як у бій попав,
Із січовими стрільцями[15].

Є підстави вважати, що саме в добу Карпатської України актуалізувалася пісня «Пливе кача по Тисині», окремі версії якої зафіксовані на Хустщині, Воловеччині, Тячівщині, Іршавщині та

[14] «Минулося, та не забулось…». Карпатська Україна у піснях, легендах, переказах, бувальщинах та літературних творах / Упорядкування, підготовка текстів, вступна стаття та примітки Івана Хланти. С. 83.
[15] Красне Поле. Частина 1. Про Карпатську Україну / Упорядники: Юлія Зейкан, Віра Копейко. Ужгород: Патент, 1999. С. 165–166.

Сколівщині. Перші два куплети цієї пісні під назвою «Плавле кача…» опублікував у 1923 р. в збірці «Квіты з терньом» Василь Ґренджа-Донський:

Плавле кача по тисинъ:
– «Мамко моя, не лай нинъ,
Залаєш ми в злу годину
Сам не знаю, де погину».

Лає мати сына, лає
Сын до дому не вертає… –
Серед поля на долинъ
Лягло серце у тернинъ![16]

Згодом текст пісні опублікував у збірнику «Народні пісні підкарпатських русинів» український композитор і фольклорист Дезидерій Задор в 1944 р. «Плине кача» входила до репертуару Заслуженої артистки УРСР, солістки Закарпатського державного академічного хору Віри Баганич[17]. Найвідоміша зараз версія виконання – від «Піккардійської терції», хоча раніше її виконували також інші гурти та хорові колективи, скажімо, «Плач Єремії», капела імені Д. Ревуцького, хор Київської Православної академії, семінаристи якої були безпосередніми учасниками Революції Гідності в Києві. Пісня була і на міжнародному фестивалі «Virgo Lauretana» в Італії[18]. Сьогодні кожен українець знає пісню «Пливе кача по Тисині», оскільки її справедливо вважають гімном-реквієм за загиблими активістами Євромайдану, які увійшли в історію під назвою «Небесна сотня»:

[16] Твори Василя Ґренджі-Донського. Том 1: Шляхом терновим. Поезії / Літературна редакція: проф. д-р. Василь Лев. Друге видання. Зібрала і впорядкувала Зірка Ґренджа-Донська. Вашінгтон: Видання Карпатського Союзу, Інк., 1990. С. 19.

[17] Як пісня «Плине кача» стала реквієм загиблим героям Небесної Сотні. URL: https://7days-ua.com/news/yak-pisnya-plyne-kacha-stala-rekvijemom-heroyam-nebesnij-sotni-video-foto/ (дата звернення: 27. 05. 2022).

[18] Сокіл В. Про пісню «Пливе кача по Тисині». Народознавчі зошити. Львів: Інститут народознавства НАН України, 2014. Випуск 4. № 118. С. 817–821; 7 цікавих фактів про пісню «Пливе кача по тисині». URL: https://tvoemisto.tv/news/7_tsikavyh_faktiv_pro_pisnyu_plyve_kacha_po_tysyni_67022.html (дата звернення: 27. 05. 2022).

Гей, плине кача по Тисині,
плине кача по Тисині.
Мамко ж моя, не лай мені,
Мамко ж моя, не лай мені.
Гей, залаєш ми в злу годину,
Залаєш ми в злу годину.
Сам не знаю де погину,
Сам не знаю де погину.
Гей, погину я в чужім краю,
Погину я в чужім краю.
Хто ж ми буде брати яму?
Хто ж ми буде брати яму?
Гей, виберут ми чужі люди,
Виберут ми чужі люди.
Ци не жаль ти, мамко, буде?
Ци не жаль ти, мамко, буде?
Гей, якби ж мені, синку, не жаль?
Якби ж мені, синку, не жаль?
Ти ж на моїм серцю лежав,
Ти ж на моїм серцю лежав.
Гей, плине кача по Тисині,
плине кача в по Тисині...

Сучасний український дослідник Василь Сокіл переконаний, що пісня «Пливе кача по тисині» має не народне, а літературне походження: «1) Незаперечний факт, що автором вірша «Пливе кача по тисині» був В. Ґренджа-Донський; 2) Літературний твір фольклоризувався у різних варіантах; 3) Прив'язка до конкретної назви річки Тиси чисто умовна, адже скоріше йдеться про тиху, заплавну воду (озерці); 4) Мотив загибелі сина актуалізувався у часи Карпатської України, тому виявлені народні варіанти розповсюдилися за принципом концентричного кола (Хустщина, Воловеччина, Сколівщина); звичайно, хвилі можуть заходити і далі; 5) Тема загибелі захисників Вітчизни стала на часі і сьогодні, надто ж у момент поховання «Небесної сотні»[19]. У своїй статті

[19] Сокіл В. Про пісню «Пливе кача по Тисині». Народознавчі зошити. Львів: Інститут народознавства НАН України, 2014. Випуск 4. № 118. С. 820; Сокіл В. Про пісню «Пливе кача по Тисині»: обласна премія у галузі журналістики ім. М. Бабидорича присуджена професору УжНУ С. Федаці, а обласну премію ім. В. Ґренджі-Донського творчому колективу ТВО «Студія експеримент за телепроект «Світ Закарпаття». Новини Закарпаття. 2014. 7 червня.

«Про пісню «Пливе кача по тисині» В. Сокіл навів різні варіанти цієї пісні: запис з початку 1940-х років Д. Задора із Волівця на Закарпатті; запис з початку 1960-х років В. Гошовського від Івана Тебзи, 21 рік, із с. Березове Хустського району Закарпатської області; запис 1982 року В. Сокола від Агафії Коруд, 1921 року народження, у с. Ялинкуватому Сколівського району Львівської області; варіант у виконанні Піккардійської терції (аранжування В. Якимця, поклав на ноти І. Шульга)[20].

Сучасний закарпатський мистецтвознавець Валерій Падяк притримується думки, що вперше пісня (близька по змісту до згадуваної нам пісні) фіксується у писемних джерелах другої половини XIX століття. Ще у 1864 р., на переконання В. Падяка, Яків Головацький опублікував уривок з народної пісні, а в 1885 р. Григорій Де-Воллан теж зафіксував її текст на сторінках збірника «Угро-русскія народныя пъсни». Один з варіантів пісні також зафіксував на Мараморощині фольклорист Михайло Врабель (опублікована в Будапешті в 1900 р.). Необхідно погодитися з висновком дослідника, що «у нових драматичних реаліях в Україні, яка виборює своє право на незалежність від імперської влади російського Кремля, саме підкарпаторусинська пісня «Пливе кача по Тисині» стала символом української Революції гідності – не лише виявом скорботи та пам'яттю за соратниками, що загинули за Незалежність та відходять у вічний спокій, але й джерелом мужності тих, хто продовжує розпочату боротьбу»[21].

Визначний український мовознавець Василь Німчук переконливо довів, що пісня «Пливе кача…» виникла далеко до 1939 р., коли січовики боролися за Карпатську Україну на рідних теренах: «Мабуть, її склали закарпатці, що мешкали в долині Тиси або її допливіві, у період воєн Австро-Угорщини з Туреччиною або в час Першої світової війни, коли багато закарпатських юнаків було мобілізовано в астро-угорську армію, і вони перебували на фронтах у чужих краях. В інтернеті на сайті Українського військово-історичного клубу «Ukrainishe Legion. 1914–1918» поміщено «Українські пісні часів Першої світової війни та Визвольних змагань». Починають добірку цих пісень закарпатські «Кедь ми прийшла карта» і «Пливе кача». Перед текстом пісні «Кедь ми прийшла карта» є примітка: «Ймовірно, за основу взято текст і ноти з

[20] Сокіл В. Про пісню «Пливе кача по Тисині». Народознавчі зошити. Львів: Інститут народознавства НАН України, 2014. Випуск 4. № 118. С. 817–821.

[21] Падяк В. Балада «Плаве кача по Тисині» – русинський символ української Революції гідності. URL: https://goloskarpat.info/society/58aae822f1962/ (дата звернення: 27. 05. 2022).

книги: Сурма. Збірник воєнних пісень. Львів – Київ, 1922. 142 с.». У цьому збірнику («Сурма…») пісня «Кедь ми прийшла карта» справді є, але не відомо, звідки на сайт залучено пісню «Пливе кача» і на якій підставі її віднесено до періоду Першої світової війни»[22]. Та, якби там не було, «скромній закарпатській народній пісні «Пливе кача по Тисині» судилося ввійти в історію Революції Гідності в Україні. В першу річницю події реквієм по героях Небесної Сотні «Пливе кача по Тисині» знову звучав на Майдані Незалежності»[23].

Сучасний дослідник історії Першої світової війни Юрій Фатула в своїй монографії помістив текст пісні «Пливе качур по Дунаю», яка дуже подібна до «Пливе кача по Тисині»:

Пливе качур по Дунаю,
Що робити – сам не знає!
Я ще гадав ґаздувати,
Але мушу воювати!

Двох нас синів мамка мала,
Не однаку долю дала:
Тобі дала ґаздувати,
Мені дала воювати.

А хто в войні не буває,
Най ся мене зазвідає,
Як ся вояк тоді має,
Коли шнелфаєр стріляє.

Кулі летять, канони б’ють,
А гранати, як пси, виють,
Іде рана за ранами,
Ллється кровця поточками.

Машінгвери і канони
Б’ють вояченьків ізгори.
Кулі, як град, на нас летять –
Нищать й гори, й травки горять.

[22] Німчук В. До питання про походження пісні «Пливе кача по Тисині». Слово і час. Львів: Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, 2014. Випуск 7. № 655. С. 81.
[23] Там само. С. 85.

Катуни пушли у наступ,
Не з одного зостав лем труп.
Нам капітан приказує,
Попереду маширує:

– За мнов, хлопці, майте кураж,
Ворога ізможем дораз!
– Пан капітан, слабка сила,
Буде путь нам нещаслива!

Пан капітан й не стямився,
Як у крові опинився:
– Ой ви, мої вірні хлопці,
Вже ми куля в лівім боці.
Не лишіть мене самого,
Вже не стає життя мого.

А хто хоче воювати –
Дай му, Боже, пропадати.
Ой хто хоче войну бити –
Дай му, Боже, та й не жити.[24]

Про карпатських січовиків також написав пісню славнозвісний Яр Славутич, який згодом про це висловився у своїх спогадах: «Уперше я зацікавився Карпатською Україною 1939 р., коли в якомусь гумористичному журналі (в київському Червоному перці чи в московському Крокодилі – докладно не пригадую) побачив карикатуру, на якій маленький українець, що репрезентував Срібну Землю, намовляв кремезного велетня, себто УРСР, приєднатися до його самостійної держави. Підпису, на жаль, не пам'ятаю. Це було кремлівське віддзеркалення подій, що хвилювали всіх українців. У Запоріжжі, де тоді навчався в педагогічному інституті, я не міг знайти по книгозбірнях багато матеріалу про предмет мого нового зацікавлення… Усе ж таки знайшов за допомогою знайомої бібліотекарки кілька книжок із Заходу, зокрема й тих, що надруковані з дашками над літерою «о». Це були видання галицької «Просвіти», а між ними й книжечки з Ужгорода, про

[24] Фатула Ю. М. «Я ще гадав ґаздувати, але мушу воювати…». Бойовий шлях 66-го Унгварського піхотного полку австро-угорської армії. 1914– 1918 / Передмова М. Вегеша; переклад віршів з угорської В. Тимчука. Ужгород: ТДВ «Патент», 2021. 368 с.

який я тоді мало що знав. Запам'яталось мені прізвище о. А. Волошина, може, через те, що я вже читав Максиміліяна Волошина (псевдонім українця Кирієнка, який писав прекрасні поезії російською мовою, зокрема, геніально переклав ще до першої війни сонети Ередія). Під час Другої світової війни, опинившись у Берні на нелегальному становищі, я поширив свої знання про Підкарпаття – завдяки тому, що там жило тоді немало українців. У емігранта Ю. Колларда, колишнього міністра УНР (що вивіз із Карпатської України молоденьку й гарненьку дочку) я прочитав навіть одну п'єсу о. А. Волошина і якусь його статтю з галузі мовознавства чи шкільництва»[25]. Ось таким чином, через знайомство із літературною спадщиною А. Волошина Яр Славутич підійшов до розуміння ним подій 1938–1939 років у Карпатській Україні. Народилася пісня «Карпатські січовики» (Прага, 1944 р.):

То не лист осінній за водою
По широкій Тисі проплива, –
Багрянить за хвилею крутою
Підкарпатська буйна голова.
Бились хлопці Хустові на славу,
Полягли в нерівному бою
За свою омріяну державу,
Січовую воленьку свою.
І пливуть до тихого Дунаю –
Мов на турка браття в байдарках.
Синя хвиля жалібно гойдає,
Течія показує їм шлях.
Буде сліз, та не здоліє горе
Ні батьків, ні в тузі матерів.
Чорне море, українське море,
Зустрічай своїх богатирів![26]

Під час боїв Карпатської Січі була створена пісня «В Карпатах сум і жаль настав», яку в 1968 році опублікували на сторінках Альманаху «Гомону України»:

[25] Славутич Яр. Як я написав пісню «Карпатські січовики». Красне Поле. Частина 1. Про Карпатську Україну / Упорядники: Юлія Зейкан, Віра Копейко. С. 224–225.
[26] «Минулося, та не забулось…». Карпатська Україна у піснях, легендах, переказах, бувальщинах та літературних творах / Упорядкування, підготовка текстів, вступна стаття та примітки Івана Хланти. С. 90.

В Карпатах сум і жаль настав,
бо мадяр знов вже батьківщину взяв.
Зітхання, проклін несеться з гір до гір,
гуляє орда ворогів.
І Тиса журно клекотить,
а ліс Говерлі жалібно шумить,
несуть нам кати вже волю на багнетах
і ллється кров у потоках.
Розіб'єм наших ворогів –
мадярів, клятих москалів,
воскресне всім нам батьківщина мила
все наша, славна Україна[27]

Бурхливі події в Карпатській Україні привернули увагу відомого українського поета О. Олеся (Кандибу). У 1920–30-х роках він друкувався у закарпатських періодичних виданнях «Пчілка», «Наш рідний край», народних календарях. У журналі «Дозвілля» він опублікував драматичну поему «Ніч на полонині», наскрізь просякнуту гуцульськими мотивами. З січня 1939 р. О. Олесь приїхав до Хуста. «Від імені українського громадянства, – писав В. Гренджа-Донський, – привітав О. Олеся і я... В моїй промові я його вітав у нашій новій скромній столиці, від імені літераторів, акторів та від самого громадянства»[28]. На честь приїзду О. Олеся хустський театр «Нова сцена» вирішив поставити його драматичну поему «Над Дніпром». Перебуваючи у цьому старовинному місті, О. Олесь написав невеличку збірку поезій «Цвіте трояндами»[29], присвячену Закарпаттю, а також вірш «Хуст»:

Так – Хуст… О Хуст, чудесне, місто,
Як нам ти сяєш променисто!
Парижі, Лондони, Брукселі
Хай відміняють пустомелі,
А з українських щирих уст
Звучить єдине місто: «Хуст».

[27] Альманах «Гомону України» на 1986 рік. Бібліотека видавництва «Гомін України» / Зредагував С. Фіголь. Число 62. Торонто, 1986. С. 144.
[28] Гренджа-Донський В. Спогади. Листи. Твори. Т.Х. Вашингтон, 1988. С. 8.
[29] Олесь О. Цвіте трояндами. Прага: Видавництво «Задруга», 1939. 14 с.

Відвідав Карпатську Україну відомий український письменник С. Черкасенко, уродженець Черкащини, У. Самчук, Ю. Горліс-Горський, Є. Маланюк, М. Аркас, М. Михалевич та ін. «Нова свобода» повідомляла, що на зустріч з У. Самчуком прийшло «багато українських селян з довколишніх сіл»[30]. Варто зазначити, що Улас Самчук уважно спостерігав за подіями на Закарпатті в попередні роки, підтвердженням чого є річні комплекти газети «Українське слово», що виходила в Ужгороді за 1936–1937 роки, які збереглись у його архіві. Майже щоліта Улас Самчук виїжджав на Підкарпаття – до Ясіня, Сваляви, Шаркаді, Голубиного та інших місць[31]. Будучи знайомим з Августином Волошином та багатьма закарпатськими літераторами, У. Самчук активно включився в культурницьке життя краю, що незабаром вилилось у знамениту його книгу «Репортажі з Карпатської України». Уже самі назви нарисів, які увійшли до книги, свідчать про глибоке знання тогочасної ситуації та життя в Карпатській Україні (Пряшів – Хуст; Український Клондайк; село Буштино; Гуцульщина; з святочних днів Карпатської України; Волівщина; чеський генерал – міністромКарпатської України; Хуст тривожний і Хуст святочний; 12 лютийКарпатської України; Свалява; вибори в Карпатській Україні; Січ іде!; генерал Курманович в Хусті; дві непевности; наростання трагічного; з кривавих днів Карпатської України).

Олександр Олесь яскраво описав Хуст у поезії, а Улас Самчук в публіцистиці: «Тим часом Хуст чепуриться. Його обідрані, заляпані болотом будиночки поспішно обновляються. Для мулярів, малярів кімнат кон'юнктура, якої ще не було. Вулицями проїжджають навантажені відповідним знаряддям вози… Хідники заляпані вапном і різними барвами. А де тих людей стільки набралося? Всі їдальні, ресторани, готелі, каварні набиті. На вулицях вічний натовп. І коли до всього долучиться ярмарка, коли з околичних сіл стягнуться селяни зо своїм живим та мертвим крамом, тоді Хуст – муравлище. Це якесь своєрідне збіговисько різних рас та мов, і навіть якось дивно стає, коли думаєш, що це головне місто єдиної української свобідної держави»[32].

Перші поезії про Августина Волошина побачили світ ще за його життя. Відверто кажучи, президент Карпатської України був людиною надзвичайно скромною, не занадто намагався їх публікувати на

[30] Нова свобода. 1938. 8 грудня.
[31] Живюк А. «Сонце з Заходу»: феномен Карпатської України в публіцистиці Уласа Самчука. Самчук Улас. Репортажі з Карпатської України. Тернопіль: Богдан, 2019. С. 7.
[32] Самчук Улас. Репортажі з Карпатської України. Тернопіль: Богдан, 2019. С. 162.

шпальтах своїх друкованих органів. Але, все одно, їх виходило чимало. У 1939 р. Ярослава Бандурович написала вірш «Закарпатська Україна»:

Я чую відгомін трембіт,
Карпатський люд скидає гніт…
Над Хустом синьо-жовтий стяг
Над Тисою смертельний змаг…
Це Закарпаття на весь світ
Прославить тридцять восьмий рік!
З гір злітаються брати,
В поміч руку простягти!
І не забути нам цю ніч,
Коли у Хусті билась «Січ»…
Тоді і ворог зрозумів,
Що закарпатець їм не віл,
Бо за спиною Київ й Львів!!!
Благословенна ця хвилина,
Коли Волошин рать зібрав,
«Вільна Карпатська Україна»,
Геройський люд ярмо скидав!!!
Хай всім це буде не новина –
Нам рідна ненька Україна!
В негоді станем пліч об пліч,
Примір дала Карпатська Січ[33].

Того ж року Осип Мускур опублікував присвячений Августинові Волошину вірш «Перший президент». Наведемо завершальні рядки з цієї поезії:

Він – правда наша вічна, а не посмертна згадка,
Він знав глибінь народу, а не шумливу піну.
До грамоти й культури він темну душу кликав
І піднімав до світла, до правди і до волі.
О батьку Президенте, любов людська велика,
Що маємо до тебе, не вигасне ніколи.
О краю над краями, Карпатська Україно,

[33] «Минулося, та не забулось…». Карпатська Україна у піснях, легендах, переказах, бувальщинах та літературних творах / Упорядкування, підготовка текстів, вступна стаття та примітки Івана Хланти. С. 228.

Коли вже раз ми встали і розірвали грати,
Як тяжко знову нині упасти на коліна
І знов самим на себе темниці будувати[34].

У вірші «Про Закарпатську Січ», написаному Михайлом Качуряком є такі рядки:

Президентом був Волошин, Клочуряк – міністром,
А посланцем – Ревай Федор, Юлій – журналістом.
А Климпуші із Ясіня великого роду
Збудували Січ Карпатську, робили свободу.
А найстарший Дмитро Климпуш – комендантом в Хусті,
Розіслав він по Карпатах друковані листи.
Ми тоті листи дістали та їх прочитали,
Що карпатські українці самостійні стали[35].

В березні 1924 р. вчитель хустської горожанської школи Іван Устіянович з нагоди 50-річного ювілею Августина Волошина присвятив йому вірш «Славний Руси Син»:

Хто то уже годи дзвонить
У сріберний Руси дзвон?
Хто за народ свой боровся,
Як в неволі був ще він?
Хто то уже довгі годи
Родним словом научa?
Хто писав батькам «Науку»,
Їх діточкам букваря?
Хто працював і працює,
Як той пильний муравель?
Хто стоїть все на сторожи,
Як той чуйний журавель?
Оре родні перелоги,
Добрим зерном засіва;
Хто то? Скажи, моє любе,
Скажи, руськоє дитя?
Уже знаєш, вже відаєш,

[34] Там само. С. 220.
[35] Там само. С. 229.

Хто той славний Руси Син?
Так: Не є хто нихто інший,
Лиш Волошин Августин!
Єго слово гомоніло,
Як нам грозив уже скон,
Єго слово не вгаває,
Як нас лишив тяжкий сон.
Пятьдесятий год уродин
Днесь святкує руський світ,
Тому й ми од серця кличем:
Най живе ще много літ!
Най живе в здоровлю щасно
Для народного добра,
Сего все єму желаєм,
В Бога просить Русь ціла![36]

Автор збірки поетичних творів і оповідань «Прощайте, рідні Карпати» Федір Микита у вірші під назвою «Вінок», на наш погляд, зробив досить вдалу спробу охарактеризувати зміни, які відбулися на Закарпатті наприкінці 30-х років:

Сиротою ми бували
Не одному на посміх,
Й доля від нас відцуралась,
Тихо свистав тут батіг.
Но кров наша бушувала,
Щоб не заспати навіки,
І колись сказати світу,
Що ми не сироти і не каліки.
Нова радість в нашім краю
Для всіх появилась,
Скинули ярмо з плечей,
Самостійність народилась.
Синьо-жовті прапори повівають
І образ доктора Волошина,
Про ту славу всі співають,
Навіть найменша дитина.
Вістка скоро рознеслася

[36] Августин Волошин. Два ювілеї. С. 45.

По всій Україні,
Як Січовики стояли
За свої святині.
Дніпро гуде пісню дива,
Київ очі протирає,
Славних сватів з Закарпаття
З хлібом принимає.
Під прапором синьо-жовтим
Музиканти грають,
На «невістку» – Закарпаття
Вінок накладають[37].

Імена цих поетів мало що скажуть сучасному читачеві. Але ж у Карпатській Україні жили і працювали талановиті й добре знані письменники Василь Ґренджа-Донський, Севастіан Сабол (Зореслав), Юлій Боршош-Кум'ятський та багато інших.

Серед письменників Закарпаття кінця 1930-х років особливе місце займає уродженець Волового (Міжгір'я), селянин за походженням В. Ґренджа-Донський, якого справедливо вважають основоположником новітньої української літератури. У 1938 р. він уже був автором багатьох збірок поезій, історичних повістей і п'єс. Наприкінці 30-х років вийшла його чергова збірка поезій «Тобі, рідний краю». В однойменному вірші цієї збірки поет пише, що вірить, що настане час, коли «сонце свободи» буде світити з небес «на наші зелені Карпати». В. Ґренджа-Донський з великим захопленням зустрів звістку про проголошення незалежності краю і в 1939 р. написав нову редакцію (перша – 1928 р.) вірша «Марш молоді Карпатської України». Куплет, яким завершується цей твір, ніби підсумовує багаторічну боротьбу закарпатців за свою свободу:

«Повстав наш край із крови, із руїн,
Хай пропадуть роздори, ряд незгод,
Нехай живе Карпатська Україна,
Нехай живе свободно наш народ!»

Протягом 1938–1939 рр. В. Ґренджа-Донський опублікував поезії «Цей день для нас гіркий, нещасний...», «Мені в наруччі умирав», «В світ за очі», «Вістка з тюрми», «Думки за ґратами», «Моїй донечці»,

[37] Микита Ф. Прощайте, рідні Карпати: оповідання. Карпатський дослідний центр: Накладом Українського Видавництва «Пробоєм», 1986. С. 47.

«Юнацькі могили», «Ой, похмуро небо», «Ходить стара ненька», «Ще б'ються хлопці...», «І доки ще?..», «Криваві квіти», «Смерти не боюся!», «Лиш смерть вирве з рук мій олівець», «Велика п'ятниця в тюрмі», «Христос воскрес...», «Остання куля», «Рідний вітре», «У прокурора» та ін. У них поет яскравими фарбами змалював героїчний опір захисників Карпатської України, її трагічний кінець у березні 1939 р.

... 15 березня 1939 року редактор урядової газети «Нова свобода» Василь Ґренджа-Донський працював допізна, необхідно було підготувати матеріали засідань Сойму Карпатської України. Незважаючи на велике навантаження, встав раненько. Обстановка в Хусті 16 березня була нервозною, навіть панічною. Усі кудись бігли, вулиці переповнені народом. Від друзів дізнався, що угорці захоплюють міста, президент Августин Волошин терміново виїхав, а позиція Німеччини щодо вторгнення гортистів невідома. Разом з Ю. Бращайком і М. Долинаєм, міністрами Карпатської України, дав згоду їхати до Будапешта на переговори з угорським урядом...

Як тільки в'їхали до Тячева, відразу помітили розвішані по місту угорські прапори. Через кількасот метрів машину зупинили. Підійшов чеський солдат і наказав вийти. На протест Бращайка, що вони є представниками суверенної держави, заявив, що ніякої української влади не визнає. Ґренджу-Донського та його побратимів заарештували. Найгіршим було те, що їх передали в руки угорських терористів, і вже 21 березня повели на перший допит.

Ґренджа-Донський був добре відомий на Закарпатті як полум'яний борець за незалежність свого народу. Угорці швидко зрозуміли, хто потрапив до їх рук. Перебуваючи в тячівській тюрмі, поет дізнався про звірства, які чинять окупанти на його рідній землі. Не сумніваючись у тому, що і йому не минути катувань, а врешті-решт і розстрілу, вирішив написати і передати рідним останнього листа. Звертаючись до своєї доньки, Ґренджа-Донський писав: «Найдорожча моя дитино! Не плач за своїм батьком, а носи голову гордо, високо. Твій тато не злодій, не грабіжник, але пострадав за велику, святу ідею, за визволення нашого народу... Я ціле своє життя присвятив нашому народові, не раз покривдив і вас – свою сім'ю, але вірив, що ви перейняті тією святою ідеєю, що й я. Почавши від маленької дитини, я старався защепити в тобі любов до свого народу, а велику ненависть до наших ворогів...

Ти вже знаєш про Україну, знаєш ті наші милозвучні пісні, що вічно житимуть. Добре знаєш, за що вмирали наші батьки, за що боролось наше славне Запоріжжя і за що згинув і твій батько... Зірочко моя люба, єдина! Десь перед кількома роками подарував я тобі переплетену мою авторську книжку, а до неї вписав тільки чотири рядки:

«Хоч би і чорною була
Твого життя сторінка,
Ніколи, доню, не забудь,
Що ти є українка!»

Врий собі ці рядки в пам'ять і ніколи їх не забудь. Хай твоє серце кипить ненавистю до тих гнобителів нашого народу, що брудною ногою вступили на нашу святу землю і чоботом здавили нашу вимріяну волю»[38].

Чорна коса смерті обминула волелюбного письменника. Йому ще доведеться витерпіти страшні муки, коли фізичні знущання будуть чергуватись з моральними образами.

Перебуваючи в тячівській тюрмі, Василь Ґренджа-Донський постійно викликався на допити. Один з них, 4 квітня, тривав з 13 до 21 години. Так пройшов місяць. А 15 квітня наказали приготувати речі і вийти з камери. Спочатку промайнула думка, що його звільнять, але через деякий час марні сподівання розсіялись, як солодкий сон. «Пов'язано нас так, що Ревай подав ліву руку, я подав праву, положив на руку Ревая, жандарм сильно зв'язав ланцюгом, відтак на наші руки наложив руку Маркуш, далі Тарканій, і нас чотирьох зв'язано настільки, що нам руки посиніли, ще й колодкою замкнено... Так мали перевести нас до Кривої».

Поет ще не знав, що в Кривій був щойно організований концтабір, і що саме там доведеться перенести пекельні муки. Знущання почалося, як тільки вони ступили на територію табору: «Відтак наказали нам сісти, але так, щоб ряди були наче за лінією, нашпакованою вздовж і впоперек. Ми мусили сидіти з витягненими шиями, з підложеними під себе ногами «по-турецьки». Повернутись до сусіда або розмовляти було заборонено. Хто нагнувся взад чи вперед і порушив лінію, до того жандарми

[38] Дет див.: Вегеш М. Карпатська Україна в портретах. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2007. С. 262–265.

підійшли і вдарили рушницями, в ліпшому випадку в груди, як не просто у бороду. За 5 днів перебування в Кривій нас так вимучило отаке сидіння і побої, що ми всі виглядали наче мерці».

Наставали такі хвилини, коли ув'язнені бажали собі смерті. Але, мабуть, сама доля бажала їм вижити, щоб вони змогли розповісти нащадкам про пережите. Не випадково, що Василь Степанович написав сотні віршів, у яких викривалися злочини мадярських гортистів. 19 квітня Ґренджа-Донський був переведений до концтабору Вор'юлопош, який був створений на території фільварку Дежефія поблизу Ніредьгази. Умови тут були надзвичайно важкими. Ув'язнених постійно виводили на допити, весь час доносились крики й зойки, нерідко людей приносили до камери непритомними. Саме тоді, користуючись шифром, про який знав тільки він і один з його товаришів, хворий поет написав:

«Биття, тяжкі побої, муки
приймаєте, мої брати...
Не люди це, але гадюки,
Кати, проклятії кати».

Перебуваючи в таборі, поет напружено працював. Він писав історію Карпатської України. Без перебільшення можемо вважати його першим її істориком. У травні 1939 року Ґренджа-Донський писав: «Тяжко згадати про всі ті села, тих людей і ті муки, які нещасне українське населення терпіло. Коли б я був на волі і мав свободу руху, можна б написати цілі томи про муки і страхіття... Але й на те прийде час». Коли такий час настав, В. Ґренджа-Донський написав унікальну працю-щоденник «Щастя і горе Карпатської України».

Протягом 1928–1939 рр. уроженець с. Великі Ком'яти на Виноградівщині, вихованець Мукачівської учительської семінарії Ю. Боршош-Кум'ятський пройшов еволюцію від русофільського до українського поета. Ще перед наданням краю автономних прав, у 1938 р., Боршош-Кум'ятський пророкував:

«Ми діждемо днів великих,
Привітаєм слави час;
Ми з вогнистого насіння
І суворе серце в нас».

Важливу роль в літературному житті Карпатської України займав уроженець Пряшева Степан Сабол (Зореслав), який виховувався в духовних навчальних закладах, у тому числі і в Григоріанському Католицькому університеті в Римі. Поет належав до українофільської течії. Через його твори проходить ідея єдності Підкарпаття з Україною. Він бачив «пророка» й «месію» на Сході, де Київ блукав співом осанни. Поет кликав «величну, святу авреолю Україну» повстати. В. Бірчак відзначав, що світогляд Зореслава «динамічний, західноєвропейський. Він був духовною особою, але закликав до боротьби, вірив у її успіх. Він будить приспані сили, підносить людям голови». Прикладом патріотичної лірики Зореслава є збірка поезій «Зі серцем у руках».

Ні, не Москва, не Ленінград,
Ні, не Совєт, а Україна…
Гей, ставте гори барикад –
Іде дванадцята година!
Пробудиться в один момент
Увесь народ в кривавій муці,
І потанцює кулемет
Весільним танком революцій.
І полетить степами гнів,
Замовкне дика марсельєза –
Із п’яних у ярмі рабів
Повстане нація твереза.
І згадуватимуть одно
Усі, що у ярмі ходили:
Проклятеє було вино,
Коли від нього так дуріли[39].

Короткочасне існування Карпатської України зробило величезний вплив на формування національної самосвідомості сотень і тисяч закарпатців, які пройшли своєрідну еволюцію від карпатських русинів до закарпатських українців. Немаловажну роль у цьому сенсі відіграла патріотична поезія Зореслава:

[39] «Минулося, та не забулось…». Карпатська Україна у піснях, легендах, переказах, бувальщинах та літературних творах / Упорядкування, підготовка текстів, вступна стаття та примітки Івана Хланти. С. 149.

Минулося,
та не забулось! Хуст
Остався спомином
живим понині:
Розстріляний стрілець,
а з його уст
Останній покрик:
«Слава Україні!»

А. Патрус-Карпатський – один з небагатьох русофільських письменників, який почав писати в 30-х роках російською мовою, а згодом під впливом дальших подій перейшов на українську. Автор «Весняних квітів», «З мого руського краю» (1929), збірки «Плетью по совести», в 1938 р., коли політичні сили краю вибороли автономні права, писав:

«Ми всі одні, одні, одні,
в Карпатській Україні,
В Києві, в Буковині,
В Пряшеві, Галичині,
Ніхто не зможе нас
Розбити в грізний час».

До історії Карпатської України та постаті Августина Волошина звертаються також сучасні українські письменники і поети. Окреме місце, безперечно, належить лауреату Державної премії імені Тараса Шевченка Петрові Скунцю. Маємо на увазі, перш за все, його диптих «Карпатська Вкраїна»:

Земля, що й сама недоношена,
карпатська безплідна земля
судьбу Августина Волошина
на злість Будапешта й Кремля
собі і нащадкам зродила.
Вона не була героїнею.
Не битву любила, а труд,
тому, що була Україною,
її затоптали у бруд, –
вона ж свої надра збудила.

Прости, Августине Волошине, –
невірні твоїм прапорам,
впустили ми стадо непрошене
в тобою освячений храм –
предшестя нового Содому.
Прости, що служили ми чортові
за гріш, за безпеку, за чин –
із тіла, що стогне в Лефортові,
вертає душа в Келечин,
вертає навіки додому.

Вперед! Поки вільні ще є постаменти.
Нема хлібороба, все інше – лади.
Були резиденти, тепер – президенти,
і стільки – хоч плата із них городи.
Були трибунали, а нині – трибуни,
де товпляться наші пискаті вожді.
Я ж бачу у Празі посланця комуни,
що рявкає грізно: «Ей, поп, падажді!
Што пялішся в небо? Твой Бог нє поможет!
Пашто нє малілся, в політіку лєз?»
І списано долю, як списано зошит,
закреслено гратами волю небес.
Тут сили немає з тупим бюрократом
тягатися далі, ще й друзі слизькі,
а ти наодинці з лефортівським катом
навіки зостався в кривавій Москві.
Та помсти не треба. Задовго лютує
душа безпорадна на тлі барикад.
Лиш доки він ходить – він землю катує,
очима червоними світячи, кат.
Карпатська Вкраїно, я душу очистив.
Не буду мадяра клясти й москаля,
Бо племені-роду не мають фашисти,
бо, зрадивши Небо, їх плодить Земля.
Тому нам і тісно під сонячним гроном.

Я сяду з мадяром за келих вина.

Я сяду з мадяром. А от з мадяроном
нам разом не сісти. Біда, не вина.
І все ж перед Богом схилю я коліна
за те, що Вкраїна Карпатська була,
що є на планеті Карпатська Вкраїна, –
любім її браття, вона ще мала.
Любім не за гроші й за сині волошки,
а просто за те, що вона у нас є…

Стоїть наодинці із Богом Волошин,
і Бог до Вкраїни обличчям стає[40].

Перу Петра Скунця належать поезії, присвячені двом найближчим соратникам Августина Волошина – В. Ґренджі-Донському та Зореславу. Скунцева пряма мова у ліричному портреті «Ґренджа-Донський» така природна:

Бо наша правда – для тюрми.
А на свободі надто ґречна.
Збагне Америка, не ми,
що є поет високий Ґренджа.
Він є і каже: я – це ви.
Та в путах держать нас «гулаги».
Ми Закарпаття – для Москви,
а Підкарпаття ми – для Праги.
І каже він: блудні сини,
повзуча ваша суть зміїна, таж ми – не просто русини,
таж ми – Карпатська Україна.
За це я жив. За це я ліг
не у свою – словацьку землю.
Але від ваших рук і ніг
себе я вже не відокремлю[41].

[40] Скунць П. Нічні портрети. Ужгород: Всеукраїнське державне багатопрофільне видавництво «Карпати», 2003. С. 50–52. Див. також: Скунць П. Один. Ужгород: Два кольори, 2000. 536 с.; Скунць П. Твори. Книга 1 / Упорядкування та підготовка текстів Наталії Скунць; передмова Тараса Салиги. Ужгород: Гражда, 2007. 272 с.;
Скунць П. Твори. Книга 2 / Упорядкування та підготовка текстів Наталії Скунць. Ужгород: Гражда, 2008. 248 с.
[41] Салига Т. Петро Скунць. Всесвіт, гори і він. Ужгород: Видавництво «Гражда», 2007. С. 40.

Петро Скунць дякує своєму духовному пораднику Зореславу, присвятивши йому поезію «Дорога до Бога»:

Ні, він не дерся на Парнас
і не в погорді, а в поклоні –
але прийшов таки до нас
з кривавим серцем у долоні.
І нам, живущим на плазу,
Віддасть він голову похилу,
І мовчки зранить він сльозу
Карпатській Січі на могилу[42].

Чільне місце тематика Карпатської України посідає у творчості талановитої української поетеси Софії Малильо:

В борінні сил творилася держава,
і звалась Україною вона.
Короткою була її щаслива слава, –
кати їй піднесли кривавого вина…
Були і в нас, були Карпатські Крути,
сердець жертовно відданих порив,
їх подвигу ніколи не забути, –
він душу нашу заново творив.
Той подвиг нині світить нам зорею
і в майбуття показує нам путь.
А березень крокує знов землею,
і квіти Пам'яті в серцях цвітуть[43].

Розбираючи архів відомого закарпатського письменника Івана Долгоша, його донька Одарка віднайшла машинопис першої частини роману «Заплакала Тиса кров'ю» – «Гуцульська республіка», а також великий фрагмент рукопису другої частини – «Карпатська Україна», що суттєво доповнює варіант журнальної публікації (журнал «Тиса», 1992, № 1–2; 1993, № 1–2). Таким чином, стало відкриттям, що І. Долгош протягом 1975–1990 років працював над романом-дилогією, осягаючи державотворчі процеси на Закарпатті. «Заплакала Тиса кров'ю» – історична епопея про період найвищого піднесення національного духу

[42] Там само. С. 75.
[43] Отець Августин Волошин в документах та пам'яті народній. С. 141.

на Закарпатті 1918-1939 рр., яка поряд із романом Уласа Самчука «Гори говорять» і його публіцистикою, щоденником та романом В. Ґренджі-Донського «Сини Верховини» подає панорамну й багатопланову картину життя Гуцульщини і Карпатської України загалом, величного часу державотворчого Чину, художнього слова, про яких сьогодні, як ніколи, потрібно говорити у дискурсі виховання національносвідомого покоління. Твір підпадає під жанр художньо-документального політичного роману. У ньому поряд з художніми образами діють історичні персоналії – Августин Волошин, брати Бращайки, Степан Клочурак, Василь Ґренджа-Донський, Микола Бандусяк та ін.

Відома дослідниця життя і творчості І. Долгоша Наталія Ребрик зробила ґрунтовний аналіз вищеназваного роману. Ми ж зупинимось лише на порівняльній характеристиці постаті А. Волошина в романах І. Долгоша та У. Самчука: «Особливою аурою огорнутий образ Августина Волошина. Два більші епізоди, пов'язані з ним, вкраплені в канву твору з тих новелок, що готувалися до друку в журналі. Іван Долгош прагнув показати Президента державним мужем – у філософських роздумах, при непростих рішеннях, у злагоді з сумлінням… Проте герой вийшов явно не вивершеним, на жаль, не позбавленим штучності. Йому бракує життєдайності, переконливості, рішучості. Можливо, тут справа у відсутності повної авторської версії дилогії… Проте з роману Уласа Самчука «Сонце з заходу» теж відомо тільки два уривки, що друкувалися в часописі «Пробоєм». Але з цих коротких шкіців Волошин постає живою людиною: темне, з бобровим коміром пальто, фетровий капелюх, важка хода, поважний вік, заглиблений погляд з-під окулярів, внутрішня впевненість, шаноба супроводжуючих – усе це творить справжню сутність, робить значимим кожен рух, наповнює його смислом, і це при тому, що Президент не зробив жодного слова…»[44].

Іншим побачив у романі І. Долгоша Августина Волошина закарпатський краєзнавець Іван Сенько: «Образ Августина Волошина Іван Долгош змалював досить правдиво. Використав для цього форму досьє, вузлові епізоди політичної біографії голови уряду Підкарпатської Русі (Карпатської України), авторську характеристику. Але робить наголос на кількох характеристиках Августина Волошина: скромність, патріотизм, гуманізм… Коли йому довірили очолити автономний уряд, розмірковує: «Хіба він, директор учительської семінарії, лінгвіст,

[44] Ребрик Н. Першорядна літературна подія Закарпаття за останнє чверть століття. Закарпаття онлайн. 2020. 3 березня. Див. також: Ребрик Н. Новий погляд на творчість Івана Долгоша. Ерделівські читання. Ужгород, 2012. С. 97–116.

теолог, хай і керівник християнської партії, зможе стати на рівень вимог європейської цивілізації? Хіба під силу, скажімо, діалог з Гітлером, Гортієм, Сталіном, Пілсудським… Престиж? Найбільший престиж – то робити користь для рідної землі. Він її робить». У розмові з Гофманом, консулом Берліна у Празі, який часто бував на Закарпатті, Августин Волошин постає перед нами як політик-дипломат, захисник інтересів свого народу. Обставини змушують його рахуватися з тогочасною політичною дійсністю. Він зізнається Реваєві: «Я охоче б поговорив із паном Дейчем-режисером, а Гофмана би взагалі не прийняв. Але я змушений робити навіть те, що не хоче серце». Прийнявши Гофмана, він відхилив його пропозицію про припинення економічних зв'язків із Прагою, відмовився продавати ліс Німеччині»[45].

Закарпаття після трагедії Карпатської України та окупацію краю угорськими військами описав Михайло Томчаній у романі «Тихе містечко» (1969). Олександра Ігнатович звернула увагу на автобіографічний характер твору: «Юрко Телегазі, головний герой роману, проходить той самий життєвий шлях, що й сам автор, і стає письменником. Та прискіпливий читач розуміє: М. Томчаній максимально щиро намагався (як тільки це можна було зробити в радянський час) розповісти про історичні події (у творі йдеться про Другу світову війну й окупацію краю гортіївськими військами), життєві обставини, зустрічі і прощання, що мали вплив на його долю, а відтак і на перебіг життя його сучасників. Така сповідальність роману, певно, була покликана «інтересом» до життя письменника, який він відчував постійно, про що свідчив й відомий донос на нього, і ставленням деяких знайомих. Отже, автор зробив свою долю відкритою для багатотисячної аудиторії»[46]. Цікаві фрагменти з біографії М. Томчанія навів у своїй статті відомий літературознавець Юрій Балега: «Я маю великий гріх на душі за те, що в скрутні для Томчанія хвилини, коли він важко захворів, я лише раз відвідав хворого в обласній лікарні, а раз удома. А він, як розповідали мені спільні знайомі, чекав мене, виглядав… На жаль, нині каятися – пізно. Яка причина моєї душевної глухоти? Причини були аж дві. Перша – напередодні захворювання письменника дізнався, що 15 березня 1939 року М. Томчаній разом з кадровим чехословацьким офіцером Іваном Чучкою на залізничному мості біля Королева з

[45] Сенько І. Українська романістика другої половини XX століття про Карпатську Україну (частина 2). Срібна Земля. 2015. 6 травня.

[46] Ігнатович О. Покликаний любов'ю. Передмова. Томчаній М. Вибрані твори. Ужгород: Видавництво TIMPANI, 2014. С. 21.

кулеметами в руках стримували угорсько-фашистські орди, що рвалися до столиці Карпатської України – Хуста. Я став розпитувати про це письменника, але він від відповіді ухилився. Натомість розповів мені таку бувальщину. Одразу після окупації один із шпіцлів, як тоді називали стукачів, утяв на Томчанія письмовий донос, що нібито Михайло на Красному полі під Хустом танком чавив угорських гонведів. Справу розглядав найвищий суд у Будапешті. Від концтабору врятувало письменника тільки те, що усім було відомо – січовики танків не мали. Йому дали навіть виправдну довідку, я її бачив, але вглиб Угорщини для перевиховання і асиміляції переселили. Як максималіст, відмову письменника вести розмову про буремні дні 1939 року я сприйняв за нещирість і збирався «провчити» друга. Тижнів за два до його смерті я розповів про це Павлові Чучці, коли ми йшли до хворого додому. Вислухавши мене, професор Чучка дорікнув: «Ей, Юрку, на місці Томчанія і ти ухилявся б від розмови на таку тему. Чоловік добре знає, що коли б «старші брати» дізналися про його січовицьку епопею в 1939 – відправили б на 25 на Колиму. Навіщо гратися з долею?»[47]

Яскраво і об'єктивно змалював щасливі й трагічні дні Карпатської України лауреат Шевченківської премії Мирослав Дочинець у романі «Вічник: Сповідь на перевалі духу» (2013): «Не озираючись на розгублений уряд, самі гуртувалися в чоти і сотні. Доброхіть заявлялися кадрові старшини, яким раніше не було довіри. А скоростиглі полковники перевдягалися в цивільне і викидали револьвери. Такі потрібні тепер дітям, щоб мали з чим іти в оборону.

Старий сотник з одвислим вусом, у збитих чоботах землероба шикував ряди. Його набите око вихоплювало стрільців для передового загону.

«Ти, ти, ти», – туляв жовтим пальцем у наші груди. – «Будеш мені за вістового?» – запитав мене.

«Ні, я піду в стрій з усіма».

«Тоді візьмеш машінгвера. Чотар дорогою навчить, як з ним порядкувати. Не маємо часу на маневри. Там будемо вчитися».

Кожному третьому давали кріса. І кожному – по 10 патронів. Люди з хідників простягали нам цівки – хто ловецьку фузію, хто, либонь, ще турецького мушкета, хто іржавого гвера з Першої світової, хто завитого у масну пеленку пістоля.

Радіо голосило над головами промову делегата сойму:

[47] Балега Ю. Гріх на душі. Література Закарпаття в рецепції Юрія Балеги / Упорядкування та передмова Надії Ференц. Ужгород: Ґражда, 2021. С. 175–176.

«Вже почислені дні, а може, й години нашої самостійної Карпатської України. Вже почислені дні, а може, й години, коли на наші карки знов захоче сісти наш лютий ворог. Але не почислені ні дні, ні години життя великого українського народу! Ми тут падемо, але не паде великий український народ. Він живе! Він пережив татарщину, пережив неволю різних сусідів, але на наших очах він збудився і став до кервавого бою за свою самостійність – за право на своє життя!»

«Слава Україні!» – гукнув сотник.

«Героям слава!» – відізвалися ми і загупали по мокрій бруківці. Викресалася пісня: Там скачуть карі коні, там свищуть гострі стріли, Б'ють шаблями – вправо, вліво, щоб серце не боліло – дагей!

З Чирячі і Бартуш голосили инші чоти: Народи, станьте! Йде ваш судний день, Сини землі, мечі до рук беріте! Дзвоніте на тривогу, йде огень, Дзвоніте, гей дзвоніте!».

Ізянська сотня тягла свою: Ми – світанок Підкарпаття, Ми – пролог великих днів!...

З тисянського порому спішили до наших лав кривичі: «А наш батько Волошин іскликає всіх старшин…»

Так дзвонили співанки, а прем'єр насправді мудро закликав до іншого:

«Проти нас іде правильна мадярська армія, проти якої не встояти неправильній, наборзо зорганізованій Січі. Не бийтеся, а бережіть ваш найцінніший дар – життя. Вашого життя й вашої праці потребує Україна більше, як вашої смерти».

Та се не чули. Не хотіли чути. Ми, діти землеробів, вперше йшли на поле не орати й сіяти, йшли – вмирати. Мартове поле тоді ще ледве пробуджалося на сівбу – і ми засіяли його собою».

Заслуговує на увагу оцінка історичної постаті президента Карпатської України, яку зробив Мирослав Дочинець: «І був «батько» Волошин, доконечно чесний, шляхетний, всіма поважний і в публічному житті надто народний. І народ сим без міри користався. Міністри не могли добитися до нього, бо прем'єр весь час приймав простолюд, вислуховував жалування, розраджував, роздавав посади, гроші, відміняв покари. Батько є батько»[48].

Оригінальною у всіх відношеннях є книга відомого закарпатського журналіста, письменника і драматурга Олександра Гавроша «Нескорена Карпатська Україна», до якої увійшли численні його публікації про

[48] Дочинець М. Вічник: Сповідь на перевалі духу. Мукачево: Карпатська вежа, 2013. С.182–184, 178.

Августина Волошина і Карпато-Українську державу. Окрім журналістських розвідок, книжка містить і п'єсу автора «Останнє танго в Хусті», прем'єра якої з успіхом відбулася 14 березня 2019 року в рамках святкування 80-річчя Карпатської України. Додамо, що це перший драматичний твір про ті героїчні й трагічні події на українській професійній сцені.

Наведемо фрагмент із вищеназваного твору закарпатського письменника: «Ресторан у «Січовій гостинниці». За столами сидять урочисто вбрані гості. За найближчим для глядачів столиком розмістилися учасники «Летючої естради». У глибині сцени на підвищенні з'являється вбраний елегантно Михась у костюмі з метеликом.

Михась: Пані і панове! Січові брати і сестри! Розпочинаємо наш святковий вечір з нагоди перемоги на виборах до крайового Сойму! Нагадую, що Українське національне об'єднання здобуло понад 92 відсотки голосів. (Оплески.) Такої вражаючої підтримки не сподівався ніхто. А першого до слова запрошую нашого відомого поета Василя Ґренджу-Донського, редактора щоденника «Нова свобода». Вітайте!

Виходить Василь Ґренджа-Донський.

Ґренджа: Слава Україні! Дорогі побратими! Нашими з вами зусиллями ще донедавна темна і національно несвідома маса народу на Підкарпатській Русі перетворюється на свідомих і гордих українців. Навіть ті округи, де ще донедавна всесильно панували русотяпи, нині дали понад 90 відсотків голосів Українському національному об'єднанню на чолі з Августином Волошином.

Вигуки: Слава! Хай живе батько Волошин!

Ґренджа: Уперше у своїй історії український народ обрав крайовий парламент на виборах. Це вікопомна подія. Хуст уже вписав своє ім'я на українському прапорі боротьби за державність.

Вигуки: Слава!

Гренджа: Попереду нас чекають нелегкі випробування. І найперше – це захист нашої маленької країни від споконвічних ворогів – угорців та поляків. На жаль, Прага не розуміє або не хоче зрозуміти наші чесні намагання. Призначення міністром Карпатської України генерала Прхали – це просто глум над нашими автономними правами. У той час, як у Словаччині всіх чеських урядовців, навіть найдрібніших, відправляють додому в Чехію, а на всі звільнені посади призначають словаків, нам призначають міністром чеха. Та ще й міністром внутрішніх справ!

Вигуки: Геть Прхалу! Прх…Прх…Прх…

Ґренджа: До того ж запеклого русофіла, одруженого з росіянкою, який на дух не терпить українців. Це явна провокація!

Вигуки: Геть із чехами! Гнати їх додому!

Підіймається кореспондент із фотоапаратом.

Кореспондент: Чи пан редактор вважає вибори демократичними, коли для голосування був поданий лише один список кандидатів?

Ґренджа: Так, я вважаю їх демократичними. Бо кожен, хто хотів, міг проголосувати як за українську владу, так і проти неї. Чому наші опоненти-русофіли не організувались і не подали своєчасно свій список – це питання до них, а не до мене.

Вигуки: Геть москалів!

Ґренджа: Будемо сподіватися, що Прага візьметься за розум і залагодить конфлікт із генералом Прхалою, який на руку тільки нашим спільним ворогам…»[49]. Письменнику вдалося об'єктивно передати ту атмосферу ейфорії, яка панувала в середовищі прихильників Августина Волошина після перемоги на виборах 12 лютого 1939 р. Однак попереду були надзвичайно складні події, які дослідники трактують величчю і трагедією Карпатської України.

Постать Августина Волошина посідає чільне місце на сторінках багатотомної «Галицької саги» відомого українського письменника, неодноразового лауреата Міжнародного літературного конкурсу «Коронація слова» Петра Лущика. Перш за все, йдеться про історичний роман «Ante Bellum» (Перед війною)[50], в якому автор зобразив президента Карпатської України на фоні міжнародної ситуації, що склалася в Європі напередодні Другої світової війни. Лаконічною є оцінка письменником історичної хронології тих подій: «… був сформований наступний уряд, на чолі котрого став греко-католицький священик місцевої єпархії Августин Волошин. Уже перші рішення очолюваного ним уряду показали, що просто так слухатися слабкої центральної влади у Празі тут не налаштовані: Підкарпатська Русь офіційно стала називатися Карпатською Україною, українська мова була оголошена державною, а прапором став синьо-жовтий.

Безперечно, це зустріло неймовірне піднесення поміж членів ОУН, котрі, власне, за це боролися. Коли ж через місяць, другого листопада тридцять восьмого року у Відні арбітраж дозволив угорцям зайняти три найбільші міста Карпатської України – Ужгород, Берегово та Мукачево,

[49] Гаврош О. Нескорена Карпатська Україна. Тернопіль: Богдан, 2019. С. 286–289.

[50] Лущик П. Галицька сага. Ante Bellum: роман. Харків: Фоліо, 2021. 315 с.

уряд Августина Волошина залишив окуповану територію і перебрався до Хуста. Так місто несподівано стало столицею Карпатської України»[51].

На сторінках роману фігурують історичні постаті часів Карпатської України – члени ОУН Роман Шухевич, Лев Ребет, Юрій Лопатинський, Михайло Колодзінський, тобто ті, які спричинилися до формування збройних сил молодої держави – Карпатської Січі. Наведемо тільки незначний епізод з роману П. Лущика, який яскраво відображає сам процес створення власної української армії в Закарпатті: «Вони приїхали до столиці Хуста вже надвечір, змучені, тому одразу поселилися у якомусь будинку, навіть відмовившись від вечері, – надто вже хотілося просто заснути. Зате наступного ранку той-таки Юрій Лопатинський повів новоприбулих до якоїсь гімназії, на внутрішньому подвір'ї котрої Шухевич і Бутковський побачили вишикувані шеренги напіввійськових (не менше сотні), перед якими стояли двоє чоловіків. Одному з них – молодшому – можна було дати сорок років, він був одягнутий у досить-таки красивий синій однострій, щоправда без обов'язкової для офіцерів кобури. Іншому вже перевалило за сьомий десяток, він був у цивільному, але саме він тут командував. Підступивши ближче, Шухевич зрозумів і причину цього: це був генерал Віктор Курманович.

– Ви називаєте це армією? – говорив генерал. – Навіть і не смійте надалі при мені називати це армією! Де ваша дисципліна, де ваша зброя кінець-кінцем? Чи ви гадаєте, що адмірал Горті підніметься на Мукачівський замок і не побачить вас?

– Але, пане генерале, «Карпатська Січ» створена для того, щоб готувати кадри для внутрішніх справ, – спробував заперечити військовий. – Перетворити на справжнє військо Прага не дозволить!

– А хто зараз у Праги питає! – відрубва Курманович. – Забрали в них Судети – мовчать; відтяпали пів-Словаччини – також! А між іншим, чехословацька армія зараз найсильніша в Європі…»[52].

Пройде порівняно незначний проміжок часу і Борис Щука (Роман Шухевич), полковник Гузар (Михайло Колодзінський) та ряд інших колишніх кадрових військових, створять Карпатську Січ, яка першою в Європі зробить героїчний опір переважаючим військам гортистської Угорщини...

Великий резонанс викликала художньо-документальна повість закарпатського письменника і науковця Сергія Федаки «Карпатський

[51] Там само. С. 276.
[52] Там само. С. 279.

кросворд», присвячена Августину Волошину і Карпатській Україні. Це своєрідна епопея українського державотворення, що розгортається на теренах Закарпаття з 13 жовтня 1938 по 18 березня 1939 рр. Твір є мозаїкою з десятків епізодів боротьби усередині та навколо Карпатської України. Книгу, яка перемогла на традиційному конкурсі «Книга на Миколая 2009», високо оцінив закарпатський журналіст і письменник О. Гаврош: «Поєднання історичного мислення, широкого фактажу та художнього бачення зробило художньо-документальну повість вибуховою за своєю енергетикою та інтригою. Кажу про себе: не заспокоївся доти, доки не перегорнув останню – 220-ту – сторінку. Була четверта година ранку, але від прочитаного настільки був заведений, що заснути так і не зміг. У голові знову і знову переплітався карпатський ребус: Гітлер і Горті, Муссоліні і Сталін, Бенеш і Тісо, Волошин і його урядовці. І, ясна річ, десятки і сотні реальних маленьких героїв, які вірили в свою Карпатську Україну і віддавали за неї життя.

Сергій Федака написав книжку в дуже рідкісному для української літератури жанрі: політичної хроніки. Читаючи «Карпатський кросворд», наче ширяєш Центральною Європою – з Ужгорода до Праги, з Берліна до Будапешта, з Варшави до Риму, з Москви до Відня, зі Львова до Хуста. Ось вона перед тобою – розгадка цієї неймовірно складної інтелектуальної головоломки, в конструюванні якої брали участь найсильніші політичні фігури тодішньої Європи. Сергій Федака подає події ледь не стенографічним стилем, але наводить їх стільки і на стількох різних рівнях, що крок за кроком ти таки добираєшся до істини, яку надійно ховали півстоліття за бетонним муром різних смертельно ворожих ідеологій. І, пізнавши цю гірку правду, проймаєшся щемом і гордістю за те, що в цій брудній грі найчистішими виявилися найслабші. Бо вони таки пішли захищати рідну землю від окупантів, тим самим зберігаючи чесне ім'я свого народу в історії»[53].

У повісті С. Федаки дуже багато епізодів, де в центрі перебуває Августин Волошин. Наведемо тільки фрагмент твору, де йдеться про події 15–16 березня 1939 р.: «Близько 21-ої години у штабі свалявського гарнізону пролунав різкий дзвінок. Трубку підняв підполковник чехословацького генштабу Ян Гержкман. Телефонував Лев Прхала:

– Наказую негайно передати всім командирам мій наказ. Мусять одразу же атакувати по всьому фронту угорські частини і рішуче відкинути їх за межі Карпатської України.

– Як, пане генерале?!! Та ж…

[53] Гаврош О. Карпатський «Штірліц». Україна молода. 2009. 22 квітня.

– Пане підполковнику, мусите особисто звернутися із вимогою звільнити карпато-українську територію.

– Це неможливо. Це абсолютно неможливо. Угорці успішно розвивають наступ, не зустрічаючи ніде серйозного опору. Вони і слухати не захочуть про якусь зупинку. Яка причина Ваших наказів?

– Німецька армія рухається в бік Карпатської України. Що скажуть німці, коли їм доведеться вибивати мадярів з краю, котрий ми добровільно залишили противнику?

– Я навіть не знаю, що маю робити.

– Ну то зв'яжіть мене з монсиньором Волошином. І самі теж слухайте нашу розмову.

Комутацію з Хустом було досягнуто на диво швидко. Чутність була ідеальною. У помешканні Волошина тривала якась нарада. Підняв трубку хтось, хто сидів найближче до апарата. Поки він з'ясовував що до чого, підполковник чув, як голосно Волошин наказує Бращайкові:

– Ні в якому разі не підписувати капітуляцію мадярам. Це було би зрадою українському народові і нашій незалежній державі, на вірність якій ми усі нині присягнули.

Відтак Волошин узяв передану йому трубку. У тій пролунав голос Прхали, брови президента здивовано вигнулися.

– Яку маєте інформацію про наближення німецького війська до Хуста?

– На всі мої звернення до Берліна з цього приводу надійшла негативна відповідь. Німецький консул в Хусті передав нам, аби наш уряд підпорядковувався мадярам.

– Ну то прощавайте»[54].

Архівні джерела і спогади активних учасників подій, зокрема тих із них, що брали участь у нараді, яку проводив А. Волошин (С. Єфремов, Ю. Бращайко та ін.) підтверджують концепцію С. Федаки щодо відмови чехів чинити опір угорським військам. Однак, якщо поглянути на цей факт більш глобально, то далеко не все залежало від позиції Л. Прхали, адже 15 березня до Праги увійшли німецькі війська, що свідчило про державний розпад Чехо-Словаччини. Чеські військові частини розпочали організований відступ з Карпатської України, залишивши карпатських січовиків віч-на-віч з озброєним до зубів агресором. І Карпатська Січ дала бій…

[54] Федака С. Карпатський кросворд: художньо-документальна повість. Ужгород: Всеукраїнське державне видавництво «Карпати», 2009. С. 200–201.

Серед закарпатських драматургів необхідно виділити творчість уродженця Перечинщини Івана Козака. Відомий український літературознавець Дмитро Федака відзначав, що «картинність, сценічність художнього мислення є, може, найприкметнішою рисою його таланту… Вершиною драматургії Івана Козака досі є його історична драма, в центрі якої постать Президента Карпатської України Августина Волошина, – «Судний час» (2007). Твір відзначений крайовою премією Президента Карпатської України Августина Волошина (2007) та літературною премією імені Федора Потушняка в номінації «Драматургія» (2009). Головними дійовими особами виступають ув'язнений у Москві Президент Карпатської України Волошин та кат-слідчий Вайндорф. Дія відбувається в останні півтора місяця життя Президента. Але її часові і просторові рамки значно розширюються спогадами героя, дикторським текстом, органічним вклиненням сценок закарпатських народних дійств. Прем'єра п'єси відбулася на сцені Закарпатського обласного українського музично-драматичного театру в Ужгороді напередодні 70-річчя Карпатської України 13 березня 2009 року. Після цього відбулося ще кілька постановок в Ужгороді, дві у Мукачеві та районних центрах Закарпаття – Перечині, Великому Березному, Міжгір'ї, Волівці, Хусті, Тячеві, Рахові. Вийшла на загальноукраїнську сцену успішними постановками тамтешніх театрів у Рівному, Запоріжжі, Дніпропетровську та Харкові. Завдяки цьому правда про Карпатську Україну та її Президента сягнула всієї України. За мотивами «Судного часу» автор у 2009 році створив радіовиставу «Витязь мужності» – більш деталізований показ останнього, 71-го, року життя Августина Волошина у московських Лефортівській та Бутирській катівнях у відроджуваному українським радіо жанрі радіоп'єси»[55].

Наведемо фрагмент із п'єси І. Козака про Августина Волошина, дія якого відбувається в кабінеті слідчого НКВС Вайндорфа:

Вайндорф (розмовляє по телефону). Да. Да. Понял, товариш полковник. Постепенно готовить старичка к отходу? (Поклавши трубку, задумався). Как это к отходу? Зачем это им? Что же это? Все мои старания коту под хвост?! Нет, это мы еще посмотрим… Надо для народного комиссара что-то еще выудить, пока старичок еще дышит.

[55] Федака Д. Творчі обрії Івана Козака. Козак І. Ю. Гомін Срібної Землі: Драматичні твори. Ужгород: КП «Ужгородська міська друкарня», 2009. С. 9.

Дурак, ну что стоит ему покаяться? И ему было бы легче, может быть, и мне звездочка…

(Викликає конвоїра, той заходить). Левушка! Давай срочно президентика ко мне!.. (Той виходить і за мить вводить в'язня, в якого тіло майже мертве, але душа поки що жевріє. Слідчий наливає склянку води, підносить. В'язень бере тремтячими руками, частина води вихлюпується, решту жадібно випиває).

Вайндорф. Хочу обрадовать тебя. Сбывается твоя мечта (Волошин підняв очі). Скоро будем праздновать воссоединение твоей Карпатской Украины с нашей Советской! (Волошин встає, протестує, слідчий грізно). Садись. Я хочу знать, где укрываются (дивиться в папери) Ревай, Комарницкий, Августин Штефан, чтобы их пригласить на наше торжество. (Волошин мовчить). Своим молчанием ты сам себе могилу роешь. Твои дружки были более разговорчивыми. Они рассказали, как в Перечине, вблизи Ужгорода, они очень радушно встречали нашу Красную Армию, свою освободительницу, и даже с твоим портретом, и, к сожалению, с националистическими лозунгами. Но виновники за это чистосердечно покаялись и теперь десяток лет отработают на воркутинских рудниках и живи себе на свободе. Сибирь-матушка – широка. А тебе что, трудно попросить прощения у нашего вождя, у своего народа за его бедствия и пролитую кровь?!

Августин Волошин. Господь Бог…

Вайндорф (перебиває). Никакой Господь Бог тебя уже не спасет! Здесь у нас Господь Бог – народный комиссар Берия. А теперь, как я понимаю, и он не в силах. Твоя судьба в руках самого товарища Сталина. (Волошин мовчить).

Вайндорф (благаюче). Ну скажи, что ты заблуждался, покайся, попроси прощения, пообещай плодотворное сотрудничество во славу Советского Союза – и мукам твоим конец.

Августин Волошин. Перед ким каятися і за що? Я каюсь перед Господом Богом і своїм народом. Ви самі розкрийте очі. Кому ви служите? Усі ваші вожді були зеки! І хазяйнують вони по зековським законам. Ви перетворили свій народ на рабів, на бидло, яке чекає своєї черги на скотобійні. Але знайте, прийде край і вашій дикій імперії і першими пробудяться українці, бо це свободолюбивий і вільний народ!..

Я ознайомився з усіма статтями вашого звинувачення. Винним себе не визнаю! І якби Господь Бог дарував мені життя, я б знов прожив його в боротьбі за волю народу, за єдину соборну Україну!

Мої страждання і смерть проростуть добрими коріннями і пробудять мій народ, а не ви?! Ви згинете як роса на сонці, бо надто багато пролили безвинної людської крові. Тіло ви моє знівечили, але душа моя, душа окрилена Всевишнім Господом.

Вайндорф (пауза, налив склянку коньяку, випив). Да-а-а… Так я и не сумел тебя… Извините, вас, Господин Президент, обламать… Много прошло через мои руки, но человеком… Человеком с большой буквы вы оказались – один. Жаль мне, впереди у вас будет трудная ночь… И дай Бог, чтобы выдержали (Налив в склянку води, подав Августину Волошину). Жаль, что у нас упрямость побеждает разум… (Викликає конвоїра). В камеру его покамест…

Августин Волошин (виходячи з кабінету). Я молитимусь за вас[56].

Роль Августина Волошина у п'єсі «Судний день» на сцені Закарпатського обласного музичного драматичного театру імені братів Юрія-Августина та Євгена Шерегіїв блискуче зіграв Народний артист України Анатолій Філіппов.

[56] Козак І. Ю. Гомін Срібної Землі: Драматичні твори. Ужгород: КП «Ужгородська міська друкарня», 2009. С. 35–36.

Становлення державної служби Карпатської України

Після поразки національно-визвольних змагань у 1918–1919 рр. державно-правовий статус Закарпаття часто змінювався. Виокремлюємо такі основні етапи: а) автономія в складі Угорщини згідно з законом №10 «Руська Крайна» від 26 грудня 1918 р.; б) рішення Всезакарпатських Народних зборів від 21 січня 1919 р. про возз'єднання краю з УНР; в) автономія в складі ЧСР відповідно до рішень Сен-Жерменського мирного договору від 10 вересня 1919 р.

Питання приналежності Підкарпатської Русі остаточно розв'язав мирний трактат, укладений в Сен-Жермені. Державно-правовий статус Закарпаття визначався статтями 10–13:

Стаття 10: «Чехословаччина зобов'язується, що зорганізує територію південнокарпатських русинів в кордонах, визначених Головними союзними і об'єднаними державами в межах чехословацької держави як адміністративну одиницю, якій буде надано найширше самоуправління, сумісне з цілісністю чехословацької держави.

Стаття 11: Територія південнокарпатських русинів буде мати сейм самоуправління. Цей сейм буде мати законодавчу владу в справах мовних, шкільних та релігійних, а також в питаннях місцевого самоуправління та у всіх інших питаннях, який буде наділений законами чехословацької держави. Губернатор русинської території буде призначений президентом Чехословацької Республіки і буде відповідальний русинському сейму.

Стаття 12: Чехословаччина погоджується, щоб службовці на русинській території призначались, по можливості, з-поміж населення цієї території.

Стаття 13: Чехословаччина гарантує території русинів справедливе представництво в Законодавчих зборах Чехословацької республіки, до яких ця територія буде посилати депутатів, обраних на підставі конституції Чехословацької республіки. Ці депутати, однак, в сеймі Чехословаччини не будуть мати права голосу в жодних законодавчих питаннях, які віднесені до компетенції русинського сейму»[1].

Уряд Чехословаччини, виконуючи рішення Сен-Жерменського договору, ввів основні положення ст. 10–13 до Конституції ЧСР, прийнятої 29 лютого 1920 р. (ст. 3, п. 1–9)[2]. Ця Конституція юридично закріплювала державно-правовий статус Закарпаття в складі Чехословаччини. В. Шандор вказує, що «між постановами Сен-

[1] Стерчо П. Карпато-українська держава: До історії визвольної боротьби карпатських українців у 1919–1939 роках. Львів: За вільну Україну, 1994. С. 235–242.
[2] Там само. С.235–242.

Жерменського договору і Конституцією ЧСР у справі автономії є, однак, поважні розходження, як також і помилкова інтерпретація»[3]. Зокрема, у параграфі 3 Конституції ЧСР констатується, що «на чолі Підкарпатської Руси є губернатор, іменований президентом Чехо-Словацької Республіки на внесок уряду і є відповідальний також Сойму Підкарпатської Руси»[4]. «Мирний договір, – писав В. Шандор, – ясно постановляє, що Губернатор краю іменується президентом держави, але зовсім не передбачає, що «на внесок уряду», тобто центральної влади у Празі. З логіки Сен-Жерменського договору випливає, що президент республіки призначає губернатора на пропозицію Сойму Підкарпатської Руси і він є відповідальний перед Соймом. Призначення губернатора президентом республіки за пропозицією празького уряду ставить його в повну залежність від влади у Празі, чим віднімаються йому його автономні привілеї. У такому випадку губернатор стає вищим державним урядовцем, якого празький уряд може будь-коли замінити іншою особою. Це міняє цілий смисл Мирового договору про «якнайширшу автономію, сумісну з цілісністю держави»[5]. 20 квітня 1920 р. цивільну владу в Підкарпатській Русі було передано віце-губернатору. Це тільки переконало Г. Жатковича у тому, що його губернаторська посада була фікцією. Після цього Г. Жаткович емігрував до США, а посаду віце-губернатора зайняв чех Я. Брейха.

Згідно зі ст. 3 Конституції ЧСР від 29 лютого 1920 р. віце-губернатор спільно з губернатором підписував усі урядові акти. Отже, в його руках була зосереджена вся повнота влади в Підкарпатській Русі. Губерніальна рада складалася з губернатора, віце-губернатора, 10 обраних членів і 4 членів, призначених урядом ЧСР за пропозицією губернатора. Генеральна рада розглядала всі питання, які стосувалися Підкарпатської Русі[6]. З цього випливає, що «державно-правові акти (пп. 10–13 договору від 10.X.1919, генеральний статут, конституція та інші), хоч на словах і «гарантували» автономію для Закарпаття, на ділі ж були законодавчими актами, які замість того, щоб забезпечити автономію краю, тут же обмежували її»[7].

[3] Шандор В. Спомини. Т. 1. Карпатська Україна. 1938–1939. Ужгород: МПП «Гражда»; Карпатський Союз, 1996. С. 44.
[4] Там само.
[5] Там само. С. 44–45.
[6] Галас В., Поп І. Закарпаття в контексті політичної історії XX століття (Історіософські роздуми). Ужгород, 1995. С. 150.
[7] Там само. С. 151.

Розглянемо основні положення Конституції ЧСР, що була чинною до 22 листопада 1938 р. Навіть після призначення 11 жовтня 1938 р. першого автономного уряду Підкарпатської Русі, який очолив А. Бродій, у краї все ще керувалися Конституцією Чехословаччини. 22 листопада 1938 р. чехословацький парламент змінив Конституцію ЧСР від 29 лютого 1920 р., доповнивши її постановами про федеративний устрій. Тоді ж було ухвалено окрему Конституційну грамоту Підкарпатської Русі, відповідно до якої край вважався федеративною частиною ЧСР. Завдяки цьому юридичний статус Закарпаття вийшов за межі автономії, визначеної в Сен-Жерменському договорі та чехословацькій Конституції 1920 р.[8].

Згідно з Конституційним Законом від 22 листопада 1938 р., «членам (його заступникам) Конституційного суду, якого дотепер назначував Президент Республіки на внесок Сойму Підкарпатської Руси, назначує Уряд Підкарпатської Руси» (розділ 1, частина 1, артикул 2). Урядову й виконавчу владу на території Підкарпатської Русі «виконує в усіх справах, що належать до компетенції Підкарпатської Руси, тричленний Уряд Підкарпатської Руси, який являється складовою частиною Центрального уряду (артикул 3)». Згідно з артикулом 5, «вибори до Сойму Підкарпатської Руси будуть переведені до п'яти місяців від оголошення цього закону», а «перше засідання Сойму <...> скличе до місяця по виборах Президент Республіки до міста, що його визначить Уряд Підкарпатської Руси». В конституційній поправці (§1) зазначалося: «1. Підкарпатська Русь є автономною складовою частиною Чехо-Словацької Республіки. 2. Дефінітивну назву автономної території південнокарпатських Русинів установить закон Сойму Підкарпатської Руси». В §2 було вказано, що «урядову мову та мову навчання в школах на території Підкарпатської Руси встановить Сойм Підкарпатської Руси»[9]. Як вказує М. Болдижар, «вже через кілька днів автономний уряд порушив правові норми конституції», видавши розпорядження від 25 листопада 1938 р. про запровадження на території краю української мови[10]. Додамо, що А. Волошин не заборонив назви і надписи чеською та словацькою мовами, їх можна було подавати паралельно з назвами і надписами українською.

[8] Маркусь В. Політична і державно-правна еволюція українського Закарпаття. Ужгород: Гражда, 1994. С. 33.

[9] Стерчо П. Карпато-Українська держава: З історії визвольної боротьби карпатських українців у 1919–1939 роках. Торонто, 1965. С. 237.

[10] Болдижар М. Закарпаття між двома світовими війнами. Ужгород, 1993. С. 20.

Згідно з §4 глави 2 Конституційної грамоти, до компетенції чехословацького парламенту все ще входили відносини з іншими країнами, питання війни та укладення миру, торговельна й тарифна політика, експорт та імпорт, грошова одиниця, обороноздатність держави, транспорт, комунікації, правне унормування господарських і фінансових справ тощо. У §9 глави 2 цього закону зафіксовано: «1. У всіх справах, не наведених у §4, законодавчу владу на території Підкарпатської Руси виконує Сойм Підкарпатської Руси, вибраний загальним, безпосереднім, тайним голосуванням згідно з принципом пропорційного представництва». Сойм Підкарпатської Русі повинен був встановити устрій краю, але «в рамках правного устрою Чехо-Словацької Республіки»[11]. Для зміни території краю потрібна була згода 2/3 більшості Сойму. 22 листопада 1938 р. по празькому радіо виступив міністр внутрішніх справ Карпатської України Ю. Ревай, який високо оцінив новий Конституційний Закон. «Закінчилася наша боротьба за волю народу, – говорив він, – моя радість випливає з двох причин: 1) серед найбурхливіших подій ми як національна одиниця, захоронили себе живими; 2) починаємо нове господарське життя, тому що Підкарпаття, підкарпатський народ має ухвалену свою конституцію <...> Наша країна стала державою, наш народ став державним народом <...> Закони для нашого краю, після нашої конституції, буде ухвалювати наш Сойм. Спільні у цілій федерації є: міністерство заграничних справ, міністерство народної оборони, однак із своєю місцевою командою, та справа державних позичок. Інакше нашою державою буде управляти Уряд нашої країни, що буде складатися тільки з синів нашого народу. При судах у Празі і Брні, що торкається нашого громадянства, всі скарги будуть полагоджуватися окремими сенатами, що будуть зложені із наших людей. Наша конституція стала законом»[12].

Автономний уряд Карпатської України, який після рішень Віденського арбітражу було переміщено до Хуста, складався з чотирьох міністерств: внутрішніх справ, шкільництва, справедливості (юстиції) і комунікацій. Кожне окреме міністерство мало декілька ресортів (відділів). Міністерство юстиції очолив А. Дутка, шкільництва – А. Штефан, комунікацій – Ю. Ревай (паралельно виконував обов’язки міністра внутрішніх справ). Останнє відомство мало вісім ресортів: господарство, залізниці, пошта, телефон, телеграф, охорона здоров’я,

[11] Стерчо П. Карпато-Українська держава: З історії визвольної боротьби карпатських українців у 1919–1939 роках. Торонто, 1965. С. 237.
[12] Нова свобода. 1938. 27 листопада.

торгівля і промисли, громадські роботи, соціальна опіка. Особистими секретарями А. Волошина було призначено С. Росоху та І. Рогача. В грудні 1938 р. секретарем прем'єр-міністра з політичних питань став С. Клочурак, начальником департаменту управління персоналом – надкомісар М. Лацанич, начальником відділу пропаганди – В. Комаринський, начальником департаменту законодавства і застережних справ – М. Кочерган, директором фінансів – С. Єфремов[13].

14 листопада 1938 р., тобто ще до ухвалення Конституційного Закону, що відбулося 22 листопада, рішенням Президії Ради Міністрів Підкарпатської Русі було створено службу безпеки, яка підпорядковувалася виключно голові уряду. 15 листопада Президія Поліційної Дирекції звернулася до А. Волошина з питанням про створення в Хусті Управління поліції. Прем'єр-міністр згоду дав, однак дещо обмежив її компетенцію, звівши діяльність поліції до «служби розвідчої, заділення поодиноких ресортів та інші праці, зв'язані з відкриттям уряду»[14]. Начальником поліції було призначено надпоручника Ю. Білея. Серед завдань, які покладалися на поліцію, були: «1) забезпечити публічний спокій строгим доглядом над особами, ворожими державі; 2) охорона публічного й приватного майна та публічної моральності переслідуванням всякого роду злочинних елементів; 3) щодо зовнішнього вигляду міста, боротьба проти бруду та інших безпорядків на вулицях і прилюдних місцях за згодою з іншими відповідними чинниками»[15]. Начальник поліції Ю. Білей наказав «надати містові український характер <...> і до 15 грудня 1938 р. всі вивіски та надписи в Хусті заготовити в українській мові»[16].

Автономний уряд А. Волошина намагався організувати судову систему та судочинство Карпатської України, особливо актуальним це стало після рішень арбітражної комісії у Відні. 9 листопада 1938 р. Верховний суд ЧСР почав діяти в Левочі, а Крайовий суд і Державна прокураторія перебралися з Ужгорода до Великого Березного. 9 грудня 1938 р. Президія Верховного суду в Левочі ухвалила розпорядження №21.290–3/38, в якому вказувалося:

«1) Після §1-го Постійної Комісії з 2 жовтня 1938 р., ч. 226 Зб. з. і р. заряджую для полагодження судової агенди про залишки судових

[13] Нова свобода. 1938. 23 грудня.
[14] Нова свобода. 1938. 26 листопада.
[15] Там само.
[16] Там само.

округів, яких осідок зістався на землях відступлених Мадярщині, на час, поки не дойде до повної реорганізації судів, слідуючі окружні суди:

Окружний суд у Великому Березному.

Окружний суд в Нижніх Верецьких.

Окружний суд в Іршаві.

2) Після §2 цитованого розпорядження Постійної Комісії заряджую для окружних судів, підпорядкованих краєвим судам, осідок яких лежить на землях забраних мадярами, слідуючі краєві суди:

а) Краєвий суд в Великому Березному для окружного суду в Великому Березному і для окружного суду в Нижніх Верецьких для округу крайового суду в Ужгороді;

б) Краєвий суд в Хусті для окружного суду в Іршаві і окружного суду в Севлюші з округів краєвого суду в Берегові»[17].

Реорганізація всієї судової системи повинна була завершитися до 1 січня 1939 р. Газета «Нова свобода» повідомляла: «В Хусті буде <...> вищий суд і вища державна прокураторія. В Карпатській Україні будуть два краєві суди, в Хусті й Великому Березному. Окружних судів буде 10, а саме: у Великому Березному, Середнім (поки що в Анталовцях), Сваляві, Нижніх Верецьких, Іршаві, Севлюші, Хусті, Воловім, Тячеві й Рахові. На ведучих містах будуть українці, тільки в тих випадках, коли не буде кваліфікованих людей, будуть колишні чужинці. Рівночасно з цією новою організацією судівництва будуть зліквідовані суди приляглих»[18].

16 січня 1939 р. автономний уряд А. Волошина видав чотири розпорядження щодо організації в краї судової справи. В них йшлося про здійснення судочинства, створення Вищого суду і Державної Прокураторії, «Про становлення осідків і обводів судів та урядів публичної обвини» та про нормативний акт, пов'язаний із виконанням у краї «Закону про охорону республіки». 21 лютого 1939 р. А. Волошин видав останнє розпорядження уряду про судівництво, згідно з яким деякі села з одного судового округу переходили до іншого. Про судівництво Карпатської України юрист М. Бращайко писав: «Судівництво наше має бути перейняте відданістю та посвятою для судових справ. Воно має мати перед очима стару римську засаду: справедливість є основою (фундаментом) держави. Ми мусимо стреміти до того, щоб цей

[17] Нова свобода. 1938. 27 грудня.

[18] Нова свобода. 1938. 22 грудня.

фундамент був сильний, непохитний мов скала гранітова. Так має і так мусить бути»[19].

Державна служба в Карпатській Україні є яскравим прикладом перехідного етапу від багатонаціонального державного утворення до мононаціональної держави зі значними змінами у національному складі державних службовців, що було зумовлено низкою важливих чинників.

За конституцією Першої Чехословацької Республіки, Підкарпатській Русі гарантувалася «найвища міра самоврядування», а також стверджувалося, що вона «матиме власний парламент, який вибиратиме її провід та інших урядовців». Цей парламент «видаватиме закони в мовних, освітніх і релігійних справах, у справах внутрішньої адміністрації і в таких інших справах, які визначать йому закони Чехословацької Республіки». Однак, як вказує Ю. Шевельов, посада губернатора краю мала тільки декоративний характер, Сойм зібрано не було, а місцева влада зосереджувалася в руках чехів. Усе це, на думку дослідника, виглядало як продумана централізаційна політика празького уряду в колонії[20].

Зауважимо, що ще з 1922 р. Чеська аграрна партія, а з 1935 р. Чеська національна партія проголошували, що «такі відсталі й убогі люди, як підкарпатські русини, не маючи традиції і досвіду в політичному житті, є незрілими для самоврядування, вони можуть завдати собі шкоди»[21].

Насправді ж празький уряд не був зацікавлений у консолідації місцевого українського населення і тому надавав підкарпатським українцям рівно стільки прав і свобод, щоб вони не могли вийти з-під контролю влади. Якщо заходи угорської влади були відкрито спрямовані на повне винародовлення місцевого населення, то чехи змушені були діяти завуальовано, адже підкарпатським українцям їх права гарантувалися конституцією та Сен-Жерменським договором[22].

---

[19] Нова свобода. 1939. 7 січня.

[20] Шевельов Ю. Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900–1941) : Стан і статус. К. : Сучасність, 1987. С. 242–245; Чаварга А. Екстралінгвальні чинники розвитку української літературної мови на теренах історичного Закарпаття у 20–40-х рр. XX ст. Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства. Ужгород, 2017. Вип. 22. С. 69.

[21] Stefan A. From Carpatho-Ruthenia to Carpatho-Ukraine. New York: Carpathian Star Publishing Co., 1954. P. 24; Чаварга А. Екстралінгвальні чинники розвитку української літературної мови на теренах історичного Закарпаття у 20–40-х рр. XX ст. Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства. Ужгород, 2017. Вип. 22. С. 69.

[22] Чаварга А. Екстралінгвальні чинники розвитку української літературної мови на теренах історичного Закарпаття у 20–40-х рр. XX ст. Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства. Ужгород, 2017. Вип. 22. С. 69.

Як вказує А. Штефан, чеська влада розпалювала у краї мовну та релігійну ворожнечі, сприяла безпринципній політичній активності (20–30 політичних партій) та потурала партійним посяганням і «кумівству». Правлячі бюрократичні кола становили близько 20 000 чехів плюс 20 000 членів їх сімей. Посилювався економічний тиск, аграрна реформа була незадовільною, а 70% відокремлених ділянок землі залишилися нерозподіленими. На рівнинах осідали чеські колоністи в той час, як українських патріотів, які виступали проти влади і намагалися покращити майбутнє Карпатської України, таврували як іредентистів або нацистів, іноді навіть як комуністичних агентів[23].

У праці отця Севастіяна Сабола, надрукованій під псевдонімом Юрій Боржава, також знаходимо згадки про засилля в краї службовців чеської національності: «На Підкарпатській Україні чехи завели колонізаційну політику. Не лише на високі, але навіть на найнижче плачені урядом становища на Закарпатті вони понасаджували своїх людей з Чехії, включно з жандармами, фінансами, навіть дверниками. І так по 10 роках Чехословаччини, на Закарпатті, де до 1918 р. не було майже ні одного Чеха, урядовий апарат на 80% складався із самих Чехів. Навіть владу краєвого губернатора Чехи обмежували, а більшу владу давали чеському віцегубернаторові. Вже в перших роках існування Чехословаччини знеохочений такою колонізаційною політикою, д-р Г. Жаткович зрезиґнував 17.III.1921 і вернувся назад до ЗДА, а на його місце Прага іменувала згодом безсилого д-ра А. Бескида. Але чеський віцегубернатор А. Розсипаль як і його дальші наслідники аж до 1938 р., був і надалі властивим і найбільшим володарем Закарпаття. Урядовою мовою була офіційно й на папері мова руська, але подання, писані чеською мовою, таки скорше полагоджувано. З напливом Чехів на Закарпатті зростало й число чеських шкіл, які засновувано навіть там, де чеських урядовців (жандармів, фінансів, поштарів) було всього 3–4 родини»[24]. Як вказує П. Чучка, чеська влада у 1933 та 1936 рр. навіть вдавалася до заборони самих назв «українець» та «українське» щодо Підкарпатської Русі, а цензори викреслювали речення, в яких закарпатців називали українцями[25]. Ф. Тіхий у своїх споминах про Ужгород міжвоєнного періоду пише, що слово «український» на

[23] Stefan A. From Carpatho-Ruthenia to Carpatho-Ukraine. New York: Carpathian Star Publishing Co., 1954. P. 24–25.

[24] Боржава Юрій (о. Севастіян Сабол). Від Угорської Руси до Карпатської України. Філадельфія : Карпатський Голос, 1956. С. 27.

[25] Чучка П. Питання літературної і державної мови в Карпатській Україні. Науковий вісник Ужгородського університету: Серія : Філологія. 1995. Вип. 1. С. 69.

Підкарпатській Русі було тяжко проклято, а замість нього слід було вживати «руський»[26].

А. Штефан наголошує на тому, що при розподілі фінансів першочергово виділялися кошти на потреби чехів, на виплату заробітних плат понад 20 000 чеським чиновникам на Закарпатті, на будівництво чеських шкіл у краї та на розкішні кабінети для державних управлінців чеської національності (яким платили значно більше, аніж українцям)[27].

Уряд Карпатської України робив усе можливе для того, щоб між українцями і чехами, які проживали в краї, були добросусідські взаємини. Перед Міністерством внутрішніх справ Карпатської України А. Волошин поставив завдання, «щоби у найкоротшому часі між українським народом і чеським урядництвом настали знову нормальні, приятельські відносини»[28]. Зауважимо, що їх значно погіршила античеська пропаганда проугорської «п'ятої колони» в краї, про що йтиметься далі. Призначаючи А. Волошина прем'єр-міністром, чехословацький уряд покладав на нього великі надії як на поміркованого політичного діяча, сподіваючись на його нейтралітет у внутрішній політичній боротьбі. А. Волошин добре це усвідомлював, коли закликав місцеве населення виконувати «правильно свої повинності в межах Чехословацької Республіки»[29]. Навіть у наказі про запровадження в краї української мови було запропоновано також поміщати на вивісках надписи чеською або словацькою мовами[30]. Отже, призначення А. Волошина прем'єр-міністром не спричинило радикальних змін в українсько-чеських відносинах.

Станом на лютий 1939 р. в краї проживало 8,5 тисяч чеських чиновників (разом із сім'ями – 15 тисяч). Сучасні дослідники вказують, що переважна більшість із них вороже ставилася до влади А. Волошина і всього українського[31], боячись українізації. Члени Української національної ради у Великій Копані скаржилися А. Волошину на

[26] Тіхий Ф. Ужгород 1923: Спомини / Перекл. з чес. Л. Мольнар. Передм. Л. Белея. Ужгород : фірма «Ріка», 1992. С. 13.
[27] Stefan A. From Carpatho-Ruthenia to Carpatho-Ukraine. New York: Carpathian Star Publishing Co., 1954. P. 26.
[28] ДАЗО. Ф. 3. Оп. 3. Спр. 64. Арк. 60–62.
[29] ДАЗО. Ф. 3. Оп. 3. Спр. 47. Арк. 9.
[30] ДАЗО. Ф. 3. Оп. 3. Спр. 10. Арк. 5.
[31] Богів О. Карпатська Україна (Підкарпатська Русь) і політика європейських держав в радянській історіографії (1944–1991 рр.). Закарпатська Україна: 1945 рік: Матеріали наукової конференції, присвяченої 50-річчю Перемоги над фашизмом та 50-річчю возз'єднання Закарпаття з Україною. 26 травня 1995 р. Ужгород: Патент, 1995. С. 78–91.

місцевого коменданта жандармерії Й. Кріжа, який «робить великі неприємності в нашім селі, агітував і ще є і днесь підбурює населення проти одної кандидатської листи»[32]. На вимогу жителів В. Копані покинути село Й. Кріж відповідав: «Я пуйду з Копанє, але єще мусім забіт двадцят неб тщіцет українцу»[33]. В с. Довге весь «склад учительства є ворожий українській нації»[34]. В. Ґренджа-Донський писав, що «чехи, не тільки що на кожному кроці провадять саботажі, але навіть відкрито агітують. Комендант жандармерії в Буштині відкрито говорить, що з приходом українського уряду буде населенню гірше»[35]. Жителі с. Білки скаржилися А. Волошину на місцевого коменданта жандармерії Богача, який «є запеклим чеським шовіністом, що все ворожо ставився і ще й нині ставиться до української справи»[36]. Автори скарги звинувачували Богача в провокаціях: «<...> Хтось болотом обкидав чеський надпис на бувшій чеській захоронці, де тепер находиться управа <...> Болотом були обкидані і вікна канцелярії управи. Пан комендант скоро по обкиданню болотом надпису появився в касарні Січи і заявив, що цей вчинок зробили січовики <...> Підозріваємо, що це було навмисно приготовано, щоб нас випровокувати і очернити, що ми виступаємо проти чехів»[37].

Отже, переважна більшість чеських чиновників вороже ставилася до українського уряду, що негативно позначалося на українсько-чеських взаєминах. Однак нерідко ініціаторами античеських заходів були січовики. Юрист М. Бандусяк у зверненні до слідчої комісії Президії УЦНР писав, що особистий секретар А. Волошина І. Рогач «закликав січовиків розбивати вікна <…>, зривати чеські прапори. Внаслідок такої вихови січовики билися з вояками і поліцією»[38]. Житель с. Колочава М. Шимоня розповідав про те, як місцеві січовики у спілці з галичанами скинули чехословацький прапор і замінили його українським. Інший учасник подій 1938–1939 рр. Й. Сарвадій писав про окружного начальника в Рахові Солом'яного, який наказав до 21 березня 1939 р. замінити чеські надписи українськими. «Місцева команда Січі, – писав Й. Сарвадій, – однієї ночі самочинно позривала чужомовні надписи, що спричинило непорозуміння з урядом. Цей почин д-р Фрищин прилюдно

[32] ДАЗО. Ф. 3. Оп. 2. Спр. 28. Арк. 1.
[33] ДАЗО. Ф. 3. Оп. 2. Спр. 28. Арк. 2.
[34] ДАЗО. Ф. 3. Оп. 3. Спр. 55. Арк 32.
[35] Гренджа-Донський В. Щоденник. Твори. Т. VIII. Вашингтон, 1987. С. 117.
[36] ДАЗО. Ф. 17. Оп. 2. Спр. 21. Арк. 3.
[37] ДАЗО. Ф. 17. Оп. 2. Спр. 21. Арк. 4.
[38] ДАЗО. Ф. 1148. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 3.

зганив, – січовики втручаються у не свої справи. Коли д-р Фрищин був у міністерстві шкільництва в Хусті, запрошено його до Головної Команди Січі, де накинули йому на голову коц й побили так, що навіть ребра поломили»[39].

З цього випливає, що обидві сторони спричинилися до конфронтації у чесько-українських стосунках. Чехи не сприймали українську владу та її рішення, а українці намагалися позбутися «опіки», нерідко використовуючи для цього різні методи, іноді такі, що суперечили чехословацькій конституції. Уряд А. Волошина не завжди мав змогу контролювати політичну ситуацію в краї. Українсько-чеські відносини різко загострилися після призначення чеського генерала Л. Прхали третім міністром Карпатської України. Уряд А. Волошина вважав це втручанням у внутрішні справи автономної держави. 20 січня 1939 р. А. Волошин у листі до Л. Прхали писав: «Це нарушення автономних прав К.У. (П.Р.) викликало велике обурення між карпато-українським населенням. Свідчать про це стихія демонстрацій, які дуже згіршили дотепер на загал добрі відносини між карпато-українським населенням і чеським урядництвом К.У. <...> Співпраця з Вами у правительстві К.У. (П.Р.) за тих обставин є неможливою»[40].

В багатьох населених пунктах демонстрації проти призначення Л. Прхали українським міністром вилилися у масові акції протесту. Жителі с. Вучкового вислали на ім'я УЦНР «Маніфест про життя, або смерть», в якому вимагали відкликання Л. Прхали, а також звільнення зі службових посад всіх чехів[41]. Надійшов протест із с. Торунь: «Раз здобутої волі ціною нашої крови чехам не дамо. Лише по наших трупах нас всіх чехи можуть посягнути на нашу волю»[42]. Негайного відкликання міністра-чеха вимагали жителі Колочави, Річки, Великого Студеного та інших закарпатських гірських сіл[43]. Зауважимо, що окремі представники уряду роз'їжджали по селах і закликали народні маси до протестів проти призначення Л. Прхали українським міністром. 5 лютого 1939 р. чеський капітан Новосад заарештував Костя Ліневича та чотирьох січовиків за проведення агітації перед виборами та розповсюдження листівок проти генерала Прхали[44]. Попри протести, Л. Прхала виконував обов'язки міністра транспорту.

---

[39] Сарвадій Й. Змова проти уряду Карпатської України. Карпатський Союз, 1984. С. 14.
[40] ДАЗО. Ф. 3. Оп. 3. Спр. 64. Арк. 42, 44.
[41] ДАЗО. Ф. 3. Оп. 3. Спр. 178. Арк. 42.
[42] ДАЗО. Ф. 3. Оп. 3. Спр. 78. Арк. 48.
[43] ДАЗО. Ф. 3. Оп. 3. Спр. 78. Арк. 44, 106, 115.
[44] ДАЗО. Ф. 3. Оп. 3. Спр. 10. Арк. 3.

Сучасні українські дослідники розглядають складання присяги державним службовцем як особливу форму державного правління: «Організація прийняття Присяги державним службовцем є правовою формою державного управління, так як наслідком такої дії є набуття особою статусу державного службовця – юридичного факту, який в свою чергу генерує державно-правові відносини»[45]. Що стосується державної служби в Чехословацькій Республіці, зокрема в «автономній» Підкарпатській Русі, то перед тим, як узятися до виконання своїх службових обов'язків, державний службовець повинен був скласти присягу на вірність Чехословацькій республіці. В особовій справі місцевого чиновника українського походження І. Чонки знаходимо запис про складання присяги. Тут подаємо переклад з чеської:

«Службова присяга

Я обіцяю своєю честю та совістю, що завжди буду вірний Чехословацькій Республіці і підкорятимуся її уряду, присягаю дотримуватись усіх державних законів, виконувати всі свої службові обов'язки відповідно до чинного законодавства та положень старанно, сумлінно та неупереджено, присягаю не видавати службові таємниці, і всіма своїми діями дбати про благо держави та інтереси державної служби.

Ужгород, 31 січня 1938.

Присягу склав: _____
віцегубернатор Підк. Русі
/керівник крєвого уряду/
(підпис)» (перекл. з чеської Н. Петріца)[46].

Вважаємо суттєвим недоліком те, що в присязі не згадується про повинність перед багатонаціональним населенням, інтересам якого насамперед повинен служити кожен чиновник. Через численні випадки зловживання службовими повноженнями чиновниками чеської національності можна зробити висновок, що дотримання та реалізація прав та свобод національних меншин не входили до кола інтересів правління Чехословацької Республіки.

У декотрих випадках (при переведенні з однієї посади на іншу) державні службовці могли складати присягу не один раз, зокрема

---

[45] Андрєєв В. Присяга державного службовця в Україні : процедурно-управлінський аспект. Аспекти публічного управління. 2018. Т. 6. № 5. С. 52–58.
[46] ДАЗО. Ф. 3. Оп. 4. Спр. 27. Арк. 27.

А. Фельдеш, державний учитель в Берегові, складав службову присягу двічі: «Дано сіе дефинитивному учителю в Береговѣ АДОЛЬФУ ФЕЛЬДЕШУ в том, что он як временный учитель сложил обѣт вѣрности Ческословацкой републикѣ дня 7. децембра 1920 года, а дня 24. августа 1925 года сложил службову присягу на вѣрность Ческословацкой републикѣ, як дефинитивный учитель, что подписью и приложеніем урядовой печати подтверждается»[47].

На першому засіданні Сойму Карпатської України, яке відбулося в Хусті 15.03.1939 р., обрані посли складали такі обітниці: «Обіцяю, що додержуватиму закони та свої предсідницькі обов'язки безсторонньо виконуватиму за своїм найліпшим знанням і совістю»[48]; «Обіцяю, що буду вірний Карпатській Україні і що додержуватиму закони та свій мандат виконуватиму за своїм найліпшим знанням і совістю»[49].

Кожен із державних службовців Карпатської України повинен був складати присягу безпосередньо керівникові президії міністерства, до якого був призначений на посаду. У повідомленні Міністерства господарських справ Карпатської України панові Інж. Атанасу Костянтину Гладію про «Іменування правит. комісару до торговельно-промислової палати в Хусті» вказано: «Нинішнє іменування стає правосильним по зложенню службового обіту до рук шефа президії тутешнього міністерства»[50].

Про надужиття державних службовців чеської національності на теренах історичного Закарпаття збереглося чимало свідчень. Про це, наприклад, читаємо у відповіді Міністерства внутрішніх справ Підкарпатської Русі в Хусті, ч. 278 през. / 1939 від 11.01.1939 р. («Урядовці політичної адміністративи на Підкарпатській Русі, давання до диспозиції») на розпорядження Президії правління Підкарпатської Русі в Хусті ч. 199/1939 від 04.01.1939 р. про «Упорядкування персональних справ службовців при новій систематизації». Зауважимо, що в цьому документі не тільки подано списки урядовців-правників політичної адміністративи та рахункових урядовців міністерства, переданих до диспозиції, але й детально пояснюються причини такого рішення. О. Павлюх (за міністра внутрішніх справ) пише, що «до реорґанізації політичної управи на Підкарпатській Русі було всіх концептних урядовців-правників 75, з того 26 чеської народности, отже

[47] ДАЗО. Ф. 3. Оп. 3. Спр. 162. Арк. 1–28.
[48] Росоха С. Сойм Карпатської України (в 10-ти ліття проголошення самостійности). Вінніпеґ, 1949. С. 73.
[49] Там само. С. 65.
[50] ДАЗО. Ф. 3. Оп. 3. Спр. 145. Арк. 46.

34%. З цих 26 урядовців чеської народности дається нині до діспозиції пражського правительства 10 урядовців, отже зі загального числа чеських урядовців концептної правної служби 38%»[51]. З концептних урядовців-правників політичної адміністративи мали бути переведені: віцеґувернер Др. Я. Мезнік, радник правління Е. Вопршалєк, старші радники політичної адміністративи Л. Шімак, Др. К. Рорбахер, К. Риба, радники політичної адміністративи О. Секерка, Др. Ф. Вацек, Др. К. Горжейш, К. Заїчек, конціпієнт політичної адміністративи Ф. Франк. А з рахункових урядовців до перенесення пропонували старших рахункових секретарів Й. Пумпра, Й. Влюдського, І. Урбана, рахункових секретарів З. Гейзляра, А. Томана, К. Павела[52]. О. Павлюх вказує, що причини диспозиції чиновників чеської національності здебільшого однакові: заграванння з представниками українського та «русского» напрямів, яке насправді служило тільки одній меті – розділенню населення та сіянню ворожнечі між представниками цих двох таборів; зневажливе ставлення до місцевих українців та їхньої мови; зловживання службовим становищем. Крім того, в.о. міністра внутрішніх справ О. Павлюх детально розглядає діяльність декотрих місцевих чиновників чеської національності: «Що до бувшого віцеґубернатора Др. Ярослава Мезніка приходить в увагу передовсім факт, що в ново переведеній системізації концептної правної служби на Підкарпатській Русі не є системізоване жадне місце у першій платебній ступниці, у якій іменований урядовець находиться. Дальше треба запримітити, що іменований вправді на верх видавався обєктивним урядовцем, який однако хоронив інтереси українського населення так і людей т.зв. «русскої» орієнтації, в дійсности однак інтриґував межи обома напрямами і водився при своїй політиці так як його попередник старим гаслом: «дівіде ет імпера». Був він що до своїх політичних метод може ще небезпечнійшим як його попередник краєвий президент Розсипаль. По українськи ненаучився ані мінімально.

О скілький йде о правительственного радника Еміля Вопршалька, то і у другій платебній ступниці не є в ново переведеній систематизації концептного урядництва-правничого системізоване жедне місце. Кромі цього був правительственний радник Еміль Вопршалек небезпечним інтриґаном, який на політиці інтриґования межи різними партіями і людьми глядав власного інтереса карієри. Хотя служив довгі роки роки на Підкарпатській Русі ненаучився ані в мінімальнім ступні язик

[51] ДАЗО. Ф. 3. Оп. 3. Спр. 152. Арк. 4–5.
[52] Там само.

тутешнього населення і своїми різними вироками стояв на становиску, що тутешнє населення має бути зчехізоване. Для нього не ма на Підкарпатській Русі нині місця.

Др. Карло Рорбахер був знаним україножером, який де міг робив українському населенню яко поліційний референт пакости. Одним з його послідних подвигів було відкинення статуту товариства «Табор», тому що яко урядова мова товариства була наведена мова українська й тому що в статуті було наведено слово «Підкарпатська Русь» підчас коли Др. Рорбахер у відкидаючім вимірі твердив, що жадної «Підкарпатської Руси» не ма, що є лише «Подкарпатська Русь». Хотя на Підкарпатській Русі служив від 1920 року, по українськи ненаучився ані у мінімальній мірі.

Остатні урядовців ненаучилися мимо довголітньої служби на Підкарпатській Русі мови населення й не можуть тому ту дальше успішно урядовати.

Конціпієнт Франк був віцеґубернаторором Др. Мезніком на шкоду тутешніх прохачів о службі принятий до державної служби, хотя вже мав більше як 35 літ. Не уміє по українськи й не може тому бути успішно ужитий в тутешній політичній службі.

Що до рахункових урядників даються до діспозиції ці, які або до тепер взагалі ще ненаступили до служби, або ту вправді є, але не хотять на Підкарпатській Русі служити. Звертаю увагу, що і з тих урядовців рахункової служби, які ту остануться, є переважаюча часть чеської народности. Є це однак фахівці, проти яким не ма жадних зауважень»[53].

О. Пагіря опублікував переклади доносів др-ра Я. Мезніка празькому уряду про суспільно-політичний стан справ на Підкарпатській Русі та місцевих діячів О. Геровського та А. Бродія. Ось, що пише віце-губернатор Підкарпатської Русі Я. Мезнік про місію О. Геровського та політичну ситуацію в краї у повідомленні до Президії Міністерства внутрішніх справ у Празі від 18.09.1938 р. (під грифом «Цілком таємно!»): «Найширша автономія, забезпечена у 1920 році на основі Сен-Жерменського договору про автономну територію Підкарпатської Русі Конституцією республіки Чехословацької, була на т. зв. першому етапі реалізована у законі №172 від 1937 року і має бути завершена постановою Сойму Підкарпатської Русі, яка, за твердженнями конституційних діячів, незабаром буде прийнята.

Реалізація цієї конституційної автономії – програма як чехословацьких конституційних діячів, так і всіх політичних партій на

[53] ДАЗО. Ф. 3. Оп. 3. Спр. 152. Арк. 4–5.

Підкарпатській Русі. Для двох із підкарпаторуських партій, а саме для партії Автономноземлеробського союзу (депутати А. Бродій* та П'єщак*) та для Російської національно-автономної партії (депутат д-р С. Фенцик*), автономія Підкарпатської Русі є серцевиною їхніх політичних програм.

До зусиль чехословацьких політиків щодо реалізації автономії Підкарпатської Русі від травня 1938 року дуже активно долучається д-р О. Геровський, німецький (югославський?) громадянин. Він робить це у тісній співпраці з депутатом Андрієм Бродієм. Таке втручання д-ра О. Геровського викликає в мене великі сумніви і побоювання, тож дозволю собі звернути на нього увагу.

Автономію та самоуправління Підкарпатська Русь отримала під впливом нинішньої зовнішньополітичної ситуації особливого забарвлення. Третій Рейх намагається отримати вирішальний вплив на зовнішню та внутрішню політику Чехословацької Республіки, щоби підлаштувати її під свої політичні цілі. Коли спроби насильного вирішення цього плану не вдаються, Третій Рейх намагається досягнути своєї мети спробами послаблення внутрішньої структури нашої країни і розбиття її єдності. Хорошим підґрунтям для цього є розмаїтий національний склад Чехословацької республіки і відцентрові, сепаратистські тенденції окремих національних складових. Для підсилення таких тенденцій можна дуже ефективно використовувати зусилля до самовизначення націй і прагнення т.зв. автономії. Кінцевою метою цих спроб є відрив певної частини території від Чехословацької республіки, або ж, якби такий відрив був відразу неможливим і небажаним, – ослаблення впливу центральної державної влади на цих територіях до мінімуму і створення тут «закритих для чехів і чеської мови територій». Останнє – особливо тому, що чехи – невіддільні носії чехословацької державної думки.

Ці зусилля від початку існування Чехословацької Республіки найбільш інтенсивним способом підбурюються і підтримуються у Словаччині та на Підкарпатській Русі з боку Угорщини, як наслідок угорської ревізіоністської держави. Останнім часом Третій Рейх перебрав ініціативу щодо створення і підтримки цих зусиль»[54]. Як бачимо, віце-губернатор Підкарпатської Русі Я. Мезнік не міг

[54] Пагіря О. Карпатська Україна в документах другої Чехо-Словацької Республіки : у 2 кн. / перекл. із чеської І. Забіяка; картограф Д. Вортман. Книга ІІ. Львів: Україна Модерна; Видавництво Українського Католицького Університету, 2020. 864 с. (Серія «Україна. Європа: 1921–1939», підсерія «Карпатська Україна 1938–1939»). С. 68–69.

сприйняти того, що місцеве українське населення хотіло здобути автономію, і вважав, що за цим обов'язково стоять якісь зовнішні політичні сили, зокрема чи то угорські, чи то німецькі. Ми не беремо до уваги те, що і тогочасна Угорщина, і Німеччина справді намагалися всіляко дестабілізувати ситуацію в краї, бо, на нашу думку, здобуття українцями Підкарпатської Русі незалежності назрівало роками.

13.02.1939 р. датована справа чиновника О. Зіми (Чис. 412/39. Предмет: Олдржіх Зіма, урядовець Окр. Ур. в Перечині):

«Хв. ПРЕЗІДІЯ ВЛАДИ К.У.

в Хусті.

При Окріжнім Уряді в Перечині єсть урядовець п.Олдржіх Зіма. Своім провокативним поведенням викликує він обурення у населення. На основі доходжень розв. орґанів було подано в грудні 1938. Звязковому Старшині прохання про його переміщення. До нинішнього дня нічо не сталося в тій справі, а як нам голосять, цей урядовець в почутті своєї безкарности взяв ще більш шовіністичний курс.

Доходить до того, що не можна за дальше ручити, як нам голосять.

Вважаємо проте доцільним в інтересі загалу просити: «Влада К.У. зволить взяти до евіденції ОЛДРЖІХА ЗІМУ, урядовця Окр. Уряду в Перечині, та віддати його при найблизшій нагоді до диспозиції Влади в Празі.

З Привітом «Слава Україні»

А. Волошин

Ґенеральний Секретар»[55].

В одній із передвиборчих листівок УНО згадується також про національну приналежність державних службовців, зокрема йдеться про те, що після виборів до першого Сойму Карпатської України, державними урядниками будуть тільки представники українського населення: «Український народе! Від кількох місяців стався Ти справжнім господарем своєї прадідної землі. Управу Твого Краю, Карпатської України, перебрали Твої найліпші сини, о. Др. Авґустин Волошин премєр, та Юліян Ревай міністер.

Твоя бесіда загомоніла по всіх урядах, як цего не бувало від соток літ.

Ти перестаєш від сьогодня працювати на ті, які Тебе і Твоїх предків гнобили, та використовували.

Працюєш, та будеш працювати лише на себе і своїх дітей.

[55] ДАЗО. Ф. 3. Оп. 2. Спр. 30. Арк. 1.

Правительство наше рішило постаратися для Тебе про землю, працю, та хліб.

Ти вже не будеш більше голодний та обдертий.

Земля державна, та великі земельні маєтки з чужих рук, перейдуть як власність у руки Твої.

Діти Твої вчаться вже в рідних українських школах.

Державними урядниками і приватними будуть тільки Твої сини, та доньки.

Ти перестав слухати чужих а йдеш за проводом Твоїх найкращих синів. Прапор Твій синьо-жовтий, який маяв тут за князя Федора Корятовича, замаяв знова по всіх богатих та бідних хатах Карпатської України.

Милозвучна Твоя мова гомонить знова від найвищих урядів до найдальших закутин Твого села.

Наша влада не обіцяла, але переводила та переводить в життя все, що має кожний достойний свого імени народ, то є всі його життєві справи суть виключно в його руках.

Дня 12. лютого цього року Ти маєш і мусиш листком голосування потвердити правильність поступування Твоєї влади.

Рівночасно маєш можливість собі Твій перший Український Сойм. Сойм цей рішати буде не лише про Твою долю, але також про долю Твоїх синів, та доньок.

Ти 12. лютого (фебруара) цього року рішиш невідклично, ясно та певно перед цілим світом, що Ти вибереш свій сойм в тім складі, в якім Тобі предкладає Українське Національне Обєднання, як це Тобі наказує Твоя національна честь, та гордість.

Перед Тобою сьогодні лежить лише одна кандидатна листина.

Це є одинока листина, а то листина Українського Національного Обєднання.

Український Народе Карпатської України!

Ти вже обєднився і ніколи не смієш вже більше розбиватися на партії та групи, всі як один, так муж як і жінка, спішіть масово до голосування.

Ніхто не сміє від цього горожансько-народнього обовязку відтягнутися. Всі вкладайте кандидатний листок до виборчої урни.

Нехай цілий світ переконаєся, що Український Народ в Карпатській Україні є свідомий не лише своїх прав, але й обовязків.

Нехай жиє перший український сойм Карпатської України!

Слава Україні!

Провід Українського Національного Обєднання:

Андрій Ворон, ґенеральний секретар.

Федір Ревай, провідник»[56].

На жаль, зловживання владою або службовим становищем державними службовцями чеської національності в Карпатській Україні було звичним явищем. Рівність між народами у Першій Чехословацькій Республіці фактично існувала тільки на папері, в реальності ж представники інших народів, крім чеського (тут йдеться про українців), зазнавали утисків, знущань, а інколи навіть переслідувань. Тому саме «націоналізація» державної служби була першим кроком у побудові незалежної української держави – Карпатської України. Для цього необхідно було звільнити переважну більшість чиновників чеської національності з державних посад, зокрема тих, які проявляли ворожість до українців.

Звільнення службовців чеської та інших національностей, крім української, з державних посад та переміщення їх до Чехії, Словаччини чи Моравії тривало майже впродовж усього часу існування Карпатської України (жовтень 1938 – березень 1939 рр.).

На початку листопада 1938 р. влада Підкарпатської Русі відправила державних службовців у позачергову відпустку. Таке рішення було пов’язане з окупацією Ужгорода, Мукачева та Берегова. 04.11.1938 р. про це було повідомлено працівників установи відбування покарань в м. Ужгороді (Президіум правління Підкарпатської Русі в Ужгороді, ч. 307/1938, «Звільнення від служби в Підкарпатській Русі») таким офіційним листом:

«Президія уряду Підкарпатської Русі в Ужгороді

Номер: 307/1938

Тема: Звільнення від служби на Підкарпатській Русі

Пан Августин Безечні

наглядач в’язниці Ужгорода

Внаслідок евакуації Ужгорода, Берегова та Мукачева та неможливості влаштувати вас до служби юстиції на Підкарпатській Русі, уряд Підкарпатської Русі надає вам спеціальну відпустку аж до рішення Міністерства юстиції у Братиславі, у розпорядження якого вас передаємо.

В Ужгороді, 4 листопада 1938 року.

Міністр:

[56] ДАЗО. Ф. 3. Оп. 4. Спр. 12. Арк. 1–5.

Кругла печатка: Президія уряду Підкарпатської Русі в Ужгороді» (перекл. з чеської Н. Петріца)[57].

10.11.1938 р. у Празі висловили своє незадоволення таким рішенням влади Підкарпатської Русі та опротестували його, про що читаємо у «Листі президії міністрів ЧСР про перевищення урядом Підкарпатської Русі своїх повноважень у справі переведення чеських державних службовців із територій, занятих Угорщиною» (№27.250/38 m.r.) до Відомства міністерства у справах Підкарпатської Русі (до рук пана міністра монс. А. Волошина) в Хусті: «У ці дні до різних галузевих празьких міністерств прийшла низка державних службовців з Підкарпатської Русі, які принесли з собою декрети місцевого уряду на Підкарпатській Русі, видані президією уряду Підкарпатської Русі в Ужгороді, за якими цим співробітникам надається позачергова оплачувана відпустка аж до подальшого рішення президії того чи іншого галузевого міністерства в Празі, до якого ці співробітники й були переведені. Після розгляду цієї справи окремими галузевими міністерствами у Празі президія Ради міністрів повідомляє місцевому урядові:

«Безперечно, ці декрети уряду Підкарпатської Русі виходять за межі компетенції місцевого уряду, тому для місцевих органів влади юридично нечинні, внаслідок чого тутешні галузеві міністерства не беруть до відома таке переведення і повідомили відповідним державним службовцям, що ті мають почекати на подальші офіційні розпорядження уряду Підкарпатської Русі, які видадуть за згодою з центральним урядом Чехословацької Республіки. Зважаючи на це, президія Ради міністрів просить уряд Підкарпатської Русі, щоб зазначені незаконні кадрові розпорядження були відкликані й усі згадані службовці повернулися до виконання служби на Підкарпатській Русі.

Президія Ради міністрів переконана, що ці добре спрацьовані державні службовці державної адміністрації особливо потрібні саме зараз, щоби забезпечити розбудову й організацію влади у краї та спокійний перебіг державного управління на Підкарпатській Русі.

Зважаючи на зазначене, президія Ради міністрів просить негайно повідомити, які дії планує уряд Підкарпатської Русі, щоб навести у цій справі порядок»[58].

---

[57] ДАЗО. Ф. 3. Оп. 4. Спр. 6а. Арк. 6.

[58] Пагіря О. Карпатська Україна в документах другої Чехо-Словацької Республіки: у 2 кн. / перекл. із чеської І. Забіяка; картограф Д. Вортман. Книга ІІ. Львів: Україна Модерна; Видавництво Українського Католицького Університету, 2020. 864 с. (Серія «Україна. Європа: 1921–1939», підсерія «Карпатська Україна 1938–1939»). С. 221.

Цей лист від 10.11.1938 р. ще раз підтверджує те, що можливість вільного самоврядування уряду Підкарпатської Русі, гарантована Сен-Жерменським договором 1919 р. та конституцією Чехословацької Республіки 1920 р., мала тільки декларативний характер і не могла бути реалізована на практиці навіть через 20 років після приєднання Підкарпатської Русі до Чехословацької Республіки. Чеський уряд намагався у будь-який спосіб втримати свою владу на Закарпатті. Однак вже 22.11.1938 р. Парламентом Чехословацької Республіки було ухвалено конституційний закон про автономію Підкарпатської Русі (чис. 328[59]), яким також регулювалася діяльність органів державної влади, зокрема судової, законодавчої та виконавчої гілок, та в якому було чітко вказано, що саме входить до компетенції органів влади Підкарпатської Русі, а що – Праги.

Уряд ЧСР у Державному розпорядженні про регулювання умов зайнятості державних службовців з огляду на автономію Карпатської України, відповідно до статті II Конституційного закону про владу від 15.12.1938 р. (чис.\ 330), наголошував на необхідності звільнення службовців чеської та іншої національностей з органів державної влади Карпатської України та направленні їх на відповідні посади до Чеського або Моравсько-Сілезького краю:

«Державне розпорядження

Про регулювання умов зайнятості державних службовців з огляду на автономію Карпатської України.

Уряд Чехословацької Республіки розпоряджається відповідно до статті II Конституційного закону про наділення повноваженнями від 15 грудня 1938р. № 330 зб. і ордер.:

§1.

1. / Державні службовці чеської національності, чиї офіційне / службове / місце роботи було 10 жовтня 1938 р. в окрузі Карпатська Україна, будуть надіслані в округи Чеського або Моравсько-Сілезького країв, якщо вони прямо не заявлять, що хочуть залишатися в особистому статусі Карпатської України, і якщо уряд Карпатської України не заявить про готовність тримати їх на службі в Карпатській Україні.

2. / Співробітників, зазначених у першому абзаці, приймає до округу Чесього або Моравсько-Сілезького країв відповідний центральний уряд, компетенція якого поширюється на ці краї, або уповноважена ними служба працівників.

[59] Стерчо П. Карпато-українська держава. До історії визвольної боротьби карпатських українців у 1919–1939 роках. Торонто, 1965. С. 235–242.

3. Співробітники, зазначені у першому абзаці, будуть включені до категорії, до якої належали, та до особистого складу систематизованого у відділі відповідної центральної установи /абзац 1/ за напрямом, спеціальністю/ установою, підприємством, до кого будуть призначені <…> Якщо в цьому складі для них немає вакантних систематизованих посад, вони будуть ведені понад систематизований склад, і призначені на систематизовані посади, як тільки стануть вакантними.

§2.

1. / Земський уряд Карпатської України повідомить відповідне міністерство в Празі не пізніше 15 березня 1939 р. імена чеських службовців, які будуть

1. / переведені в округ Чеського та Моравсько-Сілезького країв та

2. / прийняті відподно до останнього речення § 1.

2. / Відповідні міністерства Карпатської України здійснюватимуть звільнення від служби в Карпатській Україні за необхідності поступово.

3. / На наступний день після звільнення від служби в Карпатській Україні всі права та обов'язки Карпатської України та їх органів влади та органів, що випливають із зайнятості прийнятих на роботу працівників, переходять до відповідних органів та органів у округах Чеського та Моравсько-Сілезького країв.

§3.

1. / Рейтинг персоналу, прийнятого за §1. пункт 2. створить компетентний центральний орган влади або орган / установа, уповноваженим для цього, в тому числі для персоналу особового складу, до якого вони повинні бути призначені, з метою компенсації будь-яких невідповідностей найманих працівників, що виникли в особистому складі, про який йдеться.

2. / Графік обслуговування, визначений відповідно до попереднього пункту, буде дійсним, доки не знайдуться факти, що обґрунтовують зміну позиції у службовому рейтингу відповідно до чинних норм.

§4.

Працівники чеської національності, які не будуть негайно звільнені з посад, але будуть тимчасово призначені виконувати функції в країнах Карпатської України, зберігають усі права та обов'язки, а також працівники тієї самої категорії за однакових умов в округах Чеського та Моравсько – сілезького країв.

§5.

Уряд Карпатської України отримає на державну службу Карпатської України представників української національності, чия посадова особа / служба / місце роботи знаходиться в округах Чеського або Моравсько-сілезького краю, якщо вони мають територіальну належність до Карпатської України.

§6.

Для заходів відповідно до попередніх постанов не діють приписи щодо пропозиції, призначення або інше подібні права, за винятком прав, які відповідно до Конституції належать уряду та Президенту Чехо-Словацької Республіки, а також положення про право призначення та виключне або пріоритетне право на надання певної роботи чи посади певного виду.

§7.

Це Положення поширюється на працівників, призначених на державну службу, державні підприємства, інститути, заклади, фонди, що перебувають під адміністративною владою Карпатсько-Української держави.

§8.

Це Положення не поширюється на працівників, які призначаються або будуть призначатися спільними центральними установами, інститутами та підприємствами.

§9.

Заходи по персоналу, вжиті після 10 жовтня 1938 р., якщо вони суперечать принципам цього Регламенту або нормам, що діяли до набрання ним чинності, повинні бути приведені у відповідність з ними.

§10.

Це положення застосовується до округів Чеського та Моравсько-сілезького країв, а також до земель Карпатської України. Це положення остаточно регулює передачу працівників щодо автономії Карпатської України.

§11.

Цей Регламент набирає чинності з дня його опублікування; їх виконуватимуть усі члени уряду Чесько-Словацької Республіки.

Обґрунтування

Карпатська Україна втратила всі три міста та третину свого населення та територій. Як наслідок, податок у країні різко впав, і навіть неможливо подумати, що можна було б працевлаштувати всіх працівників чеської національності. Слід врахувати, що кадрові обмеження повинні бути зроблені взагалі, принаймні на 40%, а також

слід пам’ятати, що уряд повинен приймати заявників із Карпатської України, які говорять офіційною мовою, на державну службу.

Конкретних даних про національну статистику працівників надавати не будемо, оскільки ненадійна кадрова політика найбільше торкнулася Карпатської України.

Ця пропозиція насправді поширюється з деякими змінами на термін дії постанови уряду від 23 грудня 1938 р. Про врегулювання цього питання у Словаччині.

Це питання слід вирішити якнайшвидше, враховуючи великий дефіцит бюджету на 1939 рік в Карпатській Украні, а також тому, що видатки на персонал з державного бюджету надзвичайно високі. Уряд не може розмістити всіх працівників колишньої Підкарпатської Русі і навіть не може платити їм за ведення подвійного домогосподарства. Йдеться, зокрема, про працівників з евакуйованих територій, працівників шкіл, інститутів та офісів, як закритих, так і збиткових.

Нарешті, зазначається, що під час обговорення цього питання з прем’єр-міністром та міністром фінансів була визнана необхідність вирішення цього питання.

Ця пропозиція також відповідає вимогам працівників чеської національності.

Міністр: Ревай» (перекл. з чеської Н. Петріца)[60].

Саме з цього урядового розпорядження почалися масові звільнення чиновників чеської та іншої національностей, крім української, з органів державної влади Карпатської України.

Про диспозицію чиновників Карпатської України також йдеться у розпорядженні Президії правління Підкарпатської Русі в Хусті ч. 199/1939 від 04.01.1939 р. про «Упорядкування персональних справ службовців при новій систематизації» (з позначками «пильне», «довірочне»):

«Президіям
всіх міністерств
в Х у с т і.

Політичні події останнього четвертоліття минулого року, особливо пан віденське рішення, наслідком якого зменшилась господарська потенція Карпатської України майже о I/3, – видвигнули потребу реформи адміністративи і редукцію, зглядно нову систематизацію урядового персоналу, який вже перед віденським рішенням був под міру

[60] ДАЗО. Ф. Оп. 4. Спр. 8. Арк. 5–9.

господарським силам і адміністративним потребам Карпатської України.

Тому що остаточне унормування персональних справ службовців в Карп.Україні буде предметом переговорів з центральним правительством в Празі, хоче мати правительство Карпатської України точний спис службовців всіх категорій, з яких відповідне число булоб передано до діспозиції центральному правительству. З огляду на вгорі уведене, визиваю президії всіх міністерств, щоб найдальше до 15. січня 1939 предложили президії правительства спис службовців тамошніх міністерств разом з службовцями підчинених урядів а то в слідуючих окремих категоріях:

I. / Службовців з окупованої території, уряди яких залишилися в Мадярщині.

2. / Службовців, які являються злишними наслідком редукції, зглядно ресістематизації.

3. / Службовців, які з огляду на значну еспонованість за минулого режіму не можуть дальше залишатися на своїх місцях.

Предсідник правительства:
(підпис)»[61].

Свідченням того, що чехи масово обіймали державні посади навіть у найвіддаленіших закутинах Підкарпатської Русі є документи, які стосуються звільнення або переміщення службовців із державних посад із території Карпатської України, а саме «Прохання службовців про переміщення їх в Чехію, Словаччину та Моравію» в 3 т.[62]. 24.02.1939 р. Міністерство економічних справ Карпатської України видало розпорядження №9659-I-1939 про «Звітність посадових осіб та інших службовців в Карпатській Україні, які хочуть бути направленими (бути в розпорядженні) до Чехії, Моравії або Словаччини», яким зобов'язало керівників відділів, підпорядкованих Президії Центрального фінансового керівництва в Хусті, до 04.03.1939 р. подати прохання усіх службовців чеської або іншої національності про переміщення на службу до Чехії, Словаччини або Моравсько-Сілезького краю. Причиною такого рішення вказано: «Ми вживаємо цей захід лише для того, щоб отримати основу для поступової заміни чеських та словацьких працівників заявниками з Карпатської України, по можливості для їх зміни» (перекл. з чеської Н. Петріца)[63].

[61] ДАЗО. Ф. 3. Оп. 3. Спр. 152. Арк. 3–4.
[62] ДАЗО. Ф. 3. Оп. 4. Спр. 25а. Арк. 1–233; Спр. 25б. Арк. 1–249; Спр. 25в. Арк. 1–172.
[63] ДАЗО. Ф. 3. Оп. 4. Спр. 25а. Арк. 1.

Підрахувавши кількість прохань державних службовців Міністерства економічних справ Карпатської України про переведення їх на службу до Чехії, Словаччини або Моравії, нам вдалося визначити, що серед 571 службовця було всього 2, або 0,35%, руської (української) національності, 1, або 0,18%, – німецької, 13, або 2,28%, – словацької, 2, або 0,35%, – чехословацької (вказуємо так, як в оригіналі), ще 2, або 0,35%, – чеської національності плюс іншої (без зазначення якої саме), 1, або 0,18%, – без національності (мабуть, державний службовець Чалек Франтішек забув заповнити графу «національність») та 550, або 96,32%, – чеської[64]. З проханням Їндржіха Баранека про звільнення від служби в Карпатській Україні та переміщення до Моравії[65] можна ознайомитися в додатках.

Зауважимо, що звільнення службовців чеської та словацької національностей з державних посад розпочалося ще в жовтні 1938 р. та тривало до останніх днів існування Карпатської України. На нашу думку, серед причин звільнення варто виділити такі:

1. укладення Мюнхенської угоди 30.09.1938 р. та надання автономії Підкарпатській Русі;
2. рішення Віденського арбітражу від 02.11.1938 р. та окупація частини території Підкарпатської Русі мадярськими військами, зокрема Ужгорода, Мукачева та Берегова, і, як наслідок, перенесення всіх органів державної влади на неокуповану територію, а саме до Хуста;
3. евакуація чеського та словацького населення з окупованих угорцями територій до Чехії, Словаччини, Моравії;
4. ухвалення конституційного закону про автономію Підкарпатської Русі 22.11.1938 р.;
5. вибори до Першого Карпатського Сойму, що відбулися 12.02.1939 р., та перемога Українського Національного Об’єднання;
6. суттєве зменшення державних посад, пов’язане насамперед із окупацією частини території Підкарпатської Русі та перенесенням всіх органів державної влади до Хуста; відсутність необхідності у такій кількості державних службовців при новоутворених органах державної влади Карпатської України;
7. запланований чеською владою дефіцит бюджету Карпатської України на 1939 р.

Окремо виділяємо зловживання службовим становищем чиновниками чеської національності, знущання з місцевого

[64] ДАЗО. Ф. 3. Оп. 4. Спр. 25а. Арк. 1–233; Спр. 25б. Арк. 1–249; Спр. 25в. Арк. 1–172.
[65] ДАЗО. Ф. 3. Оп. 4. Спр. 25б. Арк. 107.

українського населення, а інколи навіть переслідування; незнання української мови.

Зауважимо, що в проханні про переміщення кожен службовець повинен був обґрунтувати свій намір та обов'язково зазначити, куди хоче, щоб його перевели, до Чехії, Словаччини або Моравії. Дуже часто серед причин такого рішення посадовці вказували необхідність догляду за старими батьками, які залишилися на батьківщині, об'єднання з сім'єю (дружиною та дітьми), від якої проживали окремо під час служби в Підкарпатській Русі. Також непоодинокими є випадки, коли державні службовці чеської національності наголошували на тому, що не володіють українською мовою і швидко вивчити її не зможуть (однією з вимог до державних службовців у Карпатській Україні було вільне володіння українською мовою). Зважаючи на те, що декотрі з них несли службу на Підкарпатській Русі ще з початку 20-х рр. XX ст., що теж зазначено у проханні[66], це є демонстративним проявом зневаги до місцевого українського населення та його мовно-культурних особливостей.

Дирекції пошти Карпатської України підпорядковувалися 66 поштових урядів із 510 службовцями. Після Віденського арбітражу до Угорщини відійшли 211 поштових службовців, а з втраченої території – 248[67]. В. Ґренджа-Донський писав, що «пошта все ще не наша, хоч вона є найважливішою <…> Пошмістри чехи, люди ворожо настроєні тільки те й роблять, що на кожному кроці саботують. Ви просто не можете заговорити з ким-небудь телефонічно, щоб не довідалась Прага»[68]. 1 листопада 1938 р. Українська Національна Рада в Рокосові просила Міністерство пошти і телеграфу Карпатської України «замінити нотаря чеської народності (національності – Авт.), який занимає дві функції, нотарську і почту», а «на його місце почтове просимо вас назначити нашу дівчину <…> Марусю Барзул»[69]. Окружна Національна Рада в Хусті вимагала звільнити з роботи чеха Й. Сегмілера, який «ніяк не має охоти у нас урядувати, а до українців теж не з пошаною відноситься»[70]. І таких прикладів можна навести чимало. Незважаючи на саботаж чеських чиновників, відкривалися нові поштові уряди і до роботи в них залучалися українці. Також були наміри відкрити поштові установи в

[66] ДАЗО. Ф. 3. Оп. 4. Спр. 25а. Арк. 1–233; Спр. 25б. Арк. 1–249; Спр. 25в. Арк. 1–172.
[67] Нова свобода. 1939. 24 лютого.
[68] Гренджа-Донський В. Щоденник. Твори. Т. VIII. Вашингтон, 1987. С. 160.
[69] ДАЗО. Ф. 19. Оп. 3. Спр. 116. Арк. 5.
[70] ДАЗО. Ф. 19. Оп. 3. Спр. 116. Арк. 2.

Невицькім, Кольчині, Кривій та Колочаві[71]. Станом на лютий 1939 р. було налагоджено телефонне сполучення із західними землями республіки. Тут було проведено 3 телефонні і 2 телеграфні лінії. «На лінії ці вжито 784 кілометрів дроту, – відмічала «Нова свобода», – ці праці коштували біля 1,5 мільйона крон»[72]. Ще в січні 1939 р. між Угорщиною і Карпатською Україною було досягнуто згоди про відновлення телефонного сполучення на лініях Ужгород – Перечин, Ужгород – Хуст, Мукачево – Свалява, Дебрецен – Хуст[73].

В розділі подано текст присяги на вірність Чехословацькій Республіці, яку складали державні службовці Підкарпатської Русі, а також присяги вищих урядовців та послів на вірність незалежній Карпатській Україні. Слушним є висновок, що клятва на вірність Чехословацькій Республіці не передбачала вірності народам цієї держави, адже дуже часто чиновники зловживали своїм службовим становищем і діяли всупереч інтересам населення, яке мали представляти. Про це свідчать випадки зловживань, переслідувань та навіть залякувань чиновниками чеської національності місцевого українського населення.

Також у розділі висвітлюються причини переміщення державних службовців чеської та словацької національностей із Карпатської України до Чехії, Словаччини або Моравії. Вдалося встановити, яким був національний склад Міністерства економічних справ Карпатської України: 550, або 96,32%, складу державних службовців чеської національності, 13, або 2,28%, – словацької національності, 2, або 0,35%, – «чехословацької» 2, або 0,35%, – чеської та іншої національності, 2, або 0,35%, – руської (української) національності, 1, або 0,18%, – німецької національності та 1, або 0,18%, – без національності.

[71] Нова свобода. 1939. 24 лютого.
[72] Там само.
[73] Нова свобода. 1939. 28 січня.

Духовний поводир Закарпаття

(До 100-річчя від дня народження єпископа Івана Маргітича)

Упродовж багатовікової історії Закарпаття лише окремі постаті нашого краю удостоїлися честі ще за життя називатися «батьками». Одним із перших на цей факт звернув увагу Августин Штефан, коли опублікував свою книгу про президента Карпатської України. «Паралельність рис А. Волошина та О. Духновича, – відзначав він, – показується не лише в тому, що їх обох народ назвав «Батьком», але й в інших прикметах і особливостях. Обидва були віддані своїй Церкві священики… Духнович був послом у мадярському Парламенті в Братиславі, Волошин – послом у чеському Парламенті в Празі. Обидва були мучені, Духнович мадярськими і польськими вояками, Волошин – совєтськими смершовцями. Та понад усе – як А. Волошин, так і О. Духнович, були щирі й вірні патріоти і беззастережні оборонці карпатських українців. Двадцяте сторіччя дало поневоленим народам нові можливості. А. Волошин бачив і розумів це й став народним провідником тієї боротьби, яка веде Карпатську Україну на широкі шляхи свободи у вільній Соборній Українській Державі»[1]. До цієї славної когорти визначних духовних діячів Закарпаття цілком справедливо слід віднести Івана Маргітича, якого теж ще за життя закарпатські українці називали «народним єпископом», а видатний український поет Дмитро Павличко написав зворушливі рядки: «Духовному батькові Закарпаття, Єпископу Мукачівської Єпархії Іванові Марґітичу з поклонами»[2]. Зверніть увагу, що серед згаданих вище постатей є лише духовні особи, а якщо до цього переліку додати ще єпископа Теодора Ромжу, то зрозуміємо той величезний авторитет, який мала Греко-Католицька Церква упродовж всієї історії Закарпаття, принаймні у XIX-XX століттях.

У своїй промові під час перепоховання Владики Івана Марґітича Блаженніший Святослав Шевчук цілком заслужено назвав його «досконалим образом єдиного Пастиря – Христа», єпископом, «який жив з цим народом, страждав з цим народом, на своєму тілі ніс його рани і тому той народ назвав того єпископа «Народним Єпископом». Для Блаженнішого Святослава «постать владики Івана є взірцем, еталоном для наслідування»[3]. Так, до речі, вважали також численні вірники Греко-

[1]Штефан А. Августин Волошин Президент Карпатської України. Спомини. Торонто: Карпатський дослідний центр, 1977. 209 с.

[2]Зимомря Микола. Світле протистояння вітрам: Владика Іван Маргітич. http://dds.edu.ua/articles/2/slovo/2007/393-margitych.html

[3] Промова Блаженнішого Святослава під час перепоховання Владики Маргітича / Опублікував Андрій Ребрик. https://1939.in.ua/genereal/promova-blazhennishoho-svjatoslava-pid-chas-perepokhovannja-vladyky-marhitycha/

Католицької Церкви, до яких він завжди ставився з великою повагою, був для них батьком і наставником. Щирі рядки присвятив пам'яті Івана Марґітича відомий закарпатський поет Юрій Шип:

«Вмер Христовий мужній воїн
І великий патріот,
Що беріг від смути злої
Україну й свій народ.
Згас між нас яскравий світоч
Як зоря у темній млі…
Знають і дорослі, й діти –
Світ Сріберної Землі:
Вмер, щоб вічно в небі жити,
Де немає влади час,
Ревно Господу служити
І молитися за нас
В щастя вічного чертогах
На найвищій висоті,
На якій вславляють Бога
Мученики та святі»[4]

Хоча постать Івана Марґітича є багатогранною і різноплановою, у якій переплiталися воєдино ґрунтовні знання історії свого народу й віри, чітка громадянська позиція, ідеологія соборності всіх українських земель, Блаженніший Святослав звернув увагу на головному в духовній спадщині народного єпископа: «… Пригадуючи життєвий шлях владики Івана, мені до серця прийшло одне єдине слово – «єдність». Найперше, це єдність з Богом. Бо коли людина єднається з Богом – дає взяти себе на плечі тому Пастирю Христові, який дав їй спасіння і життя вічне. Друге – єдність з Намісником Апостола Петра. Бо це є те ісповідництво віри, яке впродовж свого життя так невтомно ніс блаженної пам'яті Владика Іван. Там, де є Папа, там є правдива Церква. Ми так багато раз це чули з уст наших, які є пастирями і з уст Владики Івана. А дальше – слово про єдність Христової Церкви в Україні, зокрема єдність між греко-католиками в Україні. Та єдність, яка є запорукою сили і слави, сили, яку проповідував Владика…»[5]. У цьому плані погляди Івана Марґітича співзвучні з численними Пастирськими посланнями Андрея

[4] Шип Ю. Із Небом на Землі: духовні вірші та пісні. Ужгород: ТДВ «Патент», 2017. 254 с.
[5] Промова Блаженнішого Святослава під час перепоховання Владики Маргітича.

Шептицького, якого ще за життя народ називав Великим Митрополитом.

Про життєвий шлях і різнобічну діяльність героя цього скромного нарису написано чимало. Його біографією захоплювалися не тільки духовні особи, але й науковці, письменники, пересічні люди. Відомий історик і журналіст європейського масштабу Василь Зілгалов, якого цілком справедливо можна вважати одним із першопрохідців дослідження величі і трагедії Карпатської України, поставив Івана Марґітича в один ряд з Іваном Вишенським, Андреєм Шептицьким, Тарасом Шевченком і Василем Стусом[6]. На перший погляд може здатися, що історик дещо перебільшив роль єпископа. Але, це насправді відповідає дійсності. Такі особистості, яких Лев Гумильов називав пасіонаріями, завжди були в меншості. Тому вони й відрізнялися від тисяч пересічних людей. Ці люди не лише відрізнялися чіткими й нерозмитими поглядами, але й здатні були за свої ідеї боротися, нерідко ризикуючи життям. Саме цю здатність Івана Марґітича на самопожертву й підмітив Василь Зілгалов. Адже важкі були часи, на які припала пастирська і громадська діяльність народного єпископа. Багаторічні переслідування Греко-Католицької Церкви, особливо в роки комуністичного мракобісся, необхідність жити і працювати в умовах підпілля, у період так званої «катакомбної церкви», постійні арешти і ув'язнення.

Іван Марґітич та його однодумці, які притримувалися чітких поглядів і переконань, завжди були під прицілом різноманітних політичних режимів, що постійно змінювалися на Закарпатті. Так було під час репресій режиму Міклоша Горті, а особливо в роки сталінізму та за його наступників. Радянська влада, яку чекали на Закарпатті як рідну, принесла з собою безбожництво, масові переслідування, арешти і навіть вбивства неблагонадійних. Життя і діяльність Марґітича під постійним прицілом найкраще передав геніальний закарпатський поет Петро Скунць у вірші, присвяченому 80-річчю від дня народження єпископа:

«О, снайпере, ти в серце точно мітиш.
Ти мітив точно, снайпере, коли
Любив, хрестив Карпатську Русь Марґітич.
Тоді був Сталін. Сталінці були.

[6]Зілгалов Василь. Абетка демократії: Подвижництво і демократія. https://www.radiosvoboda.org/a/907465.html

І от минув комуністичний хайдер,
і от світати ніби почало.
І здох тиран. Та залишився снайпер,
що цілить далі в серце і чоло…»[7].

Цей поетичний твір лауреата Шевченківської премії був опублікований у 2001 році. Здавалося б, уже далеко позаду репресії, маємо незалежну державу, легалізована Греко-Католицька Церква… Але снайпер не спить:

«Єпископе! Ще ваше серце плаче…
Моє – також. Нам затуляли рот…
Ми Україну здобули неначе.
Та снайпер далі цілиться в народ.
І чий він син – не просто зрозуміти.
Не скажуть нам політики гучні.
Гучні й тучні. А ми, вкраїнські діти,
ми під прицілом, ніби у Чечні,
у себе вдома. Ця свобода сіра,
де постоли постали чобітьми, –
дурний обман. Та зостається віра,
в яку не влучать снайпери пітьми.
Є тьма. Тюрма. І є на світі світоч.
Є снайпер. Б'є прицільно, як і слід.
Стріляє снайпер. Молиться Марґітич.
І тисячу, і много тисяч літ»[8].

Багато є спільного в життєписах цих двох великих особистостей ХХ століття – Івана Марґітича і Петра Скунця. Обидва вони впродовж усього життя залишалися палкими послідовниками єдино-неподільної України, рідної мови, без якої будь-яка нація буде неповноцінною та осиротілою. Соборність України наскрізно проходить через сотні поетичних творів Петра Скунця, а єдність Греко-Католицької Церкви, «бо свої то за горами, не чужі…» – головне кредо єпископа Івана Марґітича.

[7] Скунць Петро. Під снайперським прицілом. Скунць Петро. Твори. Книга І / Упорядкування та підготовка текстів Наталії Скунць; передмова Тараса Салиги. Ужгород: Гражда, 2007. С. 172.
[8] Там само. С. 173.

Глибиною величезного джерельного матеріалу про життєвий шлях і духовну спадщину Івана Марґітича відзначаються науково-популярні нариси професора Ужгородського національного університету Василя Худанича, сторічний ювілей від дня народження якого відзначатимемо в 2022 році. Їх обох об'єднувала спільна участь у підпільній мережі юнацтва ОУН на початку 40-х років XX століття, за що вони були ув'язнені під час угорської окупації Закарпаття. «Усі, хто знав єпископа І. А. Марґітича, глибоко переконані, – писав Василь Іванович, – що все своє життя він поклав на алтар служіння рідному народу. Він ніколи не зраджував власних переконань, за що мав певні непорозуміння з єпископом-ординарієм. Бажав єдності всіх греко-католиків України, брав активну участь в усіх синодах Греко-Католицької Церкви України, був справжнім борцем за віру Христову, за чесність і справедливість. Мабуть, через це доля оберігала його»[9]. Не обминув своєю увагою В. Худанич і той факт, що єпископ був надзвичайно активним у громадській роботі, постійно звертав увагу молодого покоління на необхідності зберігати історичну пам'ять. Його часто бачили на відзначенні річниць проголошення незалежної Карпатської України, під час освячення пам'ятника Августину Волошину та могил загиблих карпатських січовиків, надовго запам'яталися ґрунтовні доповіді єпископа на різноманітних наукових форумах і конференціях. Перу відомого історика належить також ґрунтовний біографічний нарис про єпископа Івана Марґітича на сторінках «Енциклопедії Закарпаття»[10].

Одним із найбільш авторитетних дослідників життя і творчості Івана Марґітича справедливо вважається професор Микола Зимомря, публікації якого про народного єпископа свого часу викликали великий резонанс не лише серед науковців, але й пересічних читачів. Його нариси, написані доступною і всім зрозумілою мовою, відзначаються глибиною змісту і аргументованістю зроблених висновків. Наскільки влучною є сама назва однієї з статей М. Зимомрі – «Світле протистояння вітрам». Акцентуючи на «життєвих змаганнях» Івана Марґітича, учений слушно зауважує, що вони «закономірно поставали невіддільними від долі України, предківського обряду як вогнища, що висвітлювало йому не нагороди, не відзнаки, а радше, – натхнення ісповідника. Ще й сьогодні видається дочасним, аби подати всезагальну характеристику чи

[9]Худанич В. І. Сподвижник віри, патріот Срібної землі. Реабілітовані історією: У двадцяти семи томах. Реабілітовані історією. Закарпатська область: У двох книгах. Ужгород: ВАТ «Видавництво «Закарпаття», 2004. С. 480.

[10]Худанич В. І. Маргітич Іван Антонович. Енциклопедія Закарпаття. Визначні особи XX століття. Ужгород: Видавництво «Гражда», 2007. С. 202–203.

бодай цілісну оцінку всієї плодотворної й багатопланової діяльності владики Івана Марґітича – визначного церковного, громадського, культурно-освітнього діяча Закарпаття, а за межами краю – Української держави. У її становлення єпископ Іван Марґітич поклав і свою, ним зведену підвалину»[11]. М. Зимомря багато зробив для того, щоб про єпископа знали далеко за межами його рідного краю, він популяризував його духовну спадщину, виступаючи на численних наукових конференціях, публікуючи статті в престижних наукових виданнях, зокрема на сторінках багатотомної «Енциклопедії Сучасної України»[12]. Одним із перших учений зробив ґрунтовний аналіз наукових і теологічних праць єпископа: «Єдність віри і народу», «Великий Будитель. Олександр Духнович – священик і патріот», «Прислужитися народові», «Дух Духновича», «Екологія – це чистота і порядність», «Християнство і культура Українських Карпат», «Обов'язок християнський»[13]. Високу оцінку дав М. Зимомря науково-аналітичним доповідям Івана Марґітича «Церковна проблематика в Закарпатті» та «Берестейська й Ужгородська унії в долях України», виголошеним на різноманітних закордонних форумах. Цікаво, що думки, висловлені владикою про роль Берестейської унії, співзвучні з роздумами митрополита Андрея Шептицького[14].

Заслуговують на увагу наукові статті закарпатського історика національно-визвольних змагань Володимира Піпаша, присвячені найскладнішим етапам історії Греко-Католицької Церкви на Закарпатті та ролі в них Івана Марґітича[15]. Детально описавши жертовну діяльність єпископа упродовж 40-80-х років, В. Піпаш звернув увагу на той факт,

---

[11]Зимомря Микола. Світле протистояння вітрам: Владика Іван Маргітич. http://dds.edu.ua/articles/2/slovo/2007/393-margitych.html

[12]Зимомря М. І. Маргітич Іван Антонович. Енциклопедія Сучасної України. Т. 19: Малиш – медицина.К.: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України; Наукове товариство імені Шевченка, 2018. 688 с.

[13] Зимомря М. Терпіння, праця – підмурівок життя (До 75-річчя від дня народження Івана Маргітича). Календар «Просвіти» на 1996 рік. Ужгород: Закарпатське крайове товариство «Просвіта», 1996. С. 39–41; Зимомря М. У вінок 400-ліття Берестейської та 350-ліття Ужгородської уній. Патріярхат. Греко-католицьке аналітичне видання. 1995. № 9 (297). http://www.patriyarkhat.org.ua/statti; Зимомря М. Життя, освячене працею / Про репресованого єпископа І. Маргітича. Орбіта-логос. 2001. 23 серпня.

[14]Шептицький А. Як будувати рідну хату? Львів: Монастир монахів Студитського Уставу; Видавничий відділ «Свічадо», 1999. С. 43.

[15] Піпаш Володимир. Греко-католицька церква на Закарпатті у «катакомбний» період (1950–1989). «Ви не вмрете, єпископе Іване…». Діяльність громадськості Закарпаття за єдність Греко-католицької церкви в Україні, возз'єднання Мукачівської єпархії з УГКЦ, богослужіння українською мовою. Збірник статей / Упорядник Володимир Піпаш. Ужгород: Видавництво Олександри Гаркуші, 2017. С. 39–47.

що саме владика був першим, хто відслужив Службу Божу українською мовою на Закарпатті. Ця подія відбулася в 1989 році[16]. Основний акцент В. Піпаш зробив на численні спроби Івана Марґітича досягти церковної єдності, впровадити богослужіння рідною мовою. Йдеться також про ініціативу владики створити «Греко-католицьку спілку ім. А. Шептицького». Велику справу зробив В. Піпаш як упорядник збірника статей «Ви не вмрете, єпископе Іване…», до якого, крім публікацій українських дослідників, увійшла ціла низка нарисів Івана Марґітича, які свого часу були видруковані на шпальтах газети «Карпатський голос». У цій же книжечці надруковано «Заповіт Марґітича», який, на наше глибоке переконання, не втратив своєї актуальності: «Важливо, аби в Україні християни об'єдналися в єдину Помісну Церкву, яка би була рівноправною Церквою – посестрою інших помісних церков і водночас – невід'ємною гілкою єдиної Божої Церкви. Бо Ісус Христос ясно казав: «Буде одно стадо і один пастир». Хай би процес загального єднання починався з України»[17]. До цих слів важко щось додати.

Для Володимира Кришеника Іван Марґітич – людина ґрунту і віри: «Кажуть – народний єпископ. Дехто пам'ятав Івана Марґітича людиною безмірної простоти і лагідності. Нехай правда, але мусимо про нього знати і щось інше, для нашого розуміння – суттєвіше. Поруч стрічаємо декого з обраних, хто близько спостерігав єпископа, спілкувався з ним, однак за марнотою буденних переживань так до кінця і не спромігся розгледіти його дійсну велич та разючу духовну силу. Смію казати, що Марґітич для нашої землі – насправді видатна історична постать, і не тільки визначний релігійний та громадсько-культурний діяч. Він саме з тих, що спроможні були змінити світ…»[18]. Має рацію, безперечно, В. Кришеник, коли зараховує Івана Марґітича до видатних представників нашої культури і науки, який залишив нам багату духовно-наукову спадщину, адже «було б добре, якби знайшовся, хто привів би до ладу залишений архів, а ще більше – здійснив би науково-академічне його опрацювання. Знати, розуміти й пам'ятати. Берегти пам'ять про Івана Марґітича – продовжувати головну справу його життя»[19].

---

[16] Піпаш Володимир. Іван Маргітич – невтомний релігійний, церковний та громадський діяч. «Ви не вмрете, єпископе Іване…». Діяльність громадськості Закарпаття за єдність Греко-католицької церкви в Україні, возз'єднання Мукачівської єпархії з УГКЦ, богослужіння українською мовою. Збірник статей / Упорядник Володимир Піпаш. Ужгород: Видавництво Олександри Гаркуші, 2017. С. 108.

[17] Там само. С. 111.

[18] Кришеник Володимир. Людина грунту і віри. https://1939.in.ua/genereal/ljudyna-gruntu-i-viry/

[19] Там само. Також див.: Кришеник Володимир. Обраний. https://zakarpattya.net.ua/Blogs/173769-OBRANYI

Найкращі спогади про Івана Марґітича залишилися в Заслуженого журналіста України початку 90-х років минулого століття заступника головного редактора газети «За вільну Україну» Олександра Масляника. «Лише нещодавно віднайшов цей лист (І. Марґітича – Авт.) у своєму об'ємному архіві. Одразу пригадалися зустрічі з цим великим Українцем Срібної Землі, фізично немічним, але могутнім духом і чином, – говорили й не могли наговоритися – про Україну, Закарпаття, минуле й сучасне… Насамденці пам'яті – зустрічі з єпископом у Львові, його навдивовижу глибокі прогностичні дописи до газети; перечитуючи їх, не раз ловив себе на думці, що кир Іван володіє не лишень живим образним літературним словом, але й має глибокі пізнання і в теології, і в економіці, і в політиці… Згадав, як журналістські дороги двадцять п'ять літ тому повели мене зі Львова до Боржавського на зустріч з єпископом Іваном Марґітичем, який згодом стане духовним побратимом і щирим старшим приятелем-порадником»[20]. Цілком справедливо О. Масляник ставить постать Івана Марґітича в один ряд з такими яскравими особистостями як Йосип Тереля, Іван Гель, Володимир Стернюк, Павло Василик, Софрон Дмитерко, Петро Мадяр, Петро Зеленюх, Ярослав Лесів, які добре знали, якою дорогою треба йти. Необхідно також погодитись із твердженням знаного українського журналіста, що Іван Марґітич «усе своє священиче й єпископське життя був охоронцем нашої державності на найзахідніших землях України – Закарпатті, мудрим провідником й пастирем русинів-українців, твердо й несхитно стояв в обороні рідного слова й прабатьківської віри. Подвижник Іван Марґітич був завжди зі своїм народом, проявив справжній подвиг священика і патріота, усе своє свідоме життя боровся за незалежну Україну й рідну Церкву»[21].

Саме завдяки зусиллям О. Масляника побачила світ книга про життєвий шлях і подвижницьку діяльність І. Марґітича[22]. Серед авторів цього унікального дослідження – професор Микола Зимомря, доктор богослов'я Василь Зейкан, керівник Рахівської філії Інституту історії Церкви Мукачівської Греко-Католицької єпархії о. Василь Носа, брат владики Івана Марґітича – Юрій, письменник і журналіст Олександр Гаврош, декан Великоберезнянського деканату МГКЄ о. Василь

[20] Масляник Олександр. Нам потрібні наші національні герої, а не призначені в Кремлі перекинчики й манкурти. https://zik.ua/news/2017/09/07/nam_potribni_nashi_natsionalni_geroi_a_ne_pryznacheni_v_kremli_perekinchyky_y_1163365

[21] Там само.

[22] Народний владика Іван Марґітич / За редакцією О. Масляника. Львів: Тиса, 2015.

Данилаш, історик і публіцист Володимир Піпаш, вікарій Хустської МГКЄ о. Тарас Ловска.

Про підпільну священицьку діяльність упродовж 80-х років XX століття Івана Маргітича залишив спогади о. Іван Костак[23], а політичний в'язень сталінських таборів Іван Коршинський поділився своїми думками про участь єпископа в рядах юнацтва ОУН[24]. Голова Рахівської філії Інституту історії Церкви о. Василь Носа висвітлив проблему ставлення єпископа до рахівських гуцулів. До речі, саме Успенська громада м. Рахова виступила ініціатором початку беатифікації владики І. Маргітича та організувала низку заходів щодо увічнення його пам'яті[25]. Високу оцінку Івану Марґітичу дали Павло Федака, Юрій Шип, Василь Довгей[26], а Валерій Купчак висвітлив постать владики на сторінках своєї магістерської роботи[27]. Роль і заслуги єпископа Маргітича в багаторічній боротьбі за легалізацію забороненої комуністами Української Греко-Католицької Церкви знайшли своє відображення на сторінках ґрунтовних монографічних досліджень вітчизняних істориків[28]. Добрим словом варто згадати патріотичну родину Івана, Наталії та Андрія Ребриків, які вносять величезний вклад

[23]Костак Іван. Подяка Богу з нагоди перших свячень у Боржавській підпільній семінарії. https://1939.in.ua/memoirs/o-ivan-kostak-podiaka-bohu-z-nahody-pershykh-sviachen-u-borzhavs-kiy-pidpil-niy-seminarii/

[24] Назустріч волі: Нариси історії визвольних змагань / Ужгородський національний університет; Науково-дослідний інститут карпатознавства. Ужгород, 2004. 178 с.; Коршинський І. Про незабутнє / Передмова Миколи Вегеша; післяслово Івана та Наталії Ребриків. Ужгород: Гражда, 2019. 502 с.; Коршинський І. Скальпелем і пером: факти, події, роздуми у дзеркалі преси / Передмова Миколи Вегеша. Ужгород: TIMPANI, 2011. 440 с.; Коршинський І. Сторінки життя. Мої гулагівські, лікарські, депутатські та громадські університети у спогадах, роздумах, бувальщинах, листах, публікаціях. Ужгород: Видавництво «Гражда», 2010. 416 с.

[25]Носа Василь. Владика Іван Маргітич – душпастир рахівських гуцулів. 1946–2003 р. http://oranta.org/index.php?option=com_content&view=article&id=3730:vladyka-ivan-margitych-dushpastyr-rahivskyh-guculiv&catid=27:gk-v-ukrajini-cat&Itemid=00000000057

[26] Федака Павло. Визначний духовний, культурний і громадський діяч. До 90-річчя від дня народження єпископа Івана Маргітича. Календар «Просвіти» на 2011 рік. Ужгород: Закарпатське крайове культурно-освітнє товариство «Просвіта», 2011. С. 21–22; Шип Юрій. Переказ у роздумах про село Великі Лази в соборній родині Христової Церкви. Ужгород: Патент, 2007. 584 с., іл.; Довгей Василь. Погляд за лаштунки. Збірник статей. Львів: ЛвЦНТІЕ, 2006. 172 с.

[27] Купчак Валерій. Особливості формування греко-католицького духовенства у часи підпілля УГКЦ. Магістерська робота. Львів, 2019. 85 с.

[28] Концур-Карабінович Н. М. Греко-Католицька церква. Початки підпілля. Івано-Франківськ, 2011. 223 с.; Марчук В. Церква. Духовність. Нація. Українська Греко-Католицька церква в суспільному житті України XX ст. Івано-Франківськ: Видавництво «Плай», 2004. 464 с.; Андрухів І. Політика радянської влади у сфері релігії та конфесійне життя на Прикарпатті в 40–80-х роках XX століття: Історико-правовий аналіз. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2006. 432 с.; Марчук В. Українська Греко-Католицька церква. Історичний нарис.Івано-Франківськ: Видавництво «Плай», 2001. 164 с.

у вшанування світлої пам'яті владики Івана Марґітича, популяризацію його великої духовної спадщини. Маємо на увазі, перш за все численні книги видавництва «Ґражда», публікації про єпископа на сторінках часопису «Екзиль», цілу низку змістовних телевізійних програм.

На формування світогляду людини впливають різноманітні фактори. Та найперше – це родина і мала батьківщина. Майбутній Владика Іван Марґітич народився 4 лютого 1921 року в родині Терезії Костак (1900–1945) та Антона Маргітича (1890–1963), які «не тямили себе без землі – власного лану в урочищі над Великою Чингавою (в 1946 році перейменовано в с. Боржавське Виноградівського району Закарпатської області – Авт.). Це село дивним ключем розтягнулося побіля лагідної Боржави: пливуть її води, як живиця з берези молодої, – так тихо й величаво… Тут минули короткі літа його дитинства. Короткі, бо не встиг надивитися на образ матері: відійшла молодою в кращі світи, полишивши ґаздівство без її невтомних рук»[29]. Двоє перших дітей померли, а після народження Івана побачили світ ще шестеро його братів і сестер. Родина Марґітичів мало чим відрізнялася від інших подібних їм у часи Чехословацької Республіки. Батьки Івана намагалися змалку привчити своїх дітей до навчання, роботи по господарству та відноситися з повагою до релігії. Щонеділі вони разом з дітьми відвідували місцеву церкву.

Дар до навчання та перші знання Іван Марґітич здобув, навчаючись у місцевій народній (1928–1932) та севлюшській горожанській школах (1932–1935). «Особисто моя національна свідомість, – згадував він, – почала формуватися уже в третьому класі народної школи в селі Велика Чингава (Боржавське). Саме в той час прибув новий учитель Микола Медвідь, родом з Рахівщини. Він зорганізував у селі товариство «Просвіта», а серед молоді, насамперед шкільної, молодіжну організацію «Пласт». Таким чином, я уже в третьому класі народної школи був пластуном. Ми залюбки вітались пластовим привітом «СКОБ!» і охоче відповідали: «Сильно, красно, обережно, бистро»[30]. Вибравши собі пластунське псевдо «Муравель», Іван Марґітич гордо наспівував пластовий гімн, який був надрукований у 1923 році:

«Гей, юнаки! Гей, пластуни!
Народа рідного сини,

[29]Зимомря Микола. Світле протистояння вітрам: Владика Іван Маргітич.

[30] Маргітич Іван. Хустська гімназія в боротьбі за Карпатську Україну (спомини). Хустська гімназія / Упорядкування і передмова Василя Маркуся та Василя Худанича. Ужгород: МПП «Гражда», 1994. С. 45.

Сини краси, сини природи,
Не зложим ми своїх присяг,
Веде нас гордо вільний стяг,
До щастя, слави і свободи!»[31]

Іван Марґітич у споминах про своє пластунське життя високо оцінив видатних діячів краю, які спричинилися до заснування закарпатського «Пласту». До них він зараховував А. Волошина, Д. Поповича, К. Феделеша, С. Папа-Пугача, А. Дідика, О. Вахнянина, Л. Бачинського, В. Бірчака, А. Алиськевича, Б. Алиськевича, І. Панькевича, А. Штефана, Ю. Ревая, Ю. Шерегія. Вони були найяскравішими представниками закарпатської політичної і культурної еліти у 20–30-х роках, що заклали підвалини для постання Карпато-Української держави. Завдяки їм, писав І. Марґітич, «ми вже добре знали, що русини – це українці, а українці – це русини, і нема жодних русинів-неукраїнців. Пласт утверджував у нас духовну культуру, живу християнську мораль. У пластових таборах день починався і кінчався спільною молитвою. І завжди були бажаними гостями священики і монахи, які проводили богослужіння, уділяли святі Тайни і проповідували Боже слово. Пластова молодь загартовувалася духовно і фізично. Пластовий синьо-жовтий прапор завжди освячувався урочисто і з великим духовним піднесенням…»[32]. До речі, коли С. Пап-Пугач упорядковував свій ґрунтовний «Пластовий Альманах», саме Івану Марґітичу – старшому пластовому скобу під псевдо Муравель було доручено підготувати біографічний нарис про свого пластового вчителя. «Автор цих рядків, – писав І. Марґітич, – був курінним одного з пластових куренів, що належав до хустського коша під проводом Степана Пугача. З ним бував я у кількох таборах і під час першої української Лісової Школи. Я добре пізнав його працю і мав нагоду познайомитися з його ідеями, що їх він старався перевести в життя»[33]. Якщо уважно проаналізувати статтю І. Марґітича, то перед читачем не стільки біографічний нарис про засновника «Пласту», як ґрунтовне дослідження власне його концепції пластового руху на Закарпатті. Це твердження в черговий раз доводить, що в особі Владики ми маємо не

[31] Пластовий альманах. З нагоди п’ятдесяти-річчя українського Пласту на Закарпатті. 1921–1971 / зложив: Степан Пап-Пугач. Рим: Видання Юг, 1976. С. 27.

[32]Єпископ Іван Маргітич – пластовий братчик Муравель / Публікація Андрія Ребрика. https://100krokiv.info/2017/09/epyskop-ivan-margitych-plastovyj-bratchyk-muravel/

[33]Марґітич І. (Іван Муравель, ст. пл. скоб). Степан Пап-Пугач. Пластовий альманах. З нагоди п’ятдесяти-річчя українського Пласту на Закарпатті. 1921–1971 / зложив: Степан Пап-Пугач. Рим: Видання Юг, 1976. С. 153.

тільки теолога, але й талановитого і справжнього науковця, чудового знавця історії України і рідного краю.

Протягом 1936 року хустські пластуни розпочали видавати для молоді середніх шкіл часопис «Скоб». Ось як про це писав Іван Марґітич: «Матеріали до нього друкували на машинці, розмножували на ротаторі Хустської гімназії – його редагування довірили четвертокласникові, авторові цих рядків, що мав пластове ім'я Муравель»[34]. На сторінках цього видання публікувалися матеріали, які виховували молодь в українському патріотичному дусі: «Всі добре знаємо, що ми – молоде покоління – є цвітом народу. Нема молоді, не буде жити й народ у будуччині. А щоб народ завжди існував, то він повинен мати добре виховану молодь, щоб вона зуміла колись повести свій народ правильною дорогою. До того ми мусимо приготовлятися. З нас виростають громадяни і колись на нас спаде багато обов'язків. А ті обов'язки зуміємо виконати тільки тоді, якщо замолоду до них приготуємося…»[35]. На цей час І. Марґітич мав за спиною закінчену горожанську школу в Севлюші й навчався в Хустській гімназії, яку професор Василь Маркусь цілком справедливо назвав «твердинею освіти і національного освідомлення східного Закарпаття»[36].

Хоча в гімназії викладали вчителі-москвофіли, однак її ядром були професори яскравого проукраїнського спрямування. У спогадах про навчання в Хустській гімназії Іван Марґітич скрупульозно назвав тих, хто найбільше вплинув на нього: «Незадовго я довідався, що в гімназії є й українські професори, що їх більше і що між ними уродженці Закарпаття, зокрема, М. Фущич, Чічура, Небесник і навіть один із сусідніх Великих Ком'ят – о. Дмитро Попович, професор-катехіт для гімназистів греко-католиків. Були й емігранти з Великої України, такі як д-р Михайло Гупаловський, Самійлович, Ростислава Бирчак (дочка професора і письменника д-ра Володимира Бирчака), Балицька (дочка директора Хустської горожанської школи) та інші. Пізніше з-поміж закарпатців працював ще професор Голіба»[37]. Серед вищеназваних особливо виділявся своєю чіткою українською позицією Дмитро Попович, який «утверджував не тільки релігійну християнську

[34]Єпископ Іван Марґітич – пластовий братчик Муравель.
[35]Там само.
[36]Хустська гімназія. Матеріали науково-практичної конференції, Хуст, 27–28 червня, 1992 рік. Ужгород: МПП «Гражда», 1994. С. 8–16.
[37]Маргітич Іван. Хустська гімназія в боротьбі за Карпатську Україну (спомини). Хустська гімназія / Упорядкування і передмова Василя Маркуся та Василя Худанича. Ужгород: МПП «Гражда», 1994. С. 44–45.

свідомість, але й потребу духовного самовдосконалення. Він сіяв добре зерно, і воно приносило добрий плід. Будучи ревним священиком й педагогом, щирим патріотом, відданим сином свого народу…З-під його руки вийшов єпископ-ісповідник-мученик Теодор Ромжа, три єпископи, ціла плеяда священиків та широко відомих представників закарпатської патріотичної інтелігенції. Це були ті кадри, які своєю духовністю й патріотизмом внесли вагому лепту в справу утвердження на закарпатській землі української державності, самостійної Української Держави – Карпатської України»[38].

Дмитро Попович мав такий значний вплив на формування світогляду майбутнього єпископа, як, приміром, Микола Медвідь був еталоном викладача-патріота під час навчання І. Марґітича в початковій школі. На запитання під час одного з інтерв'ю О. Гавроша «що стало поштовхом для обрання ним фаху священика», владика відповів: «Будучи ще в Хустській гімназії, я вже мав думку, що продовжуватиму студії. Через брак своєї інтелігенції свідомість нашого народу була низькою. Не було кому її піднімати. Священики, наприклад, були переважно угорської національності. І вони, і їхні сім'ї говорили по-мадярськи. Тому й мала певний ґрунт агітація, що греко-католицька віра є мадярською. Священики мало старалися не тільки національно, а навіть духовно піднімати своїх вірників. І в мене виникла думка, що треба не на цивільні студії вступати, а на богословські…»[39]. Погодьтеся, що вплив Дмитра Поповича на формування серед своїх вихованців справжніх українських патріотів важко переоцінити. Це добре усвідомлювали майбутні «визволителі». У вироку Закарпатського обласного суду засудженому за антирадянську пропаганду священику Дмитру Поповичу інкримінували серед іншого, що «при Хустській гімназії протягом усього часу його роботи перебував керівником молодіжних профашистських організацій «Пласт» і «Марійської конгрегації»[40]. Необхідно також погодитись із твердженням В. Худанича, що неабиякий вплив на гімназиста Івана Марґітича мав також визначний закарпатський поет Зореслав, який працював вихователем у

[38]Там само. С. 50-51.

[39]Гаврош О. Закарпатське століття: XX інтерв'ю (Інтерв'ю І. Марґітича О. Гаврошу). http://biblioteka.uz.ua/elib/gavrosh/20inter/20inter.htm

[40]Реабілітовані історією. Закарпатська область. Книга друга. Ужгород: ВАТ «Видавництво «Закарпаття», 2004. С. 134.

Хустській гімназії[41]. На той час Степан Сабол (Зореслав) уже був автором резонансних поетичних збірок «Зі серцем у руках» і «Сонце й блакить»[42]. Можливо, саме своїх вихованців, до яких належав і Маргітич, мав на увазі Зореслав, коли писав:

«Грядуче покоління, мов граніт;
Залізні, грізні, дужі міліони,
Немов громовобурні електрони,
зілляті в всемогутній моноліт.

І карою покривджених століть,
Важким вироком батьківських прокльонів
Тягар цей грізно впаде на кордони
Із невмолимим прокляттям: Дрижіть!
Достиглим гнівом запалають очі,
І громи й бурі й блискавки в руках
Зіллються у палкий пеан розплати.

Підуть ряди окрилені, завзяті,
Нестримні, наче дух степовика,
Мов громовиця буряної ночі»[43].

Після всього вищесказаного нам стане зрозуміло, що під час навчання в Хустській гімназії Іван Маргітич був цілком сформованою в українському дусі людиною, про що свідчать наступні рядки з його спогадів: «… Наведу один епізод, що торкався мене особисто. У четвертому класі в 1937-му році одного дня під час перерви, будучи черговим, я провітрював класне приміщення і витирав дошку. Без будь-якого конкретного наміру написав на дошці олівцем такі слова: «Слава Україні! Ми українці!» Після перерви слідував урок математики, який проводила професорка Соколовская. Вона, зайшовши в клас, одягнула окуляри, взяла крейду і хотіла писати на дошці. Коли побачила написані

[41]Худанич В. І. Сподвижник віри, патріот Срібної землі. Реабілітовані історією: У двадцяти семи томах. Реабілітовані історією. Закарпатська область: У двох книгах. Ужгород: ВАТ «Видавництво «Закарпаття», 2004. С. 474.
[42]Хланта І. Літературне Закарпаття у XX столітті. Біобібліографічний покажчик. Ужгород: Закарпаття, 1995. С. 269.
[43] «Минулося, та незабулось…». Карпатська Україна у піснях, легендах, переказах, бувальщинах та літературних творах / Упорядкування, підготовка текстів, вступна стаття та примітки Івана Хланти. Ужгород: Всеукраїнське державне видавництво «Карпати», 2009. С. 150–151.

мною слова, припинила писати, зняла окуляри, повела очима по класу і вийшла. Через кілька хвилин повернулася з директором Трохтою, словаком за національністю. Він попросив зізнатися, хто написав, бо інакше приведе спеціаліста, який за почерком встановить автора. Я зізнався…В крайовий відділ освіти в Ужгороді було вислано домагання про моє виключення…». Але хлопця все ж не виключили, він продовжував навчатися. Після цього випадку один з викладачів гімназії називав Марґітича січовиком[44]. А через незначний проміжок часу в Закарпатті відбулися події, завдяки яким наш край став відомим у всьому світі.

Утворення Карпатської України стало наслідком майже двадцятирічної боротьби закарпатських українців за здобуття бодай автономних прав у складі Чехословацької Республіки. Це сталося 8 жовтня, а вже через три дні перший автономний уряд краю очолив Андрій Бродій. Його правління виявилося не довготривалим. Маючи докази проугорської діяльності прем'єра, Прага його заарештувала і новим головою автономного уряду був призначений визначний педагог, політичний і культурний діяч краю о. Августин Волошин[45]. Він почав проводити чітку українську політику, хоча й з орієнтацією на Німеччину – головного міжнародного гравця в тогочасній Європі. Наприкінці 30-х років Карпатська Україна виявилася єдиною державою, де невелика гілка українського народу проголосила свою незалежність і заявила про бажання жити державним життям. Такої можливості не мали ні українці, які перебували в складі СРСР, ні українці під владами Польщі та Румунії. Однак вони дивилися на Карпатську Україну як на територію, де робиться спроба відновити українську державність. Виходячи з цього, необхідно розцінювати утворення Карпато-української держави як другий, після визвольних змагань 1918–20-х років, етап у боротьбі за створення українського державного утворення на окремо взятій українській території[46].

Призначення Августина Волошина прем'єр-міністром радо зустріли у Східній Галичині, про що, зокрема, свідчить вітальний лист

---

[44] Маргітич Іван. Хустська гімназія в боротьбі за Карпатську Україну (спомини). С. 49–50.

[45]Вегеш М., Кляп М., Тарасюк В., Токар М. Августин Волошин. Життя і помисли президента Карпатської України. 2-ге видання, доповнене. Ужгород: Всеукраїнське державне видавництво «Карпати», 2009. 480 с.

[46]Вегеш М., Токар М., Басараб М. Карпатська Україна в контексті українського державотворення: Навчальний посібник. Видання друге. Ужгород: Всеукраїнське державне видавництво «Карпати», 2009. 256 с.; Вегеш М. Карпатська Україна. Документи і факти. Ужгород: Видавництво «Карпати», 2004. 432 с.; Вегеш М. Карпатська Україна (1938–1939): Соціально-економічний і політичний розвиток. Ужгород, 1993. 136 с.

на його адресу митрополита Андрея Шептицького: «Ваша Ексцеленціє, Високопреподобний Отче Прем'єре! Трудно представити Вам ентузіазм і радість, з якою ціла наша суспільність, увесь український народ у Галичині, а особливим способом Церква і Духовенство прийняли відомість, що Ваша Ексцеленція обняли владу в Карпатській Україні. Уважаємо премудрим зарядженням Божого Провидіння, що Вас вибрало на провідника народові Закарпаття. Тому народові потреба й апостольської любови священика і мудрого проводу педагога, який би його виховував. Такого апостола, християнського педагога дав тому народові, дав нам усім Всевишній у Вашій особі. Зо страхом Господнім і встримуючи нераз віддих, слідимо за кожним Вашим кроком, свідомі небезпек, якими Ви з усіх сторін оточені, і безконечно важкого Вашого завдання. Пересилаючи Вам найщиріші мої побажання, запевняю Вас про щоденні мої молитви за Вашу Ексцеленцію і за відданих Вашій владі наших братів за Карпатами. Нехай Всевишній веде Ваші кроки і нехай наповнює Вас Божою премудрістю з неба, щоб Ви змогли повірений Вам нарід допровадити до повної свободи і всестороннього добробуту. Прийміть вискази моєї найвищої пошани. Андрей, Митрополит»[47].

Апостольська Столиця призначила адміністратором Карпатської України Крижевацького єпископа Діонісія Няраді, який упродовж багатьох років перебував у дружніх відносинах з А. Шептицьким. 29 листопада Хуст зустрів єпископа Д. Няраді, який приїхав з Ватикану через Югославію. 4 грудня 1938 р. він провів першу Службу Божу в Хусті, проголосивши літургію «за самостійну Карпатську Україну, за її Народ, за Владу і за її добро – щоб були всі за одно! Одно: в католицизмі, в українській народності, всі в благородній праці, культурі: словом одні в житті і смерті!»[48]. Отже, уже з перших днів свого перебування в Карпатській Україні, Д. Няраді зарекомендував себе відвертим прихильником української ідеї.

Уряду Карпатської України доводилося діяти в умовах, коли не припинялися напади на її територію угорських і польських терористів, постійно велася антиукраїнська і антическа ворожа пропаганда, справжня листівкова і радіовійна. Угорський уряд Міклоша Горті не приховував свого бажання окупувати Закарпаття. Насувалися трагічні дні в історії молодої держави, яка 15 березня 1939 року проголосила свою повну незалежність. У той час, коли Августин Волошин зачитував

[47]Штефан А. Августин Волошин Президент Карпатської України. Спомини. Торонто: Карпатський дослідний центр, 1977. С. 193.
[48] Нова свобода. 1938. 4 грудня.

вікопомні документи Сойму, карпатські січовики у кровопролитних боях стримували наступ агресора. Хустському гімназисту Івану Марґітичу сповнилося 18 років і для нього не було сумнівів, що він зобов'язаний робити. «Загальна мобілізація, проголошена владою Карпатської України, пригадував владика, не стосувалась молодих хлопців-студентів, однак вони пішли добровільно захищати свою рідну молоду Державу – Карпатську Україну, ішли разом зі своїми галицькими братами та своїми старшими закарпатськими побратимами. Дух героїзму української молоді проявився не тільки під Крутами, але теж і тут, на Красному полі. Горе-писакам, які базікають про те, що закарпатських студентів ніби хтось примушував іти воювати, ніколи не вдасться знеславити жертовний героїзм української молоді. Сам я є живим свідком того, з яким ентузіазмом мої ровесники домагалися зброї на збройному складі в Хусті, де я був тоді учнем 6 класу гімназії. Офіцер складу сказав: «Хлопці! Вам зброю вже давати не варто, бо окупанти вже під Хустом. Зіставайтеся живими на подальшу боротьбу з окупантами»[49]. Більш детально про цей випадок І. Марґітич розповів О. Гаврошу: «16 березня, коли біля Хуста проходив фронт, я з декількома хлопцями з гімназії дістався до січового складу зброї. Почали просити зброю, аби йти гамувати заїзд угорських окупантів. Надпоручник, який був на складі, з тривогою в очах відповів нам: «Хлопці, вам вже пізно туди йти. Мадяри сьогодні будуть у Хусті. Давати вам зброю – це приректи вас на смерть. Я цього на свою совість не візьму. Вам треба залишитися живими, бо як окупанти всіх виб'ють, то хто ж тоді зостанеться?». Ось так ми не потрапили на фронт»[50].

З думками про Карпатську Україну єпископ Іван Марґітич прожив усе своє життя. Його численні статті та виступи на різноманітних наукових і громадських форумах завжди відзначалися об'єктивністю та правдивістю викладу подій. Його перу належить ґрунтовне наукове дослідження «Пластуни в Хусті», у якому владика простежив трагічну долю своїх побратимів-пластунів Івана Костя, Михайла Козичара, Івана Поповича, Юрія Пекара, Осипа Шкіряка, Івана Андрейчика, Емериха

[49]Маргітич Іван. Виступ на Красному Полі. 1997 / Опублікував Андрій Ребрик. https://1939.in.ua/genereal/ivan-margitych-vystup-na-krasnomu-poli-1997/; Маргітич Іван. Із виступу біля пам'ятного Хреста загиблим карпатським січовикам на Красному полі 15 березня 1997 р. «Ви не вмрете, єпископе Іване…». Діяльність громадськості Закарпаття за єдність Греко-католицької церкви в Україні, возз'єднання Мукачівської єпархії з УГКЦ, богослужіння українською мовою. Збірник статей / Упорядник Володимир Піпаш. Ужгород: Видавництво Олександри Гаркуші, 2017. С. 72–74.

[50]Гаврош О. Закарпатське століття: XX інтерв'ю (Інтерв'ю І. Марґітича О. Гаврошу). http://biblioteka.uz.ua/elib/gavrosh/20inter/20inter.html

Юди, Михайла Тегзи, Івана Рака, Івана Галаса, Василя Вайди та Івана Біловара. Зворушливими є рядки про долю легендарного Олександра Блистіва: «Після боїв на Красному Полі він залишився живий. Однак і йому судилася героїчна смерть. Він переховувався вдома, але один із сусідів зрадив його. Угорські жандарми зв'язаного поволокли його до Хустської в'язниці. Угорська Народна Рада міста Хуста засудила його до страти. Його помістили в камеру смертників. О. Блистів хотів довести до відома рідним, що з ним сталося, тому шпилькою довбає палець на руці і власною кров'ю пише на папірці: «Я, Олександр Блистів, 23-річний з Хуста, іду на смерть за те, що я любив свою рідну Україну». Папірець заховав під крісло і добра доля не дала папірцеві пропасти. Блистіва розстріляли перед селом Стеблівкою. Коли виводили його з тюрми на розстріл, хустські пластуни і вовченята стежили за ним. Так ці найменші стали свідками історичної боротьби українського Закарпаття. Олександр Блистів, визначний закарпатський пластун, їх бачив, ідучи на смерть. У його серці блиснула надія, що з його смертю не закінчилась боротьба за волю рідного народу…»[51].

Для Івана Маргітича та його побратимів по Хустській гімназії окупація Карпатської України угорськими військами перетворилася на особисту трагедія. Виникло навіть бажання емігрувати за кордон. Для цього він розшукав керівника евакуційної комісії В. Бірчака, щоб він посприяв йому виїхати. Для цього необхідно було зареєструватися в німецькому консульстві, яке теж готувалося до евакуації. Пізніше І. Маргітич так розповідав про свою спробу покинути батьківщину: «У консулаті я зустрів професора університету з борідкою і пенсне, прізвище якого не знав. Я сказав, що Бірчак приймає мене до своєї сім'ї, аби разом виїхати. Той усміхнувся: «Знаєш, що, хлопчику? Ми, імігранти, мусимо виїжджати. Добре, що нам дають таку можливість, а не арештовують. Але якщо покинуть свою рідну землю такі, як ти, то хто тоді тут залишиться? Хто триматиме народ у свідомості?». Мені аж сльози на очах виступили: «Правду кажете». Більше тої думки в мене не було. Провидіння так керувало, щоб я не тільки не виїхав за кордон, а й залишився живим»[52]. З цього часу Іван Маргітич завжди залишався із своїм народом, пройшовши через голгофу в'язниць і таборів, але ніколи не зрадивши його.

[51]Маргітич Іван. Пластуни в Хусті. https://100krokiv.info/2011/04/ivan-margitych-plastuny-v-husti/
[52]Гаврош О. Закарпатське століття: XX інтерв'ю (Інтерв'ю І. Маргітича О. Гаврошу). http://biblioteka.uz.ua/elib/gavrosh/20inter/20inter.htm

Під час окупації угорськими військами Закарпаття Іван Марґітич закінчував навчання в Хустській гімназії. Окупаційна влада заборонила всі українські товариства, розвій яких припав на міжвоєнний період. Це стосувалося як «Пласту», так і «Просвіти». У навчальному процесі замість української мови використовували так звану «угро-руську». Усі ці заходи нової влади, мета яких полягала не тільки у повному викоріненні в пам'яті людей самої згадки про Карпатську Україну, але й знищенні української ідеї, все ж не змогли припинити рух опору. На заміну народовецьким організаціям прийшли більш радикальні. Так виникло підпільне «Юнацтво ОУН», членами якого стали молоді люди з чіткими українськими позиціями. Ідеологія цієї нелегальної структури ОУН була викладена в програмних документах, опублікованих на шпальтах газети «Чин», редактором якої був Степан Пап. У програмі «Юнацтва ОУН» було чітко зафіксовано: «Кожний закарпатський українець мусить бути переконаний, що Закарпаття має і мусить належати до України і всіма своїми працями мусить сприяти до найскорішого здійснення цього»[53].

Члени закарпатського підпілля, йдучи на величезний ризик, вирішили провести акцію, яка б засвідчила непокору місцевого населення окупаційній владі й підняла дух краян. Йдеться про вивішування синьо-жовтого національного прапора на Замковій горі в Хусті та встановлення дубового хреста на могилі січовиків на Красному полі. Ця акція була приурочена до другої річниці проголошення незалежної Карпатської України 15 березня 1941 року. Через багато років після цієї події активні учасники українського підпілля Василь Маркусь і Василь Худанич уперше назвали імена організаторів і виконавців цього, хоч і нерозсудливого, але мужнього вчинку: «Організаторами вивішування прапора і встановлення хреста на Красному полі були Д. Бандусяк і М. Габовда, безпосередніми виконавцями – І. Романець, М. Кришка, М. Човган, Д. Обручар – вивісили прапор, а встановили 5-метровий дубовий хрест на полі Ю. Неймет, студент 7 класу Хустської гімназії, та А. Шеверя. М. Орос, який передав табличку з надписом на дубовий хрест, визнав, що він і Ю. Неймет не знали, що там написав Д. Обручар» (надпис «Борцям за волю України» – Авт.)[54]. Членами «Юнацтва ОУН» були також священики Ю.

[53]Український Чин Закарпаття: Архівні матеріали і документи. Дослідження. Спомини / Редактори-упорядники: Василь Худанич і Василь Маркусь. Ужгород: Видавництво «Мистецька Лінія», 2004. С. 4.
[54]Там само. С. 5.

Станинець і Б. Волошин та студенти Ужгородської духовної семінарії Петро Барничка, Йосип Андял, Михайло та Іван Марґітичі. Репресії не забарилися. 17, 22 і 24 липня 1942 року в м. Мукачеві відбулися три судові процеси угорського військового трибуналу. На першому процесі судили 98, на другому – 33 і на третьому 32 особи. Їх звинуватили в «антидержавній зраді, яка проявлялась в активній діяльності та відокремленні Закарпаття від Угорщини і приєднання Закарпаття до самостійної Української держави шляхом революційної боротьби, а при потребі і військовим переворотом»[55].

Серед ув'язнених опинився випускник Хустської гімназії Іван Марґітич, який за рекомендацією Д. Поповича став студентом Ужгородської духовної семінарії. За належність до ОУН 20 липня 1942 року під час літніх канікул його заарештували і ув'язнили в каштелі «Ковнер». Підставою для арешту стала підпільна робота, яку проводила ОУН у стінах семінарії через журнал «Наступ». Зрозуміло, що майбутній владика читав не тільки публікації цього часопису, але й інші націоналістичні видання того часу, зокрема брошуру «Звинувачую Мадярщину!». Хоча Іван Марґітич не залишив детальних спогадів про своє перебування під угорським слідством, проте, все ж таки, на запитання О. Гавроша «кажуть, що у Ковнері вас сильно били», дещо розповів: «Били всіх. Мене морально переслідували. Не давали спати, як пізніше кагебісти. Коли замахувалися на мене, я казав: «Посмійте вдарити священика!» На що відповідали: «Ти ще не піп!» Але трошки це їх стримувало. На військовому суді суддя волав: «Нам не треба таких священиків! Їм місце в тюрмі!» Мене засудили на два роки суворого ув'язнення, ще двох священнослужителів – на значно довший термін… Нас трьох повезли до Вацу, де ми відбували ув'язнення. 6 грудня там перебував реґент Угорщини Горті. Греко-католицький єпископ Стойка був людиною гуманною і за нас поклопотав. Я отримав амністію. Олександр Стойка, хоч вважав себе угорцем і виступав охоронцем угорської держави, заступався навіть за колишніх комуністів. Казав: «То є мої вірні. Я не можу дивитися байдуже, як їх переслідують»[56].

Більш детально про причини амністії не тільки щодо Івана Марґітича, але й інших ув'язнених, розказав С. Пугач. Він відтворив у своїх спогадах розмову єпископа Олександра Стойки з начальником

[55]Там само. С. 8.

[56]Гаврош О. Закарпатське століття: XX інтерв'ю (Інтерв'ю І. Марґітича О. Гаврошу). http://biblioteka.uz.ua/elib/gavrosh/20inter/20inter.htm

штабу угорської армії генералом Сомботгелі. Наведемо цей фрагмент без скорочень: «… В розмові єпископ його запитав:

– Що вони зробили, ті молоді, що ви їх ув'язнили?

– Видали брошуру «Звинувачую Мадярщину!» – відповів генерал.

– І за це ви караєте роками в'язниці?

– Так!

Єпископ: Я читав брошуру. У ній нема жодної брехні, вони не очорнили Мадярщину, вони написали правду історії. Треба б тих судити, що ті несправедливості в історії робили і тим відчужили русинів.

Генерал: Ні, ексцеленціє! Те все вже забулось. Цього народ не знав. А вони брошурою вказали народу на «злочини» мадярів. Тим вони викопали безодню між русинами й мадярами. За це їх убити мали! Про це говорить ціле Закарпаття. І та стара інтелігенція, що була з нами, і та вже не наша.

Єпископ: Ви маєте лише Бродія і Фенцика. Але ті прийшли до вас самі, вони з собою молодь не привели.

Генерал: Та молодь у в'язницях!

Єпископ: А це й біда! Я плачу, коли згадаю ту молодь. Генерале, ви не беріть легко цю справу. Багато з тої молоді поставились грудьми проти вашої армії. Парох з Вілок мені голосить, що на могилі Галаса квіти, постійно свіжі квіти… Це молодь, все одно, жива чи мертва…

Генерал: Зрозуміло, нам важко, бо й ваше священство мовчить.

Єпископ: Воно і більшості вас чекало. А подвиг молоді розбудив їх совість. На вашій стороні лише кілька одиниць: Марина, Ільницький, Ортутай і ще кілька…

Генерал: Навіть ви проти нас!

Єпископ: Пане генерале, я – патріарх русинів!

Настала мовчанка, яка говорила замість генерала: Відсторонити вас нам не вдалося. Зате ми терпеливо вичекаємо вашої смерти.

Єпископ: Коли так, генерале, моїм передсмертним бажанням є: випустіть ув'язнених на волю!»[57]

Після звільнення Івану Маргітичу вдалося успішно закінчити Ужгородську духовну семінарію. За цей проміжок часу на Закарпатті відбулася зміна політичних режимів: замість угорської влади в краї встановилися комуністичні порядки, які принесла з собою армія-

[57]Пап Степан. В ім'я святої мадярської корони! Український Чин Закарпаття: Архівні матеріали і документи. Дослідження. Спомини / Редактори-упорядники: Василь Худанич і Василь Маркусь. Ужгород: Видавництво «Мистецька Лінія», 2004. С. 182.

визволителька. Починалася трагедія Української Греко-Католицької Церкви…

У липні 1944 року друга більшовицька окупація докотилася до Західної України. На той час митрополит Андрей Шептицький багато хворів, майже не покидав своєї резиденції в Соборі Святого Юра. Хоча ще до приходу радянських військ у Східну Галичину за кожним кроком митрополита уважно стежили агенти НКВС-МДБ, але навіть комуністичне керівництво не наважувалося знищувати Греко-Католицьку Церкву при живому Шептицькому. Занадто значним був його авторитет серед місцевої еліти та пересічних громадян. Але Великий Митрополит, як величали Шептицького в народі, знав, що його церкву чекають важкі часи. Доказом такого твердження є спогади очевидців останніх годин його життя.

Ось як це передав у своїй книзі про Андрея Шептицького один з його учнів Василь Ленцик: «Митрополит лежав з замкненими очима та віддихав не так тяжко, як перед тим. Відтак знов почав молитися, відчинив очі та почав говорити до нас: «Наша Церква буде знищена, розгромлена большевиками. Але держіться, не відступайте від віри, від св. Католицької Церкви. Тяжкий досвід, який впаде на нашу Церкву, є хвилевий. Я виджу відродження нашої Церкви. Вона буде гарніша, величавіша від давньої та буде обнімати цілий наш народ. Україна увільниться зі свого упадку та стане державою могутньою, з'єднаною, величавою, яка буде дорівнювати другим високо розвинутим державам. Мир, добробут, щастя, висока культура, взаємна любов і згода будуть панувати в ній. Все те буде, як я кажу, тільки треба молитися, щоби Господь Бог і Мати Божа опікувалися все нашим бідним замученим народом, який стільки витерпів, і щоб ця опіка тривала вічно. Прощаюся з вами. Будьте сильні і стійкі у вірі, витривалі і ревні в служінні Господу Богу! І більше мого голосу не почуєте – аж на страшному суді». Після тих слів Митрополит замовк і хоч жив ще до год. 1:30 пополудні – 1-го листопада 1944-го р. не промовив більше ані одного слова…»[58].

Невтішне пророцтво Андрея Шептицького про знищення Греко-Католицької Церкви радянська влада швидко провела в життя. Львівський собор, чи як справедливо його називають сучасні дослідники псевдособором, протягом 8-10 березня 1946 р. проголосив скасування Берестейської унії 1596 р. і «возз'єднання» з Російською православною

[58]Ленцик Василь. Визначні постаті Української Церкви: Митрополит Андрей Шептицький і Патріярх Йосиф Сліпий / Редактор Анна Ленцик Павлічко. Львів: Монастир Свято-Іванівська Лавра; Видавничий Відділ «Свічадо», 2004. С. 111.

церквою. На той час уже були заарештовані митрополит Йосиф Сліпий, єпископи Н. Будка, М. Чарнецький, Г. Хомишин, І. Латишевський, прелати О. Ковалевський і Л. Куницький, сотні рядових греко-католицьких священиків[59].

З приходом радянських військ на Закарпаття відбувалися події, дуже подібні до тих, що мали місце в Галичині. Архівні документи свідчать, що Москва робила все від неї залежне, щоб протиставити греко-католикам православне духовенство Мукачевсько-Пряшівської єпархії. Так, 18 листопада 1944 р. ігумен Феофан Сабов та ще кілька підписантів звернулися з листом до Сталіна, у якому писали: «Виражаючи велику радість і глибоку вдячність з приводу визволення Великому вождеві і визволителю всього слав'янства і Європи товаришу Маршалу Сталіну і Червоній Армії, ми просимо прийняти Карпатську Русь до складу Радянського Союзу». Цей лист нічим не здивує сучасного читача, їх тоді писалося багато і саме в такому дусі. А ось 13 грудня 1944 р. делегація православного духовенства відвідала Москву і серед деяких прохань зафіксовані наступні: «Щоб руська православна церква, а також радянські громадські і військові власті сприяли їм в перерозподілі рухомого і нерухомого церковного майна (храми, приходські будинки, церковні землі, монастирі) між православними і греко-католицькими (уніатськими) приходами, при цьому вказуючи, що чехословацький уряд проводив заохочувальну політику по відношенню до уніатів»[60]. Так було закладено підвалини ліквідації Греко-Католицької Церкви на Закарпатті.

Єдиний, хто не погодився з рішенням Кремля ліквідувати Греко-Католицьку Церкву, був єпископ Теодор Ромжа:

«Коли зодяг Карпати Сталін
В фату репресій і терор,
Ніс на Голгофу хрест печалі
Владика Ромжа Теодор»[61].

о. Юрій Сабов пригадував, що «уже з перших днів приходу радянських військ на Закарпаття органи держбезпеки намагались

[59] Львівський собор 1946 (Собор греко-католицької церкви). Довідник з історії України (А – Я). Посібник для середніх загальноосвітніх навчальних закладів / Заг. ред. І. Підкови, Р. Шуста. 2-ге вид., доопрацьоване і доповнене. К.: Генеза, 2001. С. 431.

[60] Вегеш М. Єпископ Теодор Ромжа і Греко-католицька церква на Закарпатті. Календар «Просвіти» на 1996 рік. Ужгород: Закарпатське крайове товариство «Просвіта», 1996. С. 72.

[61] Шип Ю. Із Небом на Землі: духовні вірші та пісні. Ужгород: ТДВ «Патент», 2017. С. 176.

схилити єпископа Ромжу до співпраці з владою, а потім до підпорядкування Мукачівської Греко-Католицької єпархії Московському патріархату… Не маючи проти єпископа компрометуючих матеріалів, було вирішено його усунути. За санкцією члена політбюро ЦК ВКП (б) і першого секретаря ЦК КП(б)У Хрущова було організовано підступне вбивство єпископа Ромжі. Виконання цього злочину було доручено керівнику спецслужби «ДР» (диверсія і терор) міністерства держбезпеки СРСР Павлу Судоплатову»[62]. До речі, він сам у цьому зізнався[63].

Терористичний акт проти єпископа і останні дні його життя детально описала у своїх спогадах сестра Теофіла. «Коли виїхали на кареті з села, – пригадувала вона, – за нами повільно вирушила вантажівка. Перед селом Іванівці, коли карета спустилася з невисокої гірки, «Студебекер» набрав швидкість й з розгону вдарив у карету. Це було десь посеред схилу. Перед зіткненням водій вистрибнув. Слідом їхав «Бобик» з людьми, які пильно спостерігали за аварією. Картина була жахлива! Автомобіль, поки не зупинився в кюветі, штовхав перед собою все. Преосвященний Теодор потрапив між розбиту вщент карету й перше колесо вантажівки… Коні в передсмертній аґонії моторошно іржали й тут же загинули»[64]. У Мукачівську лікарню владику Теодора у важкому стані завезено в понеділок 27 жовтня 1947 року о 12 год. 30 хв. Важкі поранення одержали о. Даниїл Бачинський, о. Андрій Березнай, теологи Михаїл Бугір і Михаїл Маслей, які супроводжували єпископа. Потерпілим негайно була надана висококваліфікована медична допомога хірургів, яких очолював видатний закарпатський хірург професор Олександр Фединець. З часом здоров’я Т. Ромжі покращилось, і всі сподівалися на близьке одужання. 1 листопада 1947 р. сталося непоправне: єпископа було отруєно. «Доктор Фединець, – пригадувала сестра Теофіла, – припустив, що отрута могла потрапити через ніс (слизові оболонки), тим більше, що покійний став синіти від носа. Вони в Мішкольці визначили, що це мав бути ціанистий кальцій, від дії якого через певний інтервал наступала асфікція і смерть»[65]. Так трагічно закінчилося життя вірного сподвижника Греко-Католицької Церкви на Закарпатті, останнього її захисника Теодора Ромжі. 28 серпня 1949 р. на регіональному релігійному з’їзді в Мукачеві було

[62]Вегеш М. Названа праця. С. 73.
[63]Судоплатов Павел. Спецоперации. Лубянка и Кремль. 1930–1950 годы. М.: ОЛМА-ПРЕСС, 1999. 688 с.
[64]Мукачево і мукачівці: науково-популярні нариси і статті. Ужгород: Гражда, 1994. С. 177–184.
[65]Там само.

проголошено про розрив унії з Римом і підпорядкування Греко-Католицької Церкви на Закарпатті Московському патріархові. За підрахунками сучасних дослідників станом на 5 квітня 1949 року із 277 чинних греко-католицьких священиків 130 возз'єдналося з Московською православною церквою і серед них 16 благочинних із 32[66]. Ті, хто не підкорився, перейшли в підпілля.

Іван Марґітич у 1946 році закінчив Ужгородську духовну семінарію і 18 серпня був висвячений владикою Теодором Ромжею на ієрея. Це була визначна подія в житті молодого випускника духовної семінарії, якою він поділився у розмові з журналістом Олександром Гаврошем: «Для мене це жива картина і донині. Нас висвячувалося шестеро. Я був єдиний, неодружений, між однокурсниками. Я вважав, що то великий Божий дар. Після висвячення відбулася спільна трапеза зі святителем. Були присутні батьки й дружини молодих священиків. На жаль, тато не зміг приїхати. Ходили розмови, що Ромжа був наймолодшим на той час єпископом у світі. Апостольська столиця таємно його висвятила за мадярів, аби не допустити угорського ставленика. Він був дуже коректною людиною, духовно багатою. Національно себе не анґажував. Владика добре знав, що я свідомого українського напрямку, але ніколи не давав відчути, що це йому противно. Він був у першу чергу священиком, інше для нього було побічним»[67]. Після висвячення свою душпастирську роботу Іван Марґітич розпочав помічним священиком у Севлюші, а в листопаді 1946 р. Теодор Ромжа його призначив у м. Рахів. Після арешту радянськими органами безпеки 21 жовтня рахівського пароха Стефана Уйгелі це місце було вакантним. На думку о. Василя Носи, який у своїй статті детально описав рахівський етап у житті Івана Марґітича, «за два роки і три місяці молодий і добре освічений священик, наповнений чеснотами мудрості та мужності і дарами Святого Духа, зумів не тільки повернути настрашених колишніх вірників до матірної громади в Рахові та її філії в с. Берлебаш, але й привернути нових, що було подиву гідне в умовах наростаючої репресії проти ГКЦ»[68]. Через деякий час ним теж

[66]Довганич Омелян, Хланта Олексій. У жорнах сталінських репресій. З історії ліквідації Греко-католицької церкви та її возз'єднання з руською православною церквою, переслідування інших релігійних громад у 40–50-х роках XX століття. Ужгород: «Карпати» – «Гражда», 1999. С. 32.
[67]Гаврош О. Закарпатське століття: XX інтерв'ю (Інтерв'ю І. Марґітича О. Гаврошу). http://biblioteka.uz.ua/elib/gavrosh/20inter/20inter.htm
[68]Носа Василь. Владика Іван Маргітич – душпастир рахівських гуцулів. 1946-2003 р. http://oranta.org/index.php?option=com_content&view=article&id=3730:vladyka-ivan-margitych-dushpastyr-rahivskyh-guculiv&catid=27:gk-v-ukrajini-cat&Itemid=00000000057

зацікавилися співробітники МДБ. «Це був четвер, 10 лютого (1949 р. – Авт.). Я вінчав молодих і казав, що якби настав такий час, що не було би священика під руками, кожен християнин може похрестити дитину сам. Треба тільки знати як. Коли я це говорив, то ще не здогадувався, що за дверима мене вже чекає КДБ»[69]. Спочатку вони запропонували йому добровільно перейти у православну віру, але коли Марґітич її охарактеризував як «партійну», зрозуміли, що перед ними «твердий горішок». Переконавшись, що молодий священик не піддається на жодний шантаж і залякування, наказали у триденний термін покинути Рахівщину.

Повернувшись на малу батьківщину, Іван Марґітич сподівався, що тут за нього «забудуть», але, як з'ясувалося, він глибоко помилявся. Постійні виклики до органів державної безпеки у Виноградові, психологічні «обробляння», тиск і погрози… Врешті-решт він вирішив переховуватись у різних людей і підпільно виконувати свій священничий обов'язок. На Великдень Іван Марґітич святив паски на полі між Боржавським, Ком'ятами, Завадкою і Оноком. Неодноразово здійснював хрещення, вінчання, похорони. Він став настільки обережним, а люди про це мовчали, що тривалий час йому вдалося уникати зустрічей з органами. Проте вони за нього не забули. «Арешт став повною несподіванкою. Запросили на вінчання, – пригадував І. Марґітич, – де молода була моєю родичкою. Наречений і гадки не мав з нею одружуватися, був завербований КДБ лише для того, аби в такий спосіб вистежити «ворога народу». І треба сказати, що це вдалося. Було вже темно, коли ми зійшлися на домовленому місці. Поки молода сповідалася, її наречений вийшов ніби перевірити чи все спокійно. А коли повернувся, у двері загрюкали: «Відкрийте, а то ми їх розіб'ємо!»[70] Іван Марґітич був заарештований.

Слідство, яке проводив старший лейтенант Галкін, тривало впродовж року – від 2 серпня 1950 до 9 червня 1951 років. За цей час було допитано вісім свідків, які нічого суттєвого сказати по справі Марґітича, звісно, не могли. Та слідчого це не бентежило, доля затриманого для нього вже давно була вирішена. Один із побратимів майбутнього єпископа по членству в юнацтві ОУН професор Василь Худанич, свого часу досліджуючи «Особову справу Івана Марґітича»,

[69]Гаврош О. Названа праця.

[70]Худанич В. І. Сподвижник віри, патріот Срібної землі. Реабілітовані історією: У двадцяти семи томах. Реабілітовані історією. Закарпатська область: У двох книгах. Ужгород: ВАТ «Видавництво «Закарпаття», 2004. С. 476.

прийшов до висновку, що слідчий Галкін все зробив для перекваліфікації статті за ведення релігійної пропаганди у статтю про зв'язки священика з бандерівським рухом. А це вже було вкрай небезпечно. Закарпатський обласний суд, який проходив у закритому засіданні, 22 серпня 1951 року виніс вирок: «Марґітич І. А. з 1946 по лютий 1949 р. перебував священиком уніатської церкви в с. Рахово. Підсудний весною 1949 р., коли віруючі уніатської церкви переходили в православ'я, будучи активним прихильником Ватікану і його реакційної уніатської церкви, став на шлях боротьби проти цього. У своїх проповідях підсудний закликав населення активно підтримувати католицизм і провідників уніатської церкви. У липні 1949 р. для здійснення більш активної боротьби проти православ'я він переходить на нелегальне становище»[71]. На підставі статей 54-10 і 54-12 Кримінального кодексу УРСР Івана Марґітича засудили до 25 років ув'язнення з поразкою в правах на 5 років та конфіскацією майна. Зрозуміло, що касаційна заява засудженого була відхилена. Сталінські табори були справжнім пеклом, після яких мало-хто виживав. Не був винятком і Омський виправно-трудовий табір, у якому опинився тридцятирічний закарпатський священик Іван Марґітич. Про його табірне життя найбільше дізнаємося із неопублікованих спогадів Михайла Коперльоса, які частково ввів до наукового обігу Володимир Кришеник: «Їжі – завжди мало, й така препаскудна. Звичайно виголоднілі в'язні спали у вихолоджених бараках не більше чотирьох годин. Згодом трохи полегшало, як почали працювати на цегельному заводі… Ще затемна виходили на роботу колоною, навкруг охоронці з вівчарками. Якщо ступив два кроки вбік, чи ж упав знесилений – стріляли в нещасного без попередження. Мертве тіло кидали на машину, що завжди їхала позаду колони. Верталися так само, коли вже стемніє…Важкою провиною вважалося, якщо в'язні розмовлятимуть про певні політичні речі. За таке враз могли продовжити табірний термін на 5 років. Марґітич був обережний і якщо розводив такі розмови, то тільки зі своїми найближчими друзями. Він єдиний поміж них, хто твердо був переконаний – це їх лихо довго не триватиме. А ще мовив до своїх: фальшива держава, побудована на обмані й насильстві, довго не протримається. Казав: «Хлопці, лиш молімося Богу, і все скоро зробиться для нас інакшим». І сам він багато молився. З певної пори прокидався досвіту, аби дістатися таємного місця своїх молитов. Десь там ховав маленького формату Біблію. По закінченню робочої зміни

[71]Там само. С. 477.

знову ставав до молитви. За тими молитвами кілька разів не чув, як вдаряли в рейку, бо мали вже вести в'язнів до табірних бараків. Наглядачі знаходили Марґітича, безжалісно били, довго копали ногами. Потім кидали в карцер – бетонну клітину розміром півтора на півтора метра, висотою 2 метри. Там одна лиш бетонна приступка для сидіння. Так тримали його кілька днів без їжі. Хоч у ту пору Марґітич часом перевиконував виробничу норму, жодних поблажок за це не мав»[72].

Смерть Сталіна в березні 1953 року призвела до деякого полегшення табірного режиму. Замість ненормованої праці – восьмигодинна. Покращилося харчування в'язнів, навіть з'явилися постільні речі, додали другу ковдру в зимну пору. Дозволяли купляти їжу. З цим виручали раніше вільнонаймані працівники, приносили пшеницю (в зернах). З неї в цегельні таємно варилася каша та пеклися коржі. Іван Марґітич розповідав О. Гаврошу про пом'якшення вимог під час виконання табірної норми: «Я виконував 30%, а мені записували 153%. Бригадир просив: «Хлопці, тільки не сидіть, а рухайтеся. А на папері діло буде». Ніхто нічого не перевіряв. Для начальства головне, аби проценти були написані…»[73]. Про певне розслаблення табірних властей після кончини диктатора свідчив і епізод, про який згадав М. Коперльос: «Табірний Великдень. Зібралося в неділю близько трьохсот, усі українці. Великий коридор, шириною в два метри та сто метрів завдовжки, вщерть заповнений людьми. Взяли все, що мали з їжі, принесли пасочки, таємно випечені в робочому приміщенні. Тривала святкова молитва. Відправу служили єп. Хіра та о. Марґітич. Хоч в'язнями виставлено варту, але якимось чином до коридору проник начальник табору Громов. Коли ж увидів таку кількість людей, злякався і тільки спромігся сказати: «Тс…, потише»[74]. 6 вересня 1955 року Іван Марґітич опинився на волі. В. Худанич притримувався думки, що цьому посприяв батько священика, який за порадою о. П. Мадяра почав клопотати, аби сина звільнили.

Повернувшись із таборів, знесилений і хворий, Іван Марґітич шукав собі роботу, аби якось прожити. Єдиним місцем, де його прийняли, був колгосп у рідному селі. Виконувати свої душпастирські обов'язки міг тільки таємно і вночі. У цьому відношенні він не був якимось винятком, такою була доля всіх священиків Української Греко-

[72]Кришеник Володимир. Людина грунту і віри. https://1939.in.ua/genereal/ljudyna-gruntu-i-viry/
[73]Гаврош О. Закарпатське століття: ХХ інтерв'ю (Інтерв'ю І. Марґітича О. Гаврошу). http://biblioteka.uz.ua/elib/gavrosh/20inter/20inter.htm
[74]Кришеник В. Названа праця.

Католицької Церкви, яка продовжувала діяти в підпіллі, залишаючись «Катакомбною церквою». В таких умовах Івану Марґітичу довелося діяти більше тридцяти років, щодня ризикуючи знову бути ув'язненим, а можливо (як це сталося з о. Петром Оросом) і втратити життя. Він не обмежувався душпастирською роботою в рідному селі, часто відвідував Рахівщину, Міжгірщину, Тячівщину, Хустщину, Мукачівщину та інші райони Закарпаття. Сьогодні важко навіть собі уявити, скільки Іван Марґітич провів хрещень, вінчань, похоронів. Будучи на чітких позиціях єдності Української Греко-Католицької Церкви, навів дружні відносини із священиками Івано-Франківської та Львівської областей. Не забуваймо й той факт, що КДБ нікуди не поділося, а його агенти уважно стежили за кожним кроком ревного священнослужителя.

Іван Марґітич, піклуючись про підготовку майбутніх священиків, відкрив у грудні 1981 р. в с. Боржавському підпільну Греко-Католицьку семінарію. Нерідко він чув на свою адресу песимістичні докори: навіщо це робити, якщо не пощастить дочекатися результату в державі войовничого атеїзму. Та він вірив, що такий час обов'язково настане: «Хлопці, прийде час – вас буде дуже треба». А коли бачив їхній страх, казав: «Нас не заарештують ніколи, от побачите»[75]. Ці слова необхідно розцінювати не лише як інтуїцію І. Марґітича та віру в те, що Україна, а в ній і церква, стануть вільними. Такі висловлювання належали досвідченому конспіратору з величезним досвідом. До того ж він був обережним, щоб також не постраждали невинні віряни, якщо станеться провал.

Семінарія Івана Марґітича перебувала в центрі наукового дослідження магістра Валерія Купчака, який звернув увагу на той факт, що майбутній єпископ за час підпілля виховав 12 семінаристів: «Навчання проводилося переважно по буднях після робочого часу до півночі, оскільки наступного дня потрібно було йти на роботу і бути весь день на ногах. У святкові дні – зранку, коли ще темно було, всі кандидати збиралися у вибраному місці, а після зустрічі мали Службу Божу, після чого могли провести решту дня з отцем»[76]. Своїми спогадами про діяльність Боржавської підпільної семінарії поділився також о. Іван Костак: «Викладачі в цій семінарії були отець Іван Марґітич, в основному він проводив всі заняття, іноді приходив на

[75]Костак Іван. Подяка Богу з нагоди перших свячень у Боржавській підпільній семінарії. https://1939.in.ua/memoirs/o-ivan-kostak-podiaka-bohu-z-nahody-pershykh-sviachen-u-borzhavs-kiy-pidpil-niy-seminarii/

[76]Купчак Валерій. Особливості формування греко-католицького духовенства у часи підпілля УГКЦ. Магістерська робота. Львів, 2019. С. 41.

реколекції отець Павло Мадяр ЧСВВ і приймав іспити отець Антоній Мондик ЧСВВ. На початку всіх семінаристів було чотирнадцять, потім двоє відійшли, мали на то свої причини, але таємницю цієї семінарії тримали до кінця підпілля. Лекції проходили два-три рази в тиждень… Звечора розпочиналася Свята Літургія, після неї лекції десь до другої години, а іноді й до світанку, після чого кожен ішов на свою роботу. В неділі і свята збиралися ранком, коли ще було темно і до вечора. Вночі найкраще було збиратися і розходитися з огляду на таємничість цих сходин. Про підпільну семінарію знали тільки жінки кандидатів до священства і дуже обмежене коло близьких, яким могли довіряти. Зустрічі відбувалися в приватних будинках самих кандидатів. Найчастіше зустрічалися в хаті Івана Бровді, батька п'ятьох семінаристів, а також, іноді в інших кандидатів, бо коли приходили сини до батька – було менше підозри. Як могли там переховувалися. Дуже часто обдумували як це робити, щоб менше привертати уваги до цих зустрічей»[77]. Ніколи не ховався тільки Іван Марґітич, який полюбляв у своє оправдання говорити: «Не бійтесь, мене не видять, мене Бог сокотить». За більш ніж тридцятирічний період душпастирської роботи в підпіллі його тільки один раз засікли органи безпеки, що дало право окремим історикам назвати Івана Марґітича невловимим.

Іван Марґітич ніколи не втрачав надії, завжди вірив, що настануть кращі часи. Він був одним із найбільших оптимістів серед закарпатських дисидентів. У тодішньому Радянському Союзі ситуація докорінно почала змінюватися лише в другій половині 80-х років, у часи так званої «горбачовської перебудови». Уперше заговорили про можливу легалізацію Греко-Католицької Церкви, хоча тодішній радянський режим не бажав йти на радикальні зміни. Незважаючи на нові віяння, КДБ продовжувало виконувати роль головного гальма на цьому шляху. Попри всі перепони органів державної безпеки Іван Марґітич став членом першої делегації УГКЦ, яка відвідала в 1987 році Москву та взяла участь у напівлегальній прес-конференції, на якій були присутні кореспонденти дев'яти країн. Завдяки Марґітичу та іншим членам української делегації світ почув правду про довгі роки поневіряння і боротьби греко-католицьких священиків за свою віру.

Надзвичайно важливим і пам'ятним для Івана Марґітича був день 10 вересня 1987 року, коли владика Софрон Дмитерко висвятив його на єпископа Мукачівської Греко-Католицької єпархії. У сані єпископа І. Марґітич 7 січня 1989 року першим серед греко-католицьких

[77]Костак І. Названа праця.

священиків відправив угорське богослужіння в церкві в Шаланках. Врахуйте, що ця історична подія відбулася ще задовго до офіційної легалізації церкви. У червні 1990 року Іван Марґітич разом із І. Семедієм та Й. Головачем взяли участь у синоді ієрархії УКЦ в Римі, під час роботи якого відбулася зустріч з Папою Іоаном Павлом ІІ. Святіший отець спеціальною буллою в січні 1991 року призначив І. Марґітичу титулярну єпископську столицю Скопеленську в Емімонті та іменував його єпископом-помічником Мукачівсько-Ужгородського єпископа Івана Семедія[78].

Владика радо зустрів проголошення України незалежною державою. Про те, що це колись відбудеться, він вірив завжди. Вірив тоді, коли в березні 39-го просив зброю для захисту Карпатської України, терпів тортури в угорській катівні Ковнер, обрав важкий хрест священика Греко-Католицької Церкви проти якої комуністична система оголосила жорстоку війну. Але він не опустив руки, вистояв. Він ніколи не скаржився, що обрав цей тернистий шлях. З проголошенням Україною незалежності він не припинив боротьбу. Він до останнього подиху захищав рідну церкву й українську мову, ніколи не мирився з проявами сепаратизму серед окремих представників політичної та духовної еліти Закарпаття. Владика завжди був великим соборником і великим українцем. І по сьогодні актуальними залишаються його слова-настанови: «Єдність народу – це та велика сила, яку ніхто й ніщо не зможе перемогти. Тому нас стараються всіляко роздроблювати: і на різні, хоч і подібні між собою релігії, і на численні, хоч загалом дуже схожі партії тощо. Не можна вважати патріотами тих людей, які сяк-так сприяють роздробленню»[79]. Важко щось додати до цих настанов народного єпископа. Єдине, що спадає на думку – аналогічні розмисли митрополита Андрея Шептицького: «Як довго не буде між нами християнської єдності, так довго й найслабший противник буде від нас сильніший. Як довго у національних справах більше пам’ятати будуть українці на власне індивідуальне добро, так довго загальна справа не буде могти успішно розвиватися»[80].

---

[78]Худанич В. І. Сподвижник віри, патріот Срібної землі. Реабілітовані історією: У двадцяти семих томах. Реабілітовані історією. Закарпатська область: У двох книгах. Ужгород: ВАТ «Видавництво «Закарпаття», 2004. С. 478.

[79]Маргітич Іван. Християнство і культура українських Карпат. https://1939.in.ua/genereal/khrystyianstvo-i-kul-tura-ukrains-kykh-karpat/

[80]Цит. за: Белей Л. Ще раз про Sui Juris Мукачівської Греко-Католицької Єпархії: примара чи надбання колоніального минулого. «Ви не вмрете, єпископе Іване…». Діяльність громадськості Закарпаття за єдність Греко-католицької церкви в Україні, возз’єднання Мукачівської єпархії з УГКЦ, богослужіння українською мовою. Збірник статей / Упорядник Володимир Піпаш.

У більш давні часи нашої історії роль поводирів виконували підлітки, які супроводжували немічних, нерідко сліпих людей, частіше кобзарів. Часто-густо трапляється так, що цілому народу чи окремій його гілці, необхідна підтримка поводирів. Вони постійно повинні супроводжувати і націлювати людей, які втрачають віру, впадають у паніку, опускають руки та не вірять у власні сили. Таким духовним поводирем для закарпатських русинів-українців у XIX столітті був наш Будитель Олександр Духнович, а в 30-40-х роках XX століття Августин Волошин і Теодор Ромжа. Всі вони були духовними особистостями, яких любив і поважав український народ Закарпаття. До таких поводирів у найскладніший період існування Греко-Католицької Церкви, коли йшлося про її життя і смерть, ми справедливо також зараховуємо Івана Марґітича, якого ще за життя закарпатці назвали Народним єпископом. Він навіть у кращі світи від нас відійшов так, як це личить духовному лідеру – під час Служби Божої у с. Пилипець на Міжгірщині. Будучи людиною надзвичайно скромною, він за життя так і не був належним чином оцінений державою, за незалежність якої боровся впродовж всього свого життя. Першою державною нагородою – орденом «За мужність» – Україна його нагородила посмертно у лютому 2004 року. Незважаючи на визнання його церковних заслуг Апостольською Столицею, про що свідчить титул єпископа-синклера, Іван Марґітич скромно проживав у рідному селі Боржавському, де його всі знали і поважали. Сюди до нього навідувалися його побратими-дисиденти, відомі державні діячі, а найчастіше – прості односельчани, для яких він був незаперечним авторитетом. Він не побудував собі величного палацу, бо вважав це неприйнятним, зате доклав чимало зусиль, щоб у рідному Боржавському була споруджена велика, гарна, в українському стилі церква, якій чудову поезію присвятив Карло Копинець:

Ужгород: Видавництво Олександри Гаркуші, 2017. С. 26. Більш детальніше див.: Шептицький Андрей. Пастирські послання 1899–1914 рр. Т. I / Упорядники: Оксана Гайова, Роман Тереховський. Львів: Фундація «Андрей»; Видавничий відділ «Артос», 2007. L+1014 с.; Шептицький Андрей. Пастирські послання 1918-1939 рр. Т. II / Упорядники: Оксана Гайова, Роман Тереховський. Львів: Фундація «Андрей»; Видавничий відділ «Артос», 2009. XII+1014 с.; Шептицький Андрей. Пастирські послання 1939-1944 рр. Т. III / Упорядники: Оксана Гайова, Роман Тереховський. Львів: Фундація «Андрей»; Видавничий відділ «Артос», 2010. XXXII+828 с.; Шептицький Андрей. Пастирські послання. Спільні пастирські послання. Т. IV / Упорядники: Оксана Гайова, Роман Тереховський. Львів: Фундація «Андрей»; Видавничий відділ «Артос», 2013. XIV+1194 с.

«Ви не вмрете, єпископе Іване,
І не тому: що я цього не дам.
Бо ж я не Бог. І мій кінець настане,
А Вам не дасть таке зробити Храм
В Боржавському…
Хоч будуть Главосіки…
Як і були… О вірте, не тому!
Бо там душа залишиться навіки,
Яку вдихнули Ви натхненно в мур,
І він віки стояти буде й буде –
Для вічного не є в зашкоді час.
І помолитись Богу йтимуть люди,
І при добрі завжди згадають Вас.
Залишитись у просторі і часі
Не кожному на світі цім дано,
Але в селі стояти буде красень –
Святої віри й правди знамено.
Стояти буде, мов надійна зміна.
Що виросла з ласкавої руки,
І да святиться в ньому Україна!
І хай народу служить на віки!»[81].

Нам пощастило, що ми бачили і мали можливість спілкуватися з цією Великою Людиною, жили в епоху єпископа Івана Марґітича. Він мав право давати поради, адже прожив довге і багатостраждальне життя. Владика радів і терпів разом із своїм народом, який упродовж віків торував шлях до свободи і незалежності. Разом з тим, ми у великому боргу перед єпископом Іваном Марґітичем. Його багатогранне і неординарне життя, служіння Богу і людям ще належним чином не вивчено і не досліджено. Прийшов час ґрунтовно висвітлити його життєвий шлях на основі численних документів, які розпорошені по різних архівах. Варто зібрати до купи і видати окремим виданням ті численні його статті, доповіді на різноманітних наукових і релігійних форумах, адже вони не втратили актуальності і по цей день. Можливо, сьогодні, коли Україна переживає не найкращі часи у своїй історії, нам

[81] Копинець Карло. Боржавське диво. «Ви не вмрете, єпископе Іване…». Діяльність громадськості Закарпаття за єдність Греко-католицької церкви в Україні, возз'єднання Мукачівської єпархії з УГКЦ, богослужіння українською мовою. Збірник статей / Упорядник Володимир Піпаш. Ужгород: Видавництво Олександри Гаркуші, 2017. С. 88.

варто вкотре перечитати його думки, вивчити їх, збагнути весь глибинний смисл його ідей. Чим більше ми дізнаємося про такі визначні постаті нашої епохи, тим кращу і демократичнішу збудуємо Українську державу, яку єпископ Іван Маргітич так любив, і за яку віддав найкращі роки свого праведного життя.

Людина з легенди

(Короткий життєпис Івана Коршинського)

«Я ніби жартую з життям. Мені минає 81-й рік, а я сідаю писати спогади. Це зухвальство старої людини, скаже дехто. Можливо. Не перечу. Але зухвальство ненавмисне. Воно зумовлене обставинами мого життя. Їх (цих обставин) було багато. Тільки – не байдикування. За ним я тужу все своє життя. Але мати його не міг. Не міг або через насильство чорних сил моєї доби, або через добровільне «рабство» в копіткій, морочливій, суспільно-відповідальній, але духовно мені неорганічній праці. Тепер мені це легко сказати й навіть картати себе. Але тоді, в інших обставинах, коли я втягувався в ту чи іншу працю, вона здавалася мені найпотрібнішою, найактуальнішою. Така людська, а моя зокрема, вдача, і нема ради». Ці рядки належать видатному українському літературознавцю Іванові Костюку. Він їх написав у «Вступних роздумах» до своїх фундаментальних мемуарів «Зустрічі і прощання» (Київ: «Смолоскип», 2008). Сьогодні, коли повертаються із забуття імена письменників так званого «розстріляного відродження», завдяки спогадам Івана Костюка ми дізналися багато цікавого й маловідомого про Миколу Хвильового, Миколу Куліша, Івана Багряного, Остапа Вишню, Віктора Петрова (Домонтовича), Миколу Зерова та багатьох інших.

Визначний громадсько-політичний діяч Закарпаття, талановий лікар, науковець і публіцист, багаторічний в'язень московитських таборів Іван Юрійович Коршинський першу свою книгу спогадів «Сторінки життя. Мої гулагівські, лікарські, депутатські та громадські університети у спогадах, роздумах, бувальщинах, листах, публікаціях» (Ужгород: Ґражда, 2010) опублікував у 82 роки. Вона викликала величезний резонанс, про що свідчать численні схвальні рецензії та відгуки на неї. Завдяки цій книзі ми дізналися багато раніше невідомого про рух опору на Закарпатті в 20–30-х роках, про юнацтво ОУН, національно-визвольну боротьбу УПА, мали змогу більш детально познайомитися з такими яскравими постатями борців за незалежну Україну як Юрій і Микола Бандусяки, Федір Удичка і Микола Сулима, легендарний історик і в'язень гулагів Ярослав Дашкевич…

Мені випала велика честь не тільки особисто познайомитись з Іваном Юрійовичем, але й бути причетним до всіх наступних його книг мемуарного плану. Зокрема, двома виданнями (2004, 2008) побачила світ наша праця «Назустріч волі: Нариси історії визвольних змагань», на сторінках якої були поміщені всі наявні листи українського підпільника Федора Удички до Івана Коршинського. На моє прохання Іван Юрійович суттєво доповнив перше видання своїх мемуарів новими, раніше

неопублікованими документами. У 2011 році в ужгородському видавництві «TIMPANI» вийшла його книга «Скальпелем і пером: Факти, події, роздуми у дзеркалі преси», а в 2019 році видавництво «Ґражда» опублікувало найґрунтовнішу працю Івана Коршинського «Про незабутнє» з присвятою автора своїм тячівським землякам.

На людину, яка пише спогади, нерідко дивляться як на особистість, що вичерпала себе. Саме таким чином колись відреагував на пропозицію написати мемуари про Івана Франка і «Молоду музу» славетний український поет Микола Вороний: «Так… Можливо, що треба буде про це розповісти… Але, молодий чоловіче, – раптом з притиском мовив він, – невже ви думаєте, що я як поет викінчений? Що я – поетичний труп і мені залишилося писати тільки мемуари?». У передньому слові автора до книги «Про незабутнє» Іван Коршинський навів фрагмент із «Заповіту» Ліни Костенко: Тим людям, яких ти на світі бачив, Тим думам, якими свій шлях позначив, Всьому, що в серце прийняв ти, брате, Яке ж воно право мовчати?

Так, він не мав права мовчати… «І насамперед хочеться поділитися спогадами, – писав Іван Юрійович, – що пов’язані з національно-визвольним рухом у Закарпатті за незалежність України. Звичайно, хочеться додати також роздуми про події, пережиті мною. Із вдячністю Всевишньому, мушу сказати: все, що випало мені за життя, я завжди прагнув узгоджувати з Його волею. Дуже хотілося б, щоб читача, особливо молоду генерацію, що з’явилась на світ уже в незалежній Україні, не вабило тоталітарне минуле, продовжене комуністичним режимом, з яким я аж ніяк не збирався миритися». Важливість і актуальність цих думок справжнього українського патріота важко переоцінити.

Він ще юнаком взяв активну участь у підпільному русі опору – не хотів змиритися із запровадженням на його рідному Закарпатті більшовицького тоталітаризму. Очевидно, немалу роль зіграла в цьому і його участь у молодіжній організації «Пласт». Уже в десятирічному віці він очолює в рідному селі «вовченят», майбутніх повноцінних пластунів. Самоусвідомивши себе переконаним українцем ще в часи Карпатської України, він у другій половині 40-х років перетерпів нелюдські знущання та поневіряння за свої політичні погляди. Однак, попри все, вистояв… Відомий закарпатський хірург, кандидат медичних наук, доцент Ужгородського національного університету, заслужений лікар України, народний депутат України другого скликання, багаторічний в’язень сталінсько-берііївських таборів, Почесний

громадянин Ужгорода і керівник Закарпатської крайової організації політв'язнів і репресованих Іван Юрійович Коршинський. Він – наче людина з легенди, яка ніколи не діяла всупереч своїй совісті, яка належить до когорти борців за свободу, яких шанобливо називають «в'язнями сумління» …

Іван Юрійович Коршинський народився 5 червня 1928 року в с. Буштино Тячівського району Закарпатської області (Тячівський округ Чехословаччини) в селянській родині. Один із його біографів звернув увагу на величезний вплив батьків на майбутнє формування особистості героя нашого нарису. «Батько був шанованою в селі людиною, організатором і активістом місцевого осередку «Просвіти», просвітянської читальні, духового оркестру, пожежної дружини, якою керував упродовж багатьох років, – писав Павло Федака, – мати – з патріотичної, знаної просвітянської родини Василя Стана, очолювала жіночу секцію сільської «Просвіти», навчала жінок і дівчат кухарити, бо сама була неперевершеною майстринею в царині народної кулінарії». У спогадах Іван Коршинський згадав добрим словом своїх сестер і брата. «Сестра Юлина, – писав він, – навчаючись у сільській народній школі вдома та в Тячівській горожанці, була активною пластункою, співала в хорі. По закінченні так званої «горожанської» школи працювала секретаркою-машиністкою в Буштинській лісівничій конторі, під час Карпатської України була делегаткою молодіжного з'їзду в Хусті. Брат Юрій, людина порядна, жартун і весельчак, по закінченні сільської школи навчався в гімназії в Празі, потім у Хусті, закінчив торговельний технікум в Ужгороді, працював у сфері громадського харчування на Тячівщині».

Дитячі роки Івана Коршинського збіглися з величними подіями в житті закарпатських українців, адже наприкінці 30-х років Августин Волошин проголосив незалежність Карпато-української держави. Ця подія не могла не вплинути на юнака. Серед тих, хто самовіддано і беззастережно утверджував рідну державу і боровся за неї в 1938–1939 роках, був 22-річний учитель народної школи в Буштині Дмитро Маснюк. «Мені пощастило зблизька пізнати Д. Маснюка не лише тому, що батьки наші були сусідами й кумами, – пригадує І. Коршинський, – а й як талановитого педагога, котрий тоді вів наш 5-й клас у народній школі… Буштино процес українізації зустріло з великим піднесенням. У школах була впроваджена українська літературна мова, чому активно сприяв молодий директор В. Лях. Працював драматичний гурток, який готував цікаві патріотичні програми до різних свят, посилила свою

діяльність молодіжна організація «Пласт». У процесі навчання неабияка увага приділялася вивченню історії нашого краю, історії України-Руси. Завдяки нашому вчителеві був створений учнівський кооператив, де можна було придбати майже все необхідне для навчального процесу, а керували кооперативом самі учні. На крамницях, школах, установах села з'явились українські вивіски…

Щовечора в центрі села збиралося чимало людей, переважно молоді, обговорювали всі насущні події. Час від часу приїздив до нас із Хуста – тодішньої столиці Карпатської України – хтось із керівників уряду… Пригадується й одне віче на площі серед села, на так званій толоці, де зійшлося майже все село. Перед великою ватрою, що освічувала все навколо, з палкими промовами виступали активісти села. У кожному виступі звучали патріотичні заклики на підтримку Карпатської України… Мітинг супроводжувався патріотичними піснями, а на початку і в кінці звучали гімн «Ще не вмерла Україна» і молитва «Боже великий, єдиний».

Мені, 11-річному хлопчикові, дуже врізались у пам'ять ті події. Ми, учні школи, брали посильну участь у всіх заходах. Ми тоді вже знали і разом з іншими співали і згадані гімн та молитву, і січові та стрілецькі пісні, які до сьогодні добре пам'ятаємо».

Короткочасне існування Карпатської України зробило величезний вплив на формування національної самосвідомості сотень і тисяч закарпатців, які пройшли своєрідну еволюцію від карпатських русинів до закарпатських українців. Це твердження повною мірою стосується Івана Коршинського, на очах якого Карпатська Україна переживала велич державотворення і трагедію поразки.

Через багато років Іван Юрійович в одному зі своїх інтерв'ю згадає події кінця 30-х років у Карпатській Україні: «Мимоволі спадали на думку окремі сумні моменти, пов'язані з подіями 14–18 березня 1939 року. Особливо тоді, коли гучномовці перелічували імена сотень загиблих у боях за щойно проголошену Карпато-українську державу. Світ повинен знати, і це треба повторювати, що саме оборонці Карпатської України першими збройно виступили проти фашизму, який оволодів Німеччиною, Італією, а згодом перекинувся і в Угорщину. Сумно, що в цьому бою багато молоді загинуло і чимало розстріляно. Дехто любить повторювати, що студентів силою заганяли в бій. Але колишній студент Севлюської учительської семінарії Антон Коцка розказував, що перед тим, як посилати їх у бій, учитель Іван Голота всіх вишикував і після короткої промови сказав: «Я вас у бій силою не

посилаю. Піде той, хто сам цього бажає». І тільки тоді всім охочим він видав рушниці з п'ятьма набоями…

Пригадалася мені й мудра політика президента Карпатської України Августина Волошина. Адже він зумів об'єднати всі партії на Закарпатті в Українське Національне Об'єднання (УНО). Відтак цим було досягнуто чудового результату на виборах до Сойму Карпатської України. Так хочеться, щоб ця мудрість Августина Волошина влилася в серця наших політиків. Шкода, але вони не хочуть зрозуміти, що без об'єднань, домовленостей, розумних компромісів можуть загубити і саму незалежність України». Це слова досвідченого політика і великого поборника соборності та незалежності України. З одного боку, це спогади про Карпатську Україну – один з етапів українського державотворення в ХХ столітті, а з другого – поради як врахувати уроки Карпатської України та зберегти сьогодні нашу незалежність.

Відповідаючи на запитання журналістки Наталії Каралкіної, як він ставиться до проблеми автономії Закарпаття і чи турбує його ця проблема, Іван Юрійович лаконічно відповів: «Турбує, але не думаю, що вона потрібна». У його книзі «Сторінки життя» є такі рядки: «Для тих, хто недооцінює участь у національно-визвольному русі моїх земляків, наведу витяг із судового вироку ковнерівського процесу в липні 1942 року, де йдеться про мету та завдання, що їх ставили вони перед собою: «Підсудні проголошували, що Закарпаття завжди було українською територією, такою і залишиться. У зв'язку з цим Закарпаття, якщо треба, то збройним і революційним шляхом, необхідно відірвати від Угорщини і приєднати до України». Ось більш розлога відповідь на питання: автономія Закарпаття чи наш край – складова частина соборної Української держави. Іван Коршинський завжди був і залишається на чітких державницьких позиціях стосовно державно-правового статусу рідної землі.

Іван Коршинський особисто знав багатьох будівничих Карпатської України, про багатьох із них він опублікував ґрунтовні наукові дослідження та спогади. Назвемо лише деякі: «Творення Карпатської України та її вплив на подальшу боротьбу за незалежність України», «Дмитро Маснюк – комендант Буштинської Січі», «Головний комендант січовиків [Дмитро Климпуш]», «Неповторний героїзм Дмитра Климпуша – головного коменданта «Карпатської Січі», «Засуджений до розстрілу [Михайло Орос]», «Карпатська Україна: наперекір гітлерівським планам». Іван Коршинський знав і високо цінував родину Бандусяків та неодноразово писав про їх внесок у

національно- визвольну боротьбу закарпатських українців. Надзвичайно щирим і емоційним був виступ Івана Коршинського під час прощання з Миколою Бандусяком – одним з останніх визначних діячів Карпатської України: «Дорогий наш друже і побратиме Миколо! З глибоким сумом і болем у серці разом із Вашою родиною сприйняли ми сумну вістку, що Ви покидаєте нас, Ви, на кого ми постійно орієнтувалися, ким пишалися, починаючи від мужнього, волаючого до боротьби голосу, а ж до вашої стрункої постаті, увінчаної непокірливою з орлиним поглядом головою. Ми ніколи не забудемо, як в кінці 80-х на одному з велелюдних віче свій палкий виступ саме Ви вперше закінчили словами «Слава Україні!». Після тривалого, нав'язаного нам різними режимами сну від цих слів одним стало моторошно, інші, з тривогою почали оглядатися, але переважна більшість дружно відповіла Вам «Слава!». Усе своє життя разом зі своїми відважними братами Ви були на передовій визвольної боротьби за незалежну Україну, за що лиха доля нагородила вас усіх тюрмами, таборами, переслідуваннями. Та лише Вам поталанило дочекатися вільної, незалежної України. Брат Дмитро в 1945 році за тоталітарного більшовицького режиму загинув на Верховині у нерівному бою, брат Юрко за участь у підпільній боротьбі став довголітнім каторжником таборів ГУЛАГу, у Сибіру й загинув. Перефразовуючи слова поета, про них можна сказати: «Коли ви вмирали, вам дзвони не грали» …

Про Хустську гімназію, у якій Іван Коршинський сформувався як національно свідомий громадянин, пригадує неодноразово. Так, у виступі, виголошеному на науково-практичній конференції з нагоди 70-річчя заснування Хустської гімназії, він відзначав: «Як не пом'янути свій клас, у якому 1941 року навчалось 27 учнів? З тих, що навчалися з нами, була заарештована і засуджена за політичними статтями, відправлена в сибірські табори, страшно навіть подумати, третина гімназистів. А саме: Іван Андришин, Богдан Ващишин, Іван Горинецький, Василь Микита, Василь Новак, Михайло Сочка, Федір Удичка, Іван Чонка. Спіткала гірка доля багаторічного політв'язня і мене. Усі на слідствах були незламними й непоганьбленими. Особливим у мужній непохитності й твердості видався Іван Чонка з Бедевлі – його воля й незламність дивувала і найжорстокіших мучителів. Одинадцятий наш однокласник, а з Буштина шостий, що брав участь у політичному русі і боротьбі, Петро Паращинець, трагічно загинув. Справді є кого поминати і перед ким схиляти голову!».

Іван Коршинський завжди розглядає історію Хустської гімназії крізь призму багаторічної боротьби українського народу за незалежність на фоні всієї України. У цьому й полягає його соборність, а не провінціалізм та ізольованість. «Розумію, – констатує він, – що далеко не все і не про всіх випускників нашої гімназії, побратимів студентської пори, свідомих патріотів, вірних синів України, було сказано. Та безсумнівним лишається одне: репресії, суди, табори та переслідування молодих були ознакою того, що високий дух непокори, прагнення до незалежності України жив і живе на Закарпатті, і його ні що не в силі зламати. Тож слава нашій незалежній Україні, вистражданій багатьма поколіннями!». Іван Коршинський рішуче не погоджується з тими істориками, які акцентують увагу тільки на фабрикуванні справ співробітниками радянських органів безпеки. Адже так заявляючи, вони, власне, заперечують існування цілеспрямованого руху опору проти тоталітаризму в Україні, доводять випадковість цілого ряду судових процесів та арештів. Неможливо не погодитися з твердженням багатолітнього в'язня радянських таборів: «Тодішня влада добре знала, що потенційний ворог той, кого треба ізолювати, навіть згубити. Не випадково не в одного із засуджених до справи додавалася приписка-наказ: «совершенно секретно». Що під цим розумілося? Скористаюся випискою із книги «Лихо з розуму» В. Чорновола: «Багатолітнє тримання в таборах «окремого» режиму – це повне фізичне й моральне обернення людини в тварину, знищення людини». З «окремого» режиму на «суворий» переводили, якщо в'язень відмовлявся від своїх минулих поглядів».

1946 рік. Закарпатські українці щойно відсвяткували возз'єднання краю з ненькою-Україною, тішилися майбутнім. Щасливий Василь Гренджа-Донський, який усе своє життя присвятив боротьбі за незалежність і соборність, проживаючи в Чехословаччині, заявив: «… Дуже помиляються ті панове, що думають, що я… лаятиму нинішню українську владу. Ні, панове!.. Україна мені рідна, мила, Україна мені дорога, хоч би вона звалася навіть і радянською, але вона після 300-літньої неволі встала і живе! Україна є і 40- мільйонний народ, який, добившись до своєї рідної культури, не загине, а піде своїм шляхом». Такої думки дотримувався й Іван Коршинський.

Він у 1945 році закінчив на відмінно п'ятий клас Хустської гімназії і тепер, під час літніх канікул, трудився на батьківському обійсті, в Буштині. Але 3 липня до мирної хатини Коршинських завітали «непрошені гості» …

Цю подію яскраво описав у своєму нарисі «Табірна призма доктора Коршинського» визначний закарпатський журналіст Михайло Бабидорич. Отож надамо йому слово: «Третього липня на світанні родину збудили незнайомі люди в супроводі місцевого міліціонера.

– Будет обыск, – оголосив старший.

Що таке «обыск» зрозуміли аж тоді, як пришельці стали трусити і перевертати все, що можна перевернути. Великий «труд» закінчився тим, що взяли книжечку, придбану ще за Чехословаччини.

– Ты пойдешь с нами! – вказали на Івана.

Лише в Хусті зрозумів, що заарештований. Оглядав закривавлену долівку, стіни тюремної камери і ніяк не міг збагнути причини арешту. Повертаючись до ув'язнення, Іван Юрійович згадує, що сам арешт не був для нього несподіванкою, але й не розраховував на нього, бо вважав, що пов'язана з підпіллям робота проводилася дуже обережно, строго конспіративно. Відмовився і від пропозиції Юрія Бандусяка, який очолював у той час службу безпеки в проводі Закарпатського ОУН, виїхати за кордон… Напередодні арешту, згадує Коршинський, їдучи на велосипеді в рідному селі, помітив двох незнайомців, які дуже приглядались до нього. Запідозривши небезпеку, поїхав іншою вулицею до Василя Новака, побратима з підпільної роботи, і попросив його забрати валізу з нелегальною літературою. На щастя, своєчасно, бо вночі його арештували. Уже коли повернувся з таборів ГУЛАГу, згадує Іван Юрійович, то його брат Юрко, з яким він тої ночі разом спав, розказав йому, що з валізи він і для себе дещо взяв та що під час обшуку місцевий міліціонер на прізвище Мартин знайшов у нього синьо-жовтий прапор і фотокартку Степана Бандери. Звичайно, брат перелякався. Та міліціонер виявився порядним, зробив вигляд, що нічого не помітив. Він і до сьогодні має авторитет у селі.

– Так ты признаешься или нет?!

Не чекаючи відповіді, катували способами, яких ніколи б не вифантазував. Три дні. На четвертий посинілого й безсилого відвезли до Ужгорода разом із буштинцем Миколою Гаврилком, заарештованим того ж дня, Дмитром Калиничем із с. Велятино та Магдалиною Богдан із Хуста, учасницею підпілля. Уже в Хусті вона призналась, що через Коршинського передавала в підпілля записки (їх вислідили в натовпі коло церкви). Однак сімнадцятирічний юнак відмовився від зв'язку з підпіллям так само, як і від інших обвинувачень. Після приїзду в Ужгород вночі вже стояв перед слідчим. Перші години той присвятив навчанню, як слід стояти, сидіти, повертатися, відповідати на запитання,

як звертатися до нього, «гражданина следователя Зудова». Урок був складним: кожен прорахунок виправлявся тим, що з носа або вуха вив вужівку… А як і це на високу етику не підносило, висмикував з вразливих місць волосся. Довівши, що підслідний ніщо і навіть менше, під кінець заняття сказав:

– Если будешь говорить правду – выпустим, если будешь врать – сгноим! Щоночі, змінюючись, слідчі Гаврилов, Зудов і ще якісь вимагали признати: допомагав бойовикам ОУН. Заперечував. За «опір» мав карцерний режим; найжахливіше бути наодинці з самим собою впродовж п'яти тижнів. Кожен день невмолимо добивав його – вночі допити, вдень заборона відпочивати і постійний голод – на добу кілька ложок каламутної юшки і шматочок хліба, ніяких звісток від батьків. На дев'ятий тиждень втрачав здатність мислити, реагувати на приниження, нечувані досі матюки, хижі вправи, від яких тріщав мозок. Коли через дев'ять тижнів випустили, не вибачившись, наказали нікому не говорити, де був, про що з ним говорили, що робили, інакше повернуть…». Іван Коршинський був переконаний, що на цьому все не закінчилось. Знав, що з часу свого першого арешту він вже назавжди для радянської влади залишився «неблагонадійним елементом». Невдовзі в цьому переконався…

У 1947 році Іван Коршинський поступив на медичний факультет Ужгородського державного університету. Лекції, практичні заняття, посилена робота щодо ґрунтовного вивчення медицини. Однак, навчаючись на другому курсі, у жовтні 1948 року просто на практичному занятті з фізіології був повторно арештований. Згодом Іван Юрійович розповідав журналістці Наталії Каралкіній: «Викладачка не хотіла мене відпустити з аудиторії, але підійшов секретар парткому факультету, щось їй шепнув, після чого вона подивилася на мене й сказала: «Ідіть, Коршинський». Через роки, уже працюючи доцентом університету, я розговорився з цією викладачкою про колишні часи. Запитав її: «А у вас із занять нікого не забирали?» – «Так, забирали», – відповіла вона й почала описувати той випадок. Питаю: «А я схожий на того студента?» Вона глянула на мене схвильовано: «Ваня, та то ти був?».

Гортаємо пожовклі сторінки судової справи Івана Коршинського: «Я, зам. нач. отделения следственного отдела УМГБ Закарпатской области старший лейтенант Зудов, рассмотрев поступившие материалы о преступной деятельности Ягнюка Иосифа Михайловича, Васко Стефана Юрьевича, Коршинского Ивана Юрьевича, Андришина Ивана

Дмитриевича, Тракслера Петра Петровича, что (повторення усіх цих прізвищ) являются участниками антисоветской организации украинских националистов, подозреваются в совершении преступлений, предусмотренных ст. ст. 54-1а и 54-11 УК УССР, постановил: следственные материалы в отношении (знову перелік п'яти прізвищ) принять к своему производству. 19. 08. 1948 г. Зудов». Далі йдуть постанови про арешт, обшук, описи вилученого, в основному «націоналістичної літератури»; мали би бути фотографії «злочинців» у профіль та анфас, відтиски їх пальців, але… «ввиду отсуствия фотоаппарата и фотодактилоскопа» начальство постановляє: «разрешаю принять фотографии от арестованных», а відтиски пальців залишили до кращих часів.

Як проходили допити, на яких піддавали тортурам і моральному утиску Івана Коршинського та його побратимів, скрупульозно, із знанням справи, описав уже згадуваний Михайло Бабидорич у статті «Работворення. Спроба дослідження за кримінальною справою № 1135»: «Вимучений людською слабістю, раптом, виходиш на твердий ґрунт. Уперше в кадебістських справах читаю такі протоколи:

Вопрос: Коршинский, вы арестованы, как участник антисоветской организации украинских националистов. Расскажите, когда и кем вы были вовлечены в эту организацию?

Ответ: Участником антисоветской организации украинских националистов я никогда не являлся, и меня никто в нее не вовлекал.

Вопрос: Вы знали о существовании антисоветской организации украинских националистов в с. Буштино?

Ответ: О существовании в с. Буштино антисоветской организации украинских националистов я не знал и не знаю».

І так на всі запитання, що фактично є твердженнями, але бездоказовими, коли не брати до уваги самонаговір і плутані свідчення стукачів. Капітан Шовкопляс зривається: «…Вы лжете! Следствие требует дать правдивые показания о вашей принадлежности к ОУН!

Ответ: Я говорю только правду, вторично заявляю следствию, что в ОУН не состоял, не состою и ни к каким антисоветским организациям никогда не принадлежал».

Того ж дня з 15.30 до 17.00 Шовкопляс наскуб відповідей на одну неповну сторінку. Це були ті ж запитання, і ті ж відповіді, що й у першій половині дня. За винятком одного: «Назовите известных вам участников антисоветской националистической организации!».

Ответ: Участников антисоветской националистической организации я не знаю, потому и назвать их не могу».

Втомившись, Шовкопляс запропонував: «Расскажите свою биографию». Оце вже цікаво читати, хоч слідчий зажадав перерахувати весь склад 10-го класу середньої школи. Коршинський, виявилося, знав усі імена, роки і місяці народження, хоч список їх у КДБ давно був, і майже половина випускників уже сиділа за ґратами.

Протокол допиту 18 жовтня 1948 року початий о 22.00, закінчений о 2-ій годині. На підмогу Шовкоплясу прийшов Гаврилов.

«Вопрос: Вы намерены рассказать органам следствия о своей преступной деятельности?!

Ответ: Преступной деятельностью я не занимался, а поэтому никаких показаний дать не могу.

Вопрос: Напрасно скрываете! Ваши соучастники все рассказали, будете изобличены.

Ответ: Повторяю, я преступной деятельностью не занимался и никаких соучастников якобы по преступной деятельности я не имел и не имею».

Через «якобы» Гаврилову довелося переписувати протокол, бо це слово він опустив. Як згадує Коршинський, порвав він перший протокол із страшним обуренням і брудною лайкою.

Ввели одного із співучасників. Хотів глянути йому у вічі, підбадьорити поглядом, але той сховав очі і, ні разу не підвівши їх, наговорив те, що й на допитах. Як закінчив, Гаврилов наказав вивести його.

«Вопрос: Вы намерены теперь рассказать о своей преступной деятельности?

Ответ: По данному вопросу я ответил раньше, и других показаний дать не могу. Я слышал, что говорил допрошенный, но подтвердить не могу».

Так перед Коршинським пройшли і деякі інші «соучастники» і свідки; відповіді були тотожні. Гаврилов бісився:

«Можешь выкручиваться, как хочешь. А на 25 лет я тебе насребу», – повторив те, що говорив ще у 1945 році.

Тоді одержав відповідь:

– Это от вас не зависит.
– А от кого?!
– От Бога.

Слідчий вирячив очі, почав задихатися. Полегшив себе лайкою, матюками й погрозами. Тепер почув: «Ви мою думку знаєте». Очні ставки відбулися. А 23 жовтня пред'явили обвинувачення. Коршинський його спокійно відкинув, як надумане, фальшиве. Знову пішли ночі з допитами, в яких уже були з одного боку тільки крики, з другого спокій, заперечення.

6–7 грудня 1948 року військовий трибунал прикордонних військ Закарпатського округу засудив Й.М. Ягнюка на 25 років виправно-трудових таборів, чотирьох інших на 10 років кожного з п'ятьма роками поразки в правах…

Кожен із засуджених написав касаційну скаргу… Фахівці вищих судових інстанцій залишили на цих скаргах свої позначки-рекомендації: до Коршинського – «прекратить»; Андришина – «условно»; Ягнюка – «переквалифицировать»; Васка і Тракслера – «снизить» … Але 31 грудня військовим трибуналом Львівського прикордонного округу вироки всіх були «залишені в силі, без змін».

Ось таке завершення мав другий арешт Івана Коршинського. Глибокий психолог, яким, безперечно, був Михайло Бабидорич, уважно вивчивши три томи справи № 1135, зробив вагомі висновки: «Я зрозумів, чому саме Іван Коршинський піднісся до висот справжнього професіонала, лікаря-хірурга, вченого, кандидата наук, народного депутата України, батька чудових дітей, друга багатьох людей. Подиву гідно, як у 17 років гімназист (1945) стоїть перед енкаведистами, розмовляє на рівних, мислить логічно, відстоює себе спокійно, говорить аргументовано».

Цікаву оцінку діяльності Івана Коршинського можна прочитати на сторінках унікального збірника документів «Посилення політичних репресій проти мешканців Закарпаття на завершальному етапі його радянізації. 1947-1953 рр.» (Ужгород, 2016): «Показово, що найвищу міру покарання Військовий трибунал визначив серед інших учасників націоналістичного підпілля, яке існувало у Тячівському і Рахівському округах, саме Й.М. Ягнюку, тоді як з цього підпілля міг бути першим, як лідер, будь-хто. Зокрема, І.Ю. Коршинський, який уперше був заарештований ще 3 липня 1945 р. і залишався добре відомим органам МДБ як стійкий і морально підготовлений підпільник, чітко зорієнтований на необхідності відстоювання ідеї національного відродження України та соборності українських земель у єдиній і незалежній Українській державі. У липні–серпні 1945 р. від суду і позбавлення волі його спасло не лише неповноліття, але, як вбачається

з протоколу допиту, насамперед, уміння вести свій захист у розмовах зі слідчими, орієнтуватись на досвід, запозичений ним у попередньому спілкуванні з окремими учасниками національно-патріотичного підпілля, яке діяло в Закарпатті ще з періоду Карпатської України і наступної окупації краю угорськими військами» (с. 577).

До речі, винуватим себе Іван Юрійович не визнав і вирок не підписав, що теж потягло за собою відповідні наслідки. А про своїх побратимів (вони ж і однокласники), з якими разом засуджений, він з теплотою згадує: усі вони були кращими учнями в школі; після повернення з таборів, навіть зазнавши переслідувань, спромоглися здобути вищу освіту. Усі вони були чесними, справедливими, а найголовніше – щирими патріотами, якими залишилися і до сьогодні.

Упродовж багатьох років прекрасний лікар завоював любов тисяч пацієнтів, серед яких були дружини і діти його катів і доносників, і навіть вони самі. Слідчих не раз змушував переписувати протоколи, до яких ті намагалися вносити ледь помітні деталі, що мали зіграти свою зловісну роль. У таких випадках відповідав: «Це, що я говорив, є правдою. А чому вони говорять неправду, я не знаю. Моя совість зі мною, їхня з ними». Таким він залишався завжди, несучи відповідальність перед своєю совістю. Таким його поглинули сталінсько-беріївські табори.

Про своє табірне життя Іван Юрійович говорить неохоче, вважаючи, що нічого особливого не відбулося: «Моя доля – це доля тисяч і тисяч українців, запроторених за ґрати тоталітаризму». Деякими аспектами своєї табірної біографії І. Коршинський поділився під час звітно-виборної конференції обласної організації політв'язнів і репресованих, де його було переобрано заступником голови крайового проводу. З 2004 року він очолює цю організацію.

«Після суду нас усіх, котрі проходили у спільній справі, загнали в один бокс тюрми, – розповідає Іван Юрійович. – Ледь закрилися двері, як ми вибухнули реготом. Після ганебного дводенного судового процесу думали – кінець знущанням. Ми залишалися наївними. Потім відправка у табір через пересильні пункти. Перший був у Львові. Тут потрапили в місце, де сиділи воїни УПА, бандерівці. Вранці, в обід, увечері вони молилися, а потім співали українських пісень, які ми теж знали. Нас, закарпатців, прийняли вони дуже привітно, ми відчували себе, наче серед своїх. Серед в'язнів були й хворі, навіть поранені. Їх доглядали, як рідних. Коли щось доходило з волі, ділилися. Зібравши велику групу, вночі нас вивели на вулицю, поставили по п'ять чоловік у ряд. Довга колона у супроводі солдатів і собак, які безперервно гавкали, рушила. Я

«ознайомився» зі Львовом аж до залізничного вокзалу, де нас завантажили у товарняки. Зупинки були на нових пересильних пунктах, але вже пекельні. На нас налітала саранча кримінальників, які знущалися з політичних, відбирали одяг і їжу, когось програвали в карти. Чим далі на схід, тим ці пересилки ставали жахливішими. Нас вивозили взимку 1949 року холодними вантажними вагонами. На цій Голгофі обірвалося багато життів. Під Великдень доставили до Казахстану, в Петропавловськ, потім у Карабас, де все ще лютувала зима. Тут відсортували по різних таборах; тих, які проходили по одній справі, роз'єднували. Мене – у табір особливого призначення Савськ. Олександр Солженіцин згадує, що його нарекли «долиною смерті». Це завдяки слідчому Петру Гаврилову, який в «сопроводиловке» під грифом «сов. секретно» додав: «Рекомендую содержать И. Коршинского в лагерях особого режима».

Не вірилося, що доїхав живим. Багато в'язнів пообморожували собі руки, ноги, носи, вуха. У таборі призначили до роботи в каменоломні. Техніка: молот, долота і лопата, якими кришили і вантажили камінь. «За кілька місяців, – згадує в'язень, – я перетворився у дистрофіка. Вели нас від табору до місця роботи на значну відстань. Бувало, вітер колотив у різні боки і мене хилив у різні сторони. Подумав: як доживу і комусь розповім, чи повірить? У травні підняти молот уже не міг. Поруч рубали камінь трохи міцніші галичани. І досі звучать у пам'яті сказані одним із них слова:

– Пане Івасю! Я вам долота тримати більше не буду. Сядьте, ми за вас нарубаємо.

5 червня 1949 року опустився на дно кар'єра, глянув угору, подумав: туди уже не виберуся. Виглянуло сонце; невже вітало мене з днем народження? Аж бачу, співтабірники показують на мене якомусь чоловікові. Підійшов.

– Ти Коршинський? Студент-медик?
– Був…
– Не хотів би працювати в лікарні?
– Мріяв…
– Можу розмовляти з тобою угорською?

Я кивнув головою. Представився: лікар Йосип Червені. Пізніше дізнався, що то був колишній директор Будапештського психоневрологічного інституту, професор. Розмова дала мені надію видертися з кар'єру. Десь через тиждень мене, доходягу, «госпіталізували» на вмирання у терапевтичне відділення, де працював

професор Червені. Він витяг мене з того світу і домігся, аби залишили тут же працювати. Та невдовзі мене знову відправили на загальні роботи, на цей раз – штукатурні».

У 1950 році до гурту «таборитів» потрапив визначний хірург, професор Сергій Олексійович Колесников, який умовив табірне начальство організувати хірургічне відділення. Скоро він порозумівся з професором Червені (обидва відомі вчені), який порекомендував студента-медика на роботу в нове відділення. Наш герой зберіг найтепліші згадки про свого табірного наставника: «Праця, спілкування з Колесниковим – казкова мить у моєму житті. Він теж мій рятівник, учитель і порадник. Таких людей може поставити на вашій дорозі лише Бог. Обдарував мене книгами, брав на асистенцію до операцій, довіряв і скальпель. Бесіди з ним повертали життя, підносили душу, збагачували знаннями».

На запитання журналіста М. Бабидорича, що ж допомогло вижити в таборі, Іван Юрійович відповів: «Солідарність приречених і жертовна допомога людей великої душі. За це і я, коли відкрилася можливість, віддавався їм до останку. А крім того, кожна людина має власну опору. Як і я, більшість з тих, з ким спілкувався і допомагав виводити зі стану доходяг, черпали силу в Бога і молитвах».

Життя в екстремальних умовах формує характер людини, роблячи її вольовою, мужньою, здатною переборювати, здавалося б, непереборні перешкоди. І як не погодитися з М. Бабидоричем, що «у скреготі табірного млина формувалася нова світоглядна призма Коршинського, через яку мимоволі дивився на світ, аналізував, оцінював людей і дійсність. Спостерігаючи диявольську технологію нищення приречених, Іван бачив, як відбирається від людини критичність розуму, як вона опускається в безодню страху, а безперервним, наростаючим голодомором у звіриний стан; з цих якостей формується настанова на самоліквідацію. Жахливо бути її свідком щоденно, майже сім років, і думати, що й ти затягнутий уже цим чортовим колесом».

В опублікованих спогадах Івана Коршинського ви не знайдете конкретних фактів про те, як він допомагав табориам. Він скромно мовчить, коли його питають про себе. Говорить зазвичай про інших. Але ми натрапили на архівні документи, які підтверджують величезний конкретний внесок самого Коршинського, коли працював у лікарні табору. Цікавими в цьому плані видаються спомини Василя Гурдзана (1926-2001) – учасника національно-визвольних змагань, члена молодіжної організації «Закарпатоукраїнські повстанці», політв'язня

сталінських таборів (1946–1955): «Я пройшов майже двадцять таборів. Мене не тримали на одному місці довго. Джезказган, потім Спаськ (там я два рази був – перший раз і другий раз), потім 12-й концтабір, Карабаз – страшний, це лісоповали. Потім у кам'яних кар'єрах був. Це дуже тяжка робота. У вугільній шахті був зразу після Джезказгану.
Коли вдруге потрапив я у Спаськ – то вже остання стадія дистрофії в мене була. Я вже не міг нічого їсти – то все спливало. Я вже здихав.

І от – може, ви чули, Іван Коршинський, із Закарпаття, котрий недавно був у народних депутатах, – він мене врятував. Оцей Коршинський, якось ми зійшлися – я, він, ще якийсь закарпатець, з Галичини хлопці. І він: «Ех, Василю! – і мене так обіймає. – Ану, підійми сорочку!» А в мене тилак (?). Івана з другого чи з третього курсу мединституту (медичного факультету Ужгородського державного університету – М. В.) арештували. Він дуже здібний був, цікавився медициною. Його в цьому Спаську вподобав Колесников, що був до ув'язнення заступником міністра охорони здоров'я СРСР. Він очолював лікарні – там дві лікарні було: у зоні і для робітників. Так ось, Іван йому дуже сподобався, бо такий гарний хлопчик був і дуже цікавився медициною. Колесников узяв його до себе, він був присутній на операціях, розтинах. Той Колесников урятував дуже багато людей. Він робив дуже важкі шлункові операціх і пересадки. Він багато чого умів. Йому дозволялося не стригтися, він ходив у цивільному, а не в табірній одежі. Так його поважали. До нього полковники приходили, консультувалися.

Так от, Іван Коршинський влаштував мене в лікарню. То нелегко було. Так у Колесникова було ще два лікарі-угорці. Вони мене викликали, показали, як мені треба симулювати. Як перед комісією ногу підняти, коли сказати, що болить, коли не болить, щоб визнали ішіас. А то страшна хвороба, з нею зразу у лікарню. Я пробув у лікарні місяців два і вже отакий став! А той другий лікар ховав формуляри, щоб я там ще побув. Я йому там малював усякі лікарські зображення».

Зміни, які відбулися в характері Івана Юрійовича після повернення з таборів, не залишилися поза увагою його дружини Марії Іванівни: «До арешту був такий веселий, затійник у самодіяльності. Повернувся замкнений, обережний, навіть спосіб розмови змінився: повільно вимовляв слова, наче зважує, чи не вдарить якесь бумерангом. Зате набув велику заінтересованість у людях, негайно відзивається на їх запит, легко піднімається на допомогу. Я пишаюся цим, бо то святий приклад нашим дітям». Годиться додати про ставлення Івана Юрійовича

до своєї дружини, якій чимало довелося пережити за нього ще дівчиною, зрозуміло, і після одруження з ним, як з «ворогом народу». Адже несли вони спільну долю з раннього віку, коли їй було всього 13 років, а йому 17. Як згадує він, під час перебування в таборах, крім матері, переписувалася з ним лише його Марія, навчаючись у той час у Львівському лісотехнічному інституті. Листування їх вислідили, про що підступні земляки- студенти донесли в партком інституту. Врятуватись від відрахування з інституту пощастило лише дивом.

Не приховує Іван Юрійович, що до сьогодні він щасливий із дружиною, за що вдячний Всевишньому, та ще й за те, що нагородив Він їх чудовою сім'єю.

Лише в 1955 році, тобто після хрущовської «відлиги», Івану Коршинському прийшло «умовно-дострокове звільнення з поразкою в правах», а реабілітація – аж у 1991 році – «за відсутністю складу злочину».

В одному з інтерв'ю Іван Юрійович поділився думками щодо мотивації обрання лікарської професії. «Мені було сім чи вісім років, – розповідав він. – Матері вночі стало погано. Батько привів лікаря, який мамі встановив діагноз – апендицит, і відвіз до лікарні. Ми, діти, не спали всю ніч. На щастя, апендициту в неї не виявили. Тієї ночі в мене й виникла мрія стати лікарем…».

Після звільнення з неволі продовжити навчання Івану Коршинському пощастило з неймовірними труднощами. І то завдячуючи наполегливості опікуна, табірного колеги і друга по неволі Сергія Колесникова, колишнього заступника міністра охорони здоров'я СРСР. Навіть незважаючи на дозвіл відповідних міністерств, рідний Ужгородський університет відмовився прийняти свого колишнього, позначеного тавром неблагонадійності, студента, а ректор Львівського мединституту Даниленко і розмовляти з ним не захотів, різко відрубавши і показавши на двері: «У меня самого десятки таких, как вы». Стараннями С. Колесникова був поновлений на другому курсі Вітебського медичного інституту, а згодом (після зняття судимості) переведений до рідного університету, який закінчив у 1961 році. Та не все так було просто, як може здатися на перший погляд. Уперше на це звернув увагу Михайло Бабидорич: «Тоді Іван Коршинський лише здогадувався, що бути не в тюрмі не означає бути на свободі. Його боротьба за здобуття професії лікаря – цілий роман. Були в нього і шекспірівський Яго, і гончарівські пристосуванці. Та був і Сергій Колесников, який глибоко в душі сприйняв провину московської імперії

за нещастя буштинського українця і бився, як лев, аби хлопець дійшов до своєї мрії. Колесникову найтяжче було долати опір закарпатських пристосуванців. Та він обов'язок Людини виконав, і Коршинський став хірургом, захистив кандидатську дисертацію, притому постійно відчуваючи за спиною дихання гаврилових, зудових». Я, готуючи до друку цей нарис, з дозволу Івана Юрійовича, мав можливість ознайомитися з пізнішими листами С. Колесникова до нашого героя й переконався, що між ними встановилися по-справжньому дружні й теплі відносини, які продовжувалися багато років поспіль. Причому кожний лист поважного професора розпочинався традиційно: «Дорогой Ваня!» (Зокрема, про ставлення професора до Івана Юрійовича свідчить і дарчий надпис на книзі: «Дорогому Ване, дорогому другу и любимому ученику»).

З 1963 року І. Коршинський – аспірант при кафедрі госпітальної хірургії Ужгородського державного університету (з прикріпленням до Інституту серцево-судинної хірургії Академії медичних наук СРСР в Москві, яким у той час уже керував професор С. Колесников). Гортаючи пожовклі шпальти «Закарпатської правди» за 1966 рік, натрапили на досить цікавий і рідкісний факт. Виявляється, ще будучи аспірантом, Іван Коршинський асистував під час складної хірургічної операції професору В. Покровському, завідувачу судинним відділенням названого інституту. Ось що після операції сказав кореспонденту «Закарпатської правди» сам хірург: «Після виявлення місця розшаровуючої аневризми видалили уражену частину грудної аорти довжиною до 15 сантиметрів… І, звичайно, серце було виключене. Кров збагачувалась киснем через апарат штучного кровообігу… Нарешті на місце видаленої частини аорти – найбільшої судини людського організму – поставили протез… І чудо сталося. Хворий переніс операцію… Тепер нашого земляка вже не мучили головні болі. Він усміхався. Його окрилила радість відвернутої небезпеки. А факт вдалої операції був занесений в історію радянської медицини як перша успішна операція з приводу цієї хвороби. А Івану Юрійовичу приємно ще й тому, що йому пощастило поставити діагноз рідкісної недуги і направити хворого на операцію в Москву.

Минули муки і страждання, страх і небезпека… Від хвилювання хворий не міг вимовити слова, але погляд його висловлював безмежну вдячність професору й аспіранту І.Ю. Коршинському за своєчасно поставлений діагноз, за турботу про нього…».

Після захисту кандидатської дисертації на тему «Клініка і діагностика аневризми грудної аорти в світлі хірургічного лікування» (наукові керівники, професори О.В. Фединець та А.В. Покровський), Іван Коршинський працював асистентом (1967), а згодом – доцентом Ужгородського державного університету (1969), викладаючи різні хірургічні дисципліни. Протягом 15 років керував доцентським курсом дитячої хірургії. Тривалий час (понад 20 років) він був відповідальним за хірургічну службу Тячівського району і консультантом Закарпатської обласної санітарно-авіаційної служби. На його рахунку тисячі хірургічних операцій, близько 100 наукових робіт, з яких понад 80 опубліковано. Більшість наукових праць Коршинського присвячена хірургічній гастроентерології, виконаних під керівництвом доктора медичних наук, професора Олександра Васильовича Фединця, за що Іван Юрійович, а також за те, що він взагалі став хірургом і вченим, безмежно вдячний саме йому. Опублікував також понад 90 статей на суспільно-політичну тематику.

Відзначимо, що школа Олександра Фединця підготувала цілу плеяду висококваліфікованих хірургів, які прославили не лише Закарпаття. До неї справедливо зараховують професорів Михайла Полажинця, Анатолія Циба, Михайла Ганича, доцентів Василя Плахотнюка, Петра Мізуна, Івана Коршинського, кандидатів медичних наук Богдана Мандзюка, Степана Біляка та багатьох інших. У спомінах Івана Юрійовича Олександр Фединець залишається людиною легендарною, знаною в Закарпатті ще з довоєнних та перших повоєнних років, людиною, яку запам’ятали не лише численні краяни, яким він врятував життя, але й чи не кожний житель краю. Такої популярності, як він, на теренах Закарпаття не зажив жодний медик.

Іван Юрійович вважав за обов’язок популярно і доступно донести підростаючим поколінням свої роздуми і спомини про визначний внесок свого наставника у розвиток медицини. Побачила світ змістовна стаття Івана Коршинського на сторінках «Календаря «Просвіти» (2017) «Спогади про незабутнього професора О.В. Фединця з нагоди 120-річчя від дня його народження». «Я щасливий, – відзначав Іван Юрійович, – що мені на моїй лікарській стежині поталанило. Йдеться бо про моє становлення як лікаря та і в певній мірі здобутки вченого, що я їх досягнув під безпосереднім благотворним впливом Олександра Васильовича. Його мудрість і людяність, багатющий досвід не лише як лікаря-хірурга, але і як людини високо інтелігентної, доброзичливої, надзвичайно працелюбної, щирого патріота – всім нам відомі.

Зрозуміло, ми, його учні, прагнули хоч чимось уподібнюватись до нашого мудрого вчителя…».

Дозволю собі навести розлогий фрагмент споминів Івана Юрійовича про Олександра Фединця, який відзначається оригінальністю поданого матеріалу та певною новизною свідчень про видатного закарпатського хірурга всіх часів: «На відміну від інших завідуючих кафедрами, Олександр Васильович мав звичку обходи хворих робити щодня. Одразу після ранішньої п'ятихвилинки (яка порою перетворювалася у конференцію) з усіма працівниками хірургічної клініки (за винятком тих, хто терміново йшов в операційну або на заняття зі студентами) він знайомився зі станом хворих, цілком зрозуміло, приділяючи більшу увагу важким та складним хворим. Такі обходи запам'яталися на все життя і були чудовою школою, засвідчили великий авторитет професора О. Фединця вже у його молоді роки.

На одному з таких обходів якось палатний лікар біля хворого дідуся доповідає про перебіг хвороби. Раптом з уст обуреного хворого вирвалося: «Пане професоре, ви протягом тижня підходите до мене, мене обстежують, лікують, а результату ніякого. Ви знаєте, 30 років тому я тяжко захворів. Та був у нас у Виноградові такий знаний доктор Фединець (хворий не знав, що це і є наш професор, який проводить цей обхід), він мене як проренгелював, то всі хвороби, гийби файсов (сокирою) відрубав».

Зупинюся на хворому, у долі якого професор Фединець, на мій погляд, теж відіграв роль рятівника. Був цей хворий на той час одним із керівників обкому компартії. Таких високопоставлених хворих, як правило, оперував професор. Отже, йдеться про хворого Б., 50 років, підготовленого до операції з діагнозом ракова пухлина шлунку. Оперував його Олександр Васильович, а я, як лікуючий лікар, – асистував. При ревізії органів черевної порожнини виявлена іноперабільна, тобто, що не підлягає операції, ракова пухлина шлунку з метастазами в інші органи живота. Екстреним гістологічним дослідженням раковий характер пухлини підтверджений. Отже, зроблена всього лише так звана експлораторна лапаротомія, «діагностичний череворозтин». Олександр Васильович, зробивши ревізію внутрішніх органів, з сумом констатував, що оперативному лікуванню хвороба не підлягає. Зашити операційну рану він залишив мені.

У нас не прийнято було сповіщати хворим про злоякісний характер хвороби, якщо в цьому не було особливої потреби. Тому хворий повірив,

що операція пройшла успішно. Виразка шлунку видалена – такий діагноз йому був відомий. Післяопераційний період пройшов гладко, і він незабаром повернувся до попередньої праці.

Склалося так, що я з хворим не бачився близько п'яти років (трирічні аспірантські справи, пов'язані з Москвою, а потім і робота на кафедрі). Згодом, ідучи з роботи додому, я нерідко помічав старшого чоловіка, який перед нашим будинком вигулював свою собаку. Когось він мені дуже нагадував, та я не насмілився з ним привітатися, ні тим більше підійти. Після кількох таких зустрічей «незнайомець» з милою посмішкою сам наблизився до мене і каже: «Не впізнаєте, Іване Юрійовичу, не вірите, що я був вашим пацієнтом? І не дивно, – продовжував він. – Я й сам згодом випадково довідався, що ви під час операції з професором Фединцем знайшли. Але, бачите, я видужав…».

Наш хворий виявився надзвичайно інтелігентною людиною, з ним приємно було поговорити. А раз він уже знав про справжню свою хворобу і вважав, що дивом видужав, я насмілився запропонувати йому обстежитися, на що він погодився. Рентгенологічне дослідження та фіброгастроскопія не виявили у нього ніяких ознак захворювання шлунку.

Очевидно, і тут відіграла вирішальну роль велика віра хворого в авторитет професора Фединця. Можливо, вірив він у Бога, бо порядність його, про яку я довідався від людей, які з ним довгі роки спілкувалися і працювали, нагадувала поведінку християнина. Зрозуміло, що навіть і розмовляти на цю тему в той час було дуже ризиковано. Такі випадки у медицині відомі. У практиці професора Фединця вони теж не були рідким явищем».

Пригадує Іван Юрійович й особисту підтримку з боку легендарного професора: «Про славний, хоча й непростий, шлях професора Олександра Васильовича Фединця, зокрема про його доброчинність, доброзичливість можна розповідати багато. Хто повірить сьогодні, що він, будучи безпартійним, через обком комуністичної партії, монашкам, які працювали у хірургічній клініці медсестрами, домігся квартир і не лише їм. До речі, і в аспірантуру прийняли мене, колишнього політв'язня, лише після того, як Олександр Васильович звернувся з клопотанням до секретаря обкому партії В. Шамовського, людини грізної, з важким характером. Але ж, як він міг відмовити професору Фединцю, який вилікував його від важкої хвороби?».

1994 року І.Ю. Коршинського обрали народним депутатом України. У парламенті обіймав посаду заступника голови комітету з питань

охорони здоров’я, материнства і дитинства, а впродовж останнього року виконував обов’язки голови комітету, отже, і члена президії Верховної Ради України. На запитання кореспондента газети «Новини Закарпаття»: «Чи можна за нинішньої ситуації побачити кращу перспективу охорони здоров’я в Україні?» Іван Коршинський оптимістично відповів: «Так, адже у завершальній стадії концепція реформування охорони здоров’я, вишукуються альтернативні джерела фінансування через прийняття пакета документів на реалізацію Конституції, зокрема її 49-ї статті, підготовку ряду нових законів і постанов уряду. Словом, буде визначено гарантований обсяг і рівень медичної допомоги, стандарти якості обслуговування, здійснено ліцензування та акредитацію медичних закладів, структурні зміни і рівні власності закладів Міністерства охорони здоров’я, планується ліквідація відомчої медицини, роздержавлення певних об’єктів охорони здоров’я і багато інших закладів, що повинно вдосконалити медичне обслуговування».

За безпосередньою участю І.Ю. Коршинського комітет з питань охорони здоров’я, материнства і дитинства підготував до прийняття Верховною Радою України закони «Про санітарно-епідеміологічне благополуччя населення» (лютий 1994 року), «Про донорство крові та її компонентів» (червень 1995 року), «Про лікарські засоби» (квітень 1996 року), «Про запобігання захворюванню СНІД та соціальний захист населення» тощо.

У статті «Від сподівань до дійсності» Іван Коршинський констатував, що за час депутатства мав регулярні зустрічі зі своїми виборцями чи то у формі зборів, чи прийомів. «Це дорогі мені спілкування з людьми, які відкрили чимало нового, цікавого, деколи сумного, а також і курйозного, – ділиться він своїми думками. – До останнього відношу намагання декого з керівництва райдержадміністрації на зборах-зустрічах притискати мене вимогами: «А що ви зробили для нашого району?» Жодного разу не цікавилися питанням: «Які ви добрі для народу виробили закони?» Зате, коли я добув на 5 тисяч доларів США інсуліну, дві санітарні автомашини, значну суму коштів на протипаводкові заходи, сприяв газифікації п’яти гірських сіл, у цих добрих справ раптом виявилися зовсім інші «батьки». Я з того радів: щось воно варте, якщо під це підставляють «свої плечі», не обважнілі власними зусиллями, й інші люди». Тішить його і те, що взяв активну участь у створенні при Ужгородському університеті факультету післядипломної освіти. З теплотою і вдячністю згадує Іван

Юрійович про співпрацю зі своїм помічником- референтом Андрієм Бонкою, колишнім побратимом по таборах ГУЛАГу.

Іван Юрійович Коршинський – народний депутат України другого скликання від Тячівського округу, висунутий та підтриманий земляками і побратимами по українському підпіллю та ГУЛАГу. Він був першим, хто удостоївся такої честі з обраних на Закарпатті народних депутатів, єдиний в Україні політв'язень сталінсько-берііївських таборів до 1955 року, кому пощастило захищати інтереси своїх побратимів у парламенті України.

Вище вже йшлося про благородні справи депутата І. Коршинського щодо розвитку медицини в краї. Однак мало хто знає, що Іван Юрійович разом з іншими депутатами у великій мірі сприяв прийняттю Верховною Радою України першої, власне, української Конституції. Перу депутата належить низка ґрунтовних статей, які проливають світло на весь процес боротьби у Верховній Раді України «за» і «проти» прийняття Конституції. У статті «Боротьба за Конституцію – боротьба за державність України», опублікованій 16 травня 1996 року, І. Коршинський закликав: «Ми тепер у ситуації, подібній до грудня 1991 року. Тоді, на референдумі наш народ проявив мудрість і мужність, прийняв доленосне рішення. Не його вина, що великі можливості, які ми мали і маємо тепер, не реалізуються. Ви маєте очі і бачите, хто є хто. До речі, не без вашої допомоги в наших органах державної влади є люди порядні, компетентні, справжні патріоти. Ось тепер вони повинні допомогти громадянам внести проект Конституції, усвідомити її положення, й особливо те, що далі без Основного Закону України не можна вибратися з кризи до порядку і успішного розвитку. Свої вчорашні помилки можемо виправити сьогодні, коли проект Конституції буде внесений на референдум. Ось тут ми і можемо захистити її від політичних маніпуляцій, проголосувати за неї, і тим захистити себе, прокласти кращу долю в майбутнє!».

Іван Коршинський намагався переконати громадян України, що «на нинішньому етапі дуже важливо зрозуміти маневри, до яких вдаються так звані ліві сили, зокрема комуністи. Побачивши, що зупинити і зірвати конституційний процес старим методом не виходить, вони вдалися до маневру «ґрунтовного доопрацювання» проекту Конституції, щоб у такий спосіб затягнути процес прийняття Основного Закону України. Безконечне доопрацювання – той же процес безконечного бездержав'я… Зрозумійте це, шановні краяни, і не дозволяйте збити себе з доброї дороги, яка відкрита усім нам».

Завдяки І. Коршинському, ми знаємо всі деталі процесу прийняття Верховною Радою Конституції. Він виступив справжнім літописцем тих вікопомних подій 1996 року: «Те, що сталося після 21-ї години 26 червня до дев'ятої ранку 28-го червня, варте шекспірівського пера. Скільки б не заявляв Президент, що не вірить у здатність парламенту прийняти Конституцію, скільки б не вимагали референдуму деякі партії і громадські організації…, ліві не вірили у сміливість глави держави…

Не знаю, чи з власної ініціативи, але голова Верховної Ради Олександр Мороз зранку 26 червня почав форсувати роботу над проектом. Робочий час пленарного засідання продовжувався до пізньої ночі. Чи хотів він вплинути цим на Президента і затримати публікацію Указу, чи перехопити ініціативу, побачимо пізніше … Самовпевнені ліві почали нервувати. Один із комуністів підійшов до мене, чого раніше ніколи не було.

– Ты что думаешь об Указе?

– Нічого дивного, буде референдум, буде в нашої держави Конституція, але не буде нас у парламенті.

– Ты думаешь?

– Не сумніваюся.

– И я подозреваю… Доигрались…

З цими тяжкими думками розійшлися на відпочинок. Наступного ранку, відкриваючи засідання, Олександр Мороз встає і каже:

– Пропоную не покидати цього залу, поки не приймемо Конституцію.

– Правильно, згодні. Приймемо Конституцію в парламенті.

Якась незвична для цього люду діловитість, одностайність вибухнула, але… у залі не видно депутатів, які зайняті в уряді і президентських структурах. Ознака сумна – Президент пориває з парламентом… Депутатами оволодіває тривога. Я поділяю думку тих, хто каже, що то не була тривога за депутатські гроші, привілеї, честь … Може, для когось і так, але стало зрозуміло: ці люди, яким народ видав своє довір'я і мандати до парламенту, не здатні до головної роботи. То ж, що їм там робити?!

За пропозицією Олександра Мороза були створені групи для узгодження п'яти статей, які стали каменем спотикання. Тим часом тривала і «персональна обробка» депутатів. Десь о п'ятій годині ночі комуністи почали відступати. Названі вище статті вже набирають 285–299 голосів. Одного-двох не вистачає до конституційної більшості. З кого би вибрати? Біжимо до телефону, витягуємо з ліжок обранців, які

відпочивають (!) у цей час. Нарешті за найсуперечливішу 20-ту статтю (державна символіка) проголосувало 302 депутати на 2 голоси більше необхідного. У залі неймовірні овації, радість і сльози…

До 7-ї ранку 28 червня «домучено» всі суперечливі статті. До залу почали повертатися депутати, що «відпочивали» вночі. Голосування подальших статей уже пішло без ускладнень. Хоча дискусії не припинялися. Особливо відзначився Петро Симоненко…

О 9-й годині до парламенту заходить Президент. За традицією парламентів світу, депутати встають. У нашому – частина комуністів сидить. За лічені хвилини проходимо статті, що залишилися. На голосування ставиться Конституція в цілому. На табло – 315! Боже, ти зробив своє! Зал устав. Люди кидаються один одному в обійми. Очі в бувалих чоловіків зволожені сльозами.

У залі звучить Державний гімн України. Співаємо, звичайно, стоячи, однак, не всі. Не вважали за потрібне встати депутати Симоненко, Пенгалайнен, Масенко, і це тільки ті, котрих я бачу. Значить, попереду чимало баталій в боротьбі за Україну. І це ще один з уроків конституційного процесу, про який наш народ має знати…».

Такою є правда про прийняття Основного Закону України. Ця правда вписана червоною ниткою до всіх навчальних підручників і програм, за якими навчаються наші учні та студенти. За прийняття Конституції ми повинні бути вдячні всім тим народним депутатам, які, переборовши себе, свої амбіції, довели, що є справжніми синами свого волелюбного народу. Фактично, тільки з цього часу Україна стала повноцінною державою.

Стосовно співпраці в парламенті з закарпатськими колегами, згадує Іван Юрійович, то вони завжди підтримували один одного, ніколи не було між ними серйозних непорозумінь. Це стосується і прийняття Конституції. Одначе найкращі спогади залишились у нього від спілкування з Орестом Климпушем та Михайлом Рябцем.

З нагоди другої річниці прийняття Основного Закону Іван Коршинський опублікував статтю «Закон громадської зрілості», у якій висловив деякі свої міркування про подальшу долю та перспективи України. З болем у серці він писав: «Тяжко спинається на ноги наша Україна. Тому, передусім, що замало у неї синів і дочок – справжніх патріотів. Півтора місяці нова Верховна Рада зайнята кар'єристськими владними розборами, що одержали назву «спікеріада». У той час, коли державу треба витягувати з економічної кризи, багна злочинного безмежжя, людської нужди …

Що робити? А рецепт, на наш погляд, порівняно простий. Думати про Україну в собі, а не про себе в Україні. Виконувати Основний Закон! Наполегливо, послідовно, відповідально! Прояснювати світлом Конституції усе наше життя, працю владних структур, їхніх служителів. Частіше запитувати самих себе: що зробив я для України? Бо це означатиме: що зробив я для себе, для ближніх і дальніх?

Конституція не тільки перелік правил, за якими нам жити. Це й благородна програма, енергійне і чесне здійснення якої забезпечить народу краще життя, а нашій Батьківщині честь і авторитет у світі. Це настане тим швидше, чим завзятіше, відповідальніше виконуватиме цю програму кожен громадянин України». До цих щирих слів важко що-небудь додати.

Іван Коршинський вносить значний вклад у об'єктивне вивчення і дослідження історії національно-визвольних змагань закарпатських українців 30–50-х років XX століття. Його праці відзначаються ґрунтовністю та неупередженістю. Немаловажне значення має і той факт, що їх автор брав безпосередню участь у подіях, які описує. Отже, в особі І. Коршинського воєдино злилися як дослідник, так і правдивий мемуарист.

Він вважав своїм прямим обов'язком згадати про коменданта Карпатської Січі в Буштині Дмитра Маснюка, опублікувавши про нього змістовну статтю. Автор справедливо відзначив, що завдяки буштинській інтелігенції та селянам Михайлу Оросу, братам Гаврилкам, Юрію Грицюку, Василю Корсаку, Юрію Костюку, Івану Лукачу, Івану Паращинцю, Петру Пийтеру, Петру Прокопу, Івану Рущаку, братам Михайлові і Юрію Форкашам, Василю Цеху та багатьом іншим на виборах до Сойму Карпатської України село майже одноголосно проголосувало за представників від Українського Національного Об'єднання. Аналогічні процеси відбувалися по всьому Закарпаттю.

Необхідно відзначити, що І. Коршинський пише про тих активістів руху опору, яких знав особисто, а досліджує ті сторінки історії національно- визвольних змагань, у яких брав безпосередню участь або був очевидцем. Разом із побратимами Іван Коршинський виступив ініціатором вшанування пам'яті та встановлення надмогильного пам'ятника підпільнику Івану Чонці в селі Бедевля. Його виступ на могилі побратима, який був надзвичайно емоційним, опублікував Іван Андришин у статті «Він недарма життя прожив». «Ми стоїмо перед щойно спорудженим надмогильним пам'ятником Івану Чонці, – сказав І. Коршинський. – Але це не все, що залишилось після нього. Тут

зібралися ті, хто пам’ятає Івана старанним студентом, другом, котрий завжди був націленим на допомогу. Завжди робив це непомітно, з милою, властивою лише йому посмішкою, тонким почуттям гумору. Іван належав до нескорених бійців національно-визвольного руху. За це ми, свідки і учасники цієї боротьби, висловлюємо йому щиру вдячність, шану і любов.

Не отримав Іван Чонка за свої відчайдушні, пов’язані з ризиком для життя, дії, нагород, не зазнав і слави. Замість того на нього впали неймовірні знущання на важких роботах у таборах Сибіру. Після хрущовської «відлиги» він повернувся додому з підірваним здоров’ям, але незламним духом. Під час останньої нашої зустрічі в Тячівській лікарні Іван виглядав важко хворим, але гордим за свої ідейні переконання. Віра в самостійність України його не покидала. Важко переводячи подих, він відкарбував: «Побачите, друзі, Україна буде вільною і незалежною, вона цього заслуговує!».

Справді, Україна стала незалежною і вільною. Бог їй допоміг! Та Іван Чонка і багато інших побратимів цього не дочекались. На жаль, не зазнав би і сьогодні він тої слави і шани, якої заслужив. Бо боротьба тих, хто не жалів свого життя за незалежність України, недооцінюється і сьогодні. Очевидно, гідно оцінять після того, коли цих борців уже не стане.

А сьогодні ми з вами з надією на краще майбутнє славимо незалежну Україну разом з подвигами Івана Чонки і таких, як він, і віримо в те, що він разом з нами радіє навіть такій незалежності, яку маємо. Віримо і в те, що він заслужив на вічне життя, адже Христос сказав: «Немає більшої любові за ту, коли хтось положить душу за друзів своїх». Іван Чонка душу за друзів своїх не пожалів. Всі ми, друзі, побратими Івана, з вдячністю схиляємо голови перед його родиною, перед бедевлянами, серед яких народився, ріс, виховувався непохитний борець за волю, краще майбутнє свого народу».

У співавторстві з доктором історичних наук Омеляном Довганичем Іван Коршинський опублікував змістовний нарис «Засуджений до розстрілу…», присвячений одному з відомих борців за українську ідею Михайлу Оросу, його земляку та сподвижнику у визвольній боротьбі. Простеживши основні етапи життя та діяльності закарпатського підпільника, автори нарису об’єктивно оцінили вклад М. Ороса в боротьбу з тоталітаризмом. Нелегкими були життєві шляхи патріота: Михайлові Оросу суд визначив вищу міру – розстріл із конфіскацією майна. Президія Верховної Ради УРСР відхилила його клопотання про

перегляд справи, а Президія Верховної Ради СРСР замінила розстріл на 20 років таборів, які відбував у Норильську Красноярського краю аж до 20 лютого 1960 року. У 1992 р. Михайло Орос був реабілітований, а через два роки його не стало. В одному з листів до Коршинського він писав: «Ми не змогли вивести закарпатську ОУН на галицький рівень. Бракувало досвіду і знання. Але вже той факт, що ми не злякалися жорстоких репресивних режимів, вважаю подвигом. Ми перші в Закарпатті повели боротьбу за незалежну Україну». Архівні документи повністю підтверджують правдивість такої оцінки. Перу Івана Коршинського належить ґрунтовна аналітична стаття «Залишилися живими одинаки», у якій проаналізована післявоєнна історія національно-визвольного руху на Закарпатті. Великий фактичний матеріал, розшифрування імен підпільників, об'єктивний опис подій – це далеко не всі плюси пошукової роботи І. Коршинського. До речі, архівні матеріали зазвичай мовчать, що пояснюється небажанням патріотів зраджувати своїх побратимів. Працюючи над архівними фондами, мені неодноразово доводилось зустрічатися з невідомими і нерозшифрованими псевдонімами, їх не зуміли розкрити оперативники МДБ. Іван Коршинський розставив чимало крапок над «і».

Із публікації І. Коршинського видно, що Закарпатський провід ОУН був створений наприкінці 1940 р. у селі Великі Лучки Мукачівського району на квартирі Михайла Гобовди, а поновив свою роботу в січні 1945 р. в Хусті за ініціативою Дмитра Бандусяка з Ясіня. До його складу увійшли майже всі ті члени, що його створили п'ять років тому: Андрій Цуга з Малого Березного, який очолив тоді провід, Дмитро Бандусяк, заступник голови, Юрій Бандусяк (брат Дмитра), Михайло Габовда, Михайло Орос із Буштина, Іван Романець із Великого Раківця та інші референти проводу. Новий склад проводу представляли: Д. Бандусяк (Лопата), що був обраний головою проводу і став військовим референтом, М. Габовда (Лоза) – організаційний референт, Ю. Бандусяк (Лис) – референт служби безпеки, М. Орос (Данило) – референт пропаганди, І. Немеш (Береза) – господарський референт. Тут же кожен дістав конкретне завдання. Станичним у Хусті призначили Костянтина Куцова, а в Буштині Юрія Костюка. До роботи, організованої проводом ОУН, були залучені брати Куцини Костянтин, Петро і Лаврентій, Магдалина Богдан, Ярослав Ващишин та ще дехто з Хуста; крім згаданого М. Ороса, Микола Гаврилко, Юрій Грицюк, Михайло Копинець, Юрій Костюк, Юрій Паш, Юлина Паш та інші з Буштина. Вищеназваних підпільників, багатьох з яких судили під час

ковнерівського процесу 1942 р. в Мукачеві, можна впевнено зарахувати до першого післявоєнного покоління українських патріотів Закарпаття. Тоді ж, у 1945 р., до національно-визвольної боротьби долучилася ціла плеяда молодих людей. До них слід зарахувати, крім І. Коршинського, також Івана Андришина, Василя Микиту, Василя Новака, Петра Паращинця, Івана Ороса, Василя Форкоша, Петра Костюка, Федора Удичку, Івана Чонку та інших. Серед них П. Костюк не був розконспірований, а Паращинець трагічно загинув. Усі інші в другій половині 40-х – 50-х роках заповнили радянські табори ГУЛАГу.

Особливо високо оцінив І. Коршинський Ф. Удичку та І. Чонку. На його думку, «усі ці 15–16-річні юнаки швидко оволоділи азами конспіративної роботи. Крім напутніх порад старших, допомогла відповідна виховна література, доставлена підпільно з-за кордону. Поза «трійками» мало хто про кого знав, чого вимагала конспірація». І. Коршинський одним із перших серед дослідників звернув увагу не тільки на роботу ОУН в Закарпатті, але й поділився думками щодо ролі юнацтва ОУН, до якого теж належав: «Основний тягар підпільної роботи лягав на плечі юнаків, бо старші тоді вже були на нелегальному або напівлегальному становищі. А розносити, розвозити наповнені сумки, валізки, шукати конспіративні квартири, розповсюджувати нелегальну літературу молодим у той час було безпечніше. Інколи студентам щастило протягом ночі доставити потягом із Хуста до Вишкова переповнені валізи (часом не у вагоні, а на його даху), звідти полями, городами перенести їх на штаб-квартиру до Буштина, поспілкуватися там із підпільниками, повернутися ранішнім потягом знову до Хуста, почистити забруднені одяг і взуття та ще й встигнути на заняття в гімназію».

Це надзвичайно важливі рядки статті Івана Коршинського, безпосереднього учасника цих подій, щодо кращого розуміння причинності та мотивації тодішнього підпільного руху. Висновок напрошується такий: органи безпеки не тільки інспірували й вигадували оунівське підпілля, але й мали з ним справу. По-друге, старші за віком підпільники зуміли підготувати надійну зміну, яка поки що мала можливість діяти напівлегально. Зусилля оунівців та їх прихильників були підпорядковані одній меті: готуватися і вести боротьбу за незалежну Українську державу. Символічними в цьому плані є слова Кирила Куцина: «Мене кличе обов’язок». Вважаймо, що перед нами кредо закарпатських націоналістів другої половини 40-х років.

Коли я готував до друку свою книгу «Назустріч волі» (Ужгород, 2004), присвячену історії визвольних змагань на Закарпатті, вирішив опублікувати в додатках до неї епістолярну спадщину Федора Удички (тобто, його листи до Івана Коршинського). Ці матеріали, які раніше ніколи ніде не публікувалися, суттєво доповнили фактичний матеріал і дали можливість краще зрозуміти політичну обстановку 40-х років, загалом національно-визвольну боротьбу закарпатських підпільників проти радянського тоталітаризму. У 2008 р. побачило світ перевидання цієї книги, яке було доповнено новими документами. Іван Коршинський взяв активну участь у написанні та підготовці до друку найфундаментальніших видань з історії національно-визвольного руху в Закарпатті. Зокрема, до таких видань слід зарахувати ґрунтовну двотомну працю «Реабілітовані історією», членом редколегії якої є Іван Юрійович. Також як член редколегії Іван Коршинський спричинився до появи двотомника «Карпатська Україна: Документи і матеріали. Хроніка подій. Персоналії» (2010), «Закарпатські втікачі в СРСР: через табори ГУЛАГу і Бузулук до рідних Карпат. 1939–1949. Архівні документи і матеріали» (2011), «Закарпатські угорці і німці: інтернування та депортаційні процеси. 1944–1955 рр. Архівні документи і матеріали» (2012), «Колективізація в Закарпатті: політичні та адміністративні заходи примусового впливу на селян. 1944–1955. Збірник архівних документів і матеріалів» (2014), «Посилення політичних репресій проти мешканців Закарпаття на завершальному етапі його радянізації. 1947–1953 рр. Збірник архівних документів і матеріалів» (2016). Ще раніше, у 2005 р., Іван Коршинський видав окремою книгою спогади, листування і архівні матеріали під назвою «Микола Федорович Сулима» з короткою передмовою поета Петра Скунця, лауреата Національної премії ім. Тараса Шевченка.

Численні публікації Івана Коршинського про зародження і розвиток національно-визвольного руху в Закарпатті зібрані воєдино в двох його книгах «Сторінки життя. Мої гулагівські, лікарські, депутатські та громадські університети у спогадах, роздумах, бувальщинах, листах, публікаціях» (2010) та «Скальпелем і пером. Факти, події, роздуми у дзеркалі преси» (2011). У передньому слові до книги «Сторінки життя» Іван Юрійович акцентував на меті, якої прагнув досягти, видаючи своє творіння: «Не суди її надто суворо, вельмишановний читачу! Все-таки відчуваю, що скальпелем володію краще, як пером. Але думається, прожите й пережите мною особисто і викладене на папері виходить поза суто особисті й родинні рамки і може

зацікавити ширше коло краян, як і всіх в Україні та ширшому світі, кому не байдужа доля країни, яка тільки-но почала спинатися на власні державницькі ноги».

Голова фракції Всеукраїнського об'єднання «Батьківщина», народний депутат України Сергій Соболєв так відгукнувся на книгу Івана Коршинського: «Дякую Вам за листа, сповненого глибокого патріотизму, за теплі слова на мою адресу. Ознайомився із міркуваннями з приводу державотворчих процесів України І. М. Мешка, які, на мою думку, є надзвичайно цінними в контексті залучення до аналізу досвіду світової практики, зокрема, у галузі оподаткування, банківської системи та державного будівництва (державна служба). Щиро дякую Вам за книгу «Сторінки життя», яка заслуговує стати в один ряд із підручниками з історії України XX століття, адже в ній – Ваше нелегке життя, пройдене через катівні сталінсько-беріївських концтаборів, тісно переплітається з поневіряннями багатьох поколінь українського народу. Ваша мужність, сила волі та патріотизм, які десятиліттями намагалася зламати радянська ідеологічна машина, є наочним взірцем для наслідування сучасною молоддю. Бажаю Вам міцного здоров'я та творчої наснаги на нові літературні звершення».

Вищеназвані книги, які справедливо можна вважати воєрідними енциклопедіями історії національно-визвольних змагань, високо оцінили рецензенти. До речі, ними були визначні закарпатські науковці, люди з іменами. Так, заслужений діяч мистецтв України Іван Хланта відзначав, що «автор книги («Сторінки життя» – М.В.) вклав у її створення частку своєї душі, вибудував стрункy концепцію із залученням архівних документів, раритетних видань, тогочасних газет, журналів, фотодокументів, осмислив події тієї складної доби і створив розгорнуту всеохоплюючу картину великої патріотичної ваги та пізнавального значення для сучасного читача. Просто дивуєшся молодості й енергії І. Коршинського… він пише просто, ясно і доступно. Тому книга читається легко, захоплює з перших сторінок. Це стиль його душі, індивідуальний і неповторний. Книга є виявом високого рівня художнього мислення автора, дорогоцінним документом нашого народу». На глибоке переконання відомого вченого-фольклориста та літературознавця, яким справедливо визнається Іван Хланта, «Сторінки життя» належать до кращих видань подібної тематики, адже «автор не просто виділяється, а височить на публіцистичному полі «бою» за демократичні цінності, за духовне відродження України. Він утверджує українську національну ідею як син свого народу, як патріот. Саме це й

нагадує нам антиукраїнську суть безбатченків, перекинчиків, якими нині переповнений політичний простір». Цілком справедливі й щиріслова. В іншій своїй рецензії «Відновлені сторінки правди. Осмислення подій складної доби Іваном Коршинським» Іван Хланта підкреслив, на наш погляд, головну ідею «Сторінок життя»: «Матеріали книги, будучи приводом для роздумів, стверджують істину: щоб вижити і зберегти національну ідентичність, Україна мусить свідомо плекати національний дух, національну пам'ять, історію, шанувати своїх Героїв, честь і гідність Держави і громадянина України». Коли вийшла з друку нова книга Івана Коршинського «Скальпелем і пером», Іван Хланта резонно зауважив: «Важливо відзначити, що автор не уникає сторінок історії, які вимагають толерантного прочитання, не заплющує очі на історичні моменти, які ще й сьогодні витлумачуються неоднозначно, викликають болісне відчуття або й повне неприйняття деякими прошарками суспільства, будучи потрактованими нетрадиційно». Цікавою є думка іншого визначного вченого професора Сергія Федаки: «Багато чого лишилося поза сторінками спогадів. Може, і справді, ще не про все час казати. Але колись таки треба: про три десятиліття на медфаці, про численних колег, атмосферу в університеті у брежнєвсько-андропівські і горбачовські часи, про буремні дев’яності, про повсякденну парламентську кухню, про останні роки з їхніми розчаруваннями і боротьбою. Будемо чекати». Високу оцінку працям Івана Коршинського також дав відомий закарпатський літературознавець Іван Сенько на сторінках своєї рецензії «У контексті історії». Відомий учений і відроджувач історичної «Просвіти» в Закарпатті професор Павло Федака зарахував книги Івана Коршинського «Сторінки життя» і «Скальпелем і пером» до великих здобутків автора, «у яких викладено все його подвижницьке життя – від дитинства до останніх років. Вони є своєрідними книгами пам’яті, патріотизму і гуманізму, могутнім виховним засобом та джерелом любові до рідної землі, України, та людей на ній сущих – працьовитих, чесних, талановитих». Закономірно, на наш погляд, що за книгу «Сторінки життя» Іван Коршинський у 2010 р. став лауреатом обласної просвітянської премії імені Президента Карпатської України, Героя України о. Августина Волошина.

На завершення цього підрозділу нашої розвідки про Івана Коршинського хотілося б окремо зупинитися ще на одній історичній постаті, про яку він писав. Ця людина справила величезний вплив на формування громадянської позиції нашого героя, теж пережила чимало

нелюдських страждань і поневірянь у таборах ГУЛАГу. Йдеться про одного з кращих друзів Івана Юрійовича, легендарного і найвідомішого українського історика Ярослава Дашкевича, який свої листи до Коршинського неодмінно починав «Дорогий Іване», «Дорогий Івасю», а завершував «Твій Славко».

Свого часу Іван Коршинський написав статтю про Ярослава Дашкевича до одного з періодичних видань, але вона, з незрозумілих причин (а, можливо, навпаки?), не була опублікована. Дозволю собі навести низку фрагментів цієї статті, які, на моє глибоке переконання, дозволяють більше дізнатися про життя і діяльність видатного українського історика. «Йому (Я. Дашкевичу) були органічно притаманні неприхована шляхетність, елегантність, інтелігентність, точність. Він був надзвичайно вимогливим, передовсім до самого себе. Видно не лише гени передали йому славні батьки – вони благородно вплинули і на його виховання, адже батько Роман Іванович – був генерал-хорунжим УНР, а мати – Олена Іванівна (Степанів) – науковцем, чотарем УГА. Саме Ярослав посприяв, аби я познайомився і з його мамою ще в ув'язненні. Від неї я отримав у таборі дуже милого листа, а ближче познайомився з нею вже у Львові, після її повернення з неволі. Передовсім запам'яталося мені гарне її обличчя (визнаної в минулому красуні), ідеальний порядок у помешканні та панування в родинному колі надзвичайно милої, вишуканої української мови».

Для Івана Коршинського Ярослав Дашкевич насамперед – співтабірник, тому його згадки про «гулагівське життя» є особливо важливими, а для пересічного українця невідомими: «Почав Ярослав Романович (а для нас, близьких із ним, Славко) працювати в таборі фельдшером. До ув'язнення закінчив там два курси медичного інституту у Львові, опісля перевівся на філологічний факультет Львівського університету, який закінчив у 1949 році. У таборі влаштувався працювати у нейропсихіатричному відділенні, де швидко оволодів новою спеціальністю, та настільки, що коли завідувача відділенням відправили в інший табір, його призначили на це місце. Невдовзі набув такого авторитету, що йому довірили навіть комісувати психічно хворих, тобто, звільняти їх на волю як невиліковних і таких, що не являють загрози для суспільства. Завдячуючи тій своїй табірній посаді, доктор Дашкевич «комісував» (врятував від страждань і можливої швидкої смерті) чимало політв'язнів, які й не страждали від психічних розладів (серед них і кілька закарпатців у такий спосіб повернулися з

таборів додому). Певна річ, відбувалось все це вже після смерті Сталіна».

Із спогадів Івана Юрійовича випливає, що Ярослава Дашкевича впродовж багатьох років цікавила така яскрава сторінка в історії нашого народу як виникнення і діяльність незалежної Карпатської України: «У розмовах Ярослав Романович часто порушував питання історії Закарпаття, зокрема Карпатської України, за долю якої уболівав у 1938–1939 роках, будучи студентом львівської гімназії. Та хто міг йому більше розказати про трагічні події молодої держави, ніж брат головного коменданта «Карпатської Січі» Дмитра Климпуша Василь… Саме він перебував разом із нами в горезвісному таборі «Спаськ» Карагандинської області Казахстану, названого Олександром Солженіциним «долиною смерті». Василь Климпуш зміг задовольнити цікавість майбутнього історика. У подальшому Ярослав Романович багато глибоких досліджень присвятить цій проблемі, свідченням цього є одна з останніх його праць про Карпатську Україну, опублікована в журналі «Універсум» (2009. № 3–4) під назвою «Світло із-за Карпат». Тут теплим словом згадав Славко і своїх побратимів із Закарпаття, з якими коротав свій строк у неволі».

Ярослав Дашкевич та Іван Коршинський залишалися друзями і побратимами до останніх днів життя визначного історика. «Відрадно, – писав Іван Юрійович, – що наші взаємини і після таборів залишились незмінно товариськими, дружніми й теплими. Гріє мене ще й те, що був він головним свідком на нашому з дружиною весіллі. Якось під час одного з приїздів Ярослава Романовича на Закарпаття, коли я вже працював хірургом в Ужгороді, ми дозволили собі проїхатися по області, не оминувши й моїх рідних на Тячівщині. Дивувала мене його обізнаність з історією та етнографією нашого краю. Я із захопленням слухав його розповідь про замок у Горянах, неподалік Ужгорода, а особливо, як один із високопоставлених військових чинів чехословацької армії роздобув в архівах Києва план цього замку та його таємних сховищ, і, перебуваючи на військовій службі за часів Чехословацької республіки, вночі на возах вивіз скарби з цих сховищ… Мені було соромно, що і про славну Горянську ротонду з її безцінними фресками XII століття він знав більше, ніж я. Повертались ми з тої подорожі сповнені незабутніми враженнями, і це нас ще більше зблизило». До речі, листи Ярослава Дашкевича до Івана Коршинського, з якими я мав можливість ознайомитися, є не настільки звичайними

листами, як своєрідними фрагментами наукових праць, у яких йдеться про окремі епізоди з історії та культури Закарпаття.

Іван Юрійович, обраний народним депутатом України, проводив титанічну роботу як член Всеукраїнського товариства політичних в'язнів і репресованих. Чого тільки варті для виховання підростаючого покоління його інтерв'ю «Доки патріоти будуть ізгоями суспільства?!» та розлога стаття «Невже ми й досі політв'язні?». У 1998 р., даючи інтерв'ю кореспонденту «Патріота України», Іван Коршинський з болем у серці констатував: «Особливо боляче за тих людей, разом з якими й мені свого часу довелося страждати ще в сталінських таборах ГУЛАГу. Під час хрущовської «відлиги» у нас їх налічувалося близько мільйона (а за деякими даними до двох мільйонів). Сьогодні нас залишилося в живих менше тридцяти тисяч. Ясно, що із ГУЛАГівців через кілька років нікого не зостанеться. Тож подумаймо над тим, чи справедлива до них наша держава, на вівтар якої вони поклали все своє життя, а від неї, по суті, так нічого й не отримали».

Про Івана Юрійовича Коршинського написано багато. Особливо велика кількість публікацій побачила світ і знайшла свого читача з приводу славного ювілею відомого вченого, громадсько-політичного діяча і справжнього патріота українського народу. Закономірно, що одними з перших його привітали земляки – Тячівська державна адміністрація, районна рада та громадськість Тячівщини. У районній газеті опублікували привітання з нагоди 90-річчя відомого громадського діяча Івана Юрійовича Коршинського. «Життєвий шлях ювіляра, – відзначали автори, – сповнений важких випробувань та вагомих звершень, але головним залишається те, що крізь роки він проніс світоч людяності та мудрості, нескореність духу та віру в краще майбутнє України». До них приєдналися члени Закарпатської крайової організації політв'язнів і репресованих: «Через скельця його затемнених окулярів щедро струменить непідробна радість від зустрічі. Він зацікавлено випитує всі новини, стримано розповідає про своє, щиро переймається українською дійсністю. Він повноцінно живе у свої 90. І знову, як і в молодості, вбачає смисл життя у служінні Богу, Україні й родині». Недаремно Дмитро Копинець зауважив: «Його доля подібна до долі тих, хто постраждав від попередньої політичної системи. Але він не зачерствів душею, захоплює своєю м'якістю. В'язниця, як водиться, вбиває в людині все людяне, робить її жорстокою. В Івана Юрійовича все навпаки. Він – один із небагатьох, від кого струменіє любов і добро.

Такі люди роблять світ добрішим, чистішим, вони – окраса нашого суспільства!».

Змістовні праці про життєвий шлях і громадсько-політичну діяльність Івана Коршинського опублікував уже раніше згадуваний доктор історичних наук Павло Федака. В окремій брошурі «Дорогою добротворення, правди ілюбові», присвяченій 90-річчю від дня народження Івана Коршинського, учений детально зупинився на основних віхах життя багатолітнього в'язня концтаборів і Почесного члена крайового товариства «Просвіта». У статті «Мужнє життя і багатогранна активна діяльність», опублікованій у «Календарі «Просвіти» за 2018 рік» Павло Федака констатував: «Наш ювіляр – людина відома і шанована, особистість цікава і показова з багатьох точок зору: морально-етичної, творчої, професійної, громадсько-політичної. Показова тому, що не пливе за течією бурхливого життя, а прямує в назавжди обраному напрямі, тому що не вміє пристосовуватись у житті. Саме наполегливість у досягненні мети, здатність розраховувати тільки на свої сили і вміння, брати відповідальність на себе, давали можливість завжди бути на передньому краї суспільного життя». Цікаві думки про життєпис Івана Коршинського Павло Федака висловив у статті «Життєві борозни добротворця».

Письменник, лауреат Шевченківської премії Мирослав Дочинець на шпальтах газети «Новини Закарпаття» опублікував статтю «Сатанинський експеримент знелюднення людини» про Івана Коршинського. Майстер слова справедливо відзначив, що «І. Коршинського цілком заслужено ставлять в один ряд з іменами людей, що виборювали Україні волю – Чорноволом, Стусом, Горинем, Марченком, Лук'яненком, Дашкевичем, Бадзьом. І писати побіжно про його буремну планиду – невдячна справа. Це ціла книга життя. А може, й навпаки – книга смерті, яка дивним, метафізичним чином обернулася життям. Та ще й яким: від сутності людини, яка бунтує, до сутності людини, яка лікує. Тим більше, що це зримо постає з його книги-сповіді «Сторінки життя».

«Цілитель від Бога, – пише Мирослав Дочинець, – Іван Юрійович завоював любов тисяч вилікуваних, серед яких були й дружини та діти його катів і доносників, і навіть вони самі. Та лікуючи плоть, захищаючи людське життя, він ніколи не озирався на політичну біографію пацієнта. Драматизм доль, своєї і їх, страшні істини недалекого минулого відсував подалі. Залишаючи при собі, як і раніше, чисте сумління. Довга, красива і щаслива дорога людини і борця. Адже талант – це передусім уміння

створити долю, зауважував Гете. І цей чоловік створив її умілими руками, критичним розумом і палким серцем. Короткий конспект прикметного життєпису хочеться завершити ще коротшим висновком. Воістину безпрецедентний в історії сатанинський експеримент знелюднення людини такі, як Іван Коршинський, подолали утвердженням людського в людині. І приклад їх жертовного служіння має повсякчас нагадувати нам: це протиборство триває».

Відомий закарпатський журналіст Василь Ільницький звернув увагу на діяльності Івана Коршинського як голови Закарпатської крайової організації товариства політв'язнів та репресованих. У статті «Нескорений. Хірург, педагог, науковець-новатор Іван Коршинський проти … тоталітарної машини» В. Ільницький підсумував: «Він довів до завершення започатковану спільно з побратимами справу по вшануванню пам'яті загиблих патріотів та невинно постраждалих краян, пройшов крізь митарства бюрократії незалежної держави, за створення якої мало не поплатився життям, і не без боротьби з нинішньою владою домігся встановлення в Ужгороді пам'ятника жертвам політичних репресій… Упродовж останніх років І. Коршинський видав дві чудово написані книжки спогадів, котрі містять розповіді не лише про власні життєві дороги, а й про товаришів по підпіллю, ув'язненню, навчанню, колег по роботі, науці, парламенту. Його книжки – це правдива, особисто пережита історія в особах про учасників визвольного руху Закарпаття 1940–1950-х років, а табірні мемуари – моральний вирок тій політичній системі, з тенет якої Україна не вирвалася й по сьогодні».

В іншій своїй статті «Іван Коршинський: шлях крізь вогонь, воду і мідні труби довжиною в життя» Василь Ільницький констатував: «Його особиста доля – це два протилежні полюси, які на повну випробовували його пекучим вогнем ув'язнення, крижаною водою упередженості до екс-табірника і мідними трубами заслуженого визнання. Він пережив знущання і приниження тоталітарної системи, випробування несправедливістю, зрадою, голодом і холодом, його не надломили популярність і слава, не звабили vip-спокуси депутата Верховної Ради. Перечитуючи його життєписні книги, розумієш, що інакшим бути він просто не міг…». Щось подібне зафіксував на шпальтах газети «Голос України» інший відомий закарпатський журналіст Василь Нитка: «Іван Коршинський – незаперечний моральний авторитет, з когорти інтелігентів-закарпатців старшого покоління, котрі й досі активно впливають на суспільні процеси, бо таке їхнє кредо патріотів, бо, живучи

на своїй рідній землі, але за іноземних режимів, усі сили віддавали за те, аби Україна постала як незалежна соборна держава».

Щирі рядки написала про Івана Коршинського літературознавець Наталія Ребрик: «Українська справа була і залишається сенсом життя Івана Юрійовича Коршинського: що б не робив – чи вчився в університеті, чи працював лікарем, чи захищав інтереси виборців у Верховній Раді; де б не був – чи в Буштині, чи в Ужгороді, чи у тюрмах і таборах ГУЛАГу; з ким не звела б його доля – чи зі слідчими Аксьоновим або Гавриловим, чи з професорами Колесниковим або Фединцем, чи з Степаном Хмарою або Іваном Мироном, – Бог і Україна для нього були понад усе, їм віддавав свої стремління і знання, для них – його здобутки й перемоги. Україна для Коршинського – це щоденна наполеглива жертвенна праця на користь конкретного «малого» українця; це допомога – як людини, як лікаря, як народного обранця – тим, хто її потребує; це збереження й увіковічення пам’яті про тих, хто пройшов складний шлях до Української Незалежності; це вічні випробування Любов’ю, Вірністю, Чесністю, Славою, Владою; це постійний звіт перед собою, людьми, державою і Богом…». Переконаний, що до цих висловлювань приєднуються тисячі закарпатців різних поколінь, які бачать в Іванові Коршинському непересічну особистість, відомого і чуйного лікаря, визначного громадсько-політичного діяча і патріота України та Закарпаття.

Незамінні галицькі уроки історії

(Кілька тез у «Переднє слово» до книги Олега Багана «Феномен Галичини»)

Свого часу відомий український інтелектуал Микола Рябчук, твердячи про принципові відмінності між «двома Україна́ми», акцентував на «паралельному (синхронному) існуванні двох груп українського етносу на різних етапах історичного розвитку». Як би ми сьогодні не заявляли про усвідомлення різними українськими регіонами своєї відмінної ідентичності, завершення процесів формування політичної нації таки відбувається: на фронтах теперішньої російсько-української війни свої життя за захист рідної країни віддають як російськомовні донеччани, так і українськомовні галичани. Україна, об'єктивно перетоплюючись в однорідну національну масу, таки залишається багатоликою. Цен закономірний діалектичний процес.

Межа, яка ділить Україну на дві головні, майже «тектонічні» ментально-ідеологічні субстанції, пролягає кордонами Галичини. Як підсумував той же автор, «якщо в Галичині формування української нації в основному завершилося ще на початку нинішнього століття, то на Наддніпрянщині цей процес через відомі історичні обставини затягнувся до наших днів» (Рябчук М. Дилеми українського Фауста: громадянське суспільство і «розбудова держави». К.: «Критика», 2000). Про цей феномен і написана книга дрогобицького науковця й есеїста, який пробує знайти нові конотації в цій складній проблематиці.

Упродовж багатьох століть українці вели боротьбу за свою незалежність, перебуваючи у складі різних державних утворень. Галичині судилося в цих бурхливих процесах стати «Українським П'ємонтом» (М.Грушевський), довкола якого «закрутилися» процеси українського державо- та націєтворення. Відтак «Галичина стала заручником української національної ідеї» (Т.Возняк). Серія історіософських нарисів, з яких складається книга Олега Багана, спрямована не тільки на те, аби глибше зрозуміти галицьке минуле, але й на те, аби подивитися у перспективу розвитку цього самобутнього й впливового регіону України.

Для автора, і це цілком справедливо з історичної точки зору, Галичина є «знаковим регіоном України», у якому впродовж століть відбувалися процеси, які «суттєво визначали історію української нації», впливали на «глобальні трансформації». Незважаючи на різноманітні іноземні та цивілізаційні впливи, «Галичина стала тим, чим вона стала, тільки завдяки руському/українському чинникові, якими б сильними не були польські інтелектуально-культурні переваги в ній», вважає автор. Власне, О.Баган переакцентовує нині модну наукову теорію про поліфонізм культур та багатоетнічні перехрещення в межових регіонах,

до яких належить і Галичина (вага польського, германського (австрійського) факторів, існування внутрішнього єврейського середовища), пояснюючи, що все-таки кожен регіон здобуває свою історичну виразність та значимість через провідну національну зосередженість, через етнічне увиразнення. Майже кожне есе цієї книги концептуально тлумачить проблему українського утвердження в краю, визначаючи його етапи й ідеологеми.

Треба відзначити, що Олег Баган в інших своїх студіях виявив неабияку проникливість та аналітичність, щоб збагнути особливості й інших українських регіонів. Так в кількох ґрунтовних статтях, присвячених культурно-історичній специфіці Закарпаття, вчений намалював переконливу й драматичну картину етнічного виживання краю, поставленого історією в дуже складні умови (див. про це у кн.: Баган О. Актуальна націософія: теоретичні, культурологічні, геополітичні, історіософські аспекти. Львів: ЛА «Піраміда», 2016). А в його численних геополітичних статтях, починаючи від книги «Українська Понтида: Геополітичні виміри сучасної України» (Дрогобич, 2001), зустрічаємо багатогранне осмислення «Чорноморської доктрини» України, як сказав би Юрій Липа, тобто геополітичної ролі великого Причорноморського регіону України. Загалом у творчості О.Багана явлена цілісна концепція тлумачення геокультурних особливостей України як вісьової держави Середньої Європи. Ключовою є в ній тема «середньоєвропейства», тобто ствердження, що Україна цивілізаційно сформувалася як нація і культура, розвернута лицем до Середньої Європи, хоча географічно її більша частина належить до Східної Європи. І якраз Галичина в цьому процесі «вбирання», «адаптування» Середньої Європи відіграла визначальну роль. Цю її вагу лише підтвердила сучасність: проєвропейським нинішній курс нашої держави став тільки завдяки вирішальним впливам Галичини на всіх рівнях – політичному, інтелектуальному, громадянському, культурному.

Очевидно, що на історіософське мислення О.Багана справив значний вплив знаменитий галицький історик-класик Степан Томашівський (1870 – 1931). Це був один із яскравих українських ідейних консерваторів, сміливий творець оригінальних історичних концепцій і версій, активний учасник бурхливих політичних подій початку ХХ ст. С.Томашівський належав до тієї невеликої когорти галицьких інтелектуалів, які в загрозливі роки молодого державотворення усвідомили руїнність соціалістичних, ліберально-

космополітичних ідей (наша знаменита «драгоманівщина»!), які панували тоді в українському політикумі майже абсолютно. Історіософськи він спробував переосмислити українське минуле із світоглядних позицій консерватизму та антипозитивізму, протиставляючись концепціям Михайла Грушевського як провідного позитивістсько-соціалістичного автора в сфері історіографії. Саме С.Томашівський дав синтез історичним візіям про Україну як «межову цивілізацію», об'єднавши вивчення ментальних, духовних, інтелектуальних історичних явищ, до чого спонукали передові тоді європейські історичні теорії (зокрема знаменита французька школа «Анналів»). Цей історик був першим, хто почав переосмислювати й історію Галичини, бачачи в ній не тільки «П'ємонт» українського національного відродження, а й «цивілізаційне ядро» Середньої Європи, яке таким почало формуватися ще в часи Галицького князівства XI – XIII ст.

Олег Баган творчо вплітає в цю теорію культурологічні та етнопсихологічні роздуми галицького філософа Миколи Шлемкевича (1894–1966), автора книги «Галичанство» (1956) про витворення оригінального соціально-ментального типу галичанина, рисами якого є реалізм, раціоналізм, цілеспрямованість, послідовність, тверезість та еластичність у суспільних стосунках. Цей феномен галичанства постав на ґрунті зближення цього регіону із Середньою Європою. Відбулося це після переходу краю під владу Австрійської монархії. (У О.Багана є спеціальна студія, присвячена цій темі, під назвою «Австрійський Drang nach Osten і його наслідки для України: деякі історіософські тези», яка увійшла до його попередньої книги «Історіософські есе» (Тернопіль: Крила. 2022). Вчений цілком правильно акцентує на тому, що саме Австрія потужним струменем просвітницьких ідей кардинально змінила обличчя багатьох країв і народів Середньої та Східної Європи, передусім хорватів, сербів, румунів, угорців, словаків, русинів-українців в Галичині, Буковині й Закарпатті. Автор докладно описує головні фактори, через які австрійський цивілізаційний вплив став таким доленосним для цього простору. В сучасному історіографічному сприйнятті Австрії й австрійської минувшини ми в Україні якось не завжди повно усвідомлюємо, що Відень протягом XVII – XIX ст. фактично був «другою столицею Європи» поряд із Парижем. Передусім столицею ідей, високої культури, соціальних ініціатив. Деякі роздуми й тлумачення О.Багана в цій темі націлені на подолання багатьох стереотипів, які склалися в нашій свідомості. Водночас його роздуми

далекі від тієї версії сприйняття Австрії й австрійської культури з суцільною глорифікацією та містифікацією їх, яка поширилася в сучасному українському письменстві (творчість Ю.Андруховича, Ю.Винничука, Т.Прохаська, С.Андрухович та ін.). Це, власне, ще одне творення міфу про Австрію, далеке від історичної реальності.

Австрійське «цивілізаційне коло», на думку О.Багана, допомогло Галичині включитися в процеси модернізації, які настали з кінцем XVIII ст. В лоні австрійської держави розвинулися в галицькому суспільстві демократизм, громадянська свідомість, явища модерної культури. Австрія об'єктивно виступила заборолом для українства перед наступом агресивної й асиміляційної політики поляків. На цьому наголошував і митрополит Андрей Шептицький, який констатував, що в «Габсбурзькій австрійській державі ми знайшли свободу віри і народности і розвій нашої національної культури» (Митрополит Андрей Шептицький: Життя і Діяльність. Документи і матеріали. 1899–1944. Т. 2. Книга 1. Львів: Видавництво Отців Василіян «Місіонер», 1998. С. 441). Апогеєм австрійського культурного впливу була сама постать визначного українця, Івана Франка, який завершив своїм титанічним подвигом творчості формування української модерної нації. При цьому О.Баган не впадає в гіперболізацію австрійського впливу. Навпаки, демонструє виваженість та тверезість аналізу, наводячи конкретні, переконливі факти, наприклад, про повільне, але невпинне становлення нової української (русинської) культури й національної свідомості в Галичині в період від кінця XVIII до середини XIX ст., коли тут постали перші освітньо-культурні інституції, розвинулися академічна наука та просвітницькі рухи, зокрема Перемишльський просвітницький гурток на чолі з його натхненником, першим професійним українським мовознавцем Іваном Могильницьким (1778 – 1831).

Вчений полемізує із теорією щодо регіональної самобутності Галичини, яку висунув британський історик Ларі Вулф: той однозначно стверджує у своїй спеціальній монографії «Ідея Галичини: історія та фантазія в політичній культурі Габсбурзької імперії» (2010), що край, його ідентичність були штучно створені австрійською адміністрацією у 1772 р. Власне, О.Баган полемізує більше з епігонами британського історика, які канонізують його історіософські тези, часто вульгаризують їх, творять з них цілу штучну схему нових досліджень під цим викривленим поглядом на об'єктивні факти. Натомість науковець справедливо й обґрунтовано відносить початки зародження галицької

самобутності до епохи Середньовіччя, часу існування Галицького князівства XI – XII ст.

Цікавою й продуктивною виглядає історіософська версія тлумачення галицької історії австрійського періоду, запропонована автором. Так він обґрунтовує існування трьох основних викликів в історичній долі галичан: ***1) надмірний консерватизм та провінціялізм або галицьке ментальне рутенство; 2) москвофільство та слов'янофільство як один із найуспішніших його проєктів; 3) космополітичний соціалізм***. Галицьким русинам вдалося попри всі труднощі подолати ці виклики. І в цьому був одночасно весь драматизм і героїзм їхньої історії, великий повчальний урок для решти України.

Хоча про зародження москвофільських ідей сучасними дослідниками видано чимало праць (згадаймо хоча б ґрунтовну монографію Олексія Сухого «Від русофільства до москвофільства: російський чинник у громадській думці та суспільно-політичному житті галицьких українців у XIX столітті». Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2003), Олег Баган стисло, зате переконливо, зумів пояснити ті фактори й історичні тенденції, за допомогою яких національно-демократичний табір в Галичині зміг перемогти. Він визначив головні етапи й форми вирішального удару по москвофільству як антинаціональному явищу, а це: поява молодих радикалів на чолі з Іваном Франком і Михайлом Павликом, які розвинули ідеологічну роботу із селянством; виникнення перших масових щоденних українських газет «Батьківщина» і «Діло», які поширили національну свідомість у краю; організація перших велелюдних народних віч і системної роботи з народною масою; заснування народовцями журналу «Зоря» як першого інтелектуального журналу європейського типу; створення «Рідної школи» як форми самооргнаізації вчительства, що розвинуло процеси українізації освіти; судовий процес над москвофілами у Львові 1882 р., який показав моральну безликість цього середовища; становлення і розвиток політичного народовського об'єднання, що вилилось у створення першої політичної партії «Народна рада». Безкомпромісним є авторське ставлення до москвофільства, представники якого, на його думку, були «крайніми циніками: вони постійно брехали, видумували казки про якусь «важку боротьбу», яку вони нібито ведуть з австрійською «тиранічною бюрократією» та «польськими шовіністами», як «героїчні слов'яни», хоча насправді вони залишалися останніми боягузами й безпринципними кон'юнктурниками й усіляко догоджали й австрійській

адміністрації, і польським панам». Такі пасажі дещо зраджують об'єктивізм вченого, хоча додають книзі стильової й емоційної наснаженості.

Ці рядки нагадують мені історичні події 1920–1930-х років у Закарпатті. Досліджуючи становлення і розвиток москвофільства-русофільства у так званий міжвоєнний період, я мав можливість переконатися в підступності й продажності їхніх лідерів. Завдяки різноманітним фінансовим вливанням, вони мали можливість кількісно збільшувати свої осередки (на кшалт «Обществ имени Духновича»), що, врешті-решт, дало їм можливість навіть очолити перший автономний уряд Підкарпатської Русі 11 жовтня 1938 р. Проте швидко з'ясувалося, що прем'єр-міністр Андрій Бродій виявився агентом Угорщини, маючи кличку «Берталон». Чехословацький уряд звинуватив лідера русофілів у порушенні «Закону про охорону республіки» і його заарештували. 26 жовтня 1938 р. бюлетень Пресової Служби Карпатської України повідомляв, що «у Бродія найшли мапу Карпатської України, на якій він сам розділив половину мадярам, а половину полякам та багато грошей». Тобто, якщо в Галичині москвофіли загравали з представниками австрійської влади та пропольськими політичними силами, то в Закарпатті вони намагалися послаблювати Чехословацьку Республіку, працюючи на гортіївську Угорщину.

Заслуговує на увагу нова версія періодизації історії Галичини австрійської доби: «перший період (1772–1848 рр.), коли сформувалися соціальні основи русинської/української Галичини, виникли культурні форми й тенденції для нового націотворення; другий період (1849–1885 рр.), коли в Галичині виникла національна ідеологія – українофільство; третій період (1886–1914 рр.), коли Галичина почала перетворюватися на «Український П'ємонт», стала глобальним фактором всеєвропейського значення як регіон, який «тягнув» до нового національного буття велику Наддніпрянщину і цим підважував стабільність гігантської Російської імперії, регіон, у якому жив Іван Франко, який генерував у своїй творчості ідейні, культурно-естетичні та моральні устремління всього українства; четвертий період (1920–1945 рр.), коли відбулося кардинальне переродження психотипу галичанина». Запропонована О. Баганом періодизація корегує наш погляд на Галичину 1772–1848 років як на безпросвітню провінцію. Навпаки, як пояснює автор, у краї відбувалися поступові, але глибокі суспільні процеси, які неухильно змінювали його обличчя, розвивалися ідеї, які поволі моделювали народження модерної нації. Галичина не мала,

порівняно із Наддніпрянською Україною, таких надійних соціальних основ (наявність багатої верстви нащадків козацької шляхти) і таких яскравих талантів (Г. Квітка-Основ'яненко, М. Максимович, М. Костомаров, П. Куліш і геніальний Т. Шевченко). Їй довелося формуватися через наполегливе переборення власної соціальної, культурної, політичної відсталості. Так гартувався характер. І цей характер найповніше проявився у великому Франкові. Ці складні галицькі історичні уроки, за О.Баганом, впливали, впливають і, безперечно, впливатимуть на всю Україну в майбутньому. Вони вчать, як виживати у найскладніших історичних умовах, як будувати національну хату по-крупиночці, як плекати якісну культуру з найкволіших пагонів.

Ще один важливий момент – це націленість Олега Багана на ламання історичних та культурних стереотипів, які заважають нашому глибшому пізнанню істини. Так, автор переосмислює низку усталених поглядів на галицьку культурну та інтелектуальну ситуацію між 1772–им і 1848-им роками, доводячи, що тоді галичанам вдалося створити цілу верству священницької в основному інтелігенції, переорієнтувати нові покоління на пізнання власної національної культурної традиції (діяльність Ставропігійського інституту, Руського інституту, Перемишльського гуртка), підготувати загальну суспільну свідомість до засвоєння азів політичного та громадянського мислення і поведінки (участь галичан у подіях революції 1848 р., організація Головної Руської Ради, Собору руських учених, Галичо-Руської матиці тощо). Головним своїм завданням автор бачить потребу намалювати перед сучасником картину ***суцільного культурно-історичного процесу*** в той час, коли в нашій загальній свідомості переважно присутній самотиною «феномен «Руської Трійці» як «щаслива оаза» серед пустелі. Такий концептуальний погляд на цей період вже давно назрів.

Водночас О. Баган спробував поставити проблему про потребу переосмислення кількох ключових тем та постатей української історії «довгого XIX-го століття», що допомогло б нам насвітлити нові, досі не до кінця зрозумілі грані нашої минувшини. Зокрема, автор висуває свою версію переоцінки постаті та історичної ролі Миколи Міхновського в започаткуванні українського самостійництва, розвитку націоналістичних ідей, доводячи, що задовго до появи брошури «Самостійна Україна», самостійницькі ідеї в Галичині розвивав Ксенофонт Климкович, а потім ціла група галицьких народовців, що загальний рівень галицької публіцистики та політичної ідеології на

початку ХХ ст. був теоретично вищим, порівняно з публікаціями М.Міхновського (це видно хоч би з опублікованих вже статей І.Франка, а ще багато його статей політичного змісту досі не перевидані!). Цікавою є і його версія щодо історичної літературної ваги творчості галицького письменника-народовця Федора Заревича, автора першої реалістичної повісті «Хлопська дитина», якого по-праву можна вважати зачинателем реалізму в українській літературі (хоча такими в нас традиційно вважаються Марко Вовчок і Анатоль Свидницький). З книги О.Багана випливає, що могутній інтелектуальний та культурно різноманітний процес в Галичині останньої чверті ХІХ ст., творчість та діяльність таких цікавих ідейних постатей, як Омелян Партицький, Анатоль Вахнянин, Євген Згарський, Омелян Огоновський, Володимир та Олександр Барвінські, Юліан Романчук, Андрій Чайковський, Осип Маковей, які «створили потужну культурницьку й літературну течію, засновану на принципах та ідеалах демократизму, цивілізаційного прогресу, утвердження національної традиції…», залишається досі малознаною та мало осмисленою для українського загалу. І це прикро, адже саме ці галицькі інтелектуали й культурники заклали основи національної демократії в Україні, моральні ідеали та світоглядні принципи якої до сьогодні впливають на нашу національну свідомість.

Оригінальні думки та нетрафаретні підходи висловлює Олег Баган щодо потреби уважнішого й глибшого вивчення історії діяльності Перемишльського просвітнього гуртка початку ХІХ ст., в якому працювали Іван Могильницький, Іван Снігурський, Йосип Лозинський (автор знаменитого «Руського весілля»), Йосип Левицький, Іван Лаврівський та ін. (стаття «Як починалося галицьке національне відродження?»). Це явище постало під впливом слов'янського відродження, передусім чеського, і вивчення зв'язків українців із слов'янськими будителями таїть в собі ще багато цікавих відкриттів. Адже з цього середовища розвинулася така непересічна постать, як Василь Подолинський, речник самостійності ще в 1848 р. (його польськомовний твір «Пересторога» залишився недрукованим). І таких гострих цікавинок у книзі багато, що робить її живою й новаторською.

Автор якоюсь мірою повертає в простір нашого актуального сприйняття й Галицьке Підгір'я – субрегіон, який, за його визначенням, «охоплює територію від ріки Сян на заході до рік Лімниця і Бистриця Солотвинська на сході, або від міста Перемишль (нині Польща) до міста Калуш». Саме Галицьке Підгір'я вписало в золотий фонд української культури славетних Івана Франка й Андрія Чайковського, Богдана

Лепкого й Михайла Вербицького, Анатоля Вахнянина й Степана Федака, Омеляна Терлецького й Степана Рудницького, Ярослава Пастернака й Степана Томашівського… Науковець показує, як впродовж століть, починаючи від доби Галицького князівства, цей субрегіон відігравав ключову роль в історії Галичини, а через неї – в історії всієї України. Він був своєрідним «ядром Галичини», що першим обґрунтував той же С.Томашівський.

Часто у цих роздумах ми бачимо найперше Багана-геополітика – автора «Української Понтиди» (2001), що свого часу викликала значний резонанс серед науковців. «Попри все, навіть зараз, в умовах відносного політичного хаосу, – констатує вчений, – цілком бажаними й можливими були б спільні дії і плани розвитку трьох районів Галицького Підгір'я з метою утворення окремого перспективного регіону в дусі політики регіоналізму Європейського Союзу. Однією зі стратегем цього розвитку могла б стати орієнтація на прадавній шлях цивілізаційних впливів вздовж північних схилів Карпат – через Малопольщу, до Шльонська (Силезії), Чехії і Саксонії. Це є той органічний простір, у якому галицька людина і галицька ментальність почувають себе комфортно й гармонійно…». У цьому контексті О.Баган розглядає специфіку Львова, головного галицького міста, яке за своєю цивілізаційною сутністю є одним з виявів Середньої Європи як не до кінця сформованої, але важливої цивілізаційної відміни континенту, певного «цивілізаційного кола», яке автор окреслює такими координатами: Краків – Вроцлав – Дрезден – Ляйпциґ – Відень – Любляна – Прага – Брно – Братислава – Будапешт – Дебрецен. Ця концепція мислення науковця підводить до такого висновку: «Нинішнє покоління львів'ян повинно стреміти не до космополітичної глобальності, безсенсової і загрозливої мультикультурності свого міста, чим наповнена ідея глобального міста, а до його цивілізаційної глибини, культурної виразності, національної пружності».

Як франкознавець О.Баган неодмінно включає в свої студії та вільні роздуми постать та ідеї Івана Франка, цього великого галичанина, який визначив долю регіону й всієї української нації в модерну добу. Нещодавно побачила світ його монографія «Культурологічна і націософська проблематика в літературознавчих студіях Івана Франка (пізній період творчості: 1895–1907 рр.)» (Дрогобич, 2021), яка підвела підсумки багаторічним дослідженням вченого. Тут намальований інтелектуальний, я б сказав, філософський портрет І.Франка, якому довелося пройти складну й звивисту світоглядну еволюцію від засад

раціоналізму-позитивізму до принципів ірраціоналістичної філософії. Хоча цей шлях велетня духу залишився незавершеним (осмислення цього виражається в книзі в драматичну «пуанту» дослідження!), проте його життєвий та інтелектуальний досвід є для наступних поколінь українців неоціненним скарбом. У цій книзі вміщений оригінальний націософський етюд «Іван Франко про галицьке москвофільство», який відкриває велику тему досліджень О.Багана про цивілізаційну специфіку Росії та пізнання особливостей її імперіалізму. Це ми можемо побачити в збірці його нарисів «Rossica: Російська цивілізація в історіософських інтерпретаціях» (Тернопіль: Крила, 2022), у якій автор простежив «процес зародження й руйнівного наступу різних форм російського експансіонізму: специфічного деспотизму, екзальтованого шовінізму, ненатлого імперіалізму, фанатичного месіанства, фатального охлократизму», як сказано в анотації до книги.

Знаковим, на наш погляд, є політологічний нарис «Галичофобія», в якому науковець розвінчує цілу низку міфів про Галичину: «прокляте» уніатство, польська «зіпсутість», звинувачення в поширенні націоналізму тощо. Тут пророчим є такий висновок автора: «Ми, українці, уже неодноразово в нашій історії мали змогу переконатися, що «послаблення Галичини завжди веде до послаблення всієї України». Бо: «Саме Галичина наразі залишається найнадійнішим бастіоном українства, найпродуктивнішим «генератором» національної енергетики, найефективнішим гігантським «сенсором», що найтонше відчуває загрози й руйнування щодо національного організму. Це відбувається тому, що галицька українська ідентичність сягнула тієї національної глибини, коли на рівні інтуїції, інстинкту люди відчувають потребу і якість ***національної дії***. І в цьому сенсі галичан сьогодні не замінить ніхто. Усі ж намагання дискредитувати Галичину в момент розсипляться, коли до них застосувати принципи й критерії національних інтересів українства. Тоді виявиться, що будь-які форми галичофобії є лише прикриттям для малоросійських і антиукраїнських сил у їхніх деструктивних тактиках і стратегіях». До цих слів відомого українського вченого важко щось додати.

Монографія Олега Багана відкриває перед нами велику тему ідеологічного протистояння української науки та суспільно-політичної думки із системою історичних фальсифікацій нашого минулого, яку вибудувала сусідня Російська імперія ще від XIX ст. Адже тоді в цій ворожій стратегії саме Галичині була відведена роль головного руйнівника «русского мира». Інстинктом і розумом імперія добре

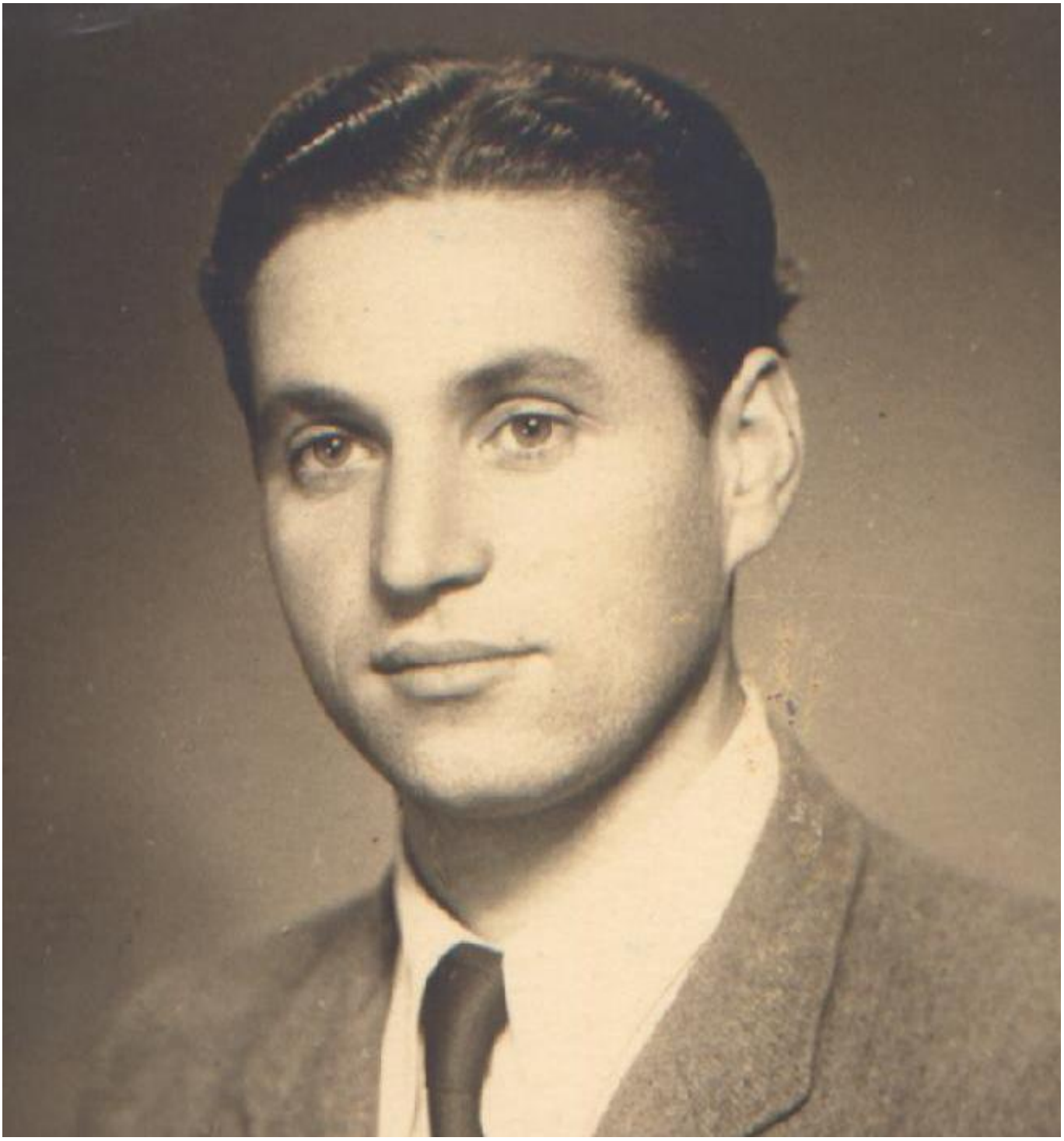
відчувала, що в Галичині творяться такі ідейні, культурні, соціальні моделі національного буття українства, які їй асимілювати буде важко. Тож проти Галичини були спрямовані тисячні пропагандистських праць, які очорнювали й перекручували українську історію в цьому регіоні. І в цьому сенсі «битва за Галичину», яка триває вже два століття як мінімум (від часу перших слов'янофільських проєктів «об'єднання руського простору»), має понадчасове звучання і значення. Описане О.Баганом в однойменній статті змагання за цей край на рівні геополітики, що привело до Першої світової війни, є відображенням довготривалого змагання в сфері історичної теорії, тобто історіософії, яке демонстрували майже всі провідні ідеологи російського імперіалізму, починаючи від царських міністрів і до комуністичних фанатиків. Галичина завжди поставала в їхньому сприйнятті осереддям того «нестерпного окциденталізму, латинізму, уніатства і націоналізму», які розвіювали їхні фальшиві теорії «єднання».

Лише ці названі, а ще багато неназваних, ідеї та проблеми книги роблять її своєрідним «підручником» для опанування складної теми ідеологічних, цивілізаційних, культурних протистоянь в Україні, зумовлених її постколоніальним становищем. Обравши тему Галичини як знакового регіону України, автор вийшов на проблематику ідеологічної атаки на все українське, які тривали переважно з боку Російської імперії та імперських ідеологів, як ще царських, потім совєтських, а зараз «євразійських». Адже Галичина продовжує бути віссю української державності й ідентичності. У XIII–XIV ст., як це обґрунтовував Степан Томашівський, постання могутньої Галицько-Волинської держави створило основи для розвитку національної платформи українства в драматичну й руїнну добу монгольської навали. Саме з теренів Галичини вирушали тисячі й тисячі українських переселенців у широкі простори Наддніпрянщини, витворюючи суцільний організм нації. Збережена державність послужила заборолом проти хаосу. Відтоді в Галичині органічно зростали основи української ідентичності: духовні (відновлення Митрополії української православної Церкви з центром у Галичі в 1302 р.), культурні (розвиток ренесансної латиномовної літератури передусім на галицьких теренах), соціальні (засвоєння Галичиною впливів із Середньої Європи «культурним коридором» вздовж північних схилів Карпат лінією Перемишль – Краків – Вроцлав – Прага – Відень), інтелектуальні (становлення унійної та традиціоналістської православної свідомості на межі XVI–XVII ст., коли головні ідеологи цих визначальних тенденцій

формувалися саме в Галичині). Цю свою місійність Галичина повторила у XIX-у – першій половині XX ст. Ці історичні уроки нам треба вивчати й інтерпретувати завжди.

Книга Олега Багана націлена на формування нової візії Галичини, цієї «української Баварії», названої ним так через потужний традиціоналізм та консерватизм, які визріли в цьому краї. Але при цьому автор прагне насамперед відродити правильні уявлення й точні розуміння галицької минувшини, яку великою мірою загубили українська національна свідомість і гуманітарна наука в умовах тоталітаризму. Він користується «стратегічними наративами» для визначення ключових періодів та ідейних переламів, які здійснювалися в Галичині, – чи то в осмисленні процесів перемоги галицьких народовців, чи в пізнанні інтелектуальних струменів галицької культурної модернізації на межі століть, чи у феномені надзвичайного Миколи Євшана. І в такий спосіб перед нами відкривається ніби інакша Галичина – більше різноманітна й драматична, відважна і по-європейськи сконденсована у своїх устремліннях. Ламаючи наші стереотипи, автор виходить на той рівень націотворчого пошуку, інтелектуального неспокою, моральної та ідейної принциповості, за якими відкривається простір правдивого культурного поступу, поступу свіжої думки, сміливих трактувань, натхненних уявлень. А це й є головною метою кожного наукового та ідейного зусилля.

Іван Шпонтак – «Залізняк» очима польського історика

По-різному склалися долі захисників Карпатської України після окупації краю військами гортистської Угорщини. Михайло Колодзінський, Зенон Коссак-Тарнавський, Федір Тацинець, Олекса Блестів та багато інших або загинули в боях, або були розстріляні за вироками угорських військово-польових судів. Чимало активних діячів Карпатської України емігрували за кордон, уникаючи переслідувань і репресій. Так учинили Августин Волошин, Августин Штефан, Вікентій Шандор, закарпатські націоналісти Степан Росоха, Іван Рогач, Іван Ірлявський, Юліан Химинець. Багато захисників із великими сподіваннями зустріли звістку про початок німецько-радянської війни, яка, на їх глибоке переконання, мала прискорити відродження незалежної Української держави. З такими ж надіями українські патріоти сприйняли Акт 30 червня 1941 року, організований представниками ОУН–Б без згоди на це керівництва третього рейху. З метою розбудови Української держави до окупованого німцями Києва прибули Іван Рогач, Улас Самчук, Іван Ірлявський, Олег Ольжич, Олена Теліга. Чимало закарпатців вливалися до загонів УПА, які почали формуватися на Волині в 1942 році. Найвідомішим серед них, безперечно, був Іван Шпонтак, уродженець села Вовкове Ужгородського округу Чехо-Словацької Республіки. За порівняно незначний проміжок часу він пройшов шлях від рядового упівця до курінного УПА. Колишній член Карпатської Січі, як і чимало його побратимів в УПА, був більш відомий завдяки найпоширенішому своєму псевдо «Залізняк», хоча нерідко використовував й інші псевдоніми та криптоніми. Саме за «Залізняком» упродовж тривалого часу полювали спецслужби СРСР, соціалістичних Чехословаччини і Польщі.

Хоча Іван Шпонтак «Залізняк» часто згадувався на сторінках науково-популярних книг і монографій про історію ОУН–УПА, однак ці відомості зазвичай носили епізодичний характер, були скупими й нерідко суперечливими. Ситуація докорінно змінилася після виходу у світ книги польського історика Маріуша Заячковського «Агентурно-слідча справа під шифром «Забіла». За кулісами процесу Івана Шпонтака «Залізняка», яку переклав на українську мову Микола Вовк. Варто відзначити, що Микола Вовк не тільки здійснив якісний переклад книги з польської мови на українську, але він також є автором цілої низки змістовних публікацій із досліджуваної проблеми. Свого часу великий резонанс викликала його стаття «Закарпатці в лавах УПА в українському Закерзонні», у якій її автор чи не вперше написав про

участь закарпатців у національно-визвольній боротьбі українського народу в 40–50-х роках XX століття. Завдяки йому читачі дізналися про наших краян Михайла Уханя, братів Івана та Михайла Небол, Андрія Стерча, Івана Кедюлича, Петра Горбаля, Михайла Оренчака, Антона Тучака та багатьох інших. Саме Микола Вовк першим зробив спробу вивести із забуття легендарного Івана Шпонтака – «Залізняка» – організатора та керівника українського підпілля на Закерзонні, майора, командира куреня УПА «Месники» 27 Тактичного Відтинку «Бастіон», шефа штабу VI військової округи «Сян» – УПА–Захід. Нашому знаменитому землякові він присвятив свою наукову розвідку «Бойовий командир УПА Іван Шпонтак». Вищеназвані публікації Миколи Вовка, які, безсумнівно, відзначалися своєю науковою новизною, згодом як окремі складові частини увійшли до його книги «Рідна земля: Надсяння і Закарпаття» (Ужгород, 2013). Однак повернемось до книги Маріуша Заячковського, яку цілком справедливо можна вважати об'єктивним і неупередженим монографічним дослідженням, написаним на основі великого масиву архівних документів, що введені до наукового обігу вперше.

Польські історики неодноразово зверталися до проблематики історії ОУН–УПА, українсько-польських взаємин під час Другої світової війни та в післявоєнний період. Закономірно, що час від часу вони згадували також Івана Шпонтака – «Залізняка», який очолював на той час окружний провід, що діяв на терені Ярославського та Любачівського повітів у Закерзонні. Далеко не всі публікації польських істориків відзначалися об'єктивністю та неупередженістю. Навіть у монографії найавторитетнішого дослідника цієї проблематики Ґжегоша Мотики натрапляємо на такий фрагмент, який стосується Івана Шпонтака: «… В Любачівському повіті, на початку квітня *з дезертирів із допоміжної поліції* (виділено нами) Іван Шпонтак «Залізняк» сформував сотню УПА. 19 квітня підрозділ «Залізняка» спалив Рудку, замордувавши в ній п'ятдесят вісім поляків. 25 квітня та сама сотня знищила Вільку Коровицьку, а 4 травня, разом із повітовою боївкою – Тішанів, де були забиті кілька людей (решту населення евакуювала АК). 13 травня «Залізняк» знищив колонію Фрайвельд, де вбив дев'ять «польських колоністів» / Див.: Мотика Ґ. Від Волинської різанини до операції «Вісла». Польсько-український конфлікт 1943–1947 рр. К.: Дух і Літера, 2013. С. 186. Важко погодитись із твердженням відомого історика, що сотня Івана Шпонтака була сформована винятково «з дезертирів». Зовсім іншої думки про «Залізняка» та його побратимів

«Романа», «Бориса» і «Сталя» Зиновій Лоза, який воював під керівництвом Івана Шпонтака на Закерзонні. Він писав, що саме ці керівники повстанського національного руху «вселили у нас переконання, що Україна буде самостійною державою, вільною від російського поневолення». Згадуваний український повстанець стверджував, що саме «дислокована сотня курінного «Залізняка» захищала населення від більшовицько-польських бандитів» / Див.: Лоза З. Боротьба українців «Закерзоння» за право проживати на споконвічно українських землях. Ужгород, 2002. С. 91. В іншому місці своєї монографії вже згадуваний Ґ. Мотика так пояснює головну причину польсько-українського протистояння на цих землях: «Іншими словами, будучи неспроможним досягти чогось більшого в операціях проти німців, бандерівське керівництво вирішило зосередитися на польській людності, майже безборонній» / Мотика Ґ. Названа праця. С. 66.

Тобто, бачимо два протилежні підходи до причин українсько-польського протистояння. Не віддаючи перевагу жодній із вищенаведених оцінок, справедливо, мабуть, буде стверджувати, що будь-яка війна – велике зло, неперевершена жорстокість, під час якої нерідко страждають ні в чому не винні люди. В ситуації, яка на той час панувала в цьому регіоні, як не дивно, чимало поляків й українців продовжували залишатися добрими сусідами: «поляки й українці домовлялися, що будуть взаємно підтримувати один одного. У разі появи УПА українці мали переконувати, що усі тут українці. Тим часом у разі надходження АК (Армії Крайової) аналогічну роль брали на себе поляки. Проблемою було визначення, з якими саме партизанами доводиться мати справу». Це, до речі, теж цитата з вищеназваної праці Ґ. Мотики. Вона, на наш погляд, найкраще пояснює ту складність ситуації, яка існувала в 40-х роках у Закерзонні. На наш погляд, варта уваги думка, яку свого часу висловив польський інтелектуал Адам Міхнік: «Україна й Польща – це дві великі країни, розташовані між Росією та Німеччиною. Від наших взаємин залежатиме дуже багато. Розмова про історію складна, але необхідна. Питання в тому, щоб спрямувати свою думку в майбутнє, щоб усвідомити, як багато в нас спільних цінностей та інтересів, а також як багато ми разом можемо досягти. В Україні нині чимало проблем, за якими ми з тривогою спостерігаємо. Але саме ця тривога підказує нам сказати сьогодні: тримаємо за Вас кулаки та бажаємо вам щастя, брати-українці» / Війни і мир, або «українці – поляки: брати/вороги, сусіди…». За загальною редакцією Лариси Івшиної. Київ, 2004. С. 9.

Ким же був Іван Шпонтак – «Залізняк»? Хоча книга Маріуша Заячковського детально описує судовий процес над одним із командирів УПА, на її сторінках натрапляємо на окремі відомості біографічного характеру. Із них можна зробити висновок, що Іван Шпонтак був високоосвіченою людиною свого часу, успішно завершивши навчання в господарській школі, а згодом – в Ужгородській учительській семінарії, яку багато років очолював визначний закарпатський педагог Августин Волошин. Як командир УПА, він теж користувався заслуженим авторитетом, що засвідчили як побратими, так і вороги. Ось лише деякі його характеристики, які наводить у своїй книзі М. Заячковський: «Шпонтак – людина, гідна поваги і довіри»; «Залізняк» був рішучим офіцером, дисциплінованим прихильником військової муштри. Відзначався також непересічним й організаторським талантом, доказом чого стало доручення йому номінальних обов'язків шефа штабу ВО «Сян», а його відділам надзвичайно відповідального завдання охорони Крайового проводу ОУН і командування УПА в Польщі»; «був прекрасним організатором і людиною залізної дисципліни». Необхідно погодитись із твердженням М. Заячковського, що «у перші місяці 1945 р. курінь «Месники» був найсильнішим угрупуванням УПА, що діяло в Польщі».

Немає нічого дивного в тому, що агентура трьох держав комуністичного блоку (ЧССР, громадянином якої був і де легалізувався, ПНР і СРСР) тривалий час за ним полювала і лише в грудні 1958 року «Залізняка» було заарештовано. Необхідно врахувати і той факт, що Іван Шпонтак мав можливість через канали ОУН емігрувати за кордон, але цього не зробив. Аналогічно свого часу поступив Августин Волошин, який відмовився покинути Прагу, коли до цього міста наближалися радянські війська. Президент Карпатської України був переконаний, що де-юре він є громадянином іншої держави. Але для агентів «СМЕРШ» цей факт не мав жодного значення. Іван Шпонтак – «Залізняк» теж був переконаний, що ЧСР не видає своїх громадян іншій країні. Безперечно, знав він і те, що на Нюрнберзькому процесі ОУН-УПА не були визнані військовими злочинницькими організаціями. Фактичний матеріал, який міститься в книгі М. Заячковського, переконує в тому, що І. Шпонтак був дуже обережною людиною, яка вміла пристосуватися до соціалістичного способу життя. Хто сьогодні повірить, що безкомпромісний командир УПА, який безжально міг стратити дезертира, «після повернення додому (в ЧСР) … у повній мірі включився

в будівництво соціалізму» і «отримав «Орден Республіки». Невже він прозрів?

Маріуш Заячковський, опрацювавши всі документи слідчої справи командира УПА, так і не зміг дати однозначну відповідь на питання: як дійшло до розкриття минулого Івана Шпонтака чехословацькою владою, що в кінцевому результаті призвело його до арешту і видачі польській стороні? Як досвідчений конспіратор, попри численні каяття в допущених ним помилках, «Залізняк», що видно з матеріалів його справи, всіляко намагався затягувати слідство, відмовлявся відповідати на запитання слідчих українською мовою (і це колишній член Карпатської Січі і командир УПА, відвертий український націоналіст). Слідчі і агенти спецслужб змушені були визнати, що фактично від підсудного не одержують жодної цінної інформації, а справа фактично не рухається. У книзі М. Заячковського наводиться цитата з відкритого листа останнього головнокомандувача УПА Василя Кука, який «Наше слово» передрукувало з радянської преси: «Мені, як колишньому провіднику ОУН ..., головнокомандуючому УПА, генеральному секретареві УГВР (Української Головної Визвольної Ради), який увесь час перебував на батьківській землі, краще відомо чи на Україні існує підпілля, чи ні. Своїм обов'язком я вважаю скласти декларацію перед лицем цілої української еміграції про те, що від багатьох вже років підпілля на Україні немає, і тепер – що я підкреслюю з повною відкритістю – немає жодного підґрунтя для його утворення… Друзі! Не зв'язуйтеся з жодною діяльністю проти свого народу, не дозвольте надалі манити і використовувати вас самих у чужих діях проти вашого народу. Всю свою діяльність в еміграції спрямовуйте на те, щоб не закривати собі дороги до Вітчизни». Ці слова належать людині, яка зовсім не долею випадку стала головнокомандувачем УПА, а впродовж десятиліть пройшла шлях від «Пласту», «Юнацтва ОУН» до керівника підпілля і керівництва УПА. Невже агентура КДБ переконалася, що нарешті командувач УПА прозрів?

Василь Кук дочекався 24 серпня 1991 року, коли Україна остаточно проголосила незалежність. Ось як описала останні роки життя головнокомандувача УПА дослідниця його життя і діяльності Аліна Понипаляк: «Звістку про незалежність Василь Кук сприйняв, м'яко кажучи, з неабияким ентузіазмом. Він одним із перших очолив братство ОУН і УПА й доклав усіх зусиль, щоб донести правду про УПА. Василь Кук читав лекції для молоді та ініціював публікації спогадів повстанців… Коли за президентства Леоніда Кучми Василя Кука

представили до звання Героя України, він відмовився: пояснював тим, що його чин був таким самим, як і мільйонів борців з його покоління» / Понипаляк А. Останній командир УПА. Життя і боротьба Василя Кука. Київ, 2021. С. 210. Після цього хтось повірить, що командувач УПА щиро покаявся?

Щось подібне знаходимо на сторінках монографії Маріуша Заячковського про каяття Івана Шпонтака – «Залізняка». Шеф штабу VI військової округи «Сян» – УПА–Захід в останньому слові заявив: «…будучи вихованим у буржуазних школах ЧСР не мав уявлення про соціалізм, а навпаки, мав зіщеплений націоналізм, і, воюючи в лавах українських націоналістів, думав, що борюся за визволення народу, який має право на самовизначення… Дійсно скоїв ряд серйозних проступків, за які повинен нести відповідальність». А як би зустрів проголошення незалежності України Іван Шпонтак, якби дожив до 24 серпня 1991 року? На жаль, ми можемо тільки гадати… Хоча підсудний майже нічого нового на суді не сказав, а згадував тих побратимів, які вже на той час загинули, його доля була вирішена заздалегідь. Для суду, головою якого був Леон Олєйнік, «Залізняк» був фашистським злочинцем, який не має права на життя. 24 червня 1960 року було оголошено вирок – смертна кара з втратою публічних прав і громадянських почесних прав назавжди. 3 червня 1961 р. Державна Рада замінила Івану Шпонтаку смертну кару на кару довічного ув'язнення з втратою публічних прав і громадянських почесних прав на період 5 років. 26 лютого 1970 р. довічне ув'язнення замінили на сумарну кару 25 років. Лише 4 листопада 1981 р., після майже двадцятитрьохрічного перебування в чехословацьких і польських в'язницях, вийшов на волю. 14 квітня 1989 року Івана Шпонтака – «Залізняка» не стало.

Монографія Маріуша Заячковського надзвичайно цінна не лише великим джерельним матеріалом, який проливає світло на життєвий шлях і діяльність відомого діяча УПА. Вона яскраво відображає саму панораму життя в тодішній соціалістичній ПНР, яка перетворилася у своєрідну копію Радянського Союзу, з доносами, підслуховуванням, переслідуванням інакодумців. Надзвичайно цікавий матеріал міститься в розділах книги М. Заячковського «Оперативне забезпечення: агентурна мережа, позаагентурні контакти, оперативні технології», «Суспільні настрої», «Розробка середовища УСКТ (Українського Суспільного Культурного Товариства) і Українського ліцею», «Спостереження за Ольгою Шпонтак», «Журналісти «Нашого слова», «Відлуння процесу в публіцистиці ПНР». Автор переконливо довів, що

процес «Залізняка» від самого початку був заполітизованим і чітко спрямованим проти так званого «українського буржуазного націоналізму». Завдяки книзі Маріуша Заячковського до нас повертається одна з яскравих постатей українського національно-визвольного руху, легендарний командир УПА Іван Шпонтак – «Залізняк» з усіма своїми плюсами і мінусами, перемогами і поразками.

«Нині можна багато писати про помилки того пасіонарного покоління, – писав сучасний дослідник історії УПА професор Іван Патриляк, – можна закидати їм геополітичну короткозорість або ідейну наївність. Проте неможливо не визнати того факту, що вони (маючи надзвичайно скромні матеріальні ресурси, будучи «в ідеологічній війні» проти всього спектра українського політикуму 1930-х) змогли сконструювати рух, який через надзвичайно активну й динамічну працю, через простоту і привабливість своїх ідей спромігся втягнути до виру «національної революції» мільйони людей». І нам, закарпатським українцям, приємно, що серед рушіїв цього масового національно-визвольного руху був і наш славетний земляк Іван Шпонтак – «Залізняк».